

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Зоран Чворовић

**КРИВИЧНО ПРАВО У УЛОЖЕНИЈУ
ЦАРА АЛЕКСЕЈА МИХАИЛОВИЧА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2013. године

Увод

Предмет рада

Назив и доносилац. Уложеније (*уложение*),¹ како му само архаично име каже, је зборник закона (законик), који је као најзначајнији законодавни подухват Московске Русије (XIV-XVII век)² састављен у периоду од 16. јула 1648. до 29. јануара 1649. године.³ Оригинални рукописни свитак Законика од 1649, као ни његово прво штампано издање не садрже наслов документа. Међутим, у преамбули Законика на више места се помиње реч Уложеније (нпр. *все Уложенье, то Уложение, по тому Уложению*), а само на једном израз – *Соборному Уложенью*.⁴

Израз *Соборно* под којим се Законик од 1649. године често наводи у литератури, упућује на улогу коју је у његовом доношењу имао *Земски сабор*, једна у низу специфичних установа московског државног уређења. Реч је о органу власти који је настао у оквиру великог реформаторског подухвата цара Ивана Грозног, а као израз идеје о учешћу народа („земшчине”) у власти у самодржавној монархији; ово *Земске саборе* чини, речју Владимирског Буданова, идејним, али не и историјско-генеричким наследницима староруских – *веча*.⁵ *Земски сабор* као орган није противстављен владару, као код западних сталешких скупштина, већ га у себи укључује; једном речју радило се „о општеземаљском” органу власти. Следствено, *Земски сабор* је имао троделну структуру: Бојарска дума, Сабор више црквене јерархије (*Освященный сабор*)⁶ и део састављен од представника различитих разреда руског друштва изабраних по територијалном принципу

¹ Архаични правнотехнички термин за зборник закона – *уложение*, изведен је из глагола *уложить* са значењем сабрати, саставити из делова, распоредити по одређеном систему. Большой толковый словарь русского языка, Гл. ред. С. А. Кузнецов, СПб, 2004, стр. 1384.

² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, издание седьмое, Петроград, Киев, 1915, стр. 99-110; В. О. Ключевский, Русская история, Москва, 2010, стр. 114-129.

³ Датуми у раду су дати онако како су наведени у изворима – по јулијанском календару.

⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, Москва, 2011, стр. 58-60; Соборное Уложение 1649 года-Текст, Комментарии, Законодательные памятники русского централизованного государства XV-XVII веков, Подготовка текста Л. И. Ивиной, Комментарии Г. В. Абрамовича, А. Г. Манькова, Б. Н. Миронова, В. М. Панеяха, Руководитель авторского коллектива А. Г. Маньков, Ленинград, 1987, стр. 17-18.

⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 174.

(тзв. *Ответная палата*).⁷ Једна од основних надлежности *Земског сабора* било је доношење закона, а донети општи правни акт, као и читава законодавна радња јављали су се као резултат заједничке воље владара и Сабора, царства и „земства”. Управо по оном моделу који је у преамбули Уложенија изражен формулом: „...чтобы его государево царственное и земское дело с теми со всеми выборными людьми утвердить и на мере

⁶ За разлику од западних сталешких скупштина, у *Земском сабору* бојари и клирици, иако сачињавају његове посебне делове, не заступају сталешке, већ општедржавне интересе. Иако су још у XVI веку више од половине чланова *Бојарске думе* чинили кнежеви, чије су породице раније управљале удеоним кнежевинама, нису сви по аутоматизму били чланови Думе и што је важније у Думу нису улазили на основу порекла, већ на основу бојарског чина у који су увођени од стране владара и који је био повезан са службом коју су договали држави. Осим тога, у састав Думе, од прве половине XVI века, уводи се посредством титуле *думных дворян*, коју такође додељује владар, и ситно племство (*деца бојарска*), а са титулом *думны дьяк* и канцеларијском пословању вично дворско чиновништво. Ова промена у саставу *Бојарске думе* била је скопчана са променом раније добровољне службе удеоних кнежева у обавезну службу држави, односно московском великом кнезу, а потом цару. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 161-163, 179; А. Н. Филиппов, *Учебник истории русского права*, Ч. I, Юрьев, 1907, стр. 365-379; М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, Москва-Ленинград, 1926, стр. 350.

⁷ По својој правној структури московска држава стоји између јединствене, статусно-правно хомогене византијске државе и нејединствених, статусно-правно хетерогених германско-романских средњовековних држава. У статусно-правном погледу становништво Московског царства делило се на службене класе различитих правних капацитета. Разлике између класа, како примећује проф. Владимирски Буданов, „нису проистикале из права, већ из обавеза које су имале према држави”. Уз то, овакве службене класе у периоду Московског царства нису били правно затворене групе, па руско друштво карактерише за ондашње прилике завидна социјална покретљивост. Најкрупнија је била подела на служећу класу (*служилые люди*), чији су чланови „договали личну службу држави”, и тежачку класу (*тяглые люди*), чији су чланови „договали уплату новца у корист државе” и уз то су били организовани у пореске општине као титуларе права и обавеза. А. Н. Филипов примећује да се обе класе јављају *тяглым*, али је разлика у специфичности њиховог *тягла* (терета, тј. службе), што је доводило и до разлике у правима која су припадала члановима појединих класа. Ове две основне службене класе, делиле су се на читав низ *чинова*. Поједини аутори (нпр. Владимирски Буданов) су служећу класу (*служилые люди*) према врсти службе делили на чланове Бојарске думе (*думные чины*), лица која су договала високу државну службу при двору (*придворные чины*), лица која су договала војну службу (*военные люди*) и лица која су договала грађанску службу; други пак (нпр. В. Кључевски) полазе од троеобе на чланове Думе, московске (*чины московские*) и провинцијске (*чины городовые*) „племиће”. Уз то, у оквиру разреда *служилые люди* разликовале су се према пореклу службе две групе. Једну групу чинили су бојари, „племићи” (московски и провинцијски) и тзв. деца бојарска (*дети*

поставить, чтобы те все великие дела, по нынешнему его государеву указу и Соборному Уложению, впредь были ни чем нерушимы”.⁸

Улога *Земског сабора* током целог трајања законодавне радње од 1648-49. била је, како примећује проф. Владимирски Буданов, таква да „кодекс од 1649. године исправно носи назив – Саборног Уложенија”.⁹ Наиме, одлуку да се приступи изради кодификације донео је цар на молбу *Земског сабора*, који се састао 16. јула 1648. године. Том приликом је одлучено да се за 1. септембар сазове нови *Земски сабор* који ће размотрити пројекат Законика, који је у међувремену требала да изради петочлана кодификациона комисија формирана царским указом. Истовремено, прецизно су дефинисани принципи за избор новог *Земског сабора*, да би он имао репрезентативно и квантитативно ширу основу од иницијалног јулског Сабора. Представници свих разреда московског друштва и свих

боярские) који су службу држави доносили по рођењу или како се говорило „по отечеству”. У другу групу *служилые люди* улазили су сви они који су службу преузели слободно, по својој вољи и чија се служба у ондашњим документима називала служба „по прибору”. Тежачка класа (*тяглые люди*) делила на градско становништво (*посадские люди*) и сељаштво (*крестьяне*). И најзад, на дну друштвене и правне лествице били су холопи, у највећој мери ограничени у правима, али, речју Владимирског Буданова, „не и сасвим лишени права”. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 115-147, 391; В. Ключевский, *Терминология русской истории*, Лекция III, Состав русского общества XVI, XVII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm, 8. 6. 2012; А. Н. Филиппов, *Учебник истории русского права*, стр. 411-444; И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, Санкт-Петербург, 1999, стр. 420- 427; В. Ключевский, *История сословий в России*, Полный курс лекций, Минск, 2004, стр. 77-88; М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, стр. 213-295. Различитост московског социјалног строја у односу на германско-романске средњовековне државе испољава се и у терминолошкој равни. Примера ради, реч *кмет* (*кметь* или збирно *кметье*), која се прво јавља у јужнословенским преводима византијских закона, у којима се употребљавала у смислу сељак, земљорадник, а као превод латинске именице *comes* (изворно је *comes* био клијент, пратилац, М. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1980, стр. 205) која је означавала вазала уопште, а у појединости сељака који је живео на туђој земљи. Реч *кметь* се среће у најранијим руским изворима, као што је знаменито „Слове о полку Игореве”, али у значењу војника, искусног ратника, члана кнежеве дружине. Отуда се у овом раду поједини термини, дворянство-племство, потпуно условно преводе на термине германско-романског феудализма, као ближе и препознатљивије српском читаоцу. В. Ключевский, *Терминология русской истории*, Лекция II, Общественное деление. А) Состав древнерусского общества до середины XIII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm, 10. 6. 2012; *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 7 (К – КРАГУЯРЬ), Москва, 1980, стр. 195.

⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 184; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 1-2, 59.

⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 178.

градова и округа (*уезд*) састали су се у престоници 1. септембра, а 3. октобра започело се са читањем комисијског предлога, одвојено у *Бојарској думи* и *Сабору јерархије* и у изборној, тзв. *Ответной палати*, којом је председавао кнез Јуриј Алексејевич Долгоруки.¹⁰ После напорног четворомесечног рада, у коме се, речју А. Г. Мањкова, паралелно одвијала активност цара, Сабора и комисије на променама и допунама предложеног законског текста, *Земски сабор* је окончао законодавну радњу 29. јануара 1649. године, чином потписивања свитка рукописног оригинала Уложенија од стране 315 чланова *Земског сабора*, почев од патријарха Јосифа, па до представника 117 градова Московског царства.¹¹ У периоду од 7. априла до 20. априла други рукописни свитак, састављен у документарној форми „књиге”, послужио је за штампање 1 200 примерака Саборног Уложенија, као првог штампаног споменика руског права.¹² Због активне улоге коју су чланови *Земског сабора* имали у састаљању појединих глава Уложенија, као што је, примера ради, глава XIX (*О посадских людех*) о правном положају градског становништва, правни историчар А. Н. Филипов закључује да се „Уложеније Алексеја Михаиловича, не зове случајно *Саборним*, јер је у његовом стварању видљива не само државна, већ и друштвена мисао.”¹³

¹⁰ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, Л., 1980, стр. 42-43, 49-52; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 2-8; А. Н. Филипов, Учебник истории русского права, стр. 301-308; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 413-417; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 176-182.

¹¹ Занимљива је социјално-службена структура чланова Земског сабора од 1648-49. коју је по групама дао још И. Е. Забелин: патријарх Јосиф, митрополита - 2, архиепископа – 3, епископа – 1, архимандрита – 5, игумана – 1, бојара – 15, околника (други по значају чин у Думи, углавном руководиоца приказа) – 10, печатник (чувар печата) – 1, думни дијак (*дьяк*) – 1, Благовештенски протопоп, духовник цара – 1, московских нижих племића (*дворяни*) – 5, градских нижих племића (*дворяни*) – 148, крупних трговаца (*гости*) – 3, изабраних из московских изборних сатнија и слобода – 12, грађана изабраних у градовима – 89, представника редовних војно-полицијских снага (*стрелци*) – 15. А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 53. В. Н. Латкин наводи у свом истраживању број од 335 потписа чланова Земског сабора. Међутим, у најновијем критичком издању Уложенија *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной*, одштампан је списак од 315 потписа чланова Земског сабора који се налази на полеђини рукописног свитка Законака. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 10-14; 403-410.

¹² Акти Земских соборов - Соборное Уложение 1649 года, Российское законодательство X-XX веков, В девяти томах, т. 3, Под общей редакцией О. И. Чистякова, Москва, 1985, стр. 77; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 9; А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 52.

¹³ А. Н. Филипов, Учебник истории русского права, стр. 291; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 293-295. По резултатима истраживања Н. П. Загоскина 82 прописа

У радовима који се баве Уложенијем и историјом руског права среће се и назив „Уложеније цара Алексеја Михайловича” или „Саборно Уложеније цара Алексеја Михайловича 1649.” и то код оних аутора, као што су Владимирски Буданов и М. Таконов, који истичу неспорни значај *Земског сабора* у законодавној радњи од 1649. године.¹⁴ Везивање Уложенија за име цара Алексеја оправдано је не само због централне позиције коју је владар имао у московском самодржављу, а која се изражавала и у томе што су представници народа у *Земском сабору* своје законске предлоге упућивали лично цару у форми молбе (*челобитие*), већ и због снажног печата који је други Романов на руском царском престолу утиснуо на овај зборник московског права. Труд цара Алексеја Михайловича на састављању Уложенија описао је у свом саопштењу од 4. октобра 1648. године шведски дипломата К. Померенинг, истичући како цар „свакодневно ради са својим сарадницима како би народ, колико је то могуће, био задовољан”. Руководилац кодификационе комисије, кнез Никита Одојевски је цара законодавца Алексеја упоређивао са царом Соломоном, јер је „волео суд и правду и милосрђе и мрзео безакоње.”¹⁵

Околности и разлози за доношење Уложенија. Законик од 1649. године рођен је у атмосфери устанка који је 1. јуна 1648. године букнуо у руској престоници, али је убрзо захватио скоро цело Царство, од Великог Устјуга и Солвичегодска на северу, до Курска, Вороњежа и Козлова на југу. Основну масу побуњеника чинило је градско становништво, а уз њих и *стрелци* (редовне војно-полицијске јединице), слободни сељаци (становници слободних сеоских општина – *черных волостей*), а у градовима јужне Русије и провинцијски племићи (дворани).¹⁶ Мета народног незадовољства били су политички и економски моћни бојари, који су окружили цара Алексеја Михайловича и чији је утицај на њега био такав да је дао повода савременику Георгију Котошихину да примети, да се „он (цар) потписивао као самодржац, међутим без бојарског савета ништа није могао да уради”. Бојарска клика на челу са Богданом Ивановичем Морозовим, у народу смештена у 8 глава Уложенија, односно 8,5% укупних одредби Законика било је састављено на основу *челобитија* изабраних чланова Земског сабора. А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 13.

¹⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 221; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 176.

¹⁵ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 450.

¹⁶ Термин племство се овде потпуно условно користи, због специфичности друштвеног поретка Московског царства у односу на средњовековне германско-романске државе. Више о друштвеном уређењу Московској Русије у напомени бр. 7.

најомзнутијим, оличавала је тип силног човека или речју оног доба – *временника*, који је обележио прве године владавине младог цара. *Временника* класик руске историјске науке, В. О. Кључевски, описује као „господствујуће лице, земљопоседника, било световног или духовног, са обезбеђеним повластицама или преузетог у дворску службу, који је чврст у уверењу у своју некажњивост и довољно несавесан да увек буде спреман да употреби силу над незаштићеним људима, користећи се својом моћи и општим безакоњем... Обичан народ је ове *временнице* мрзео из дна душе”. Зато Кључевски побуне из лета 1648. године дефинише као устанак *черных людей* против *сильных*.¹⁷ Најдраматичнији догађаји јунских градских устанака збили су се у првих пет дана у Москви, када је похарано на десетине домова најугађенијих московских бојара који су обављали кључне службе у појединим централним административно-судским управама – *приказима*, а један број њих је био убијен или је смрт избегао бегством из престонице.¹⁸ Да оживе сећања на *Смутно време* прве деценије XVII века, када је криза безвладарства и инострана пољска интервенција претила да уништи руску државност, допринело је и стање на ондашњим границама Руског царства.¹⁹ У пролеће 1648. године запорошки козаци, под вођством знаменитог

¹⁷ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 412; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-178.

¹⁸ М. Н. Тихомирова, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, Москва, 2003, стр. 428.

¹⁹ *Смутное время* је општеприхваћен назив за период руске историје, који класик руске историјске науке В. О. Кључевски, омеђује годинама 1598. и 1613. То је период свеопште нестабилности и дубоке кризе која је потресла темеље московске државе и угрозила саму државност и политичку слободу руског народа. Смутња је непосредно била изазвана смрћу последњег владара из древне династије Рјурика - Федора Ивановича. Руски народ није могао да прихвати идеју о изборном уместо наследног владара, која се реализовала бојарским избором Бориса Годунова за цара, што је био увод у кризу врховне власти. Она се испољавала кроз вишегодишњу мешавину самозванства лажних царева, инострану пољску војну и политичку интервенцију, бојарске издаје и масовне народне побуне. По Кључевском, дубљи разлог тектонског потреса који је руска држава доживела током *смутног времена* треба тражити у манама старог московског државног поретка, који није успео да успостави колико толико равномерну расподелу државних терета између појединих службених разреда. Иностранци непријатељи православног Руског царства, пре свих Пољаци, искористили су унутрашње расуло, па су крајем 1611. године заузели и сам московски Кремљ, истовремено су Швеђани су освојили Новгород. Тако је „крајем 1611”. године, по речима Кључевског, „московска држава представљала призор потпуног и видљивог слома”. Политички потрошено и безидејно, морално безвољно и сталешки крајње себично, руско бојарство није могло да пронађе извор из овакве националне катастрофе. Тада „почињу да се буде религиозне и националне силе које су кренуле да спашавају упропашћену земљу”, њих симболизују два духовна и два световна прегаоца: архимандрит Тројицко-Сергијеве лавре архимандрит Дионисије и монах Аврам Палицин, као и новгородски трговац Кузма Мињин и народни вожд кнез

Богдана Хмељницког, подигли су устанак против пољске власти, који је у време „градских устанака” у московској држави већ донео слободу највећем делу малоруске (украјинске) степе. Истовремено, у јединицама стрелаца које су се у Москви придружиле побуни био је значајан проценат малоруских дошљака. Иако међу њима не постоји непосредна веза, М. Н. Тихомиров је „градске устанке” у Московском царству смештао у општи европски оквир социјално бунтовних и политички нестабилних четрдесетих година XVII века, које је обележила енглеска револуција, француска „Фронда”, побуне у Чешкој и немачким земљама у време тридесетогодишњег рата. О стању у европским земљама свакако је био обавештен један део руског друштва. На примедбу једног шведског агента у вези псковске побуне сељака, један високи руски чиновник *Приказа иностранных дела* узвратио је „како Бог у овим временима знатно веће побуне допушта”, помињући при том Енглеску и Турску. Руски трговци су тражили да се у московској држави забрани Енглезима да тргују, зато што су убили свог краља „Карлуса”.²⁰

Одговор на масовне побуне стигао је најпре од цара Алексеја који је изашао у сусрет захтевима незадовољног народа за уклањањем Морозова, да би 10. јуна од представника средњег слоја московског друштва – дворана, деце бојарске и градских трговаца, биле поднете две молбе (*челобитие*) у име „свенародног множества московског государства”. У молбама се цар Алексеј Михаилович позивао да поступи по угледу на цара Јустинијана, који је када је „грчкој земљи запретила казна Божијег гнева, наредио да се изда правична пресуда и закон (*указ*), како би по свој његовој земљи била прекинута свака неправда и тлачење сиротиње, па је Бог такву казну отклонио и гнев је у милост претворио”.²¹ Захтеви за увођење у ред московског законодавства и судства нису били нови, њих су представници разреда служилије људи и градски трговци понављали у

Димитрије Михајлович Пожарски. У ослобађању руске престонице од Пољака главну реч имају народни козачки одреди, а не бојарске јединице. Почетком 1613. године у ослобођеној Москви, после свенародног тродневног поста-покајања, сазван је први свенародни Земски сабор, кога су чинили представници изабрани из свих разреда руског друштва и свих земаља које су се тада налазиле под влашћу Москве. Прво питање које је Земски сабор решавао односило се на то да ли руски цар кога ће изабрати Сабор треба да буде странац или православни Рус. Сабор је донео одлуку да руски царски престо може да заузме само православни Рус, како је предложио атаман Димитрије Пожарски. Следствено, Земски сабор је за новог руског цара изабрао Михајла Федоровича, првог Романова на руском царском престолу. В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 346-373; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 38-39.

²⁰ М. Н. Тихомирова, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века*, стр. 430-431; Д. Р. Живојиновић, *Успон Европе*, Београд, 1995, стр. 178-185.

²¹ А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 41.

неколико челобитија раније подношених цару. Тако се у челобитију од 1637. године, непосредно после неуспелог похода против Пољака под Смоленском, тражило да се изаберу нове самоуправне судије које ће судити у градовима по „государеве судебной уложенной судебной книге”. Тиме је јасно истакнута идеја о састављању кодификације - *Уложенной книге*. После пет година, у време нове спољне кризе око козачког преотимања од Татара утврђеног Азова, исти слојеви московског друштва понављају сличне захтеве, пишући о злоупотребама чиновника централних приказа (*приказных людей*) који долазе у провинцију да би судили и управљали и при том се богате, „купујући баштине” (*вотчине*) и „градећи камене палате”.²² С тога, одлуку о изради Саборног Уложенија треба посматрати као одговор на десетогодишње захтеве средњих и нижих слојева руског друштва да се уведе ред у московски правни поредак и судство, који су кулминирали масовним градским устанцима у јуну 1648. године. Сама одлука цара и Земског сабора од 16. јула да се приступи изради Законика није аутоматски примирила духове незадовољства у народу. После јунске побуне и великог пожара масе становника наставиле да напуштају руску престоницу. У септембру 1648. један странац бележи како људи „свакодневно беже из Москве, као из затвора”. У оваквом стању свакако треба тражити узроке за релативно брзи завршетак изузетно компликованог и обимног посла састављање кодификације московског права.²³

Међутим, разлози оваквом незадовољству, а тиме и потреба за доношење једне кодификације, били су знатно дубљи, а налазили су се у свеопштој кризи која је захватила основе московског државно-правног, социјално-економског, а пре свега морално-идејног поретка.

Најпре, од доношења последњег, претежно процесног законика, Судебника цара Ивана Грозног, протекло цело једно столеће. Законодавне допуне којима се у међувремену дорађивао правни поредак установљен Судебником вршене су на крајње казуистичан начин, у форми партикуларних закона - *указа*. Како је у XVI веку писаним законским нормама био регулисан мањи део друштвених односа, то је московски законодавац у члану 98. Судебника од 1550. предвидео као једну од форми законодавне иницијативе, поред оне коју је покретало само законодавно тело (цар са Бојарском думом или Земским сабором), као и прединицијатива појединих лица или целих службених разреда (форма челобитија), и судско-законодавну иницијативу појединих приказа (централних судско-административних управа). Наиме, наведена одредба Судебника је предвиђала да се

²² М. Н. Тихомирова, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века*, стр. 428.

²³ М. Н. Тихомирова, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века*, стр. 429.

прикази услед немогућности да реше судски спор због постојања празнине у постојећем правном поредку (*А которые будут дела новые, а в сем Судебнике не написаны*), обраћају у форми *доклада* цару и бојарима - *и как те дела с государеву докладу и со всех боар приговору вершается*, препуштајући им тако у конкретном случају доношење пресуде. Појединачна правна норма садржана у пресуди цара и Бојарске думе имала је карактер преседана, који је потом у стручној администрацији приказа, из кога је потекла оваква судско-законодавна иницијатива, уобличаван у догматску форму *указа*. Према наредби чл. 98, овакви појединачни *укази* дописивани су као допуна основном тексту Судебника од 1550. (*„...и те дела в сем Судебнике приписывати”*.), па су тако настајале тзв. Указне књиге приказа (*Указныя книги приказов*), као нови извор права у Московском царству. Тако се коришћењем судске релације стварало ново право, које је по иницијативи било судско, прецедентно, али уз истовремено очување функције правотворства у рукама бифедалног московског законодавца – цара и *Бојарске думе* у редовним приликама, односно цара и *Земског сабора* у случају ванредних законодавних подухвата.²⁴ Две ствари

²⁴ И у Уложенију се у чл. 2. X главе предвиђао пренос *докладом* (акт којим се нижи суд обраћао вишем суду) судске надлежности са приказа *к государю царю... и к его государевым бояром, и околничим, и думным людем*, с том разликом што синтагма *вершитъ будет неможно* није ограничавала релацију само на случајеве правне празнине, већ се простирала и на материјално компликоване судске предмете. Овај други разлог био је основ и за преношење судског спора из надлежности провинцијског првостепеног суда у надлежност централног судско-административног органа - приказа – *А будет которй воевода, или приказной человек, или губной староста в городех засудя суд, в каком деле ни буди, и того суднаго дела не вершит, и пришлет то судное дело к вершению к Москве...* (чл. 130. X главе Уложенија). Реч је о тзв. потпуној релацији (*relatio*) која се среће и у чл. 181. Душановог законика, с том разликом што се по српској кодификацији спорни предмет упућивао искључиво цару – *Аште се обрете велико дело, а не узмогу расудити и расправити... да греде од судиј једин онемази парцем пред царство ми*. Н. Радојчић је узор за правни модел по коме је законодавац (цар) појединачном правном нормом одлучивао у спору који судија није могао да реши због постојања правне празнине налазио у другој књизи византијских Василика, у члановима 6, 16. и 23. Т. Тарановски износи резерву у односу на овакав став Радојчића, истичући да су византијски цареви када је постојала правна празнина имали само *ius interpretandi*, а не право да на основу релације сами пресуде у конкретном судском спору. Мада Радојчић наведени византијски образац за решење судског спора у случају постојања правне празнине проналази и у пољском праву, према трећој редакцији Литванског статута од 1588. у случају непостојања законске норме судски спор се решавао на основу слободног судијског нахођења, које је морало по упутству законодавца да се креће у оквирима два супсидијарна извора права – судске праксе и правних правила других хришћанских држава (*„А где бы чево в том статуте недоставало, тогда суд применительно к похожим случаям согласно своей совести и по примеру иных прав христианских то решать и судить должен”*, поглавље IV, арт. 54.). А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, Казань, 1862, стр. 131; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории

су овакав поступак законодавних измена учиниле извором правне несигурности. Прво, компликован систем централне управно-судске организације, са десетинама приказа (управа), чија је надлежност формирана комбинацијом персонално-службеног, ресорног и територијалног критеријума. Друго, *укази* се нису штампали већ су преписивани у релативном малом броју примерака, који су често страдали због лошег чувања, а нарочито услед честих пожара. Следствено, могло је да се догоди да је једно спорно питање чије је решење у форми *доклада* један приказ тражио, већ било решено раније на захтев неког другог приказа.²⁵ Настанку нереда у правном поретку Московског царства додатно је допринела грозничава активности московског законодавца после државноправног и националног слома *Смутног времена*, о чему сведочи податак да је од 1611. до 1648. године донето 348 указа, а да је у целом периоду од 1550. до 1648. године биле донето 445 указа.²⁶ Овакво мноштво партикуларних закона (*указа*), накнадно уврштених у хронолошком поретку у *указним књигама* појединих административно-судских управа – приказа, за проф. Томсинова је основ за претпоставку да је „од 1620-1626. године у московским приказима текла интезивна законодавна радња на обнови земље, као својеврсна припрема за састављање обимног општеруског Уложенија.”²⁷

Правну неуређеност пратила је неорганизованост, спорост и корумпираност судско-управне организације, што је био основни извор већине жалби које је становништво упућивало цару, а што су из својих разлога врло педантно бележили страни путници и дипломате. Један од њих, холштајнски дипломата Херберштејн је још почетком XVI века забележио како је „целокупно судство у Москви поткупљиво”.²⁸ Служилије људи у челобитију упућеном Земском сабору од 1642. године су своју материјалну беду повезивали са трошковима одласка у московске централне приказне судове и са

рускога права, стр. 217-218; Российское законодательство X-XX веков. В 9 т, Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm, 10. 11. 2011; Статут великага княства літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі, Беларуская савецкая энцыклапедыя, Мінск, 1989, стр. 391; А. Н. Филиппов, Учебник истории русскога права, стр. 271; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 229; А. Соловьев, Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Београд, 1998, стр. 506; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, Београд, 1996, стр. 715-718.

²⁵ А. Н. Филиппов, Учебник истории русскога права, стр. 294.

²⁶ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 41.

²⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 14.

²⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскога права, стр. 346.

одуговлачењима и дангубом који су пратили њихова суђења.²⁹ Ипак о дубини огорчења стањем у московском судско-административном апарату четрдесетих година XVII века најизразитије сведочи оно што су на истом Сабору рекли јужноруски дворани, јадајући се да су „разорени, више него од Турака и кримских муслимана – московским одуговлачењима (*волокига*), од неправде и неправедних судова...”³⁰

Криза која је условила потребу доношења једне кодификације имала је своје корене и у сталној финансијској нестабилности, оскудности државних прихода и економској исцрпљености становништва. *Земичина* је после протеривања Пољака и избора Михаила Фјодоровича Романова за цара, у наредним годинама поднела огромну финансијску жртву како би држава стала на ноге. Само у периоду од 1613. до 1619. Земски сабор је два пута одобравао убирање пореза популарно названог *пета дењага*, односно пети део или 20% прихода или имовине, који се сливао у државну касу. Поред тога, за потребе ратовања са Пољском и Турском увођени су и ванредни порези, чији се проценат мењао, али су се они углавном претварали из привремених у сталне фискалне терете. Последично, велики порески намети довели су до напуштања послова и места становања, а како је у Московском царству порески обвезник била општина, а не физичко лице, укупна сума пореских обавеза делила се на све мањи број платиша. Људи су најчешће одлазили код привилегованих титулара, који су уживали фискални имунитет, насељавајући се на њиховој земљи и постајући њихови људи, ослобођени од терета (*тягло*) према држави тзв. *беломестцы*. Ова позна московска верзија средњовековног *comendatio*, додатно је појачавала и усложњавала социјалне напетости у руском друштву.³¹

Потреба за уношењем реда и промена у хаотичном московском законодавству, састављањем једне кодификације, имала је свој извор и у општој идејној и моралној клими која је захватила московско друштво XVII века. За епоху владавине цара Алексеја Михайловича историчар Кључевски везује почетак западноевропског утицаја на Московско царство, јер је до тада постојала сарадња са појединим западноевропским земљама, позивали су се уметници, мајстори, лекари, официри, а „утицај наступа онда када друштво почиње да усваја, почиње да схвата предност околине или културе који врше утицај и неопходност да се од ње учи”. Московска Русија је после *Смутног времена* била одлучна да у свој пуноћи васпостави своје основе – самодржавље и православну

²⁹ М. Н. Тихомирова, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, стр. 428.

³⁰ Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, Москва, 1905, стр. 87.

³¹ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 482; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 291.

црквеност, али, додаје дубокоумни теоретичар руског монархизма Л. Тихомиров, „у сваком судару, не само са Западном Европом, него и са Пољском, чак и са Турском, Руси нису могли а да не виде, да су зачуђујуће неуки, дивљи, немају ни техничка, ни философска знања, показују се као лоши организатори, и не схватају дубоко чак ни ту основну истину, чије поседовање је дало Русији право на место Трећег Рима”.³² Тиха и постепена европеизација „проникла је у све сфере живота, мењајући схватања и односе, притискајући подједнако снажно и државни поредак, али и друштвени и свакодневни живот”. За разлику од западног, дотада доминантни византијски културолошки утицај није „захватао целог човека, није га лишавао домаћих националних одлика, његове самобитности”, већ се углавном сводио на „руковођење религиозно-моралним животом народа”.³³ Криза духовног, етичког и политичког погледа на свет која је у XVII веку захватила Московску Русију била је појачана староверским расколом. Руско друштво се цепа на два велика „непријатељски супростављена поретка схватања и осећања”; владајућу класу друштва која по западном узору гради основе за државноправну, финансијску и образовну реформу Петра Великог и народ дубоко одан својој православној вери и народној култури. Идеја довођења у ред московског правног поретка, доношењем једне *Уложенной книге*, духовни је плод XVII века и као таква, са противречним тежњама сређивања и очувања старог права и увођења правних новина по иностраном узору, како западном, тако и византијском, стоји на почетку пута који је довео до петербуршке епохе.³⁴

Законодавна комисија и упутство за састављање Уложенија. Царским указом од 16. јула 1648. године формирана је петочлана комисија за израду предлога Уложенија. На њеном челу налазио се бојар кнез Никита Иванович Одојевски, за чланове су били именовани бојар, кнез Семјон Васиљевич Прозоровски, околник кнез Фјодор Фјодорович Волоконски и двојица писара (*дьяк* - дијак), Гаврил Леонтјев и Фјодор Акимович Грибоједов. Брзина од два и по месеца (од 16. 7. до 3. 10. када је почело читање предлога у *Земском сабору*), колико је требало комисији да заврши рад на нацрту до тада најобимније и најразнородније кодификацији московског права, показује да их је за чланство у комисији препоручило изузетно знање и умешност.³⁵

³² Л. Тихомиров, *Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность*, стр. 98-99.

³³ В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 482-484.

³⁴ В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 542.

³⁵ А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 44-45

Кнез Н. И. Одојевски потицао је из старог и угледног бојарског рода, а пре учешћа у кодификационој комисији био је војвода у Астрахану, а потом је руководио управама за Поволожје и Сибир (*Казанског дворца и Сибирског приказа*). Избор за челника законодавне комисије и повратак у престоничку администрацију био му је омогућен падом моћног Б. И. Морозова у време јунске побуне, јер је пре тога, будући у немилости Морозова, обављао дужности пуковског војводе у Ливни и Белгороду.³⁶ Кнеза Одојевског, Н. Н. Загоскин назива „душом и главним прегаоцем у раду комисије, то је Сперански XVII века”.³⁷ Најогорченији критичар нове кодификације, патријарх Никон, од свих који су радили на Законику, изабрао је само кнеза Одојевског да на њега излије сву осуду за оно што је „в Уложенной книге твоего списания”, сматрајући да је „князь Никита, новой закон написал советом Антихриста, учителя твоего.” Управо имајући у виду став о Одојевском једног од најмоћних људи Московског царства почетком педесетих година XVII века и једног од учесника Земског сабора 1648-49. године - патријарха Никон, који је свакако добро знао ко су били главни актери кодификационог подухвата, савремени истраживач Уложенија А. Г. Мањков закључује, да је „глава и у значајној мери душа у раду на Уложенију био управо Н. И. Одојевски, али је он имао познате и искусне помоћнике”.³⁸

Кнез Семјон Васильевич Прозоровски осетио је и благодети и невоље чиновничке каријере у московској држави, јер је после руско-пољског рата 1632-1634. био осуђен за државну издају и прогнан у Сибир, одакле је враћен, најпре у Нижњи Новгород, па у Москву. За рад на изради кодификације свакако га је препоручивала каријера судије приказа који је управљао поместијима (*Поместный приказ*), као и руковођење *Судним приказом* у коме се судило у предметима код којих је расправа вођена у форми контрадикторног оптужног поступка, тзв. *суда*.³⁹

Именовање Фјодора Фјодоровича Волоконског у комисију за састављање Уложенија највероватније је било мотивисано његовим искуством у управљању приказом у који су се сливале све жалбе (*челобитие*) становника Царства (*Челобитный приказ*), које су се после читања цару и бојарима слале у надлежне приказе. Осим тога, Волоконски је био и један од војвода у осетљивом и стратешки значајном Прикаспијском ујезду са

³⁶ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 45-46.

³⁷ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 45.

³⁸ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 47-48; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 413.

³⁹ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 48.

центром у Астрахану, где су војводе, као и у Сибиру, у судству и управи имале знатно већа овлашћења од редовних.⁴⁰

Писари (*дьяк*) су у Московском царству руководили управно-судском администрацијом, налазећи се на челу веће или мање групе нижих чиновника подписара (*подьячий*). Дијак Гаврил Леонтјев је за разлику од других чланова комисије имао искуство у црквено-правним стварима, јер од 1628-1634. године био *дьяк* управе Патријаршијског двора. Уз то, 1648. године постао је *дьяк* у *Земском приказу* у коме су се судила сва кривична дела извршена у Москви.⁴¹

И најзад пети члан комисије, млади писар Фјодор Акимович Грибоједов, сматра се међу истраживачима, уз кнеза Одојевског, најактивнијим чланом законодавне комисије. Његова каријера започела је крајем тридесетих година, када је обављао дужност подписара *Казанског дворца*, када се претпоставља да се и упознао са Одојевским. Непосредно после јунске побуне произведен је у писара и укључен у састав комисије. Управо увођење у чин писара непосредно пред избор у кодификациону комисију служио је П. Ј. Черном као доказ да је „Грибоједовљева улога у састављању Уложенија била суштинска, јер за извршавање техничких послова није било неопходно хитно произвести Грибоједова у *дьяк*-а”. Грибоједов ће остати запамћен као писац који је по налогу цара Алексеја Михайловича саставио компилацијски приручник руске историје за учење царске деце.⁴²

У преамбули Уложенија се наводи упутство које је комисија добила приликом свог именовања, а које се односи на изворе чије је норме требало преузети у новој кодификацији, као и методе које је при рецепцији требало користити.

Прво се наводе „одредбе написане у правилима Светих Апостола и Светих Отаца и у градским законима грчких царева”. Реч је најпре о канонима Православне Цркве који су у Руској цркви примењивани посредством Крмчије. Синтагма *градски закони*⁴³ односи се на Прохирон, али и друге световне византијске законе, који су се у словенском преводу, уз извесне разлике у односу на изворник, налазили у обе руске редакције (Софијској и

⁴⁰ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 48.

⁴¹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 48.

⁴² А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 48-49.

⁴³ Најчешће означавање Прохирона у руским изворима изразом *градски закон*, припада, како истиче М. Бењемаски, „традицији примљеној од Срба”, која је посредством тзв. Кириловске Крмчије преузета из Законоправа Св. Саве. М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, Москва, 1917, стр. 1.

Рјазанској) Крмчије. Међутим, М. Бењамански у свом истраживању показује да су, по свему судећи, састављачи Уложенија користили Прохирон и Еклогу и у изворном облику, а не само посредством Крмчије. То произилази из методолошког упутства које је законодавац дао када је у питању овај извор рецепције, јер у преамбули стоји „преписати одредбе које су применљиве у царским и земским пословима” („...а пристойны те статьи к государственным и к земским делам и те бы статьи выписать...”). Овакав селективан приступ који води рачуна о руској стварности XVII века и конкретним законодавним потребама потпуно је другачији од рецепције која је била извршена у Крмчији, где су, уз одговарајућу језичку редакцију, преузимани цели византијски закони.⁴⁴

Следећи извор на који је законодавац упутио кодификациону комисију били су закони (*указы* и *боярске приговори*) цара Михаила Фјодоровича Романова и „прежних великих государей царей и великих князей российских”. Ове партикуларне законске акте комисија је по савету законодавца требала да „сакупи” (*собрать*), а потом да их „упореди” са Судебницима од 1497. и 1550 године (*и те государские указы и боярские приговоры с старыми судебниками справити*).⁴⁵ Пошто деловодство законодавне комисије није сачувано не може се, како је приметио А. Н. Филипов, одредити садржај и обим радње упоређивања. Међутим, овај огромни правни материјал није само сакупљен и неизмењен смештен у један правни зборник, већ га је за почетак рада на нацрту, „требало подвргнути одређеном груписању и класификацији”.⁴⁶

Непосредни доказ да је кодификациона комисија имала знатно креативнију улогу од сакупљања и систематизације ранијих московских аката, те да је она састављала и потпуно нове норме, налази се у преамбули Уложенија, где стоји да је законодавац наложио комисији да напише прописе који су недостајали у претходним Судебницима и партикуларним законима (*указима*) и потом их изнесе пред Земски сабор („А на которые статьи в прошлых годах, прежних государей в Судебниках не положено, и боярских приговоров на те статьи не было, и те бы статьи по тому же написать и изложить по его государеву указу общим советом...”).⁴⁷

Број извора које је прегледала кодификациона комисија, као и методе њеног рада, знатно су свеобухватнији од онога што је кратким службеним језиком изложено у

⁴⁴ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 9, 22-23, 58; М. Бенеманский, *Закон градский*. Значение его в русском праве, стр. 196-199.

⁴⁵ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 9-10, 58-59.

⁴⁶ А. Н. Филипов, *Учебник истории русского права*, стр. 300-301.

⁴⁷ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 10, 58-59.

преамбули Уложенија, где се, пре свега, водило рачуна да се у први план истакне улога московског цара законодавца – Алексеја Михайловича. Тако, се на маргинама оригиналног рукописног свитка Уложенија уз одредбе 177 чланова налазе белешке које упућују на поједине правне изворе (нпр. *из Литванског Статута, из Градских закона, из старог Судебника*), а који представљају узор које су чланови кодификационе комисије следили приликом састављања наведених одредби.⁴⁸ Поред већ поменутих византијских закона (*из Градских*), Судебника (*из старог судебника*) и партикуларних закона – указа (нпр. 132 году, 105 и 118 году), међу напоменама се налазе и оне које упућују на тзв. Мојсијево законодавство из Крмчије (*из Моисеева закона*), руски црквено-правни зборник од 1551. године – Стоглава (*из Стоглава*)⁴⁹ и најзад на најцитиранији извор - Литвански статут од 1588. године (*из Литовскога*).⁵⁰ Уз то, ни у преамбули Уложенија, ни у белешкама се не помињу бројне указне књиге у којима се нису налазили исписани само појединачни *укази*, већ и *доклади* (реферати) које су поводом спорних питања поједини прикази упућивали цару и Бојарској думи. Један запис у књизи расхода приказа надлежног за поместија, датиран 10. августа 1648. године, наводи како су из овог приказа послати преписи указних књига члановима комисије за састављање Уложенија, који се поименце наводе. И други документи говоре да су подписари у различитим приказима, у периоду од 16. јула до 16. децембра 1648. године, обавили обиман посао преписивања разних докумената, за шта су била издвојена ванредна средства.⁵¹

Избор, садржинско и језичко преформулисање и усклађивање норми из реципираних извора домаћег и страног порекла, ствараних у различитим временским епохама и цивилизацијским поретцима (западноруско-литванско право и византијско право), њихова систематизација у нацрту новог Законика, све су то били изузетно захтевни послови које су састављачи нацрта Уложенија успели да заврше „здивљујућом брзином”. Настанак једне монолитне кодификације из толико потпуно различитих извора,

⁴⁸ О пореклу и функцији ових белешки опширно је писано у руској правноисторијској науци, а целокупни списак напомена први је одштампао на крају своје студије В. Линовски. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, Одесса, 1847, стр. 1-3.

⁴⁹ Текст и коментар Стоглава на www.kopajglubze.boom.ru/html, 5. 6. 2009. О доношењу, садржини и значају Стоглава као првноруског споменика у И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 467-475; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, 1900, Т. 1, № 4, стр. 611 – 615; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 273-280.

⁵⁰ В. Линовски. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1-3.

⁵¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 11.

Кључевски је објашњавао тиме што су се састављачи Уложенија најчешће коришћеним извором – Литванским статутом служили „не толико као извором правних норми Уложенија, колико као приручником за његово састављање.”⁵² Чувени руски правник С. В. Пахман је ову брзину у раду комисије објашњавао тиме што је комисија имала „искусне писаре” који су „без посебних информација знали правне норме које су се примењивале у раду једног или другог приказа”.⁵³ С тога се чини сасвим логичном констатација В. А. Томсинова да је Уложеније „оваплотило у себи многовековно искуство руске јуриспруденције”.⁵⁴ Захваљујући овакво стручном и брижљивом раду кодификатора, Уложеније је било основни кодекс Руске царевине у следећих двеста година.

Садржај и систем Уложенија. Саборно Уложеније је састављено од 967 одредаба, распоређених у 25 глава. По свом обиму и разноврсности материје Уложеније далеко превазилази све допетровске правне споменике, а од каснијих га превазилази само гигантски подухват руског законодавства и правне науке *Полное Собрание Законов Российской Империи* од 1833. године, чији први том чини управо Саборно Уложеније цара Алексеја Михаиловича.⁵⁵

Прва глава (*О богохулниках и о церковных мятежниках*) Уложенија посвећена је санкционисању појединих кривичних дела против вере. У другој (*О государственной чести и как его государственное здорovie оберегать*) и трећој глави (*О государеве дворе, чтоб на государеве дворе ни от кого никакого бесчинства и брани не было*) смештене су кривичне и процесне норме посвећене политичким деликтима и заштити неприкосновености царске личности и двора. Четврта (*О подписчикех и которые печати поделывают*) и пета глава (*О денежных мастерах, которые учнут делати воровские денги*) посвећене су кривичним делима фалсификовања службених докумената и новца. У шестој глави (*О проезжих грамотах в ыные государства*) регулисан је режим путовања у иностранство. Седма глава (*О службе всяких ратных людей Московского государства*) је посвећене регулисању права и обавеза лица на војној служби, а осма (*О искуплении пленных*) откупу из ропства. У деветој глави (*О мытах, и о перевозех, и о мостах*) се регулише правни режим на унутрашњим путевима и мостовима. У десету (*О суде*), најобимнију (287 чланова) главу Уложенија ушли су прописи којима се регулисао московски контрадикторни судски поступак, тзв. суд, као и дела код којих се расправа

⁵² В. О. Ключевский, Русская история, стр. 414.

⁵³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 14-15.

⁵⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 1.

⁵⁵ А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 290.

водила у процесној форми суда. Следи глава (*Суд о крестьянах*) посвећена уређивању правног статуса сељака. Дванаеста глава (*О суде патриарших приказных и дворовых людей и кретьян*) регулише надлежност патримонијалног Патријаршког суда, а тринаеста (*О Монастырском приказе*) надлежност новоуспостављене, посебне државне административно-судске управе за спорове клирика који нису припадали патријарховој области. У четрнаестој глави (*О крестном целовании*) регулисан је поступак полагања заклетве као доказног средства, а у петнаестој (*О вершенных делах*) поступак поравнања међу парничарима, као и питање права апелације против пресуда донетих пре ступања на снагу Саборног Уложенија. Шеснаеста (*О поместных землях*) и седамнаеста глава (*О вотчинах*) посвећене су уређењу питања везаних за *поместија* (условно даровани посед за вршење службе) и *вотчине* (баштина). У осамнестој глави (*О печатных пошлинах*) уређен је режим такси за оверавање докумената. Деветнаеста глава (*О посадских людех*) уређује правни положај, права и обавезе градског становништва, а следећа глава (*Суд о холопех*) холопа. У двадесетпрвој (*О разбойных и татиных делах*) и двадесетдругој глави (*Указ за какие вины кому чинити смертная казнь, и за какие вины смертию не казнить, а чинити наказание*) првенствено су изложене материјалне и процесне норме о појединим кривичним делима. У двадесеттрећој глави (*О стрельцах*) регулисана су нека питања процесноправног положаја *стрелаца* (припадника стајаћих војно-полицијских јединица), а у следећој глави садржане су само две одредбе посвећене козацима (*Указ о атаманех и о казакех*). У задњој двадесетпетој глави (*Указ о корчмах*) регулисана су кривична дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића и трговине и употребе дувана.⁵⁶

Распоред материје по главама показује да је био опредељен извесном логиком законописаца, „па се у сваком случају тај распоред не може у целости назвати хаотичним”, али „истина је”, додаје В. А. Томсинов, „да ту логику није лако открити”.⁵⁷ У тумачењу систематике распореда материје у Уложенију доминантна су два објашњења. По С. В. Пахману „систематика Уложенија је одређена особеним начелом: већом или мањом важношћу приказа из кога је преузиман садржај Уложенија”. Друго, објашњење даје Ф. В. Тарановски, по коме је „преовлађујући процесни карактер свих споменика старог права” утицао да се унутар појединих глава норме распореде полазећи „од представе судског

⁵⁶ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 40-41; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 223-224.

⁵⁷ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 41-42.

чина, тако што ток поступка одређује распоред прописа, како процесног, тако и материјалног карактера, обично их укључујући у различитим моментима судске драме.”⁵⁸

Значај кривичних прописа Уложенија. Уложеније садржи норме које се по савременим критеријумима правне науке могу сврстати у мноштво сасвим различитих грана права, од статусног, административног и финансијског, преко облигационог и стварног, до војног, кривичног и процесног права.

Ипак, процесне и кривичне одредбе, како по бројности, тако и по садржају, заузимају централни простор у московској кодификацији од 1649. године. Прецизније, ови прописи представљају личну карту Уложенија, којом оно легитимише свој престиж у односу на све раније руске правне споменике и који га истовремено чине препознатљивим спомеником у светској историји права. Није случајно да су састављачи Уложенија највећу бригу посветили управо процесној и кривичној материји и да су сходно томе у њима видљиве највеће новине. Правосуђе је добро од прворазредног правног интереса у свим државама у којима се тек васпоставља правни поредак. С друге стране, „стварање позитивног права сваког народа”, како закључује први истраживач Уложенија, В. Стројев, „обично почиње са кривичним прописима”.⁵⁹

Московска држава половином XVII века, независно од њене дуге државноправне традиције, после краткотрајног, али у националној свести потресног губитка политичке слободе у периоду *Смутног времена*, управо је била пример такве државе. „Московски народ је постао безочан и дрзак”, истиче кривичар Н. Неклудов, а „ратови и глад су створили читаве банде разбојника и отимача”.⁶⁰ Потискивање патримонијалних судова искључивом јурисдикцијом државног суда и казна - две су једине мере којима је у циљу консолидације поретка прибегавала московска држава.⁶¹ Сви појавни облици кризе која је четрдесетих година XVII века захватила московски морални, правни, политички, економски и социјални поредак, а који су долазили до изражаја у градским побунама и деценијским жалбама (*челобитие*) становништва, захтевали су само два лека: једнак, правичан, хитан и непоткупљив суд и оштре казне. С тога, кривични прописи Уложенија о

⁵⁸ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 43.

⁵⁹ В. Строев, *Историко-юридическое исследование Уложения*, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, Санктпетербург, 1833, стр. 82-83.

⁶⁰ А. Ф. Бернер, *Учебник немецкого уголовного права (Часть общая)*, С примечаниями, приложениями и дополнениями по истории русского права и законодательству положительному Н. Неклудова, По изданию 1867, www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum3264/

⁶¹ Л. Тихомиров, *Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность*, стр. 81.

заштити државног и црквеног поретка, државне финансијске и судске власти, о кажњавању бројних кривичних дела против службене дужности, представљају отелотворење потреба да се доношењем једне кодификације у московској држави уведе ред и сигурност.

Истовремено, уређење кривичне материје је захтевало од чланова кодификационе комисије највећи труд, јер ранијим московским законодавством нису биле регулисане читаве кривичноправне области или је то било урађено на крајње штури и поједностављен начин. Према упуству законодавца требало је пронаћи кривичноправна решења у туђим законима и прилагодити их московским приликама. На кривичним нормама Саборног Уложенија најбоље се рефлектују сви проблеми у вези са рецепцијом норми из историјски, социо-економски и културолошки различитих правних система. Да у домену рецепције кривични прописи Уложенија далеко превазилазе националне границе руског права наслутио је већ први истраживач кривичног права Уложенија, В. Линовски, истичући како је „значај Уложенија, као кривичног законика, изузетно важан: у њему се срећемо са испољавањем борбе између начела римског права, донетих из Грчке после догађаја којим је Русија била озарена светим хришћанским учењем, са начелима кривичног права која су се развила у ренесансној Европи. Борба та два начела саставља карактеристичну црту старог руског кривичног права, не само до Уложенија, већ до Војничког законика Петра Великог.”⁶²

О успеху законодавца Уложенија у нормирању кривичне материје већ довољно говори, и пре сваког озбиљнијег истраживања, чињеница да су прописи Уложенија и после двеста година послужили за састављање Кривичног законика од 1845. године. Везу између једног седамнаестовековног законика, као што је Уложеније и нововековног Кривичног законика објаснио је један од водећих руских кривичара друге половине XIX века, Н. Неклудов: „Упркос томе што су минула два века, Уложеније цара Алексеја није у садашњем времену застарело, мртво законодавство; управо XV том Зборника закона није ништа друго него то исто Уложеније, само углађеније и обученије, сагласно духу времена, уместо јежевих рукавица у танке кожане рукавице, уместо свештеничке мантије у чиновнички мундир; цитатима из Саборног Уложенија ишаран је празан простор испод свих чланова сада важећег Кривичног законика.”⁶³ Дуговечност једног правног акта

⁶² В. Линовски. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 127.

⁶³ А. Ф. Бернер, Учебник немецкого уголовного права (Част общая), , www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum3264/

најбоља је препорука за избор правца правноисторијских истраживања, а у случају руског Уложенија то су свакако његове кривичне норме.

Кривични прописи се у Уложенију налазе распоређени у скоро свим главама, али неке од њих су у потпуности или претежно посвећене кривичној материји, уређујући како материјалну, тако и процесну страну појединих кривичних дела. Такве су, пре свега, XXI и XXII глава које проф. Владимирски Буданов назива – *уголовное уложение* (кривични законик).⁶⁴ У главе које првенствено имају кривичноправни карактер, В. А. Томсинов, убраја и последњу главу Уложенија у којој се санкционише угрожавање финансијског поретка московске државе недозвољеном производњом, прометом и конзумацијом алкохолних пића и дувана.⁶⁵ Овим главама ваља додати и првих пет глава Уложенија које углавном садрже прописе којима се кривичноправно штитио од различитих облика нарушавања црквени и државни – политички, административни и финансијски поредак. Осим тога, кривичним нормама прошаране су и остале главе Саборног Уложенија.

Циљ рада

Први циљ рада је истраживање општих кривичноправних института и појединих карактеристичних кривичних дела у Уложенију цара Алексеја Михаиловича. Пошто Уложеније улази у круг неколицине монументалних законских споменика који омеђавају поједине одсеке главног тока руске правне историје, истраживање његових кривичних одредби нема статички, већ динамички карактер. За правилно разумевање кривичноправних феномена у једном правном документу који стоји на размеђу две идејно потпуно различите епохе у државноправном развоју Русије - московске и петербуршке, потребно је да се истраживањем обухвати макар део претходне и касније еволуције једног кривичноправног феномена. Овакав истраживачки оквир треба да покаже, с једне стране, степен самосвојности и динамике у развоју руског кривичног права у периоду од краја XV до почетка XVIII века, а с друге стране, да дефинише позицију кривичноправне мисли и законодавне технике Уложенија у односу на Судебнике, као и у односу на прве законе епохе Петра Великог.

Други циљ истраживања је утврђивање друштвених и економских прилика, идејних стремљења и политичких догађаја који су потресали московско друштво и државу

⁶⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 224.

⁶⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 41.

XVII века, те су свакако морали да оставе траг и на формулисању појединих кривичноправних установа у Уложенију.

Трећи циљ рада опредељен је преамбулом самог Уложенија, као и напоменама његових састављача са рукописног свитка Законика, а сведоче о рецепцији византијских закона и Литванског статута од 1588. године. Иако су кроз историју процеси рецепције били редовни пратиоци свих кодификаторских радњи, они су у случају Уложенија посебно научно изазовни. У овом случају докази упућују на изворе који су припадали правним системима потпуно различитих временских и цивилизацијских матрица, али на који се налазе у основама главних токова средњовековног процеса рецепције права – западном германско-романском, коме припада Литвански статут, и византијском, коме припадају Прохирон и Еклога. Истовремено, рецепција је ограничена захтевом за кодификовањем ранијег московског права. С тога, истраживање кривичних норми Уложенија треба да утврди порекло, меру и начин рецепције иностраног кривичног права у московској држави XVII века.

И најзад, четврти циљ рада односи се на сакупљање расположиве историјске грађе презентоване литератури, како би се на основу судске праксе утврдило какви су били ефекти примене појединих кривичноправних решења Уложенија.

Метод рада

У складу са предметом и опредељеним циљевима, истраживања у овом раду су заснована на начелима научне методологије. Свака страна једне кривичноправне установе захтевала је одговарајући приступ и употребу адекватног метода научног проучавања.

Историјско-правни метод, као основни метод сазнања у правноисторијској науци, коришћен је при анализи кривичних одредби Уложенија, као и приликом тумачења одредби других руских законских споменика из хронолошки омеђеног истраживачког периода – Великокњажевски Судебник од 1497. године, Царски Судебник од 1550. г, и збирке партикуларних закона, тзв. указне књиге. Историјско-правни метод је комбинован са упоредно-правним методом када су кривични прописи Уложенија упоређивани са кривичним одредбама других средњовековних правних споменика, какви су Литвански статут, Прохирон, Еклога, Саско огледало и *Constitutio Crminalis Carolina*.

Иако је реч о правноисторијском раду, догматски и нормативни метод били су неопходни за утврђивање тачног значења појединих кривичних норми у Уложенију и у другим правним споменицима. Како је реч о руском правном споменику из XVII века, чији језик обилује архаизмима, за утврђивање правог значења норме било је потребно језичко тумачење, као и коришћење метода помоћних филолошких наука, каква је етимологија.

1. Општи кривичноправни институти

У погледу општих кривичноправних института кодификатори Саборног Уложенија настављају тренд развоја правне мисли и законодавне технике у Московској Русији, зачет доношењем Великокнежевског Судебника од 1497. године, настављен Царским

Судебником од 1550. године и појединчаним законским нормама (*укази*) скупљеним у специјализованим мини кодификацијама које су уређивале процесну и материјалноправну страну појединих грана управе (тзв. *указне или уставне књиге појединих приказа* – управа). Јединствено московско законодавство, које се формирало на фону успостављања снажне централне власти на територији северноруских земаља, створило је не само једнообразне казуистичне кривичноправне норме за регулисање појединих друштвених односа, већ је постепено формирало и поједине опште кривичноправне појмове и изградило пратећу апстрактну кривичноправну терминологију.⁶⁶

Посматрано из угла стопедестогодишњег развоја московског права, Уложеније у материји општих кривичноправних институти даје кључни допринос, јер његови кодификатори следећи захтеве судске праксе, а ослањајући се на готова решења високо развијеног византијског права, чине пионирске захвате у разради субјективне стране кривичног дела, саучесништва и покушаја. Такође, под утицајем византијског права, Уложеније коначно уноси у руско законодавство формално схватање кривичног дела, као радње којом се нарушава нека државна заповест. На постојаном тлу кривичноправних достигнућа Уложенија, мада још увек правнотехнички скромног обима и квалитета, у следећој епохи развоја руског права, која ће отпочети са реформом Петра Великог, биће заокружено формирање појединих општих кривичноправних појмова, као и руске правне терминологије.⁶⁷

1.1. Назив и схватање кривичног дела

Иако су кодификатори Саборног Уложенија у казуистичној форми правно уређивали поједине друштвене односе, ипак је у Законнику видљива тежња његових састављача да сасвим не остану у границама овакве доминантне номотехнике. Тако се у кодификацији од 1649. године среће један број речи чију семантичку вишезначност, законописци са завидном доследношћу, своде на једно значење. Мада то још увек нису

⁶⁶ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, издание седьмое, стр. 214-221; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 169-177.

⁶⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 49-51; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, Москва 1860, стр. 212, 238.

апстрактни правно-технички термини, они се, како примећује савремени руски правни историчар В. А. Томсинов, „по свом значењу приближавају овој врсти термина”.⁶⁸

Једна од таквих речи је и *воровство*, која се у појединим одредбама Уложенија најчешће употребљавала да би се њоме означио појам кривичног дела (*crimen*).⁶⁹ У облику придева или прилога *воровство* („воровски, воровской”) се у Уложенију, али и у другим московским правним изворима из друге половине XVII века, редовно везује само за две групе кривичних дела: кривична дела против државе (издаја чл. 4. II главе, побуна чл. 22. II главе, фалсификовање новца и печата чл. 2. и 4. IV главе, кривична дела извршена током војне службе чл. 30. VII главе, кријумчарење алкохолног пића чл. 3. XXV главе и дувана чл. 15. XXV главе и сл.) и поједина најтежа и историјски најстарија кривична дела против личних и имовинских права појединаца (крађа и разбојништво, чл. 8. и 15. XXI главе).⁷⁰ Поред израза *воровство* у Уложенију су се за означавање појма противправне радње користили и изрази *лихое дело* и *дурное дело* – злодело.⁷¹

Сви ови изрази, који долазе на место старословенске *обиде*, како се називало кривично дело у периоду Руске Правде, указују на материјално схватање кривичног дела, јер пре свега имају у виду материјалну последицу противправне радње – нането зло, штету. Иако је у првобитном руском праву, као и у древним правима других словенских и германских народа, кривично дело оцењивано само према количини штете нанете једном лицу, оно већ тада није имало потпуни приватно-правни карактер, што потврђује „новчана казна која се за *обиду* плаћала не само у корист оштећеног, већ и у корист јавне власти”. Последично већ тада долази и до постепеног, иако не потпуног и строгог раздвајања између два облика противправности – имовинске и кривичне. Ипак, у периоду Руске Правде, како истиче А. Чебишев Димитријев, „једна радња се сматрала противправном само ако је садржала у себи материјално, (стварно) непосредно зло”.⁷² Под утицајем Цркве

⁶⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 49-50.

⁶⁹ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3 (ВОЛОДЪНЬЕ-ВЯЦЪШИНА), Москва, 1976, стр. 28-31; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 50-51.

⁷⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 62, 64, 66-67, 72, 231-232, 256-257, 259-260.

⁷¹ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 190; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 8 (КРАДА – ЛЯЦИНА), Москва, 1981, стр. 249; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 12 (О – Опарный), Москва, 1987, стр. 49-50.

⁷² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русаго права, издание седьмое, стр. 313; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 78-93; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Одесса, 1847, стр. 87-88; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави, Београд, 1996, стр. 365.

већ у периоду Судебника из византијских законских споменика, пре свега посредством *Закона градског* (Прохирон) из Крмчије, продире у московско законодавство формално схватање кривичног дела, као радње којом се нарушава нека апстрактна заповест, правна норма. И поред тога, у правним споменицима из периода пре Уложенија и даље ће преовлађивати материјално схватање кривичног дела изражено кроз законску синтагму *лихое дело*.⁷³

Мада писци Уложенија преузимају изразе *лихое дело* и *дурное дело* из правних споменика XV и XVI века, они у кодификацији од 1649. године добијају потпуно другачије значење, јер се на починиоца – *лихаго човека*, пре свега гледа као на непослушника (*ослушник*), неког ко се није повиновао формалној вољи садржаној у норми. На више места у Уложенију субјект кривичног дела се карактерише као неко које „заборавио страх Божији и презрео царску заповест” (чл. 9. I главе, слично и чл. 186. X главе, чл. 4. и 10. XXII главе). Прецизније, „главни моменат противправности радње преступника”, речју А. Чебишева Димитријева, „постаје његово непослушање, неповиновање”.⁷⁴ То је посебно очигледно код инкриминисања оних радњи које нису наносиле непосредну и видљиву штету држави, због чега је њихово санкционисање било немогуће у древном законодавству којим је доминирало материјално схватање противправности. Тако се у чл. 65. XXI главе Уложенија предвиђала кривична одговорност за лице за које се током истраге за крађу докаже да је несавесно купило половну украдену ствар. У епохи Уложенија доноси се читав низ указа којима се штитио јавни интерес, па се између осталог инкриминише небрига о здрављу људи у виду преношења заразних болести или одлазка у изоловани град захваћен епидемијом.⁷⁵ Од

⁷³ М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 200; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, Одесса, 1898, стр. 36-37; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 27-28; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 172-176, 241. Другачије мишљење износи Владимирски Буданов по коме је „појам о кривичном делу као нарушавању закона” доминантан већ у Судебнику цара Ивана IV Грозног од 1550. године. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 335-336.

⁷⁴ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 190; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. I, 9, XXII, 4, 10, стр. 61, 251.

⁷⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 65, стр. 242; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 373; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 424-425; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 192; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224; Н. И. Тиктин, Византийское право как

поданика Московског царства се тражило не само да поштују негативне заповести, односно да не предузимају деликтне радње, већ се под претњом кривичноправне санкције захтевало извршавање позитивних заповести. Сходно томе, војводе у пограничним областима (*ујездима*) се обавезују да без задржавања издају путне исправе (*проезжя грамота*) за путовање у иностранство (чл. 2. VI).⁷⁶

Са победом формалноправног схватања противправности кривично дело се, речју Владимирског Буданова, „коначно схвата као противдржавна радња”. Следствено, и „значај оштећеног лица и општине у гоњењу кривичних дела и њиховом кажњавању постепено се од стране државе ограничава”. Превласт државног над приватним интересом у гоњењу великог броја кривичних дела (деликти против државе, цркве, јавног морала, класична кривична дела против личних права-убиство, разбојништво, крађа), која су сматрана *царским делом*, довела је у Уложенију до потискивања контрадикторног акузаторског поступка – *суда*, московском варијантом инквизиционог поступка – *сиском*. Штитећи свој интерес држава се не задовољава само откривањем непосредног извршиоца, већ и евентуалних саучесника који су подједнако опасни за њу. Таквом задатку, са расположивим доказним средствима и пасивним процесним положајем суда, није могао да одговори контрадикторни поступак – *суд*. Педесет година после доношења Уложенија, за владавине Петра Великог, *сиск* ће остати једина форма судског поступка.⁷⁷ Полазећи од чињенице да је превласт формалног схватања кривичног дела над материјалним схватањем дошла на путу постепеног претварања Московског царства у бирократску државу, односно апсолутну монархију, В. А. Томсинов изводи радикалан закључак, да би до промене у схватању кривичног дела дошло и да није у Русији било никаквог утицаја византијске кривичноправне концепције.⁷⁸

Ново формално дефинисање кривичног дела везано је и за потискивање „субјективно-моралног погледа на кривично дело објективно-правним погледом”, што доводи до повлачења јасне границе између моралне и правне одговорности. Овај процес је источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 37.

⁷⁶ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 192.

⁷⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 335-336, 639; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 206-207; М. А. Чельцов-Бебутов, Курс уголовно-процессуального права, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, Санкт-Петербург, 1995, стр. 676-682; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русского права, Москва 1860, стр. 212-213. Више о московским варијантама акузаторског и инквизиционог поступка у напмени бр. 234.

⁷⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 28.

истовремено праћен државним инкриминисањем повреда појединих искључиво религиозних и моралних добара, чије нарушавање није проузроковало видљиву материјалну штету. Ранија доминација „субјективно-моралног погледа на кривично дело”, била је по А. Чебишев Димитријеву, „главни узрок мешања грађанске и кривичне противправности”.⁷⁹

Иако кривичним одредбама Саборног Уложенија господари формално схватање кривичног дела, његови творци још увек нису успели да створе јединствен правно-технички термин који би изражавао ово схватање. То ће се догодити у законодавној реформи Петра Великог, када ће *воровство* и *лихое дело* заменити *преступление* као општи назив за кривично дело који изражава суштину формалне противправности – *contra legem*.⁸⁰

Први истраживач кривичног права Уложенија, В. Линовски, тезу о формално схваћеном појму кривичног дела у Уложенију развија даље, тврдећи да су почев од кодификације цара Алексеја Михаиловича у руској држави „два правна начела - *nulum crimen sine lege* и *nulum crimen sine poena legali* – стекли право грађанства”.⁸¹ Међутим, класик руске правноисторијске науке Владимирски Буданов обим ове научно интригантне тезе ограничава ставом да је „стварност била далеко од тога да су законом биле обухваћене све оне радње које су се у пракси признавале као кривичне и које су као такве подлегале кажњавању”. Исти аутор истиче како је у московском периоду, од доношења Уложенија, писаним законским нормама била обухваћена сва област политичких и религиозних деликата, мноштво кривичних дела против службеног поретка – финансијског и полицијског, и само нека кривична дела против имовине и личности; ван тога сва кривичноправна област била је остављена „народној савести” која је своје

⁷⁹ Тако се бројним указима цара Алексеја Михаиловича целокупном становништву, уз посебно истицање високих дворских званичника и бојара, наређивало под претњом казне, између осталог, поштовање Божићног поста (тзв. Филипов пост) и то „по правилу Св. отац и по уставам”, недозаказ у храм на богослужења, недозаказ на св. тајну исповести код духовника, неуважавање литија, продаја алкохолних пића током целог Васкршњег и Великогоспојинског поста и средом и петком током Божићног и Петровског поста. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, Казань, 1904, стр. 100-101; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 225-226.

⁸⁰ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 195; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 363.

⁸¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михаиловича, стр. 89.

схватање противправности у конкретном случају испољавала кроз две установе: установу *ведомые лихие люди* (познати, професионални делинквенти) и *повальный обыск* (општи претрес, опште саслушање, *inquisition terrae generalis*).⁸² Сличан став износи А. Чебишев Димитријев, тврдећи како у руском законодавству „формално-правно одређење кривичног дела (начело легалитета) никада није стекло право грађанства на начин како се оно среће у *Code penal*”, јер је такав формалистички поглед на преступ био туђ руском народу, који је увек предност давао моралном гледишту.⁸³

Московском царству, чији се правни систем развијао под снажним утицајем православног царства Ромеја, није могло остати непознато начело законитости што потврђује и одредба чл. 97. Царског Судебника од 1550: „вперед всякие дела судити по сему Судебник”.⁸⁴ Међутим ово начело се у условима XVII века никако не редукује на писану законску норму (*lex*), јер се судска пресуда доносила на основу правне норме уопште (*regula iuris*), дакле и на основу многобројних правних обичаја. На значај

⁸² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 335-336; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 172-179; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 204-208; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 216. О процесној установи московског права - *повальный обыск*, више у напмени бр. 863, а о установи *ведомые лихие люди* у напмени бр. 980.

⁸³ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 195. Овакав неформалан однос према начелу легалитета кривичног дела испољава у једном указу од 1714. године Петар Велики, истичући како „многи да би себе оправдали, говоре како ово није било забрањено, неразмишљајући да све што може да нанесе штету и губитак држави, јесте кривично дело”. Да руски цареви нису апсолутизовали право државе да инкриминише и кажњава све радње које јој се учине опасним, показује став из *Наказа* Катарине Велике, да се „ништа не треба забрањивати законом, осим онога што може бити штетно или сваком појединцу или целом друштву; све радње које у себи не садрже ништа од тога, никако не треба подвргавати закону”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 363. О недовршености и манама московског административно-судског и законодавног поретка, али и о низграђености аутохтоне политичке и правне мисли у московској епохи (XVI-XVII в.), код бриљнтног политичког мислиоца и теоретичара руског самодржавља Лава Тихомирова. Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Част третья, Русская государственность, стр. 77-101.

⁸⁴ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm, 5. 10. 2011. Закон је био једини извор права и у Великом књажеству литванском - *судя, подсудок и суд замковый или дворный и никто иной ничего с головы домысла своего, также и со сведений своих судит и решать не должны и не имеют права, только согласно сему статуту и артикулам, в нем записанным...* (поглавље IV, арт. 54. Литванског статута од 1588.). Статут Великага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі, Беларуская савецкая энцыклапедыя, Мінск, 1989, стр. 391.

обичајних кривичних правила утицало је и то што су у у самоуправним губним судовима судили представници локалног становништва, који су тежили да кажњавају сагласно обичајном праву.⁸⁵ Осим тога, бројна истраживања су показала да су се византијски закони из Крмчије непосредно примењивали у Московском царству, не само у црквеним, већ и у световним судовима. Уосталом после изласка прве штампане Крмчије, 1653. године,⁸⁶ цар Алексеј Михаилович је следеће године, на наговор патријарха Никона, наредио да се сачини један избор византијских кривичних закона из Крмчије и да се пошаље по градовима како би се војводе њиме руководиле у суђењу.⁸⁷ У овим специфичним оквирима правног поретка и правне свести руског друштва XVII века начело легалитета кривичног дела добија сасвим други смисао од доцнијег општеобичајеног западноевропског, просветитељског значења овог начела.⁸⁸

⁸⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 210, 217-218, 355; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 204-303, 772-773; Н. Радојчић, Снага закона по Душанову Законику, Глас СКА, СХ, Београд, 1923, стр. 110-129; А. Соловјев, Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Београд, 1998, стр. 504-508; Т. Тарановски, Право државе на законодавство, *Šišićev zbornik*, Zagreb, 1929, стр. 376.

⁸⁶ У основи штампане Крмчије налазила се тзв. Рјазанска руска редакција Крмчије из 1284. године, која представља дословни препис рукописа Крмчије који је митрополит Кирил II добио 1274. године из Бугарске. У писму кнеза Свјатослава од 1262. године редакција Крмчије која је требала да се пошаље у Русију назива се *Зонарина*, а по сагласном мишљењу најауторитативнијих руских научника реч је о једном од рукописа Законоправила св. Саве. Чувени руски каноничар Павлов повезује радње издавања и штампања, првог у историји руског права, кодификације световног права - Уложенија и црквеног права – Крмчије, представљајући их делом јединственог црквено-државног програма, налик активностима цара Ивана Грозног и Руске цркве на доношењу Судебника 1550. и Стоглава 1551. Н. Калачов, О значенији Кормчей в системе древняго рускаго права, Москва, 1850, стр. 16-17; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, 1900, стр. 210-213, 220; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 223.

⁸⁷ М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 249; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, I - III, Краљево, 2007, књ. II, стр. 304; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 20-21; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, Ч. I, стр. 91-99; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго рускаго права, стр. 227.

⁸⁸ Потпуно негирање постојања било какве законитости у московској („феудалној”) епохи с позиције глорификовања либералне законитости, од појединих дореволюционарних либералних руских научника, поједини совјетски истраживачи Уложенија сасвим су основано оцењивали као „крајњи нихилизам”. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 149; История государства и права зарубежных стран, Том 2, Современная эпоха, Ответственный редактор Н. А. Крашенинникова, Москва,

Посредна потврда да се у Уложенију у кривичноправној сфери полазило од начела законитости налази се у чл. 4. XV главе, 154. X главе и 5. XI главе Уложенија, у којима се изричито забрањује ретроактивно важење норми нове кодификације. Наиме, у првој од наведених одредби на генералан начин изричито се забрањивало да се изнова по прописима Саборног Уложенија разматрају они судски предмети који су пре његовог доношења већ били окончани судским пресудама и вансудским поравнањима (мирењима).⁸⁹ Забрана повратног дејства закона није била новина Уложенија, јер се предвиђала и у чл. 97. Судебника цара Ивана Грозног од 1550. године.⁹⁰

1.2. Основи искључења противправности

По схватању једног броја, како старијих тако и млађих руских истраживача, Уложеније је познавало два основа искључења противправности: нужну одбрану и крајњу нужду.⁹¹ Овим облицима треба додати, како је чинио А. Чебишев Димитријев, и специфичне видове правно дозвољеног убиства које поједини аутори подводе под институт нужне одбране, иако се од њега разликују по својој правној природи.⁹²

2008, стр. 646-647; М. Павловић, Правна историја света, Крагујевац, 2005, стр. 344.

⁸⁹ Одредба чл. 4. XV главе којом се забрањивала ретроактивност закона гласи: „А которыя судныя всякия дела всяких чинов людей во всех приказех по государеву указу и по боярским приговором вершены до нынешняго уложенья, и тех судных дел впредь не всчинати, и быти тем делам по тому, как та дела вершены прежде сего”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XV, 4, стр. 153. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 89; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 191; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 203-204, 251.

⁹⁰ У чл. 97. Судебника од 1550. године, у погледу забране ретроактивног важења закона стоји: „...которые дела преж сего Судебника вершены..., быти тем делом всем..., как прежде сего вершены...”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 218; Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

⁹¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 340; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории рускаго права, www.bookshunt.ru/b142370, 3. 2. 2012; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 377-378.

⁹² А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 236-238.

Основни облик нужне одбране прописан је у члановима 200. и 201. X главе Уложенија. У првој од наведених одредби нужна одбрана се на казуистичан начин везује за ситуацију напада неког појединца или групе људи на туђи „дом”. Наиме, уколико при таквом нападу власник „дома”, односно глава породице, бранећи себе, друге чланове породице, али и сама имовинска добра, убије нападача или неког од саучесника, није одговарао за кривично дело убиства. Законодавац предвиђа три услова која мора да буду испуњена да би у овом случају била искључена противправност: противправни умишљајни напад на туђе место становања („...к кому они таким умышлением приедут...”), постојање стварне опасности и достављање убијеног суду („...кого из них убьет до смерти и привезет тех побитых к судьям...”). Уложеније код нужне одбране није захтевало постојање сразмерности између напада и одбране.⁹³ Убиство извршено у страху код кога није постојао стварни, већ очекивани, умишљени напад московско законодавство је третирао као неумишљајно (*безхитростное*) убиство, које се кажњавало јавним бичевањем и лишењем слободе.⁹⁴ Одредба чл. 201. на знатно правно-технички уопштенији начин регулише установу нужне одбране, јер је не повезује са нападом на туђи приватни дом, али је с друге стране ограничава на случај наношења телесних повреда нападачу. За искључење противправности код наношења телесних повреда нападачу у самоодбрани (...что он ранил, от себе бороняся...), није било неопходно да нападнути приведе нападача у суд. Законодавац непостојање кривичног дела телесних повреда потпуно јасно доводи у везу са противправношћу радње повређеног – *что тот сам раненой сам неправ*.⁹⁵

У чл. 105. X главе Уложенија, посвећеној највећим делом уређењу процесних и судско-организационих страна московског контрадикторног (акузаторског) судског поступка – *суда*⁹⁶ предвиђен је као посебан облик нужне одбране одбијање од себе нескривљеног напада другог парничара у суду, током трајања судског спора.⁹⁷

⁹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 200, стр. 119; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 340; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 212; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 314; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 235-236; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русского права, стр. 215.

⁹⁴ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 236.

⁹⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 201, стр. 120; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 212; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 236.

⁹⁶ О московској форми акузаторског поступка – *суда*, више у напмени бр. 777.

Посебан облик нужне одбране, који одражава руске прилике XVII века, био је предвиђен у члановима 16. и 21. XXII главе Уложенија, а односио се на убиство и телесне повреде које почини слуга (*чей человек*) бранећи господара. Под изразом *чей человек* у оквирима специфичног московског друштвеног поретка треба подразумевати холопе, који су према одредби чл. 16. исте главе Уложенија, били обавезни, под претњом смрћу, да заштите од противправног напада свог господара, неприкосновеност његовог дома и чланове његове породице. У овом случају је за искључење противправности постојао посебан услов на страни одбране, јер је слуга морао да поступа у складу са вољом господара.⁹⁸ У супротном, уколико би се у судском поступку доказао умишљај, односно да је слуга самостално, својом вољом починио убиство, одговарао би за кривично дело („А будет он над кем смертное убийство учинит своим умышлением, без ведома того, кому он служит...”, чл. 22. XXII главе).⁹⁹ По својој правној природи овај специфични средњовековни облик нужне одбране стоји, заправо, између два основа искључења противправности: наређења претпостављеног и нужне одбране. Додуше у овом случају власт претпостављеног има приватноправни карактер, али је она призната и заштићена од ондашње државе, јер јој је у условима административне и финансијске оскудице добродошла за очување јавног поретка. Прецизније, у московској епохи држава своју власт афирмише правним потврђивањем (санкционисањем) оних облика народног, самоуправног живота (породица, општина, патримонијална власт земљопоседника) који јој функционално користе. Ипак, наредба претпостављеног није у Уложенију била генерални основ искључења противправности. Тако је према одредби чл. 12. X главе подписар (*подьячий*) кривично одговарао у случају да изврши службено кривично дело фалсификовања судског записника по налогу претпостављеног писара (*дијак - дьяк*).¹⁰⁰

⁹⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 194; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 215; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 340; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 236.

⁹⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 16, 21, стр. 252-253; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 388-389; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 435; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 136.

⁹⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 22, стр. 253; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 389; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 136.

¹⁰⁰ А. Чебышев Димитријев наводи пример из праксе везан за чувено суђење за издају тзв. Шејновој групи при опсади Смоленска (1632-1634. г). Наиме, наредба Михаила Шејина није само по себи ослободила

Законита одбарана имовинских права била је позната руском праву још у време Руске Правде.¹⁰¹ Међутим, законита одбрана неприкосновености личности (живота и здравља) је први пут у руском праву санкционисана у Литванском статуту, одакле су је преузели кодификатори Саборног Уложенија.¹⁰² При том московски законописци нису некритички, по аутоматизму преузели норме Статута од 1588. у којима су се регулисали поједини видови нужне одбране (арт. 19, 20, 21, 22, 24. и 25. XI поглавља), већ су, како примећује Владимирски Буданов, „дали своју формулацију”. Ипак следећи казуистичну номотехнику Статута (арт. 25. XI поглавља), московски кодификатори по угледу на узор посебно регулишу нужну одбрану са смртном последицом од нужне одбране у којој је нанета само телесна повреда нападачу. Код нужне одбране између Уложенија и Литванског статута постоји и значајна процесноправна разлика, јер док се у Статуту она доказивала заклетвом починиоца убиства или телесних повреда (арт. 19. и 24. XI главе), у Уложенију се постојање нужне одбране доказивало рационалним средствима московског инквизиционог поступка – *сиска* (...и сыщется про то допряма, что он убийство учинил поневоле, от себя бороняся..., чл. 200. X главе).¹⁰³ Казуистични прописи Статута и Уложенија о нужној одбрани, по сасвим основаном запажању Н. И. Тиктина, имају извор у генералној одредби *Закона градског* о нужној одбрани: „Иже нашедшаго нань убиет, внегода хоцет сам отнего убиен быти, безвыни естъ” (Кормч. гл. 48, гр. 39, ст. 39).¹⁰⁴

одговорности двојицу њему подређених службених лица, већ се она посебно утврђивала у судском поступку који је против њих вођен. А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 238-239; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 186. О кривичном делу фалсификовања службених докумената и о службама писара и подписара више на стр. 193.

¹⁰¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 315; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 212; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 73; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 236-237.

¹⁰² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 212. Један случај нужне одбране у коме су актери били становници града (*посадские люди*) био је већ санкционисан у московском праву пре доношења Уложенија, појединачним указом којим је допуњен Судебник од 1550. године. А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 235-236.

¹⁰³ Статут великага княства літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі, поглавље XI, арт. 19, 20, 21, 22, 24, 25, стр. 430-431; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 200, стр. 119; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 340; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 212; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 73.

¹⁰⁴ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 70-71.

Највећи број истраживача Уложенија одредбу чл. 283. X главе Уложенија тумаче као пропис којим се регулише установа крајње нужде.¹⁰⁵ Законодавац крајњу нужду казуистичном логиком своди на случај напада туђег пса на друго лице, које бранећи свој угрожени телесни интегритет убије пса. Ова одредба се надовезује на претходни пропис чл. 282. X главе у којој се под претњом новчане казне инкриминише умишљајно убиство туђег пса („...кто у кого собаку убьет нарочным делом...”), па из систематског тумачења наведених норми јасно произилази да је законодавац постојање крајње нужде везивао за нескривљени настанак изненадне опасности. На изненадну опасност и својство, речју Владимирског Буданова, „стварне крајње нужде”, указује и то што до убиства пса у самоодбрани није дошло услед употребе пушке – *убьет ручным боем не из ружья* (чл. 283). Осим тога, у случају предвиђеном у чл. 283. X главе постојала је очигледна несразмера између учињеног зла и зла које је претило, што је један од основних услова на коме је изграђена теоријска конструкција установе крајње нужде.¹⁰⁶ Законодавчев избор случаја, који је као јединствен пропис о крајњој нужди предвиђен у Уложенију, опредељен је не само реципираним извором – арт. 13. XIII поглавља Литванског статута од 1588. године, већ и значајем који је пас имао у свакодневном животу средњовековног човека. Најбоља потврда вредности и значаја пса налази се управо у Литванском статуту, у коме се у одредби (арт. 12. XIII поглавља) која тарифира накнаду за убијеног пса таксативно наводи чак једанаест врсти паса.¹⁰⁷

Уложеније познаје два случаја правно дозвољеног убиства: убиство издајника и убиство лопова.

Први облик правно дозвољеног убиства регулисан је у чл. 15. II главе Уложенија, а по изричитом ставу законодавца за искључење противправности било је неопходно да је издајник убијен у току потере: „ко издајника, сустигнувши га на путу, убије...”. Реч *кто* указује да се ради о општој милицијској обавези свих становника Московског царства, независно од службеног статуса или чина, да на правно дозвољен начин убију издајника и

¹⁰⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 340; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 235; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 228; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 325.

¹⁰⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 282, 283, стр. 137; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 340; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 228; Z. Stojanović, *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, 2009, стр. 132-133.

¹⁰⁷ Статут великага княства літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі, поглавље XIII, арт.12, 13, стр. 446-447; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 228.

тима заштите поредак сопствене државе.¹⁰⁸ У специјалистичкој студији посвећеној политичким и кривичним делима у Московском царству XVII века, Г. Г. Телберг ограничава правно дозвољено убиство издајника само на она лица за која постоји основана сумња да су починила овај најтежи политички деликт. Свој став аутор темељи на систематском тумачењу чл. 15. и следећег чл. 16. II главе Уложенија. Наиме, у чл. 16. као обавезна процесна радња код политичких кривичних дела прописује се непосредно суочење подносиоца пријаве (*извет*) и пријављеног (оптуженог) лица, па би евентуално непојављивање пред судом оптуженог могло „да се схвати као скривање од суда и било би индиректан доказ његове кривице”. Међу таквим лицима треба, по мишљењу Г. Г. Телберга, тражити издајнике у бекству чије је убиство током потере по чл. 15. искључивало противправност.¹⁰⁹ Убиство лица оптуженог за издају, после његовог успешног хватања, квалификовало се као кривично дело самопомоћи које је дубоко тангирало интересе руске државе. То потврђује, између осталог, и случај суђења козаку Стењки Лаврентеву од 1676. године, кога је јакутски војвода осудио на тежак облик јавног батињања, јер је после успешног хватања убио двојицу локалних сибирских домородаца оптужених за издају („...изменников Байгу да Айгу, поиманных и связанных, без государева указа самовольством убилъ до смерти”).¹¹⁰ У једном сличном случају из седамдесетих година XVII века *служилије људи* су у Краснојарску ухватили и самовольно стреляли под оптужбом за издају неколико инородних локалних атамана, због чега су били осуђени на смртну казну.¹¹¹

Законодавац Уложенија код установе правно дозвољеног убиства издајника, која је иначе преузета из артикула 7. I главе Литванског статута од 1588. године,¹¹² иде и корак

¹⁰⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 15, стр. 63; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 153-154; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, Москва, 1912, стр. 44-45.

¹⁰⁹ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 45-46; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 16, стр. 63.

¹¹⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 44-45.

¹¹¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, СПб, 1887, стр. 37.

¹¹² Иако између наведених одредби Уложенија и Литванског статута постоји очигледна сличност, Н. И. Тиктин, чини се с правом упућује и на Прохирон, чија је одредба о правно дозвољено убиству војника-издајника била доступна посредством Крмчије, како руско-литванским, тако и московским кодификаторима од 1649. године: „Иже от своих вой к ратным бегающе, яко ратныя летъ есть убивати безбедно” (Кормч. гл. 48. гр. 39. ст. 4). Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей,

даље у односу на узор-норму, па поред одсуства кривичне одговорности предвиђа и награду за оног ко ликвидира лице оптужено за издају. Награда се исплаћивала из имовине издајника, а висину је одређивао сам руски владар („...дати государево жалованье из его животов, что государ укажет”, чл. 15. II главе).¹¹³ У овом случају одступања у односу на рецепиран извор потврђују не само номотехничку самосталност и стваралачку креативност московског законодавца, већ и уважавање специфичних домаћих, московских политичких прилика и аутентичног историјског искуства, посебно оног блиског с почетка XVII века, из периода *смутног времена*.

Други облик правно дозвољеног убиства по Уложенију било је убиство лопова прописано у чл. 88. и 89. XXI главе. Овај облик правно дозвољеног убиства био је ограничен са читавим низом услова који се не предвиђају код правно дозвољеног убиства издајника.¹¹⁴ С једне стране, због тога што је за московског законодавца крађа приватне имовине неупоредиво мање била опасна за државу од издаје, а с друге стране, због тога што би самовласно разрачунавање код крађе услед њене масовности озбиљно угрозило јавни мир као врховно добро. Према одредбама чланова 88. и 89. XXI главе Уложенија у циљу заштите приватног власништва искључивала се противправност у случајевима када приватни власник убије или рани лопова (*тать*), кога на делу затекне у својој кући или то учини у току потере за одбеглим лоповом.¹¹⁵ Пажљиви читалац увиђа да се у Уложенију, како истичу и коментатори издања *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, „није правила разлика између убиства феудалца, холопа и сељака”, као што се у погледу заштите приватне својине није правила „разлика између њиве помешћика и њиве сељака”.¹¹⁶

За искључење противправности код убиства односно рањавања лопова законодавац је као услов прописао да се у моменту убиства или рањавања лопова код њега налазила

стр. 47.

¹¹³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. II, 15, стр. 63; Статут великага княства літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі, поглавље I, арт. 7, стр. 352; Г. Г. Тельберг, *Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века*, стр. 41-42; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной, стр. 154. Више о кривичном делу издаје и разлозима за уношење у Уложеније баш овог облика правно дозвољеног убиства на стр. 178.

¹¹⁴ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 154.

¹¹⁵ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 88, 89, стр. 247; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 430; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 222.

¹¹⁶ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 377-378.

туђа покретна ствар, тзв. *татѣба с поличным (обличеније, corpus delicti)*¹¹⁷ и то без обзира на врсту и вредност украдене ствари.¹¹⁸ Уз то, законодавац је искључење противправности везао и за физичко супростављање лопова да буде ухваћен и задржан („...*тот татѣ изымати себя не даст, и учнет дратися...*”, чл. 88. XXI главе). Поред ових материјалних услова за некажњивост је било потребно да се испуни и један процесни услов. Он се састојао у обавези власника украдене ствари да лопова, који је убијен у кући, покаже суседима, односно да у њиховом присуству организује потеру за њим, те да убијеног или рањеног лопова у присуству сведока убиства или рањавања достави надлежном приказу.¹¹⁹ Обавезно присуство сведока је у овом случају корелирало са општом милицијском обавезом свих поданика Московског царства да „уколико им је то могуће”, извршиоце крађа, разбојништава и грабежи хватају и приводе у надлежну губну управу или војводи, који су код ових деликата били потчињени *Разбојном приказу*, односно у *Земски приказ* уколико је дело извршено у Москви.¹²⁰ Због тога законодавац у чл. 88. XXI главе поред суседа (*околны люди*), а у вези са потером за одбеглим лоповом помиње, и непознате људе (*кто за татѣм погонится с сторонними людѣми*), у којима свакако не треба видети обичне пасивне сведоке једног акта, већ лица која су у датим околностима по закону била обавезна да, речју Уложенија, „чувши крик уништених људи” помогну им да ухапсе лопова. Кршење ове древне обичајноправне обавезе, која је падала на целокупно становништва, чинило је по чл. 59. XXI главе биће једног самосталног кривичног дела. Оно је поред грађанскоправне одговорности – накнада штете у корист оштећеног (*имати*

¹¹⁷ Више о обележјима овог облика крађе, њеном значају током руског правноисторијског развитка, као и етимологији синтагме *татѣба с поличным*, у поглављу о кривичном делу крађе на стр. 302.

¹¹⁸ У члановима 88, 89. и 90. законодавац је *verbi causa* навео сено, пожњевено и непожњевено жито и рибу као предмете крађе. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 88, 89, 90, стр. 247; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 377; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 222.

¹¹⁹ У чл. 88. XXI главе услови за искључење противправности код убиства или рањавања лопова формулисани су на следећи начин: „А будет кто татя с поличным убьет в дому своем, и того убитого тот час объявит околным людем, и объявля, вести к записке в приказ...и того татя на погоне кто убьет до смерти, или ранит, и того убитого, или раненого татя с поличным, что он покрад, по тому же привесть в приказ с погонщики вместе”. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, XXI, 88, стр. 247; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 377; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 222.

¹²⁰ О судском устројству у Московском царству у напомени бр. 711.

выти), која је постојала и пре доношења Уложенија, повлачило казну најтежег облика батињања (*чинити жестокое наказание, бити кнутом нещадно*).¹²¹

Месни и временски оквир оваквог правно дозвољеног убиства, односно рањавања лопова у односу на место и време извршења крађе, био је од стране писаца Уложенија широко постављен. Као место извршења правно дозвољеног убиства лопова, у члановима 88. и 89. XXI главе, поред куће опљачканог власника, наводе се и његово поље (њива) и шума, као и пут на ком је у току потере сустигнут лопов („кто за татем погонитя с сторонними людьми и на дороге...”, чл. 88).¹²² Мада се у чл. 90. XXI главе, у коме се санкционише крађа рибе из туђег рибњака, не помиње правно дозвољено убиство и рањавање лопова, из експлицитно наведеног права на принудно задржавање таквог лопова може да се закључи да је оно било резервисано и за власнике рибњака. Стога, могућем месту извршења правно дозвољеног убиства треба додати и приватни рибњак или језеро.¹²³ Када је у питању правно дозвољено убиство односно рањавање лопова у току потере, законодавац га није ограничио било каквим роком. Такође, како примећује Л. Белогриц Котларевски, искључење противправности се код убиства или повређивања лопова везивала, не само за довршено кривично дело, већ и за покушај крађе. На овакав закључак указују речи „ко лопова са украденом ствари убије у својој кући” (*кто татя с поличным убьет в дому своем*, чл. 88), као и „у житу или у сену (тј. покошеној ливади) убију га или ране (повреде)” (*у хлеба или у сена убивют, или ранят*, чл. 89), јер се радило о моментима у којима лопов није успео да доврши радњу присвајања туђе покретне ствари.¹²⁴

¹²¹ У чл. 25. Уставне књиге Разбојног приказа била је предвиђена само грађанскоправна одговорност за лица која не пруже помоћ у хватању одбеглог лопова или разбојника (*имати выти*). М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>, 21. 12. 2011. У коментару Уложенија у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, наводи се, вероватно омашком, уместо чл. 25, члан 26. Уставне књиге Разбојног приказа, као пропис од кога се пошло приликом састављања чл. 59. XXI главе Уложенија. *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 371.

¹²² В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 88, 89, стр. 247.

¹²³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 90, стр. 247; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 430; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 378.

¹²⁴ Л. Белогриц-Котляревский, *О воровстве-краже по русскому праву*, Выпуск первый, Киев, 1880, стр. 34-37.

Прекорачење оквира правно дозвољеног убиства лопова квалификовало се као кривично дело самопомоћи, које је било инкриминисано у оквиру одредби чланова 88. и 89. XXI главе.¹²⁵

1. 3. Индивидуална и колективна кривична одговорност

Кривични прописи Уложенија полазе од индивидуалне кривичне одговорности, док се колективна одговорност јавља као изузетак и то само у вези са појединим кривичним делима.¹²⁶ За истраживача утицаја византијског права на Уложеније, Н. И. Тиктина, доминација индивидуалне одговорности у руској кодификацији од 1649. године неспорно је била плод таквог утицаја и то посредством правила из Мојсијевог законодавства садржаног у 45. глави Крмчије, које гласи: „Да не умру очеви за синове, ни синови да не умру за очеве, него свако за грех свој да умре”.¹²⁷

Код кривичног дела издаје Уложеније је предвиђало кривичну одговорност чланова породице – супруге и деце, али само под условом да су знали за издајничке намере и радње главе породице („А жены будет и дети таких изменников про ту их измену ведали...”, чл. 6. II главе).¹²⁸ Под овим субјективним условом кривична одговорност за издају је одредбом члана 9. била проширена на оца, мајку, браћу и даље сроднике издајника. Сва ова лица „аутоматски су се сумњичила за знање о плановима и радњама починиоца, па су се подвргавала *сиску* (инквизиционој форми судског поступка)¹²⁹, у коме су морала да докажу своју непознавање кажњивих планова и дела”. У супротном кажњавани су као непосредни извршилац издаје - смртном казном и конфискацијом

¹²⁵ О кривичном делу самопомоћи више на стр. 289.

¹²⁶ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 216-217; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 149.

¹²⁷ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 43.

¹²⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 6, стр. 62; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 243-244; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 148; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 263.

¹²⁹ О московском судском поступку више у напоменама уз кривична дела против службене дужности и правосуђа.

имовине.¹³⁰ У овом случају је кривична одговорност проистацала из опште обавезе свих становника Московског царства, независно од друштвеног ранга и службеног чина, да властима пријављују лица за која сазнају да имају намеру (*злой умысел*) да изврше неки противдржавно дело (чл. 18. II главе). Зато у овом случају „кажњавање сродника није било положено на начелу сродства, већ саучесништва, мада пасивног (знали су, а нису пријавили)”.¹³¹ Полазећи од ове одредбе, Г. Г. Телберг уочава да се код политичких деликата положај сродника разликовао у односу на друга лица по томе „што се против њих од самог почетка истицала претоставка да су знали за кажњиве намере и у поступку *сиска* су морали да докажу своју невиност”; насупротив томе, „лица која нису била у сродству са оптуженим била су слободна од такве сумње, све док се током истраге не би открио неки неочекивани доказ проти њих.”¹³² У случају када жена и деца докажу да ништа нису знали о намерама мужа, односно оца, ослобађали су се кривичне одговорности, али се нису спасавали од конфискације имовине, као споредне казне која се изрицала за издају (чл. 7. II главе). Ово је било могуће, јер је као носилац права на целокупној породичној имовини, свеједно да ли се радило о *поместију* (условно добро даровано за вршење неке службе) или *вотчини* (наследна очевина, баштина), сматран отац односно муж, као глава породице. Због тога, приликом осуде сина за издају, имовина оца се није конфисковала, уколико се докаже његова неупућеност у синовљеве противдржавне планове и акте (чл. 9. II главе).¹³³ Ипак, у циљу заштите не само личне, већ и имовинске неприкосновености невиних чланова уже породице (супруга и деца), а у духу индивидуализације кривице, законодавац Уложенија прописује обавезно имовинско обезбеђење чланова породице на терет конфисковане имовине. Величина овог обезбеђења није била законом одређена, већ је остављано цару, као последњој судској инстанци код политичких деликата, да у сваком појединачном случају одреди који ће део припасти жени и деци. Како примећује Телберг, законодавац је употребом израза *прожиток*

¹³⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 9, стр. 62-63; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 242.

¹³¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 18, стр. 64; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 149.

¹³² Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 243.

¹³³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 7, 9, стр. 62-63; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 244; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 148.

(минимум потребан за живот) дефинисао доњу границу величине оваквог имовинског обезбеђења.¹³⁴

У нормама којима се ишло ка индивидуализацији кривичне одговорности код кривичног дела издаје, ваља видети наставак тежњи бојара с почетка XVII века да код оптужби за политичке деликте, од царске самовоље заштите личну и имовинску неприкосновеност невиних чланова уже и шире породице. Наиме, московско право у погледу обима кривичне одговорности за политичке деликте, а пре свега за издају као најтежи деликт, карактеришу две сасвим различите тенденције. У XVI веку у заклетвама верности праћеним писаним јемством (тзв. *запись крестоцеловальная*), које су локални удеони кнежеви полагали московском великом кнезу Василију Ивановичу и његовом сину цару Ивану IV Грозном, налазила се сагласност удеоних кнежева да за издају кривично одговарају не само они, већ и њихове супруге и деца. Посматрани из угла ових заклетви, прогони које је цар Иван Грозни спроводио над појединим кнежевским породицама због осуде за издају њихових старешина, као у класичном случају кнеза Андреја Михајловича Курбског и смрти његових најближих сродника (мајка, жена и деца), мада сурови, делују потпуно правно основани.¹³⁵ У овом периоду осудом за издају, која се у пракси најчешће испољавала у форми самовољног одласка локалних кнежева у поданство другог суверена (тзв. *отъезд*),¹³⁶ афирмисала се власт московских владара, односно целовитост северноруске државе у настајању. Победа државног, јавноправног начела над патримонијалним посебно се огледала у конфискацији имовине издајника, јер се на тај начин потврђивало да су удеоне кнежевине део јединствене државне територије, а не наследни приватни посед појединих кнежевских породица. У другој фази правна свест горњих слојева московског друштва већ се, речју Талберга, „не мири са таквим суровим колективним обрачунима”. Ова тенденција се упечатљиво изразила у заклетви коју је приликом ступања на престо 1606. године дао цар Васиље IV Шујски, а којом се обавезао

¹³⁴ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 244-245; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 263.

¹³⁵ У заклетви коју је 1532. године положио Михаил Плешчев стајало је између осталог: „а станем яз, Михайло, или мои дети которое лихо думати или починати перед нашим государем Васильем Ивановичем и перед его детьми, ино государь Василий Иванович и его дети в моей вине волны надо мною и над моими детьми и по нашей вине казнити вольны”. У заклетвама знаменитих кнежева Фјодора Михајловича Мстиславског од 1531. и Василија Михајловича Глинског од 1561. године кривична одговорност за издају се проширивала и на њихове „княгинь”. Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 241-240.

¹³⁶ О институту одласка под друго суверенство – *отъезд*, више у одељку о кривичном делу издаје на стр. 149.

да без пресуде заједничког царског и бојарског суда нико од поданика Московског царства, независно од друштвеног разреда, неће бити лишен живота или имовине. Још одређенији у погледу личне и имовинске неприкосновености невиних чланова породице осуђеног лица били су уговори које су руски бојари закључили са претендентом на руски престо, пољским краљевићем Владиславом (Уговор од 4. 2. 1610. и Уговор од 17. 8. 1610), у којима је стајало следеће: „кто казни будет достоин в государских и земских делах, того по вине его казнить, осудувши наперед с бояры и с думными людьми; а жены, дети, братья, которые того дела не делали и не ведали и не хотели, и тех не казнити и бити им во всем по-прежнему, и в вотчин и в поместий и дворов и животов у них не отымати”.¹³⁷ Имајући ово виду, одредбе Уложенија у којима се кривична одговорност чланова породице и сродника издајника условљавала постојањем сазнања о планирању или предузимању кажњивих противдржавних радњи, представљају наставак раније вишедеценијске тенденције индивидуализације кривичне одговорности и законског гарантовања личне и имовинске сигурности свих становника Московског царства.¹³⁸

Поједине пресуде доношене током XVII века показују да се код политичких деликата неретко одступало од принципа индивидуалне кривичне одговорности.¹³⁹ Међутим, у овим случајевима се најчешће радило или о последици ублажавања казне осуђеном, па је уместо смртне казне осуђени заједно са породицом упућиван у прогонство, или је слање у прогонство невиних чланова породице осуђеног била административна, а не казнена мера, свакако са циљем да отежа комуникацију у оквиру

¹³⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 149; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 241; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 356, 360-362.

¹³⁸ Српско средњовековно право у периоду Душановог законика у погледу обима кривичне одговорности за издају (*неверу*) одговара оној фази развитка у којој се московско право налазило у XVI веку. Наиме, чл. 52. Душановог законика ограничио је ранију обичајноправну установу колективне одговорности целог неверниковог рода, само на његове укућане. И овде је важио принцип, предвиђен у чл. 8. II главе Уложенија, да синови који су се имовински одделили од оца и засновали сопствено домаћинство, нису кривично одговарали у случају очеве невере, па се сходно томе над њиховом имовином није извршавала конфискација (*да се распе*). Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 480; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Београд, 1998, стр. 454-455; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 8, стр. 62.

¹³⁹ Г. Г. Тельберг наводи бројне случајеве суђења за политичке деликте током XVII века, анализирајући их у светлу практичне примене московске норме о некажњавању невиних чланова уже и шире породице код кривичних дела против државе. Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 247-254.

једне политички сумњиве породице. Мада је у ондашњим условима свако сељење, посебно оно које је долазило после конфискације до тада стечене имовине, суштински имало карактер казнене мере, прогонства невиних чланова породице осуђеног разликовала су се од казне прогонства по томе што се пресељење није вршило у најудаљеније сибирске градове, већ, примера ради, у Казањ, Перм и Козлов, градове у које се слало не по казни, већ по службеном намештењу. Уз то, у овим случајевима у пресуди је јасно стајало да се невини чланови породице осуђеног шаљу у други град ради вршења неке државне службе – *устроение в службу*, као и да им се плаћају трошкови пресељења – *на дворовое строение*. И најзад, како примећује Г. Г. Тельберг, спољна разлика између казне прогонства (рус. *ссылка*) и административног пресељења невиних чланова породице осуђеног издајника видљива је и у изразу којим су се оне означавале у званичним документима: за прву се користила синтагма *сослать в ссылку*, а за другу синтагма *сослать на житье*.¹⁴⁰ Указујући на одступања од савременог принципа индивидуалне кривичне одговорности код политичких деликата, које се огледало у московској пракси кажњавања чланова породица оваквих преступника, посебно у форми прогонства, Н. Д. Сергејевски истиче да је оно у литератури површно и лакомислено објашњавано свођењем на ондашњу „грубост карактера и суровост државе или њених представника”. Овакав начин кажњавања имао је, како с правом истиче овај аутор, „дубоке основе”. Руска држава је била заинтересована не да уништи прогнаног политичког делинквента, већ да га успешно укорени у новом крају, а то је могла да уради једино мером прогонства целе породице. Тиме се стварало снажно врело за насељавање и ширење руске цивилизације на ненасељеним, а природно богатим, просторима Сибира и Далеког Истока. Остављање породице без њеног старешине у старом месту становања, посебно после извршене конфискације имовине, било би теже кажњавање невиних чланова породице од самог прогонства. Уз то, оваквом мером се, како истиче Владимирски Буданов, полазило „од црквеног прописа о нераскидивости породичних веза (супружника и малолетне деце)”. Уосталом код кажњавања чланова породице, додаје професор Владимирски Буданов, не ради се увек о кажњавању невиних, јер су ондашње тесне породичне везе претпостављале знање чланова породице у противправним намерама и радњама њеног старешине. И најзад, као разлог за постојање колективне одговорности код политичких деликата, Н. Д. Сергејевски наводи да су „слабости судско-истражне власти, с једне стране, и слабости средстава полицијског надзора, с друге, проузроковале реалну, практичну неопходност

¹⁴⁰ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 250-251; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 263.

кажњавања сумљивих и опасних лица, иако њихова кривица не би била доказана”. По записима иностраног путописца Гордона, после гушења једне од побуна стрелаца (припадника стајаће војске), а услед немогућности да се открију виновници противдржавне завере и бунта, смртном казном био је кажњен сваки десети војник изабран бацањем коцке.¹⁴¹

Други облик колективне кривичне одговорности у Уложенију односио се на кривична дела крађе и разбојништва. Наиме, према чл. 60. XXI главе Уложенија код извршења крађе или разбојништва чланови једне општине кривично су одговарали у случајевима када се на територији њихове општине пронађе починилац чије скривање пре тога није било пријављено локалним самоуправним органима (*зубна* самоуправа). Овде се не ради о остацима првобитне родовске колективне одговорности, већ о кривичној одговорности једне територијалне заједнице која је проистицала из законске обавезе свих становника једне општине да хватају и изручују лопове и разбојнике, као и да локалним самоуправним властима пријављују сва новопридошла лица; пре свих она лица која су имала одсечене уши, што је био начин кажњавања и полицијског обележавања лопова, а при том нису поседовала исправу о одслуженој казни затвора (чл. 19. и 20. XXI главе).¹⁴² Овај облик колективне одговорности није био супсидијаран, већ самосталан и независан од индивидуалне кривичне одговорности лопова или разбојника. Прецизније, чланови општине су одговарали за посебно кривично дело не пружања помоћи у хватању починиоца, па се у пракси овај облик колективне одговорности најчешће сводио на индивидуалну кривичну одговорност само појединих чланова општине за које би се у истражном поступку (*сиску*) доказало да су знали починиоца и место његовог скривања, а да законску обавезу пријављивања нису извршили. На индивидуалну одговорност упућује и облик казне прописан за не пријављивање лопова и разбојника, јер се починилац кажњавао новчаном казном и измиривањем тужбеног захтева оштећеног, а не општина као заједница.¹⁴³ Новији истраживачи истичу како је у овом случају законодавац

¹⁴¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 31-41; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 338.

¹⁴² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 19, 20, стр. 233; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 212-213; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362-363.

¹⁴³ Оваква индивидуализација кривичне одговорности чланова једне територијалне заједнице којој је законом наметнута као јединствена милицијска дужност проналажења општепознатих лопова и разбојника, није приметна у српском средњовековном праву. Наиме, у чл. 145. Душановог законика предвиђала се кривична одговорност целог села ако се у њему не пронађе лопов (*там*) и разбојник (*зусар*), па се сходно

Уложенија само искористио древну процесну установу тзв. *сочение следа*, која се користила још у периоду Руске Правде, у циљу стварања једне нове милицијске установе за сузбијање масовног криминалитета. Суштина *сочение следа* огледала се у установљавању кривичне одговорности једне општине када приликом истраге крађе „трагови” доведу до ње, а њени чланови не успеју да докажу наставак таквих „трагова”. У том случају се полазило од претпоставке да општина као целина скрива лопова.¹⁴⁴ У Уложенију је претпоставка скривања падала на лица која ни после изведеног доказног поступка, уз подвргавање тортури (*пытка*), нису могла да оповргну оптужбе других чланова општине датих у оквиру опште истраге (*повальный обыск*) да су знали починиоце и место њиховог скривања (чл. 60. XXI), а да их нису пријавили властима.¹⁴⁵ Иако је превласт истражног начела, пре свега кроз потискивање опште истраге као доказног средства, свакако утицао на замену општинске одговорности индивидуалном одговорношћу, поједини коментатори Уложенија указују да је у одређеним ситуацијама и ток самог истражног судског поступка могао да доведе до кривичне одговорности целе општине за непружање помоћи у хватању лопова или разбојника. То се дешавало онда када би оптужени под тортуром дао исказ да су га као познатог разбојника или лопова познавали сви чланови општине. У том случају је општина дуговала плаћање новчане казне и намиривање тужбеног захтева оштећеном.¹⁴⁶ Тако су 1665. године грађани Шуја, заједно са својим самоуправним старешинама, новчано кажњени плаћањем казне од 1 рубље по сваком домаћинству, јер нису пријавили починиоце једног убиства и једног покушаја убиства („...а земские старосты и посадские люди про таких воров в Суздаль не писали...знатное дело, хотели тех воров укрыть”).¹⁴⁷

1.4. Лични статус и кривична одговорност

таквој конструкцији кривичне одговорности у погледу казне прописивало - *то-зи село да се распе* (расели). Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 379-380; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 455-456.

¹⁴⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 372; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 620.

¹⁴⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 372.

¹⁴⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 372.

¹⁴⁷ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 36-37.

Преузета из преамбуле кодификације, у чл. 1. X главе Уложенија наша се једна декларација о једнаком суду за све поданике Московског царства, независно од њиховог друштвеног и службеног статуса („...и всякая росправа делать всем людем Московског государства от большаго и до меньшаго чину вправду”).¹⁴⁸ На истом месту законодавац Уложенија је решио и питање процесног статуса странаца у руској држави, лишавајући их права екстериторијалности, уз гарантовање и њима једнаког третмана пред московским судовима у односу на поданике руске државе („...Также и приезжих иноземцов, и всяких прибылых людей, которые в Московском государстве будут, тем же судом судити и росправа делати по государеву указу вправду...”).¹⁴⁹

Још је Кључевски приметио да наведену норму чл. 1. X главе Уложенија не треба тумачити „као једнакост свих пред законом, која искључује разлике у правима: овде се подразумева једнако суђење и поступак за све, без привилегованих јурисдикција, без разлика у судској надлежности и класних бенефиција и изузетака, какве су постојале у дотадашњој московској судској организацији; ова норма је имала у виду једнако, непристрасно суђење и за бојарина и за обичног човека, са истом надлежношћу и поступком, мада не и са подједнаком кажњивошћу; судити свима, чак и пристиглим странцима, једним те истим судом правично, *не постидети се од лица моћних и избављати повређеног из руку неправедног*, како прописује X глава...”.¹⁵⁰ У једном савременом коментару Уложенија, тумачење проф. Кључевског се разрађује проналажењем законодавчевог мотива да прокламује принцип једнакости пред судом: „овде се закон нипошто не стара о правима личности, већ само о интересу државне касе: за државу је важно да се њеним поданицима без потребе не наноси штета, како би могли да извршавају службу без сувишних препрека”.¹⁵¹

Једном речју, декларацију Уложенија о једнаком судом за све поданике Царства и странце који су боравили у руској држави треба тумачити као санкционисање јединственог судскоорганizacionог и процесног устројства којим су обухваћени сви

¹⁴⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 1, стр. 80.

¹⁴⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 1, стр. 80; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 1, стр. 102, 286-287; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. гл. X, 1, 31, 183; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 86; А. С. Мулюкин, Приезд иностранцев в Московское государство. Из истории русского права XVI и XVII веков, С-Петербург, 1909, стр. 235-236.

¹⁵⁰ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 418.

¹⁵¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 287.

разреди московског друштва и под чији једнообразни кров су смештени остаци имунитетске јурисдикције различитих патримонијалних судова, како световних, тако и црквених. Тако је, примера ради, надлежност Патријарашког приказ, као црквеног патримонијалног суда детаљно била уређена XII главом Уложенија, због чега је, бранећи изворну самосталности црквеног суда, патријарх Никон и протествовао против Уложенија – *зборника неправде и безакоња*.¹⁵²

Поред ове нормативне димензије која се тичала судске надлежности и судског поступка, декларација о једнакости пред судом из чл. 1. X главе садржи и једну наизглед метаправну норму о правичном и објективном суду којом је законодавац позивао судије да не суде „по дружбе и по не дружбе”, ни у страху од моћних („не стыдяся лица сильных”). У овом делу обимна одредба чл. 1. X главе Уложенија представља само ширу реинтерпретацију чл. 1. Судебника цара Ивана Грозног од 1550. године у коме је, између осталог, стојало: „А судом не дружыти и не мистити никому...”¹⁵³ Међутим, само је на први поглед реч о метаправној норми насталој под утицајем хришћанске етике, а својственој већини европских средњовековних правних докумената; суштина ове норме испољавала се, пре свега, кроз начело законитости, које је, полазећи од места његовог настанка, Н. Радојчић називао „византијским учењем о свемоћи државних закона”.¹⁵⁴ Наиме, формулација *тем же судом судити и росправа делати по государеву указу вправду*, која се налази у чл. 1. X главе Уложенија, указује на закон као једини извор судског поступка и судске пресуде. Тумачећи у вези са вршењем судске функције од стране самоуправних (*губних*) судија израз *вправду*, А. Чебишев Димитријев је истицао да су ове „судије биле дужне судити *вправду*, а правда за њих није била народно схватање, већ закон”.¹⁵⁵ Укратко, у условима када је московско друштво било подељено на службене разреде различитог правног капацитета „сваком поданику се судило по закону, који се на

¹⁵² М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 252.

¹⁵³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 1, стр. 80; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 182-183; Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

¹⁵⁴ Н. Радојичић, Снага закона по Душановом Законику, Глас СКА, СХ, Београд, 1923, стр. 135.

¹⁵⁵ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 131. О свим старијим значењима речи *вправду*, која се среће и у архаичном облику *въправду* (законито, истинито, праведно и др.), у Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3 (ВОЛОДЕНЬЕ-ВЯЩЬИНА), Москва, 1976, стр. 86-87.

њего примењивао према његовом положају, али је суд био дужан да буде непристрасан без обзира ко је пред њим стајао.”¹⁵⁶

Прокламовано начело о једнаком и законитом суду у кривичноправној сфери је значило да је на све становнике Царства била распрострањена, како кривичноправна заштита, тако и кривичноправна одговорност.¹⁵⁷ То се најразговорније види по томе што је и личност холопа, као припадника најнижег социјалног разреда, чији се правни статус налазио између положаја сељака и роба, уживала кривичноправну заштиту.¹⁵⁸

Тако се према чл. 72. XXI главе умишљајно убиство кажњавало смртном казном - независно од социјалног статуса убице и убијеног, што је значило и у случају убиства холопа од стране припадника разреда *служилије људи*.¹⁵⁹ Из одредбе чл. 92. XX главе Уложенија јасно произилази да господар није имао право на живот својих холопа, јер је „одлучно било наређено” да господар не примењује мере крајњег насиља према холопима који су покушавали да побегну од свог господара („...приказать накрепко, чтоб он того своего беглого человека до смерти не убил, и не изувечил, и голодом не уморил...”). Мањкавост ове законске забране испољавала се у томе што није била праћена и одговарајућом казном. Осим тога, у Уложенију се поновља пропис из Указа од 1603. године по коме су господари били обавезни да у случају глади или неке друге велике невоље хране своје холопе, у супротном су губили власт над њима (чл. 41. XX главе).¹⁶⁰ Холопи су уживали и заштиту части (чл. 94. X главе), а жене или девојке (*рабыне*) у холопском статусу које су противно својој вољи биле наложнице господара, имале су право на тужбу против свог господара (чл. 80. XX главе).¹⁶¹

¹⁵⁶ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 287.

¹⁵⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 354.

¹⁵⁸ О дугој традицији правне заштите личности холопа у руском праву, која се развила под утицајем Цркве, сведочи и одредба уговора Смоленска са Немцима из 1229. године, која је предвиђала новчану казну за наносење ударца холопу од стране слободног човека. В. Ключевский, История сословий в России, стр. 59; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 338; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 133.

¹⁵⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 374; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 349; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 221.

¹⁶⁰ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 129; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 406; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 328-329, 346.

Истовремено, многи прописи Уложенија показују да су и холопи били кривично одговорни. Тако је према одредбама чл. 12. и 22. XXII главе Уложенија била предвиђена искључива кривична одговорност холопа за наношење телесних повреда и убиство уколико их он изврши својом вољом, без наредбе господара. Осим тога, холопа није од кривичне одговорности ослобађала ни противправна, криминална наредба господара, иако је у том случају блаже кажњаван него када је својом вољом напао нечији телесни интегритет.¹⁶² И најзад, као директан доказ да се власт државних судова, заснована на начелу једнаког, правичног и законитог суђења, простирала на целокупно становништво московске државе, преко граница патримонијалне власти, служи одредба чл. 79. XXI главе Уложенија. У њој се, под претњом конфискације имовине и накнаде тужбеног захтева оштећеног забрањивало господарима да самовласно суде својим холопима у случају сумње за крађу или разбојништво.¹⁶³

Мимо загарантоване процесне једнакости и законитости, статусноправна неједнакост појединих класа московског друштва добила је у кривичноправној сфери свој израз у казненој неједнакости. Неједнакост у кажњавању између појединих класа испољавала се како у односу на заштитни објект, тако и у односу на субјекта, али је број таквих кривичног дела био незнатан. Код нехатног убиства законодавац Уложенија супроставља припадника разреда *служилије људи* (сын боярской, или сын его, или племянник, помещик), с једне стране, и сељаке и холопе, с друге стране (чл. 69, 71. и 73.

¹⁶¹ Случај осуде за блуд са својим холопкама бојарског сина, извесног Нехорошка Семичева, на тежак рад у једном манастиру, из 1628. године, као и случај стољника (високи дворски чин) Количева из 1633. године, осуђеног на исту казну, показује да је право робиња-наложница на тужбу постојало и пре доношења Уложенија. Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарији, Л. И. Ивиной..., стр. 343-344; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 405-406.

¹⁶² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 12, 22, стр. 252, 253; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго рускаго права, стр. 222; Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарији, Л. И. Ивиной, стр. 386, 389; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 269-272; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 221-223. Већ кривичноправни положај холопа, без освртања на његов имовинскоправни статус, показује исправним закључак Владимирског Буданова да писање о холопима „треба сврстати у учења о субјектима, а не у учење о стварима (објектима)”. Иначе израз холоп потицао је из малоруског наречја где је означавао дечака (*мальчик*), да би касније добио и друго статусно-правно и социјално значење, слично старосрпској речи *отрок*. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 338, 391-410; М. Петровић, О Законоправилу или Номоканону Светога Саве, Београд, 1990, стр. 61-62.

¹⁶³ О овом облику самосуда више у одељку о кривичном делу самопомоћи на стр. 289.

XXI главе). И док се холоп и сељак због нехатног убиства кажњавао најтежим обликом јавног батињања бичем, дотле је у корист припадника више службене класе за исти облик убиства законодавац предвидео пеналну привилегију у виду казне затвора.¹⁶⁴ Код кривичног дела самопомоћи кривичноправна неједнакост, када је у питању запређена казна, била је још очигледнија, јер су сељаци и холопи кажњавани смртном казном (чл. 80. XXI), док је за земљопоседнике - помешчике, како изричито стоји у чл. 79. XXI главе, била предвиђена казна конфискације. Навођење на овом месту помешчика показује да законодавац најнижим статусним категоријама у кривичноправном смислу супроставља припаднике целокупне класе *служилије људи*, како оне који су службу дуговали „по отечеству”, тако и оне који су дуговали службу „по прибору” и за шта су добијали поместија као условно дарована непокретна добра.¹⁶⁵ Код појединих кривичних дела статусно-правне разлике између субјекта и заштитног објекта имале су својство квалификованих односно привилегованих околности и као такве су пресудно утицале на висину запређене казне. Тако се холоп већ за планирање убиства свог господара кажњавао отсецањем руке („...чей нибудь человек помыслит смертное убийство на того.. и ему за такое его дело отсечь рука,” чл. 8. XXII главе).¹⁶⁶

Ипак, чини се да је утицај статусне поделе на кривичне прописе Уложенија највидљивији код кривичноправне заштите части. Прецизније, код кривичног дела увреде части најекспресивније се испољавала сва специфичност московског погледа на статусно-правне разлике. Наиме, иако је у Уложенију част сваког појединца била кривичноправно заштићено добро, она се није, речју Владимирског Буданова, „признавала као добро једнако за све”.¹⁶⁷ Количина части је зависила од световног или црквеног

¹⁶⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 374-375; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 181; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 124; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 220; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русского права, стр. 220-223.

¹⁶⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 79, 80, стр. 245; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 376; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 124; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 222.

¹⁶⁶ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 256-257; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 350; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 385; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русского права, стр. 233-234.

¹⁶⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 124, 350-351.

службеног ранга, чина и звања, како починиоца увреде, тако и увређеног. Реч је, дакле, о службеној части, јер се част као лично достојанство, која се у условима XVII века рангирала с обзиром на породично порекло (установа *местничества*), није санкционисала у законима московског периода.¹⁶⁸ Следствено, у чл. 27. до 99. X главе Уложенија се за сваку појединачну службену категорију световних и црквених лица, а посебно детаљно када су у питању клирици монашког реда, утврђују апсолутни или релативни износи глобе (*бесчестье*) која се овим лицима плаћала за вербалну или реалну увреду части, а која је код разреда *служилије људи* била пропорционална њиховој плати или приходима са имовине дате у виду поместија. По износу глобе која им се дуговала за увреду части на дну лествице су били сељаци и холопи (чл. 94. X главе).¹⁶⁹ Укратко, од службе која се дуговала држави зависио је обим права и дужности, а пропорционална томе била је и колична службене части, као и мера њене казнене заштите.

У појединачним грамотама и судској пракси XVII века, како истиче Н. Д. Сергејевски, приметно је било привилеговано кажњавање за исто кривично дело припадника разреда *служилије људи* у односу на друге чланове московског друштва. Тако су према Белојезерској грамоти од 1658. године, за скривање војника грађани (*посадские люди*) кажњавани смртном казном, док су сами војници кажњавани бичевањем и прогонством у друго место ради службе. Разлог оваквој казненој неједнакости налазио се у потреби да држави сачува лица, као што су били војници, која су вршила одређене држави неопходне службе.¹⁷⁰

Све у свему, статусне разлике које су у Московском царству проистицале из службе која су дуговала држави, а не из порекла и имовинског богатства, сасвим незнатно су се одражавале на кривичноправни положај појединца. Ова специфичност московског правног поретка у односу на друге европске државе итекако је упадала у очи странцима

¹⁶⁸ Изузетак је представљала част жене, која је уживала појачану кривичноправну заштиту независно од службеног положаја мужа, односно оца. За увреду части жене, коју је законодавац Уложенија сматрао квалификованим делом, плаћао се двоструки износ глобе (*бесчестье*), док се за увреду неудате кћери починилац кажњавао четвороструком глобом. Колико је руски законодавац поштовао женску част као правно добро, показује чињеница да се за увреду малолетног сина који није стасао за војну службу (*сыну неверстаному*) плаћала половина законом предвиђеног износа глобе. Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной, стр. 190-192. Више о местничеству као *sui generis* установи московског друштвеног поретка у М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 125-126.

¹⁶⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 124, 350-351; Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной, стр. 190-192.

¹⁷⁰ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 67-68.

који су посећивали Московско царство у XVI и XVII веку. Тако је згрожен због непостојања у московској држави казних привилегија у корист племства, Барберин 1565. године забележио да „Велики кнез, наређује да се бичују, развлаче по земљи, најистакнутији бојари... Због тога скоро да и нема чиновника који није ишибан...”.¹⁷¹

1.5. Кривица

Узимање у обзир не само објективне (противправна радња), већ и субјективне стране (свест и воља) кривичног дела у руском праву је повезано са утицајем византијских правних докумената.¹⁷² На субјективну страну кривичног дела московски законодавац почиње најпре да обраћа пажњу, по речима Н. Власева, код кривичних дела са запрећеном смртном казном, а пре свега код убиства.¹⁷³ Радило се о деликтима за које се судило у инквизиционој форми судског поступка - *сиску*, који је својом *ex officio* динамиком и арсеналом доказних средстава омогућавао утврђивање осетљиве и тешко доказиве унутрашње стране кривичног дела. Управо је процесна форма указивала да је код ових кривичних дела за то постојао и јасно изражен интерес државе. Пратећи развитак руског кривичног законодавства, Владимирски Буданов, појаву субјективних елемената у бићу појединих кривичних дела везује за промене места и улоге опште истраге (*повальный обыск*) као доказног средства. Наиме, кроз исказе становника једне општине, које су давали у оквиру овог доказног средства, изражавала се народна свест о кривичном делу и починиоцу. Уколико се у *повальном обыску* неко лице оквалификује као општепознати, ноторни делинквенти (*ведомые лихие люди*), осуђивано је и у случају да се не докаже да је извршило конкретно кривично дело.¹⁷⁴ Уз то, знатно блаже су кажњавана она лица која

¹⁷¹ А. Г. Тимофеев, История телесных наказаний в русском праве, С.-Петербург, 1904, стр. 86-87.

¹⁷² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 339; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 226-227, 231, 238; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 152-153.

¹⁷³ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 229.

¹⁷⁴ Тако је у Белозерској грамоти од 1571. године, између осталог, стајало: „скажут в обыску про них, что они – лихие люди, а лиха про них в обыску имено не скажут – и старостам тех людей по обыску пытати; не скажут на себя в разбое... и старостам тех людей по обыску посадити в тюрьму на смерть”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 335-336, 640; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 133-141; Н. Власев, О вменении по началам

локална заједница није жигосала као општепознате, професионалне криминалце. Пред моралном оценом чланова општине, која је и сама вршила судску власт преко самоуправног губног апарата, узмицала је оцена субјективних елемената свести и воље код починиоца. На бављење субјективном страном кривичног дела неповољно је утицала и чињеница, коју истиче Владимирски Буданов, да је локалном „становништву гоњење и кажњавање делинквената препуштено као право, али и као обавеза”. Како период Судебника од 1550. карактерише доминација *поваљног обиска* и губног самоуправног судства, у законским описима кривичних дела потпуно изостаје одређивање његове субјективне стране.¹⁷⁵ Иако признаје да се у кривичним одредбама Судебника не прави разлика у кажњавању с обзиром на степен кривице починиоца, Н. Власев, је био мишљења да се у судској пракси, почев од Судебника од 1550. правила ова разлика. Судије су казну уподобљавале кривици користећи тенденцију повећавања казни, чија висина и врста није била законом одређена, служећи се при том општим правилима о кривици из византијских закона садржаних у Крмчији.¹⁷⁶

Као последица овакве закономерности, у руском законодавству се субјективни елемент кривице први пут уграђује у биће кривичног дела убиства и то у одлуци Бојарске думе од 1625. године (*тзв. Бојарски приговор*), донете на предлог кнеза Димитрија Михайловича Пожарског.¹⁷⁷ Полазећи од различитог интензитета злочиначке воље, законодавац разликује два степена кривице и с обзиром на то два вида убиства: умишљајно и неумишљајно. Међутим, још увек не дефинише саму садржину умишљаја и нехата. Прецизније, у овом московском правном споменику било какво одређивање умишљаја је потпуно изостало, док се садржина нехата посредно одређује инкриминисањем два засебна случаја убиства из нехата. Избор је пао на убиство у тучи („убил в драке, неумышленьем”) и убиство у алкохолисаном стању („или пьяным делом неумышленным ”), јер су се, како то запажа П. Колосовски, ови случајеви „најчешће

теории и древняго русскаго права, стр. 227-228.

¹⁷⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 336; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 205.

¹⁷⁶ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 208-209.

¹⁷⁷ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 103-105; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 209-212; М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русскаго права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>.

сретали у пракси”, а и „њихов смисао је био сваком лако разумљив”, па с тога „није било посебних тешкоћа да се у овим случајевима призна постојање мањег степена кривице”.¹⁷⁸

У представљању субјективне стране кривичног дела, Саборно Уложеније се надовезује на Бојарску одлуку од 1625. године, али у томе, како истичу руски правни историчари и кривичари, „иде даље од свих претходних законских споменика”.¹⁷⁹ Ове промене свакако стоје у вези са изменама у московском судском поступку, а пре свега са тим што је *повальный обыск* изгубио статус крунског доказног средства и „постао само један од многих судских доказа”.¹⁸⁰

У Уложенију се постојање кривичне одговорности везивало, не само за постојање одређеног интензитета злочиначке воље, већ код појединих кривичних дела и за постојање свести о противправности предузете радње. Тако су за употребу фалсификованих докумената трећа лица кривично одговарала само уколико би се у инквизиционом поступку доказало да су знали да се ради о фалсификованим исправама („...не знајући то, да су они сачињени разбојнички...”, чл. 4. IV главе).¹⁸¹

По степену кривице у Уложенију се разликују две велике групе кривичних дела – умишљајна и неумишљајна. Московски кодификатори нису створили јединствене правно-техничке термине за означавање наведених облика кривице, већ паралелно употрбљавају неколико израза; за умишљајне деликте - „умышленное”, „умысел воровски”, „хитростное” и „нарочное дело”, а за нехатне деликте - „безь умышления”, „безь хитрости” и „ненарочно”.¹⁸²

¹⁷⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 103-105.

¹⁷⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 374; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 224-226; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 152-153; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 339.

¹⁸⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 640; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 247-249; М. А. Чельцов-Бебутов, Курс уголовно-процессуального права, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 664 .

¹⁸¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 4, стр. 67; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 158-159; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 230; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 339.

¹⁸² Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 229.

Иако Уложеније не садржи једну општу норму у којој би били дефинисани елементи умишљаја, његови аутори су покушали, следећи доминантну казуистичну номотехнику, да код појединих кривичних дела индиректним, дескриптивним описом појединих субјективних елемената ближе одреде његову садржину. Примера ради, код кривичног дела паљевине умишљај се испољавао у постојању претходног непријатељства починиоца према оштећеном или у намери да се отме имовина оштећеног („Ако неко услед некаквог непријатељства, или отимања запали нечије имање...”, чл. 228. X главе).¹⁸³ Код других кривичних дела се постојање умишљаја везивало за изразито висок спепен криминалне и искварене воље, оцењиване како са правног, тако и са морално-религиозног становишта. Такво одређивање умишљаја карактеристично је, између осталог, за кривично дело тешких телесних повреда праћених осакаћивањем: „Ако неко не бојећи се Бога, и не страхујући од царског гнева...”, чл. 10. XXII главе).¹⁸⁴ У појединим случајевима писци Уложенија су ближе одредили садржину умишљаја тако што су у биће кривичног дела уносили субјективни елемент побуде (мотива). Овакав правотехнички приступ својствен је појединим кривичним делима против службене дужности, код којих су се у улози субјекта појављивале судије и судски чиновници који су из разлога „пријатељства”, односно „непријатељства” доносили незаконите службене одлуке (нпр. „по дружбе или по недружбе правого обвинит, а виноватого обвинит...”, чл. 5. X главе).¹⁸⁵

У Уложенију је насупрот умишљајних кривичних дела стајала велика и разнородна група неумишљајних кривичних дела. Унутрашња некохерентност ове групе кривичних дела и неодређеност њихове субјективне стране, делом је ублажена, како примећује П. Колосовски, њеном „деобом на поједине конкретне облике”.¹⁸⁶ Тако је код кривичног дела убиства већ видљиво постојање две потпуно различите групе неумишљајних убиства: нехатна и случајна. Према моделу преузетом из Бојарске одлуке од 1625. године, убиства извршена у пијанству или у тучи, због непостојања воље усмерене на извршење убиства, кажњавана су блаже од умишљајног убиства.¹⁸⁷ Уложеније на потпуно другачији начин

¹⁸³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 228, стр. 125.

¹⁸⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 10, стр. 251.

¹⁸⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 5, стр. 81.

¹⁸⁶ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 166.

¹⁸⁷ Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 220; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 374; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 339.

третира она убиства код којих је одсуствовала било каква субјективна веза (кривица) између починиоца и дела, а смрт је наступила као последица случаја (*casus*). Овој врсти убистава припадала је смрт од залуталог метка или од стреле одапете током лова или вежбања гађања, као и смрт од ударца туђег коња који би без кривице власника покидао узде (чл. 18. и 20. XXII главе). Законодавац је у овим случајевима изричито наглашавао да се „нико не подвргава кажњавању за овакве радње”.¹⁸⁸ Схватање московског законодавца о вези између степена кривице, кривичне одговорност и запрећене казне кодификатори Уложенија чини се најочигледније су изразили у одредбама о паљевини. За умишљајну паљевину туђе куће са окућницом (имање у ужем смислу – *двор*), из побуда непријатељства или отимања туђе имовине („...ради вражды, или разграбления...”, чл. 228. X главе), била је запрећена квалификована смртна казна спаљивања. Код паљевине која је изазвана непажњом (чл. 223. и 227. X главе) или леношћу (чл. 224. X главе), што је степен кривице који одговара нехату, изазивач пожара је био обавезан да уплати неодређен износ новчане казне држави и да надокнади губитке оштећеног у износу који се утврди у судском поступку („...велеть доправити по сыску...”, чл. 224. X главе) или у вредности целокупне уништене имовине („...чего тот двор стоил”, чл. 227.). У оба случаја износ накнаде је могао да превазиђе вредност стварне штете и тако стекне пенално својство. Овакво мешање кривичне и грађанскоправне одговорности, односно кривичног дела повреде туђе имовине и грађанскоправне установе накнаде штете, додатно је компликовано тиме што се за све облике паљевине судило у московској варијанти инквизиционог судског поступка – *сиску*. Пожар изазван изненадним ударом ветра („...а ветр пришол бурєю, или вхром вскорее...”, чл. 225. X главе) који је ватру запаљену у *тихое время* са њиве или ливаде изазивача пожара, проширио на туђу њиву или ливаду, није доводио, не само до кривичне, већ ни до грађанскоправне (имовинске) одговорности. Радило се о случају (*casus*), јер је пожар настао мимо ичијег знања и воље, дејством више силе (*vis maior*), као што кажу сами законописци Уложенија: „...что такое запаление учинится изволением Божиим, а не ответчиковым умышлением”.¹⁸⁹ Оваква завидно систематична и кохерентна разрада субјективне стране различитих облика паљевине

¹⁸⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 161-167; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 232-233.

¹⁸⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 223-227, стр. 124-125; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 231-232; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 216-217.

позајмљена је, како показује истраживање Н. И. Тиктина, из једног знатно напреднијег правног система – византијског, али са накнадним правнотехничким интервенцијама у којима је изгубљена једноставност, прецизност и лаконичност византијског правног језика и стила.¹⁹⁰

Уложеније не садржи пропис који би регулисао питање утицаја узраста и душевне болести на кривичну одговорност. Н. Власев је правну празнину у погледу узраста објашњавао тиме што су у Московској Русији црквени судови били надлежни за малолетне починиоце, а они су судили на основу Крмчије.¹⁹¹ Према *Закону градском* (Прохиرونу), који је састављао 48. главу Крмчије, дете испод седам година није било кривичноправно одговорно (Кормч. гл. 48, гр. 39, ст. 81). Исти пропис Прохирона ослобађао је кривичне одговорности и душевно болесне починиоце. Управо је ова одредба *Закона градског* унета у други део чл. 79. Законика од 1669. године, који носи наслов *Новоуказные статьи* („Новоуказные статьи о татевных, разбойных и убийственных делах”), а замишљен је као допуна кривичних прописа Уложенија. Отуда су норму *Закона градског* о кривичној одговорности малолетника испод седам година и душевних болесника, састављачи кривичног Законика од 1669. године надовезали на одредбу чл. 72. XXII главе Уложенија о умишљајном убиству, која је унета у први део чл. 79. новодонешеног кривичног законика. Овом интервенцијом је исправљен пропуст у материји основних кривичноправних института ранијег московског законодавца.¹⁹² Према мишљењу Владимирског Буданова, судска пракса из периода после доношења Уложенија показује да су малолетници изнад седам година, као и лица са телесним оштећењима (глуви и неми) и лакшим душевним оболењима кривично одговарала, али да су кажњавана знатно лакше од других починиоца. Малолетни учесници побуне стрелаца, што је било противдржавно дело за које су се изрицале врло строге казне, кажњени су по једном сведочењу полицијско-превентивном мером одсецања ушију.¹⁹³

¹⁹⁰ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 83-85.

¹⁹¹ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 228-229.

¹⁹² Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 229; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 190-191.

¹⁹³ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 339; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 141.

1.6. Покушај

Уложеније је први руски правни споменик у коме се посебно говори о кажњивом покушају.¹⁹⁴

У својој историји руског права, проф. Владимирски Буданов наводи мишљења познатих руских криминалиста XIX века, Богдановског и Власева, о разлозима због којих у ранијим руским правним документима није могла да се формира представа о кажњивости радње којом је непотпуно остварено биће једног кривичног дела. Богдановски је полазио од тога да је пре доношења Уложенија у руском праву било владајуће материјално схватање кривичног дела, које „није могло да призна кажњавање такве радње која још увек није нанела никакву штету”. Власев је, пак, имао у виду ранију доминацију субјективног (моралног) погледа локалне заједнице (општине) на кривично дело, односно појам „ведомаго лихаго човека” пред „којим су ишчезавали сви засебни моменти у реализацији противправне воље”.¹⁹⁵ Још један кривичар из XIX века, П. Колосовски, повезивао је некажњивост покушаја у периоду пре Уложенија са материјалним погледом на кривично дело и одсуством доношења видљиве штете код покушаја. Када је „субјективни елемент”, речју Колосовског, „свесно истакнут у први план, онда су снагом правне анализе разоткривена два главна момента: покушај и довршено кривично дело”.¹⁹⁶

Покушај се у Уложенију признаје кажњивим код најтежих кривичних дела - против личности и против државе.¹⁹⁷ Законодавац не само да одваја покушај од довршеног кривичног дела, већ разликује два вида покушаја: далеки покушај, тзв. *умысел*, где главна радња извршења још није ни започета, већ се кажњива намера испољавала само кроз поједине припремне радње и класичан кажњиви покушај где је инкриминисана радња започета, али није довршена. П. Колосовски примећује како ова подела покушаја, иако видљива у тексту кодификације од 1649. године, није имала никакав практични значај, јер

¹⁹⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 341; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 34-35; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 233.

¹⁹⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 341.

¹⁹⁶ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 255-256.

¹⁹⁷ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 233.

није утицала на степен кривичне одговорности.¹⁹⁸ Покушај у форми припремних радњи био је инкриминисан код оних кривичних дела којима су се угрожавала само најзначајнија јавна добра. За „зао умишљај” управљен на здравље цара одговарало се као и за довршено кривично дело напад на живот и здравље цара, па је починилац у оба случаја кажњаван смртном казном (чл. 1. II главе).¹⁹⁹ У Уложенију је на исти начин третиран покушај „човека (холопа) који помисли да убије оног кога служи” (чл. 8. XXII главе), чиме је јасно изражена брига законодавца да појачаном кривичноправном заштитом обезбеди стабилност постојећег друштвеног поретка. Ипак, мања друштвена вредност телесног интегритета власника холопа у односу на телесни интегритет владара, утицала је на кодификаторе да код овог облика покушаја предвиде блажу казну од оне која се изрицала за довршено дело. Наиме, док се за убиство господара изрицала смртна казна, за покушај убиства следила је казна одсецања руке.²⁰⁰ Кажњиви покушај код кога је започета радња извршења у Уложенију се сводио на претњу потезањем оружја (ножа, сабље, пушке). Овај облик покушаја се изричито инкриминише с обзиром на посебан третман заштитног објекта – покушај убиство господара од стране холопа (чл. 8. XXII главе) или с обзиром на посебну заштиту места извршења дела – царски двор (чл. 4. и 5. III главе и суд (чл. 105. X главе).²⁰¹ Међутим, П. Колосовски, позивајући на поједине акте донете после Уложенија, показује да се у другој половини XVII века у московској држави покушај сматрао кажњивим код свих кривичних дела против личности.²⁰² По свој прилици се, како истиче Н. Власев, покушај кажњавао и код свих кривичних дела против државе, јер су она због степена своје опасности захтевала кажњавање у пуној мери независно од тога да ли је кривично дело било покушано или довршено.²⁰³

¹⁹⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 258.

¹⁹⁹ Више о кривичном делу напад на живот и здравље цара у поглављу на стр. 137.

²⁰⁰ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 256-257; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 232-233.

²⁰¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. III, 4, 5, гл. X, 105, гл. XXII, 8, стр. 65, 93-94, 251; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 157, 194, 385; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 342.

²⁰² П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 257.

²⁰³ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 233.

1.7. Саучесништво

Саучесништво је у Уложенију регулисано детаљније него и у једном другом ранијем руском правном споменику. На то је, по Колосовском, пресудно утицао значајан помак у разради субјективне стране кривичног дела. Обраћање пажње не само на непосредног починиоца, већ и на друге учеснике у извршењу кривичног дела, дошло је и као последица јачања улоге инквизиционог судског поступка код оних кривичних дела за чије је *ex officio* гоњење држава посебно била заинтересована. Отуда се у Уложенију норме о саучесништву срећу само код појединих кривичних дела за која се судило у процесној форми *сиска*. Кодификатори су посебно детаљно разрадили саучесништво код разбојништва и крађе и кривичних дела против државе.²⁰⁴ Иако разликују поједине радње саучесништва, одвајајући их од радње извршења, писци Уложенија, како примећује Власов, још увек „нису стигли до јасног разумевања суштине ових посебних облика учествовања у извршењу кривичног дела”.²⁰⁵

Уложеније разликује главног извршиоца кривичног дела од саизвршиоца. Степен кривичне одговорности саизвршилаца у односу на извршиоце није једнообразно решен у Законику, већ се у духу казуистичне номотехнике разликовао од деликта до деликта. Тако су се саизвршиоци („товарыщей его”, чл. 198. и 199. X главе) насилничког завереничког напада на нечији приватни дом („...к комунибудь на двор насильством, скопом и заговором...”), које је за последицу имало убиство или наношење телесних повреда, кажњавали знатно блаже од главног извршиоца. Наиме, док се извршилац кажњавао, у зависности од тога да ли је дошло до убиства или телесне повреде, смртном казном, односно одсецањем руке и плаћањем оштећеном двоструког износа глобе (тзв. *бешчаиће*), дотле су се саизвршиоци кажњавали прогонством и батињањем, односно батињањем и плаћањем оштећеном двоструког износа глобе. Блаже кажњавање саизвршилаца по свој прилици је дошло због тога што њихов заверенички умишљај није обухватао убиство, већ само разбојништво, а убиство, као и телесне повреде биле су само непланирана последица оваквих разбојничких урота за које је одговарао непосредни извршилац.²⁰⁶ Насупрот овом

²⁰⁴ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 265-266; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 38-42.

²⁰⁵ Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 234.

²⁰⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 198, 199, стр. 119; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 340-341; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И.

случају, код убиства родитеља, услед повећане кривичноправне заштите породичног поретка и родитељске власти, саизвршиоци („кто иной”) су кажњавани смртном казном као и главни виновник („сам”).²⁰⁷

У Уложенију се код појединих кривичних дела предвиђала радња подстрекавања, иако кодификатори нису прецизно одредили њен садржај, нити су формирали посебан правотехнички термин за овај облик саучесништва. Ипак, видљиво је да је код облика саучесништва законодавац правио разлику између интелектуалног и физичког починиоца. Најчешће се радња подстрекавања сводила на издавање наредби по основу јавно признате власти („по чьему приказанию”) или на подстицање у ширем смислу, кроз убеђивање или поучавање („по чьему научению”).²⁰⁸ У Законику се предвиђа случај састављања фасификованог судског записника од стране потписара (*подьячий*) по наредби претпостављеног писара (*дьяк*).²⁰⁹ Наредби државне власти законодавац Уложенија уподобљава наредбу носиоца патримонијалне власти, наредбу господара холопима или сељацима.²¹⁰ У свим овим случајевима по степену кривичне одговорности подстрекивач је био изједначен са непосредним извршиоцем, у чему се по свој прилици огледао утицај кривичноправног начела садржаног у Крмчији: „повелевый кому убити некоего, яко убийца осуждается”.²¹¹ Исто начело је примењено и код кажњавања подстрекивања путем убеђивања. Тако се, примера ради, истом казном кажњавала за чедоморство мајка која је имала улогу подстрекача и лице које је непосредно извршавало чин насилног прекида

Ивиной, стр. 211-212; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 237.

²⁰⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 2, стр. 250-251; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 267; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 383-384.

²⁰⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 265-266; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 235.

²⁰⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 12, стр. 82; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 340; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 186-187.

²¹⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 12, стр. 252; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 235; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 340.

²¹¹ М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 209; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 235.

трудноће.²¹² Код кривичног дела убиства законодавац, противно владајућој казуистичној номотехници кодификације, прописује генерално правило о једнаком кажњавању интелектуалног (подстрекача) и физичког починиоца.²¹³

У Саборном Уложенију се код кривичних дела разбојништва и крађе, по угледу на Уставну књигу Разбојног приказа од 1616-1617. године, разликују два облика помагања као радње саучесништва, које су се означавале терминима *подвод* и *поноровка*. Код *подвод-а* пружање помоћи починиоцу односило се на време пре извршења кривичног дела, а састојало се у показивању места на коме се налазе покретне ствари које треба да буду предмет крађе или разбојништва, као и одређивање момента погодног за извршење кривичног дела. Овакво тумачење израза *подвод*, који се среће у чл. 63. XXI главе Уложенија, ослања се на тумачења руских лингвиста, али и на московску судску праксу, која показује да се у улози *подводчика* најчешће јављала кућна послуга, којој је „најбоље било познато како место извршења деликта, тако и погодан моменат за његову реализацију”.²¹⁴ *Поноровка* се за разлику *подвод-а* односила на пружање помоћи починиоцу у време извршења дела, пре свега у виду његовог обезбеђивања.²¹⁵ Ради успешне борбе против масовне појаве професионалних разбојничких банди, као битне социјалне одлике московске државе, законодавац је прописао исте казне за помагаче и непосредне извршиоце кривичних дела разбојништва и крађе.²¹⁶ Овакаво законско изједначавање разбојника и лопова и њихових помагача имало је упориште, како примећује Л. Белогриц Котларевски, у ондашњем народном схватању да је помагач лопова гори од лопова. Руски народ је био уверења да „када не би било помагача, нестало

²¹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 26, стр. 254; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 187-188; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 392.

²¹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 19, стр. 253; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 389; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 235.

²¹⁴ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 39-40; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 372; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 341.

²¹⁵ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 40-41; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 341.

²¹⁶ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224.

би и лопова”. „Не краде лопов” (*вор*), говорили су Руси московске епохе, „већ онај који му помаже” (*поноровщик*).²¹⁷

Иако по својој природи блиске саучесништву, радње скривања и непријављивања разбојника и лопова су у Уложенију имале карактер самосталног кривичног дела. Кажњиво је било како скривање ових лица, тако и чување украдених ствари, као и њихова продаја и несавесна куповина. Код скривања починиоца кривичних дела разбојништва и крађе законодавац Уложенија разликује обичан облик овог дела од пружања уточишта разбојницима и лоповима у виду професионалног заната (*пристанодержательство*), независно да ли се радило о привременим (*стан*) или сталним уточиштима (*приезд*) за разбојнике. Само се овај други облик скривања починиоца кажњавао у истој мери као и само разбојништво и крађа и то, по свему судећи, по угледу на одредбу чл. 13. XXXIX титуле Прохирона.²¹⁸ Скривање починилаца које није имало карактер криминалне професије кажњавано је блаже од чувања и продаје украдених ствари.²¹⁹ Код свих наведених облика пружања помоћи разбојницима и лоповима сродство није представљало извињавајућу околност, али је за постојање кривичне одговорности и најближих сродника лопова и разбојника, супруге и деце, била неопходна знање о томе да скривају починиоца, односно украдене ствари.²²⁰

²¹⁷ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 42.

²¹⁸ Реч је о одредби Прохирона која у Крмчијиној редакцији гласи: „Сведый некого обавника суца, ем да предаст всем людем. Аще который любо человек ем сего, не предаст людем, конечную примет муку” (Кормч. гл. 48. гр. 39. ст. 12). Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 103; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 209.

²¹⁹ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 43-49; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 372-373; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 341; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 237.

²²⁰ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 45.

2. Кривична дела

У Уложенију се не уочава неко јединствено кривичноправно начело од кога су полазили његови састављачи при систематизовању појединих кривичних дела. Распоред кривичноправне материје био је подређен ондашњој подели управно - судске организације на поједина надлештва - *приказе* која доминира у систематизацији Уложенија, као и преовлађујућем процесном карактеру и намени кодификације од 1649. године. С тога су прописи о кривичним делима, као негативна страна процесноправног уређења појединих грана управе, расута по свим поглављима Уложенија.²²¹

Међутим, у I, II и III глави Законика већ је видљиво груписање кривичних дела с обзиром на заштитни објект као основни модерни критеријум систематизације посебног дела кривичног права. У I глави (*А в ней 9 статей о богохулниках и о церковных мятежниках*) функцију заштитног објекта има православна вера и унутрашњи богослужбени поредак Руске цркве, док су то у II (*О государьской чести, и как его государьское здорovie обергать*) и III глави (*О государеве, чтоб на государеве дворе ни от кого никакого бесчинства и брани не было*) личност владара (руски цар) и поредак на двору.²²² И поред шареноликог и некохерентног карактера појединих глава, XXI и XXII глава у највећем делу садрже кривичне норме.²²³ Ипак, овакав садржај наведених глава дошао је само као последица примене основног начела у систематизацији законске материје, јер се углавном радило о кривичним делима за која је био надлежан Разбојни приказ. У овом случају је садржај XXI и XXII главе био опредељен и реципираним изворима, јер је XXI глава превасходно састављена на основу Уставне књиге Разбојног приказа, док су као узор за писање XXII главе углавном служили кривични прописи Литванског статута од 1588. године. Уз то, у XXI глави Уложенија налазе се традиционална кривична дела, која су била предвиђена и ранијим московским законским документима (убиство, крађа, разбојништво), док су у XXII глави санкционисани поједини нови облици ових кривичних дела који раније или нису били санкционисани писаним законским нормама или су били инкриминисани црквеним законодавством.²²⁴

²²¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 40-45.

²²² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 60-66.

²²³ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 224.

²²⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 354-355, 382-383; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 41.

Међутим, Уложеније од 1649. године не регулише све радње које су у пракси московске државе кажњаване као деликтне.²²⁵

Како је задатак правног историчара да, речју Т. Тарановског, „од појединачних одредаба о противправним и кажњивим радњама начини један систем кривичних дела”, то су у овом раду поједина кривична дела сврстана према модерном критеријуму заштитног објекта.²²⁶ Истовремено, правни историчар, за разлику од правника позитивисте, не саставља коментар свих кривичних дела, већ само оних који по специфичним елементима бића, као и особеном еволуцијом, чине слику једног националног правног система оригиналном и узоритом у односу на друге националне правне системе. Следствено, у овом раду нису представљена сва кривична дела прописана у Саборном Уложенију, већ је дат један избор карактеристичних деликата, својствених руском државноправном поретку московске епохе (XVI и XVII век).

2.1. Кривична дела против вере

Саборно Уложеније од 1649. године је први руски световни законик у коме су била санкционисана поједина кривична дела против вере. Богохуљење, ремећење богослужбеног поретка и одвраћање од православне вере не срећу се у Судебницима и потоњим зборницима појединачних закона (тзв. *указне књиге*), док се кривоклетство први пут у московском законодавству регулише двадесетих година XVII века. До доношења Уложенија деликти чији је заштитни објект била православна вера и Црква спадали су у искључиву јурисдикцију црквеног судства, које је ове предмете решавало на основу црквених канона и световних византијских закона садржаних у Крмчији.²²⁷ Мада је I глава Уложенија искључиво посвећена регулисању материје верских деликата, кривична дела кривоклетства и одвраћања од православне вере законописци су сместили у друге главе кодификације (гл. XIV и XXII), кривоклетство у главу која је у потпуности уређивала начин полгања заклетве као доказног средства у судском поступку, а одвраћање од православне вере заједно са другим кривичним делима за која је била запрећена смртна казна, а пре Уложенија нису била регулисана државним законима.

²²⁵ М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, стр. 187.

²²⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, стр. 437.

²²⁷ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной, стр. 141; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 343.

2.1.1. Богохуљење

У првом члану почетне главе Уложенија, која носи наслов *О богохуљницима и о црквеним бунтовницима*, санкционише се кривично дело богохуљења. Радња овог кривичног дела се састојла у хуљењу (*возложит хулу*), односно вређању и понижавању најзначајнијих хришћанских светиња. Приликом одређивања објекта кривичноправне заштите законодавац се служио језиком православних словенских богослужбених текстова, па тако од хуљења штити: „Господа Бога и Спаса Нашега Исуса Христа, или пречисту Владичицу нашу Богородицу и приснодјеву Марију, или часни Крст, или Свете Његове угоднике”.²²⁸ За постојање кривичног дела богохуљења била је ирелевантна вероисповест субјекта, јер је учинилац овог дела могао бити, како православни хришћанин (*руски човек*), тако и припадник неке друге вероисповести (*иноверци, ма какве друге вере*).²²⁹ Уз то, као последица општег процесног правила о јурисдикцији царског правосуђа и над странцима који су боравили у руској држави, за богохуљење је могао да буде оптужен не само поданик Московског царства, већ и странац. Иако законодавац није посебном одредбом уредио питање надлежног суда за кривично дело богохуљења, у пракси су ово дело судили световни судови, независно од тога да ли је тужени био клирик или мирјанин.²³⁰ У изворима се најчешће помиње Разбојни приказ, преименован од 1684.

²²⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 1, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 1, стр. 85. Израз *богохульство* је превод грчке речи *βλασφημία* (бласфемија), како се овај деликт означава у византијским изворима. Н. Милаш, Црквено казно право, Београд, Шибеник, 2005, стр. 390-391; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 1 (А-Б), Москва, 1975, стр. 268; Большой толковый словарь русского языка, стр. 87; Речник српскога језика, Нови Сад, 2007, стр. 1475. За значење израза *возложит* Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 2 (В-Волога), Москва, 1975, стр. 293-294.

²²⁹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 151; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 343.

²³⁰ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 259; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 152; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 197. Другачије мишљење износи А. Мањков, тврдећи да се и после доношења Уложенија, *Патријарашка управа (Патријарашки приказ) истовремено се јавља као виши црквени суд за целу државу у погледу кривичних дела против религије*. А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, Л., 1980, стр. 198.

године у Сискни приказ, као суд који је после доношења Законика судио оптуженима за богохуљење, али и војводе и губне старосте као локални судско - управни органи.²³¹ Уложеније предвиђа да се лицу оптуженом за богохуљење суди у руској варијанти истражног поступка – сиску (*сыск*). Законодавац једном језичком формулом (*сыскивати всякими сыски накрепко*), која се у руским законским споменицима овог времена редовно налази код кривичних дела против државе, обавезује суд да свим расположивим доказним средствима утврди основаност оптужбе за богохуљење. Починилац, чија је кривица

²³¹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 290. Писци коментара Уложенија у збирци извора *Российское законодательство X-XX веков т. 3*, (стр. 259), поред Сискног приказа, наводе и Судни приказ, као суд који је судио за богохуљење. Разлика између Сискног и Судног приказа огледала се, како на другом месту истичу исти аутори (стр. 411), у различитим поступцима који су вођени пред овим судовима, јер је Сискни приказ искључиво судио у инквизиционом поступку – тзв. *сиску*, а Судни приказ у акузаторском поступку – тзв. *суду*. Од назива поступака који су пред њима вођени, ови првенствено судски прикази добили су и своја имена. Због тога одредба Уложенија која прописује да се за кривично дело богохуљења искључиво суди у истражном поступку – *сиску* (види прим. 6), искључује надлежност Судног приказа. Такође, аутори овог коментара Уложенија не спомињу војводе (представници централне власти) и губне старосте (изборни представници самоуправне власти), као локалне судско-административне органе који су судили за богохуљење.

Међутим, да су после доношења Уложенија и ови локални органи судили у материји верских деликата, види се из *Одредби о светитељском суду*. Реч је о зборнику правила којима се уређивао рад црквених судова у другој половини XVII века, а која су, у форми извода из различитих црквених и црквено-грађанских извора, сакупљена по налогу патријарха Адријана 1700. г. за потребе израде нове кодификације. У једном од правила стоји: „расколници и противници црквени ... упућивани су ... у друге Приказе и у градове војводама на грађански суд”. (Н. Калачов, О значенин Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 77, приложения). Надлежност локалних судских органа у кривичним поступцима имала је после доношења Уложенија једно опште ограничење. Војводе, изузимајући оне у Сибиру, Астрахану и Тереку (О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 8, О владательстве царств и государств, и земель, и городов, которые под Российским царством лежат, и тех государств о воеводех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm, 10. 12. 2011), нису могле да изричу смртне казне, већ су у тим случајевима доношење пресуде препуштали Разбојном приказу. Како је за богохуљење Уложенијем била запређена смртна казна (види прим. 6), војводе су водиле полицијску истрагу против осумњичених за ово дело, као и сам судски доказни поступак, па уколико би се потврдила основаност оптужбе за богохуљење, доношење пресуде се препуштало Разбојном приказу. (Види судски поступак од 1661, вођен против више лица због *богоотступничких писама*, у А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 202; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 172, 176-177, 244). Насупрот томе, први истраживач кривичног права Уложенија В. Линовски, надлежност Разбојног приказа везује за примену тортуре у доказном поступку, јер ако се у поступку долазило до тортуре, тужилац и оптужени су се упућивали у Разбојни приказ. (В.

потпуно доказана, како изричито стоји у 1. чл. I гл. Законика (*и тог богохулника разоткривши*), кажњаван је квалификованом смртном казном спаљивања.²³²

Језичка формулација одредбе Уложенија о богохуљењу отвара низ питања у вези са обимом ове инкриминације, и то, како у погледу радње извршења и заштитног објекта, тако и у погледу степена кривице (виности) који се захтевао за кривичну одговорност.

Већина коментатора и правноисторијских писаца који су се бавили Законом цара Алексеја Михайловича сматрали су да се законски израз *возложит хулу* није односио само на усмену форму – вербална увреда светиње, већ је обухватао и све поступке којима се исказивало непоштовање православних хришћанских светиња. Под тако широку и неодређену синтагму могле су се подводити и оне радње извршења које су улазиле у бића неких других кривичних дела против вере, као што су светогрђе у ужем смислу (*кощунство*), врадбине и јерес, а која као посебна дела нису била предвиђена у

Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 116-118) Овако одређену судску надлежност код кривичног дела богохуљења, ипак, треба сматрати само правилом. Наиме, у ситуацији паралелног постојања мноштва приказа, чија је судска надлежност одређивана према три различита критеријума, према врсти дела, статусно-службеном и територијалном принципу, дешавало се, као што сведоче поједини документи (А. Попов, нав. дело, стр. 284), да за богохуљење суде и неки други судови. Више о судској организацији и одређивању стварне надлежности у Московском царству у нап. 711. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXI, 1-6, стр. 230-231, 410-412; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 354-358. О судској организацији у Московском царству: А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 476-483, 493; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 526-527, 532-533. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 629 –634; В. О. Ключевский, Русская история, Москва, 2010, стр. 421 – 422; История государства и права России, под редакцией Ю. П. Титова, Москва, 2003, стр. 97- 101.

²³² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 1, стр. 85, 259; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 19, 151. Синтагма *сыскивати всякими сыски накрепко* садржи у себи, управо, оне елементе који формирају појам руске варијанте истражног (инквизиционог) поступка – сиска (*сыск*) и који су истовремено *differentia specifica* овог поступка у односу на руски оптужни (акузаторски) поступак – суд (*суд*). Ради се о активној улози суда у циљу утврђивања материјалне истине у свим фазама поступка и примени тортуре (*пытка*), под одређеним условима, у току доказног поступка. О судском поступку у периоду Московског царства у М. А. Чельцов-Бебутов, Курс уголовного-процессуального права, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 676-681; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230-249; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 635-641; История государства и права России, стр. 111- 112.

Уложенију. Све ове вербалне или реалне деликтне радње повезивао је један заштитни објект, оличен у догматско – канонском учењу хришћанске Цркве. Овакво екстензивно схватање радње извршења темељило се на правном гледишту које је било општеусвојено у Московском царству у XVII веку, а према коме се *свако противљење св. цркви и непримерене оцене о њој, сматрало као богохуљење*.²³³

Када је у питању објект кривичноправне заштите, поједини каноничари су истицали, да је *сам закон ограничен сувише тесним границама, тако што се у њему не напомиње, на пример, о хришћанској вери упоште, о Светом Писму, о Светим Тајнама Цркве*.²³⁴ С друге стране, бројни писци су били мишљења да у погледу заштитног објекта одредбу о богохуљењу не треба тумачити рестриктивно. Наиме, законодавац је у 1. чл. I гл. Уложенија навео само оне предмете кривичноправне заштите, који су по његовом схватању састављали *основу хришћанског учења*. Избор и број заштитних објеката био је условљен и *захтевима актуелних појава*, јер је реч о најчешће нападаним хришћанским светињама. Намера законодавац је била да прошири кривичноправну заштиту са општеусвојених симбола хришћанске вере, *на хришћанско (православно) учење у целости и у најопштијој форми*.²³⁵

Примери из судске праксе после доношења Уложенија потврђују ону интерпретацију, која је у одредби о богохуљењу видела широку кривичноправну формулу за заштиту целокупног православног хришћанског учења од било какве хетеродоксије. Тако су крајем XVII и почетком XVIII века под удар 1. чл. I гл. Уложенија долазили не само починиоци вербалног богохуљења, већ и они који су извршили различите облике реалног светогрђа, јеретици, врачари, али и староверски расколници. У једном познатом случају с почетка XVIII века, иако радња извршења упућује на кривично дело светогрђа,

²³³ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 151-152; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 199; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 258-259; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 142-143. И у писаним изворима друге половине XVII века, како у службеним документима, тако и у списима наративног карактера, именица *богохульство* употребљава се као синоним за јерес, као што се уз именицу *ересь* често појављују придеви *богохульный, богохульно* (нпр. *Поютъ богохулно, Отца Сына сливающе во едино лице; богохульные свои ереси*). Наведено према Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 1 (А-Б), стр. 268.

²³⁴ М. Архангельский, О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви, Христианские чтения, 7-8, Спб, 1881, стр. 52.

²³⁵ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 199-200; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143.

јер је оптужени Фома Иванов Твертинов *исекао свету икону Алексеја Митрополита секиром*, починилац је осуђен за богохуљење.²³⁶ И поред своје дужине, компликоване лексике и правнотехничке недотераности, пресуда је јасна у погледу законског основа, квалификације дела и изречене казне. Суд се у пресуди позива на правне акте у којима је била регулисана материја кривичних дела против вере: „А по Великог Цара указу, и по Уложенију, и по градским законима”²³⁷; да би после тога уследила квалификација извршеног дела и изрека о казни, у којој стоји: „Фомку за твоје вишепоменуте преступе и богохулства и за противност светој апостолској цркви, казнити тебе, преступника, смрћу, спаљивањем у дрвеној бараци (*сруб*)”.²³⁸ На основу одредбе Уложенија о богохуљењу

²³⁶ Опис овог судског предмета дат је у А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 283-285.

²³⁷ Пресуда је донета позивањем на Уложеније и *градске законе*, док се изразом *Великог Цара указу* означавала сама пресуда, коју је приказ, делујући као суд, доносио у име владара, а у форми указа (*указ*). Реч је о документима који су се формално и садржински разликовали од других аката доношених од стране приказне управно-судске организације. По форми укази су се састојали из два дела, првог у коме се излаже чињенични материјал и другог, који садржи појединачну правну норму којом се решава дати случај. Пресуда Фоми Иванову Твертинову је у потпуности састављена по овим правилима, јер се законски основ, квалификација дела и изрека о казни, као правни елементи, налазе на самом њеном крају. Иначе, у Московском царству акте у форми указа доносили су поједини прикази, не само у судским, већ и у управним пословима. Различитим актима приказне администрације и методологији научне обраде ових прворазредних правноисторијских извора посвећена је обимна студија М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, Москва, 2003, стр. 466-468.

Пресуда Фоми Иванову Твертинову показује, да су судови и после доношења Уложенија наставили да се у својим одлукама непосредно позивају на византијске законе *градски закони*. Управо на тај детаљ ове пресуде скренуо је пажњу М. Бенемански, доказујући тако тезу да *и после издавања Уложенија практична примена Прохирона, као супсидијарног извора права, не само да се није умањила, већ је чак добила и службено признање од стране државне власти*. Признавање византијских закона, као домаћег извора права, санкционисано је низом појединачних указа донетих после Уложенија, које аутор наводи у књизи, а у којима се судови позивају да пресуде доносе *по Уложению и по градскимъ законамъ и по новоуказнымъ статьямъ*. М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 253-254, 266-269; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 16-17, 114-115; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, 1900, стр. 201-207; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 97-99; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 17-35; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому допетровскому праву, стр. 177-181; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 56-57.

²³⁸ Занимљиво је да је у овом конкретном случају на стриктној примени прописа Уложенија о богохуљењу посебно инсистирао тадашњи местобљудитељ патријаршиског престола Стефан Јаворски, иначе по

спаљена је 1670. године због *магијских писама* једна монахиња, а 1689. године странци Кулман и Норденман, јер су ширили јеретичко учење противно православној вери.²³⁹ Ипак, судска пракса овог периода показује да се одредба Уложенија о богохуљењу најчешће користила као средство за обрачун државе са новонасталим расколом староверства. И сам Авакум је заједно са још тројицом истомишљеника осуђен и спаљен 1682. године.²⁴⁰ А. Попов наводи још читав низ поступака против расколника у којима су пресуде донете непосредним позивањем на 1. чл. I гл. Уложенија. Међу њима је посебно илустративно суђење астраханским расколницима из 1725. године. У овом процесу је један од оптужених умро приликом испитивања под тортуром, али је његово тело према пропису Уложенија о богохуљењу - спаљено.²⁴¹

У Уложенију је биће кривичног дела богохуљења скоро у потпуности састављено од наведених објективних елемената, док је ближе одређивање субјективне стране дела потпуно изостало. Целокупни однос починиоца према делу исцрпљује се у лаконској и казуистичној формули: „ако неки иноверац ...или руски човек хули”.²⁴² Како у само биће кривичног дела нису уграђени елементи кривице, а у Законику не постоји систематско решење субјективне кривичне одговорности, ваљани одговор на питање који је степен кривице био потребан да би постојала кривична одговорност за богохуљење, може једино да пружи судска пракса. Суђења лицима оптуженим за богохуљење, после доношења Уложенија, показују да су судови код овог дела захтевали постојање умишљаја. Умишљај се најчешће испољавао у фанатизму и истрајности починиоца да остане при својим верским убеђењима. Тако је почетком XVIII века осуђен за богохуљење и спаљен човек који је у време богослужења избио из руку епископа икону неког светитеља и том

схватањима више римокатолик, него православни хришћанин. А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, Богословский вестник, Т. 1, № 4, 1902, стр. 669; Г. Флоровски, Путеви руског богословља, Нови Сад, 2008, стр. 108-111.

²³⁹ Кулман је проповедао учење немачког мистика Јакоба Бема. А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 666; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, С-Петербург, 1894, стр. 22; Г. Флоровски, Путеви руског богословља, стр. 92.

²⁴⁰ В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 23; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 144-149; А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 656-657.

²⁴¹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 286; А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 656-657.

²⁴² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. гл. I, 1, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 1, стр. 85.

приликом је рекао, *да је по савести убеђен, да поштовање икона јесте идолопоклонство, које не треба трпети.*²⁴³ А у већ поменутој пресуди за богохуљење којом је осуђен Фома Иванов Твертинов истиче се да је он *злим својим умишљајем исекао свету икону Алексеја Митрополита секиром.* Постојање умишљаја је доказано тиме, што је и после примењене три узастопне тортуре у истрази окривљени изјавио, да је *икону чудотворца Алексеја исекао због тога, што свете иконе и животворни крст Господњи и мошти угодника Божијих не поштује и не поклањаим се, и предања светих отаца безвредним сматра.* Међутим, овај познати судски поступак имао је дугу и правноисторијски занимљиву предисторију. Годину дана пре извршеног кривичног дела Фома Иванов Твертинов је био приведен у Преображенски приказ због вербалног вређања икона и моштију светитеља. У току истраге он је *Саборној и Апостолској цркви у свему принео покораванье,* због чега га је државни судско-истражни орган предао митрополиту ради *поправљања православном хришћанском вером.* Црквени суд је казнио Фому дисциплинском казном заточења у манастиру, у коме ће касније и извршити дело због кога је осуђен за богохуљење.²⁴⁴ Иако је оптужени у оба случаја *de facto* извршио богохуљење, кривичноправно је одговарао само онда када је исказао посебан фанатизам и одсуство покајања. И поступци вођени против расколника показују, да се по одредби 1. чл. I гл. Уложенија за богохуљење, судило само онима који су упорно истрајавали у свом убеђењу. За лица која су се покајала и осудила раскол био је надлежан црквени суд. Следствено, истрајност богохулника, као елемент воље, била је пресудна при разграничењу умишљајног богохуљења, које је за собом повлачило кривичноправну одговорност по одредбама Уложенија од нехатног богохуљења које се утапало у бића појединих црквених преступа и за која се одговарало само по црквено-дисциплинским прописима.²⁴⁵

²⁴³ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 285.

²⁴⁴ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 283-285.

²⁴⁵ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 144-149, 152, 290. И *Одредбе о светитељском суду*, састављене по налогу патријарха Адријана, упућују на закључак да је после доношења Уложенија потенцијална кривичноправна одговорност расколника, којима се, као што је већ поменуто, најчешће судило на основу прописа о богохуљењу, била условљена степеном њихове кривице: „расколници и противници црквени и новоисправљених књига и црквених догмата који су се од супростављања свог обраћали покајању и кривицу своју признали, такви су упућивани у разне манастире и остављани духовницима да их надзиру... А такве противнике, који се од супростављања ка покајању необраћају и у упорности и у расколу остају, неприклањајући се истини, и такве су из Патријарашког Разрјада упућивали у Војнички Приказ, и у друге приказе и у градове војводама на грађански

Питање узора и порекла одредбе Уложенија о богохуљењу већина истраживача из дореволюционарног периода решавала је тако што је полазила од белешке која се налази на свитку рукописног оригинала Законика. Наиме, на бочној маргини свитка, уз 1. члан I главе записано је руком - *Из Мојсијевог закона*.²⁴⁶ Још је средином деветнаестог века Н. Калачов објаснио да је, заправо, реч о 45. глави штампане Крмчије, која се као таква налази и у ранијим рукописним преписима обе руске редакције овог правног споменика, а представља избор од педесет одредаба из старозаветних књига Мојсијевих. У трећем члану Мојсијевог закона, који носи наслов *О хули. Од Левита*, стоји: „Говори Господ Мојсију: заповеди синовима Израилевим, и реци им, тако говори, човек ако проклиње Господа Бога свог, грех прима: прокунитељ имена Господњег, да умре, сав народ да га камењен погуби. Ако дошљак или староседелац буде проклињао име Господње, да умре”.²⁴⁷ Очигледне разлике у садржини између прописа о богохуљењу у Крмчији и оног у Уложенија, објашњаване су намером законодавне комисије да древне старозаветне норме прилагоди условима Русије XVII века. На трагу таквог тумачења стоји А. Попов када пише, да *редакција Уложенија значајно проширује и донекле разјашњава решење Мојсијевог закона, а донекле га прилагођава руским односима, замена дошљака и староседеоца иноверцима и Русима, а проклетство имена Божијег – хуљењем*.²⁴⁸ Насупрот

суд”. Н. Калачов, О значениј Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 77, приложения.

²⁴⁶ В. Линовски. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1-3; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 7-16; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 188-195.

²⁴⁷ Ова одредба Крмчије обједињује 13, 14, 15 и 16 стих из 24. главе Треће књиге Мојсијеве. Н. Калачов, О значениј Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 108; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 38.

²⁴⁸ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 151. А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 298 – 300. И. Д. Беляев, иако је прихватио да је *прва одредба, очигледно, узета из Мојсијевог закона*, истицао је разлику у облицима смртне казне предвиђене за богохулнике у Крмчији и Уложенију. Казна спљивање је, по Беляеву, заменила казну каменовање из старојудејског права, јер се и пре Уложенија у *практици спљивање примењивало према богохулницима и у Новгороду, и у Москви*. И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 564. Слично дореволюционарним ауторима, и совјетски истраживач В. М. Чернов, у свом необјављеном раду, објашњава начин на који су писци руске кодификације реципирали одредбу Крмчије: „Објекат у Уложенију се увећава и садржина појма кривичне радње мења се: по Крмчији ‘проклиње’, тј. призвати зло на божанство, а у московском тумачењу – хула, тј. вређање свештених предмета”. Наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 142.

већинског гледишта, које је у одредби Уложенија о богохуљењу пронашло реципирано Мојсијево правило из Крмчије, проф. Владимирски-Буданов је изнео тврдњу да су *Јустинијанове новеле послужиле као извор прве главе Уложенија о богохулницима и црквеним бунтовницима*. Овај угледни руски историчар права је, по свему судећи, имао у виду 77. Јустинијанову новелу, јер је међу византијским световним законима једино она санкционисала богохуљење.²⁴⁹

За разлику од својих предходника, истраживачи совјетске епохе, у оквиру опште тенденције минимизирања иностраних утицаја на Уложеније, порицали су везу између одредбе о богохуљењу и Крмчије. При томе се поједини аутори позивају на познате ставове патријарха Никона, из његовог писма упућеног шефу законодавне комисије кнезу Никити Одојевском: „У читавој књизи (Саборном Уложенију) нигде нема ни једног правила Светих Апостола и Светих Отаца са седам Васељенских или Помесних Сабора, нити из световних закона благочестивих грчких царева и православних руских владара. Него је све то ново устројство, страно Православљу и црквеним законима Светих Апостола и Светих Отаца и световним законима грчких царева”.²⁵⁰ Узимајући у обзир Никонов *оштар негативни однос према Уложенију*, совјетски коментатори патријархова сведочанства редовно подупиру минуциозном анализом каноничара М. Архангелског, који је дошао до закључка да је *изворно порекло чланова I главе Уложенија о богохулницима и црквеним бунтовницима, непознато*. Свакако, закључује он, *они припадају одредбама...тек написаним због актуелних потреба*.²⁵¹ У коментару уз

²⁴⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 222. Одредба 77. Новеле гласи: „Како неки, осим магије, износе такође хултелне речи, клетву, проклињање, чиме изазивају гнев Божији, то се ми обраћамо тим људима с упозорењем, да би се они уздржали од таквих поступака, чували у срцу страх Божији и подражавали људе који морално живе, пошто услед таквих поступака земљу погађају страдања, земљотреси и куга: због тога се починиоци подвргавају заточењу, а после тога и смртној казни, да због попустљивост према таквим злочинима не би пострадали сви народи и све државе”. Текст је преузет из Православная Энциклопедия, Богохульство, www.pravenc.ru/text/149597.html, 8. 11. 2011. Ову Јустинијанову новелу, као једини византијски правни споменик у коме се говори о богохуљењу, помиње и А. Попов, али без навођења њеног текста и уз сумњу да она нема „строго правни тон”. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 26.

²⁵⁰ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 197 - 2001; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 142; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 258.

²⁵¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 141 - 142; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 200 - 201; М. Архангельский, О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви,

критичко издање Уложенија, у знаменитој збирци правних споменика *Руско законодавство од X до XX века*, отишло се корак даље у доказивању домаћег порекла одредбе Уложенија о богохуљењу. Аутори у овом пропису Уложенија виде *разраду норми 53. главе Стоглава*, али овакав закључак не поткрепљују упоредном правноисторијском анализом одговарајућих одредби овог црквеноправног документа и Законика цара Алексеја Михаиловича.²⁵² Реч је о глави Стоглава у којој, први пут у руском праву, црквена крађа посредно стиче обележје богохуљења, и то тако што се починилац ове врсте крађе изједначава са неверником (*таковый ничему подобен есть точию ... иноверным человеком*). Оваква вербална веза између одредбе Уложенија о богохуљењу и Стоглава очигледнија је у 63. глави овог црквеноправног документа. Наиме, на самом крају ове главе крађа црквене имовине, али и узурпација црквено-судске надлежности и судских прихода од стране световних власти, директно се квалификују као богохуљење (*аки святотатцы*²⁵³ *осуждаются*). Ипак, Стоглав не садржи посебну одредбу којом би се санкционисало и ближе одредило биће богохуљења као самосталног црквеног преступа, нити су црквени оци тзв. Стоглавог сабора предложили цару Ивану Васильевичу да доношењем „строге царске заповести“ инкриминише богохуљење као световно кривично дело, како су поступили код неких лакших црквених преступа.²⁵⁴

Христианские чтения, 9 - 10, Спб, 1881, стр. 361.

²⁵² Российское законодательство X - XX веков, т. 3, стр. 258 - 259.

²⁵³ Израз *святотатство* употребљавао се у XVI веку као синоним за богохуљење, док се за крађу из цркве користио термин *церковная татьба*, због тога што у овом периоду у руском праву црквена крађа није представљала кривично дело против вере, већ кривично дело против имовине – један од квалификованих облик крађе. И у савременом руском језику реч *святотатство* означава вређање, грдњу светиње, па се употребљава као синоним за *богохульство*. В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 101; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 134. Большой толковый словарь русского языка, стр. 1165.

²⁵⁴ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 199. Када је реч о 53. глави Стоглава, њом отпочиње низ од седамнаест глава посвећених црквеном суду. Иначе, ову главу чине две садржински потпуно различите норме. Једном од њих се прописује као општи принцип искључива надлежност црквених судова над свештенством и монаштвом, док се другом нормом уређује један облик крађе из цркве. Писац наведеног коментара Уложенија не прецизира која се од ових норми *разрађује* у 1. чл. I гл. Законика, већ износи општи став да Уложеније *наставља Стоглавом започету политику подчињавања цркве царској власти, посебно у сфери суда и управљања*. Међутим, гл. 53, као и следећих шеснаест глава Стоглава, управо доказују супротно, јер се њима потврђује искључива надлежност црквеног суда, над појединим лица, као и у одређеној материји; тако нпр. 53. глава почиње једном декларацијом о ексклузивном сталешком суду свештенства и монаштва, која се потом разрађује у следећим главама: „Яко

Независно од спора око рецепције, већина истраживача је сагласна у оцени да се у законодавству руске државе, као световно кривично дело, богохуљење први пут санкционише у Уложенију цара Алексеја Михайловича.²⁵⁵

Наиме, од времена христијанизације Русије, богохуљење је, заједно са другим црквеним преступима, потпадало под неприкосновену јурисдикцију Цркве, због чега је у потпуности било регулисано нормама црквеног права. То су пре свих били канони и византијски световни закони који су улазили у састав руских редакција Крмчије, као и црквени устави кнезова Владимира и Ярослава.²⁵⁶ Ипак, Руска црква у пракси, како примећује А. С. Павлов, за тешке верске преступе није примењивала сурове телесне казне из византијских световних закона, већ је изградила сопствену казнену политику.²⁵⁷ Из неколико случајева суђења за различите облике богохуљења видљиво је да је у Русији до

не подбаеат князем и бояром, и всяким мирским судьям, священническаго и иноческаго чина на суд привлачити, ниже таковым судити, да не обладает ими никтоже от простых людей”. Текст и коментар Стоглава на Стоглав, www.kopajglubze.boom.ru/html. О доношењу, садржини и значају Стоглава као првнoисторијског споменика у И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 467-475; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, 1900, Т. 1, № 4, стр. 611 – 615; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 273-280.

²⁵⁵ Први је ову оцену изнео А. Чебышев Дмитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 182. Потом следи читав низ аутора: И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 564; М. Архангельский, О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви, Христианские чтения, 7-8, стр. 11; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 150; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 342-343; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 199; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 141.

²⁵⁶ Црквени устави првих руских владара, углавном, не уређују материјалноправну страну појединих црквених преступа, већ опредељују јурисдикцију црквеног суда с обзиром на *ratione materiae*, а њу су чинили, поред брачних и породичних дела, и преступи против вере – *судъ над греховными вещьми духовными*. У том погледу најрестриктивнији је Устав св. Владимира, који набраја поједине преступе против вере који спадају у надлежност црквеног суда, али не одређује њихова бића, нити прописује казне, *очигледно*, како примећује Беляев, *препуштајући црквеним судовима да се управљају према Номоканону*. Обавезна снага византијских номоканона у руској митрополији проистацала је из њене, како наглашава Н. С. Суворов, *правне подчињености Константинопољу, па је руска црква била дужна да се руководи оним нормама којима се руководила и византијска црква*. И. Д. Беляев, Лекции по истории русского законодательства, Санкт-Петербург, 1999, стр. 190-204; А. Чебышев Дмитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 97-105; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, стр. 207 – 220; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 80-93; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 44-70.

краја XV века за овај преступ против Цркве најчешће изрицана епитимија повезана са манастирским заточењем. Такође, пресуде црквених судова показују да у овом периоду није постојало јасно и доследно разграничење између бића појединих тешких црквених преступа, као што су јерес и богохуљење, већ се они често подводе под збирни појам *богохульные вины*.²⁵⁷

Међутим, почев од краја XV века, у Руској цркви почиње да преовлађује схватање да црквене преступе треба да кажњава и државна власт, примењујући у *свој строгоћи грчко - римске законе*. Промене у схватању архијереја руске цркве повезане су са довршетком процеса обједињења руских земаља под влашћу московских кнезова и њиховог уздицања у царски ранг. Овакву руску политичку стварност, која *грчком издајом* на Флорентинској унији, а посебно падом Цариграда, стиче светскоисторијску димензију, идејно рационализује и усмерава есхатолошко - историјско учење инока Филотеја о Москви као Трећем Риму. Тако, после нестанка Византијског Царства, руска црква почиње, речју А. Попова, све чешће да се *обраћа московском кнезу као једином царском*

²⁵⁷ Већ је Јарослав у свом Уставу за читав низ дела против вере прописао новчане казне, које су дошле као замена за телесне казне предвиђене византијским законима садржаним у Крмчији. Крајем XI века Кијевски митрополит Јован II, иначе Византинац, на питање једног монаха како треба поступати са починиоцима тешких црквених преступа, одговорио је следеће: „Поучавати их речју, ако не послушају, строго их кажњавати, забрањујући им зло, али не усмрћивати их и не подвргавати их телесним казнама”. Ублажавање византијске казнене политике од стране руске митрополије није било плод специфичног руског правноисторијског развитка и другачијих националних нарави, већ је дошло као последица тога што су у Кијевској Русији, за разлику од Византије, световни судови били искључени из материје црквеног казног права. А сагласно канонима (27. правило Св. Апостола, 9. правило Прво – другог помесног цариградског сабора: „Пошто апостолско и божанствено правило подвргава свргнућу свештенике, који се усуђују бити вијерне...”. Н. Милаш, Правила (KANONEΣ) Православне Цркве с тумачењима, књ. I и II, Београд, Шибеник, 2004, стр. 84, 283 - 284), архијерејски судови нису могли да изричу телесне казне, већ само канонске епитимије. А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежщим ей христианским обществам, стр. 652-653; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 60, 66; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 119; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 145; И. Д. Беляев, Лекции по истории русского законодательства, стр. 204.

²⁵⁸ Ова обележја долазе до изражаја у једном од ретких суђења за јерес и богохуљење у Русији Рјуриковича. Како је забележено у Никоновом летопису, 1004. године се у Кијеву појавио *јеретик Адријан*, који је *хулио на цркву и њена правила*. Тадашњи митрополит Леонтије изрекао му је епитимију и казну заточења, коју је, по свој прилици, издржавао у затвору при архијерејском двору. А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежщим ей христианским обществам, стр. 653.

заштитнику православља и чувару чистоте правоверја.²⁵⁹ Поједини руски црквени оци у духу хришћанске сотериологије оправдавају делатност државе у пословима који су до тада чинили ексклузивну надлежност Цркве. По угледу на старојудејске владаре и византијске царе, и руским владарима се ставља у дужност да *чувају стадо Његово (Христово) од вукова неповређено*.²⁶⁰ Апологија државног кажњавања починилаца тешких црквених престапа нашла је свој нормативни израз у одлуци црквеног Сабора од 1503. године, по којој је *јеретике требало подвргнути не само црквеним казнама, већ и градским, тј. кривичноправним казнама, а непокајане смртној казни*.²⁶¹ На основу ове саборске одлуке световни судови су у Москви и Новгороду осудили на смртну казну оне припаднике новонастале јереси *жидовствујуићих* који се нису покајали. У том првом случају кажњавања за *богохуљњия вины* од стране световних суда, скоро век ипо пре

²⁵⁹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 89-90; Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, Москва, 1905, стр. 18 – 20, 40 - 67; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 319-322; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 352-354; D. Obolensky, Russia's Byzantine Heritage, Oxford Slavonic Papers, Vol. I, 1950, стр. 39-40; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 129, 177 – 180, 186 – 187, 193 - 194.

²⁶⁰ Најпознатији заступник оваквог црквено-политичког учења био је преп. Јосиф Волоцки (1439-1515), старшина Волоколамског манастира и један од најутицајнијих црквених отаца свог времена. У обимном делу *Просветитељ*, преп. Јосиф поручује носиоцима световне власти, на челу са царем, да је *јасно и познато уистину сваком човеку, као и архијереју и свештенику и монаху, и простом човеку, и сваком ко хришћански расуђује, доликује осуђивати и проклињати јеретике и отпаднике, цару и кнезу и судијама земаљским доликује упућивати их у изгнанство и казнама љутим предавати*. (А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 92) Поједини истраживачи преп. Јосифа Волоцког сматрају оснивачем *теократског апсолутизма* у Московском царству. (М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 321, 328.) Међутим, Јосиф је својим ставовима о обавези монарха да *Царским судом искорени ту злу кукољ јеретичку до краја*, по речима Г. Федотова, *потпомогао развитак националне свести московског кнеза у православног цара*, истовремено доприносећи изградњи учења о богоодговорној власти – познатог као руско *самодержавие*. У теоријској равни ставови преп. Јосифа и његових бројних ученика немају обележја теократског апсолутизма, већ представљају руску разраду византијске теорије *симфоније*. То се јасно види из његовог обраћања поводом благонаклоног односа Ивана III према јереси *жидовствујуићих*: „И ти таквог књаза да не послушаш, који на грех и зло приводи тебе, ако и мучи, ако и смрћу прети”. Исти став понавља и сам цар Иван IV (Грозни). Г. Федотов, Светитељи старе Русије, Београд, 2005, стр. 156-157; А. Шмеман, Историјски пут Православља, Цетиње, 1994, стр. 353-358; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, Москва, 2009, стр. 186 – 187, 203.

²⁶¹ А. С. Павлов, История источников русского церковного права, стр. 611.

доношења Уложенија, осуђеници су погубљени спаљивањем.²⁶² Чувени црквени Стоглави сабор од 1551. године наставио је са политиком одобравања државног кажњавања појединих црквених престапа. Полазећи од такве саборске одлуке, цар Иван IV је следеће 1552. године донео низ појединачних закона којима су биле инкриминисане неке од аномалија у ондашњем религиозно - моралном животу православних Руса.²⁶³

Један случај осуде за богохуљење из периода *смутног времена* показује, да у Русији, почетком XVII века, кажњавање најтежих црквених престапа од стране световних власти није више било изузетак. Пољски хетман који је управљао Москвом наредио је да се његовом војнику, оптуженом од стране руских бојара за богохуљење - *суди по московским обичајима*. Осуђенику су јавно одсечене руке и ноге и прибијене на врата храма у коме је извршио богохуљење, док му је тело, још увек живо, пред тим истим вратима спаљено.²⁶⁴ Насупрот оваквој пракси, одсуство чврстих и јасних граница међу јурисдикцијама државних и црквених судова у сфери верских деликата, као и чести

²⁶² За средњовековне прилике занимљив је опис те прве руске инквизиторске сцене који даје један савременик. По речима проф. Павлова, који преноси ово сведочанство, *православни хришћани*, присутни на губилишту, чак неки 'и од владика', *стадоше жалити и туговати, дајући осуђенима руку помоћи и говорећи, да 'им приличи учинити милост'*. А. С. Павлов, *Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам*, стр. 654-655.

²⁶³ А. Попов, *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, стр. 95. У указима донетим за владавине Иван IV набрајају се сујеверни обичаји, магијско-пагански обреди, као и остаци претхришћанског морала, који су били противни хришћанској вери и које је држава кривично кажњавала, изричући казне, како стоји у Указу од 1552, *према градским законима*. Овим указима се, међутим, не санкционишу такви најтежи верски престапи, као што су богохуљење и јерес. И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, стр. 473-475; А. С. Павлов, *История источников русского церковного права*, стр. 612-613; А. Попов, *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, стр. 95-97; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 9-10.

²⁶⁴ Н. Д. Сергеевский, *Наказание в русском праве XVII века*, стр. 119; А. Попов, *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, стр. 150. Непосреднији контакти између Цркве и државе у кривичноправној сфери, с друге стране, утицали су и на промену казнене политике црквених судско-дисциплинских органа. Тако се као судске казне, али и као обичне црквено-дисциплинске мере, у манастирима све чешће изричу различити облици батињања. А. Попов, *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, стр. 120-121. По мишљењу М. Бенеманског, казне батињања су у праксу руских црквених судско - дисциплинских органа дошле преко византијских световних закона из Крмчији, али *круг њихове примене није могао бити широк*, нити су се ове казне изрицале *против мирјана, већ само против духовних лица*. М. Бенеманский, *Закон градский*. Значение его в русском праве, стр. 145-146.

иступи појединих световних и црквених угледника против кажњавања починилаца црквених престапа световним казнама, показују да у руској правној свести у XVI и првој половини XVII века још увек није у потпуности преовладало схватање о оправданости примене државне репресије против починилаца црквених престапа.²⁶⁵

Овакав процес ширења државних законодавних и судских компетенција у сфери црквених престапа, који се пре *смутног времена* одвијао у казуистичној форми и успореним темпом, по мишљењу појединих писаца добио је свој коначни епилог увођењем кривичних дела против вере, а у првом реду богохуљења, као најсвеобухватнијег од њих, у састав Уложенија.²⁶⁶

Међутим, санкционисање богохуљења у кодификацији цара Алексеја разликује се по својим формално - правним обележјима од појединачних закона - указа којима су московски владари пре *смутног времена* интервенисали у материји верских деликата.

²⁶⁵ Тако је црквени Сабор од 1554. године, за разлику од Сабора од 1504. године, одлучио да Матеј Башкин и следбеници његовог јеретичког учења буду кажњени искључиво црквено-дисциплинским казнама. Кнез Курбски, противник цара Ивана IV, опомиње светоотачким примерима поједине поборнике суровог кажњавања црквених преступника световним казнама, истичући да *оци васељенских сабора, иако су предавали јеретике анатема, нису их прогнали огњем и мачем, како раде садашњи заштитници апостолских догмата*. Ипак, највећу опозицију световном кажњавању престапа против вере представљали су тзв. заволошки старци. Најугледнији од старца из Заволожја, преп. Нил Сорски, иако се гнушао јереси, није оправдавао сурову казнену политику према јеретцима. Своје непоколебљиво противљење проливању крви у духовним делима, преп. Нил је платио сумњичењима и оптужбама од стране тзв. јосифљана за *слободоумље*. Један од најдаровитијих ученика преп. Нила, кнез-монах Васијан Косој, заједно са ученим Византинцем, Максимом Грком, наставио је да оштро полемише са поборницима државне репресије над јеретцима. Оспоравајући ставове Јосифа Волоцког, он истиче: „Ти говориш да је једно те исто, убијати јеретике и отпаднике оружјем и предавати их смрти снагом молитве: таквим својим речима, ти Јосифе, клеветаш Свето Писмо. И ми против тога говоримо следеће: убијати молитвом могу само свети, док се усмрћивање оружјем извршава по царској наредби и дело је људског обичаја”. А. С. Павлов, *Отношение Церкви к не принадлежшим ей христианским обществам*, стр. 655-656; М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, стр. 324 – 328, 333 – 337; А. Попов, *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, стр. 117 – 121; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 11; Г. Флоровски, *Путевы руског богословља*, стр. 29-40, 42-44; Г. Федотов, *Святители старе Русије*, стр. 142-161; С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, стр. 203; Д. Оболенски, *Шест византијских портрета*, Београд, 1991, стр. 208-215; С. Левицки, *Огледи о руској философији*, Београд, 2004, стр. 14 – 18.

²⁶⁶ В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 9-11; А. Чебышев Димитриев, *О преступном действии по русскому до-петровскому праву*, стр. 111 – 122, 182; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 258; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной, стр. 141.

Најпре, први такви укази нису настали као плод иницијативе световног законодавца, већ их је цар Иван IV донео на основу изричите одлуке Стоглавог црквеног сабора (*благочестивом цару... говори сабор, наредбу да учини*). Црквени сабор је својим актом прецизно одредио које верске преступе треба кажњавати само црквеним казнама, а које комбинацијом световних и црквених казни или само световним казнама, одређујући истовремено и бића будућих кривичних дела. Тако је прва руска законодавна радња у сфери кривичних дела против вере била *вођена по програму написаном у Стоглаву*, правном акту руске цркве, који је, речју Бељајева, *за цара био обавезујући*.²⁶⁷ Насупрот томе, санкционисање богохуљења у Уложенију од 1649. потпуно је самостални производ носиоца световне законодавне власти - цара са Земским сабором.²⁶⁸ Доносилац Уложенија самовласно, снагом свог *imperium-a*, одређује круг црквених преступа које инкриминише, уређује њихова бића и прописује казне. Међу овим преступима, држава независно од Цркве регулише и богохуљење, иако је оно спадало у она *дела греховные* за која се до тада искључиво *судило... по правилима св. отаца, по Манакануну*.²⁶⁹ Потпуни прелазак

²⁶⁷ У свом обраћању Сабору Руске цркве, Иван Грозни је *молио саборске оце да одреде мере за исправљање штетних народних обичаја, обећавајући им у томе своју подршку*. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 95 – 96; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 467; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 156. Овакав однос руског цара према црквеном Сабору представља историјску реплику односа који је цар Маркијан имао према IV васељенском сабору. „Да сам ја хтио решавати ову ствар”, пише овај византијски цар монофизитима који су тражили од њега да пресуди у догматском спору, „не би био сазивао сабора, ... а сада наређујем да се имати покорити сабору и научите се ономе, чему треба да се научите, и оно што свети сабор одлучи за мене је закон, томе ја слиједим, томе вјерујем”. Наведено према Н. Милаш, Православно црквено право, Београд, Шибеник, 2004, стр. 753.

²⁶⁸ Доношење погледати целину у Уводу – *Наизв и доносилац*.

²⁶⁹ Реч је о одредби из Новгородске судске грамоте од 1471. године којом се уређује надлежност архијерејског суда, али се норме које упућују на Крмчију, као на општеобавезни извор права, налазе и у другим руским правним споменицима: нпр. устави Јарослава и Всеволода. Бељајев посебно инсистира на томе да пре доношења Уложенија код богохуљења *није било таквог мешања световног законодавства са црквеним*. Разлоге оваквом стању треба тражити, како на другом месту закључује исти писац, у томе што је у *Крмчији руско свештенство, а може бити и сам кнез, видело свеобухватну кодификацију закона, не само црквених, већ и грађанских; њој су прибегавали да би решили различита правна питања, не само црквена, већ и грађанска*. И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 468, 564; И. Д. Беляев, Лекции по истории русского законодательства, стр. 303, 324 – 325. О важењу Номоканона у Русији Н. Калачов, О значенији Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 8, 48 – 50; А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, стр. 207 – 220; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370 ; М. Ф. Владимирский –

богохуљења из сфере *jus intra sacra* у световно право руске државе, законодавац Уложенија је потврдио прописивањем за ово дело оригинерне и искључиве надлежности државног суда, чак и у случају када су оптужени били црквена лица.²⁷⁰ Као последица овако одређене надлежности, дошла је одредба по којој се световни истражни поступак - *сиск* - проширио и на богохуљење, чиме се оно у процесном погледу уподобљавало кривичним делима против државе.²⁷¹ Управо је у погледу јурисдикције код богохуљења направљен одлучујући раскид са претходним правним стањем. Пре доношења Уложенија, световни судови су у материји црквених преступа поступали само на основу делегације надлежности, а после одлуке црквених судова да преступнике треба *предать градскимъ казнямъ*.²⁷² Ово је важило само за лаике, док је оптуженим клирицима искључиво судио црквени суд, а у надлежност световног суда могли су да пређу тек после коначног

Буданов, Обзор истории русского права, стр. 92; А. С. Павлов, Отношение Церкви к государству, Богословский вестник, Т. 1. № 2, 1902, стр. 220; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 157-159, 162-163; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 60 – 61, 90; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 82–89.

²⁷⁰ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 259; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 197; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 97. Одлуком Петра Великог од 12. априла 1722. г. богохуљење је сврстано у дела за која је био надлежан црквени суд. Међутим, у пракси су и надаље, како примећује А. Попов, *црквене власти упућивале оне који се нису покајали у световне судове*. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 202 – 203.

²⁷¹ М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 686-687; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143.

²⁷² Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 12; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 118-119. Разлоге за постојање двојне судске надлежности, црквене и државне, за верске преступе даје хроничар Котшихин: „а кога код њих (тј. у судовима патријарха и црквених власти) за црквена дела, ... осуде на смрт, ко какву казну заслужи, они ће препис своје пресуду, заједно са осуђеним људима, послати у царски суд, и по тој пресуди ће их, без задржавања, казнити царски суд, које шта заслужио, јер они (црквени судови) нису имали власт да казне (световним казнама) такве људе (преступнике) без царског знања ни за шта”. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 60 – 61, 90, 119. За Бељајева, то што су *црквени судови могли да налажу само црквене казне ... чини карактерну црту руског законодавства*, по којој се оно *тако оштро разликује од законодавства западне Европе, које је давало право свеиштенству да налаже и телесне казне, што је и довело западну Европу до ужаса инквизиције*. И. Д. Беляев, Лекции по истории русского законодательства, стр. 203. За објашњење израза *градска казна* в. напомену бр. 47.

свргнућа (рашчињења).²⁷³ Сви наведени елементи показују да је приликом инкриминисања богохуљења у Уложенију у потпуности *превагнуо државни интерес над црквеним*.²⁷⁴

Легитимитет за овакве промене, којима је у осетљивој области верских преступа створен преседан у руском државноправном развиту, у погледу проширивања законодавних и судских компетенција државе на рачун Цркве, писци Законика су једино могли да црпе у правној традицији православне Византије. Сврси прибављања неприкосновеног ауторитета царског права, по мишљењу појединих аутора, требала је да послужи и напомена са маргине рукописног Уложенија, која упућује на Крмчију као извор одредбе о богохуљењу.²⁷⁵ Трагање за обавезним византијским изворима законодавних новина, навело је Бељајев, да промене настале нормирањем богохуља објасни *подражавањем или Јустинијановог кодекса или, вероватније, познатијег Закона судни људем*.²⁷⁶ Паралела са Јустинијаном, доводи у везу законодавну интервенцију цара Алексеја у сфери црквених преступа, са вишевековном праксом пружања заштите и помоћи хришћанској Цркви од стране византијских василевса. Ради се о низу различитих

²⁷³ Н. Калачов, О значени Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 14; 40; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 95 – 97; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 249 – 252. Овакав процесни положај клирика утврдио је још апостол Павле у Првој посланици Коринћанима (I Кор. 6, 1- 5), што је касније потврђено канонима Цркве (5. правило Антиохијског сабора, 48. правило Картагенског сабора). Н. Милаш, Правила Православне Цркве с тумачењима, књ. II, стр. 56 -57, 182 – 183.

²⁷⁴ А. Чебышев - Дмитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 182 – 185; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 21 – 22; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 259. Крупне промене које је у вези са богохуљењем донело Уложеније, како у погледу законодавства, тако и у погледу јурисдикције, постају очигледне тек када се упореде са претходним стањем, које одлично илуструје један документ с краја XV века. Тадашњи московски митрополит, у посланици Новгородском епископу Генadiју, указује како треба поступати са јеретцима и богохулницима: „А ако се не покају, ти их пошаљи намесницима великог кнеза, а они да их казне градском казном, указом великог кнеза, како је написано у царским правилима”. М. Бенемански синтагму царска правила (*в царскихъ правилахъ*), с правом, повезује са византијским световним законима из Крмчије. М. Бенеманский, М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 157. Међутим, израз градска казна (*казнити градскою казнию*) не треба доводити у везу са византијским пореклом казне, јер се он, пре свега, користио као антоним којим се означавала световна (државна) казна као супротност црквеној казни. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), Москва, 1977, стр. 117; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 7 (К – КРАГУЯРЬ), Москва, 1980, стр. 25 – 26.

²⁷⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 142.

²⁷⁶ И. Д. Бељаев, История русского законодательства, стр. 564.

функција које је Црква додељивала владару као *епистимонарху*²⁷⁷, а чији се црквеноправни темељи налазе у појединим канонима и предању православне Цркве.²⁷⁸ Улогу *бранитеља и помагача Цркве*²⁷⁹ преузимали су и сви руски владари, почев од кнеза Владимира, штитећи мерама државне репресије црквени поредак и поједине вредности хришћанског морала. И управо, упоредни поглед на формалноправне разлике у законодавним радњама царева Ивана IV и Алексеја Михаиловича показује, да се у историјској функцији епистимонарха, није могао наћи узор за радикалне промене које је законодавац Уложенија, инкриминишући богохуљење, донео у материји кривичних дела против вере. Посматрана из нормативне равни канона и византијских световних закона, суштина функције епистимонарха се изражавала у томе што у Цркви своју власт владар није испољавао *suo jure*, већ *jure delegationis*, док законодавац Уложенија своје право на санкционисање кривичних дела против вере изворно црпи из саме царске власти.²⁸⁰

²⁷⁷ Историјско порекло звања *епистимонарх* донекле објашњава садржину ове царске функције. Наиме, ово звање је прво коришћено у манастирима, а носили су га они монаси који су бринули о реду и тишини у манастиру, као и о владању на богослужењима”. *Епистимонарх*, речју Дагрона, *обезбеђује спровођење дисциплинских прописа, али није овлашћен да их формулише, и, попут епископа, кажњава једино формалне пропусте, никако не утичући на управљање манастиром*. Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник, Београд, 2001, стр. 295 – 296; М. Петровић, Положај и права византијског цара у Цркви, Православље и политика, Градац, Чачак, 1993, стр. 78 – 84.

²⁷⁸ Један од таквих канона је и 93. канон Картагенског помесног сабора, у коме између осталог стоји: „... њихово царско човекољубље мора се постарати, да католичанска црква, која их је у својој благочастивој утроби зачала и крјепосћу вјере васпитала, буде њиховим старањем заштићена, и да у благочастива њихова времена неким дрским људима не буде допуштено, да пријетњама савлађују немоћни народ, кога не могаше својим наговарањем на зло навести”. Н. Милаш, Правила Православне Цркве с тумачењима, књ. II, стр. 227 – 228.

²⁷⁹ Овом језичком формулом се и на западу, од друге половине VIII века, дефинише црквена улога франачких владара – *devotus sancta ecclesiae defensor atque adiutor in omnibus*. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 476.

²⁸⁰ М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 316-320; С. Троицки, Црквено – политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме, Глас САН, ССХП, Београд, 1953, стр. 155 – 175; А. С. Павлов, Отношение Церкви к государству, стр. 221; М. Петровић, Положај и права византијског цара у Цркви, стр. 80; Н. Милаш, Православно црквено право, стр. 741 – 756; Е. Arveler, Vizantijska politička ideologija, Beograd, 1988, стр. 139-141; Г. Острогорски, Однос цркве и државе у Византији, О веровањима и схватањима Византинаца, С. Д, књ. V, Београд, 1970, стр. 228 – 229, 231, 235 – 236. Пишући о положају Цркве у Византији, каноничар Зизикин истиче следеће: „Према томе, и у управљању Црквом император је преузео само она права која му је давала црквена власт. У том случају деловање императора није било условљено његовим положајем, већ тиме што је црквена власт пренела на

Истоветно црквеноправно схватање положаја владара у Цркви изражава и патријарх Никона, када, служећи се алегоријском формом старозаветне приче о цару Озији, осуђује цара Алексеја Михайловича да је појединим одредбама Уложенија зашао у *res interna* Цркве: „Цар Озија је упркос свештениковој забрани ушао у олтар Господњи да кади тамјаном говорећи: ја сам праведан”. „Можда си ти праведан”, говорио је Никон, „али држи се граница које су за тебе постављене. Једне су границе постављене царству, а друге свештенству”.²⁸¹ Доследно примењујући византијску теорију *две власти*, које су омеђене новозаветном заповешћу - *Подајте, дакле, ћесару ћесарево и Божије Богу* (Мт. 22. 21), Никон анатемише све *оне који не признају да је хришћанском свештенству од Бога дата посебна и независна власт учења и управљања Црквом, и који тврде да је сва та власт добијена од световне власти, или да би је бар требало прилагођавати световној власти и грађанским законима, а не светим канонима и правилима Светих Отаца, потврђеним у грађанском законодавству ранијих благочестивих и православних грчких царева и руских великих кнезова*. Ову анатему патријарх је бацио на световну власт, пре свега, због доношења *проклете књиге Уложенија*, у којој је, како примећује Зизикин, Никон видео извор *свеукупне апостасије*.²⁸² Зато она истовремено има карактер опште патријархове осуде свих законских норми које редукују дотадашња неприкосновена права Цркве, која Никон означава изразом *власт управљања*. Патријарх користи збирни црквеноправни термин којим се обележава једна грана црквене власти – *власт управљања* (*ἐξουσία πομπαντική ή διοικητική*), да би њиме обухватио црквено законодавство, судство и управу.²⁸³ Иако у анатеми патријарх Никон не наводи поједине спорне одредбе Уложенија, управо је првом главом Уложенија, а нарочито прописом о богохуљењу, световни законодавац захватио прворазредна питања вере и побожности, која су као *jure divino* припадала законодавној и судској власти црквене јерархије (*Што год свежете на земљи биће свезано на небу, и што год раздријешите на земљи биће раздријешено на небу*, Мт. 18. 18). Гледано из угла патријархове анатеме, од доношења њега одређена права, као што је са друге стране државна власт преносила на епископе права државног управљања”. Власт *jure delegationis* највидљивија је у законодавству, где је Црква, по речима овог руског каноничара, *као учитељица вере доносила и црквена правила, а држава је тим правилима могла да даје статус државних закона*. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 134.

²⁸¹ М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 60 - 61.

²⁸² М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 313 – 314, 307.

²⁸³ Поред власти управљања, Цркви припадају власт свештенодејства и власт учења. Н. Милаш, Православно црквено право, стр. 249.

Уложенија врховни арбитар по питању богохуљења постаје *световна власт* и њени *грађански закони*, а не Црква са *светим канонима и законодавством ранијих благочестивих и православних грчких царева*. То на једном другом месту посредно, али довољно јасно истиче и сам Никон: „Божански канони налажу епископима и свештеницима да исправљају грешнике у њиховим гресима, а ко је теби дао власт да будеш изнад свештенства и озакоњујеш такве ствари, и из којих си канона узео такву одлуку?”²⁸⁴

Типолошки паралелизам - старозаветни цар Озија и цар Алексеј Михаилович, којим се користи патријарх Никон, упућује на правне и политичке идеје које су могле да утичу на писце Уложенија да у световна кривична дела уврсте и богохуљење. Наиме, симптоматично је да се исти старозаветни мотив налази и у једном од писама које је папа Григорије II упутио иконоборачком цару Лаву III, као одговор на његов цезаропапизам изражен чувеном речницом: „Ја сам цар и свештеник”.²⁸⁵ Семантика овог старозаветног мотива постала је, по свему судећи, у православној монашкој средини класичан аргумент у борби за одбрану самосталности Цркве од узурпаторских аката световне власти.²⁸⁶ Тако се кроз алегоријску поруку једног библијског мотива излаже срж православног учења о односу царства (*imperium*) и свештенства (*sacerdotium*). Зато када Никон опомиње цара Алексеја примером самовољног Озије, он, с једне стране, прибавља легитимацију ортодоксије својој осуди Уложенија, а с друге стране, творце Законика дисквалификује као јеретике. И док патријарх Никон не доводи у директну везу законодавце Уложенија и Еклоге, Алексеја Михаиловича и Лава III, углед који је овај византијски законик имао у средњовековној Русији, указује на потенцијални образац који је могла да следи руска законодавна комисија када је одлучила да у материју световног кривичног права инкорпорише поједине црквене преступе.²⁸⁷ Увод Еклоге пружа идеалтипску слику цара -

²⁸⁴ М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 305.

²⁸⁵ А. С. Павлов, Отношение Церкви к государству, стр. 222 – 223; Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник, стр. 193 – 196.

²⁸⁶ Писма папе Григорија II улазила су у састав текстова који су се, почев од 843. године, читали на празник Недеље православља, када се прославља победа над иконоборством. Такође, и типичи појединих угледних цариградских манастира увршћују ова писма у текстове који су се читали током манастирских обедовања. Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник, стр. 193 – 194.

²⁸⁷ За разлику од Савиног Законоправила, сви сачувани рукописи обе руске редакције Номоканона, садрже изводе или интегрални текст словенског превода Еклоге, који је настао у IX веку (тзв. словенска Еклога). Словенска Еклога се налази и у руском црквено – правном зборнику *Мерила праведнаго*, који је као скраћење Номоканона настао пре XIV века. Такође, код Руса врло популарна словенска компилација *Закон*

законодавца, који у име христјанизације права (измене правних норми у духу *већег човекољубља*), присваја себи и архијерејску власт (*Бог ... преко Петра, најглавнијег међу апостолима, заповедио нама да пасемо најверније стадо*).²⁸⁸ Осим у Еклоги, присталице теорије о суперматији царске власти над Црквом могли су за своје намере да пронађу ауторитативну аргументацију и у тумачењима појединих каноничара, попут Теодора Валсамона и Димитрија Хоматијана, која су се налазила у Синтагми Матије Властара, правном зборнику високо вреднованом у ондашњој Русији.²⁸⁹ Спис писан против патријарха Никона, тринаест година после доношења Уложенија, показује да су ставови ове двојице *ласкавца каноничара*, како их је називао св. Симеон Солунски, били изузетно

судни људем, највећим делом је била састављен на основу византијске Еклоге. А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, стр. 207 – 224; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, София, 1903, стр. 41 – 56, 118 – 141 (текст Словенске Еклоге преузет из Никонове штампане Крмчије); Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, Москва, 1965, стр. 20 - 22; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 91 – 99; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 69 – 70. О широком утицају овог византијског законика сведочи и број од 12 различитих рукописа словенске Еклоге, насталих у периоду од XIV до XVI века, који се чувају у Државном историјском музеју у Москви. В. И. Ермолович, Влияние римского права на развитие гражданского законодательства средневековых славянских стран, Право и демократия: сборник научных трудов, Вып. 20/редкол. В. Н. Бибило (гл. ред.), Минск, 2009, стр. 132.

²⁸⁸ В. Г. Васильевского, Законодательство иконоборцев, Т. IV, Ленинград, 1930, стр. 164 – 170; S. Gero, Byzantine Iconoclasam during the Reign of Leo III, Louvain, 1973, стр. 56 – 58.

²⁸⁹ О популарности Синтагме у Русији XVII века сведочи, између осталог, и чињеница да се одлуке познатог црквеног Сабора од 1667. године на три места позивају на Властареву компилацију. Словенски превод Синтагме Матије Властара је по захтеву цара Ивана IV 1560. г. израдио молдавски митрополит Макарије. А. С. Павлов, История источников русского церковного права, Богословский вестник, Т. 1, № 2, стр. 214; А. С. Павлов, Отношение Церкви к государству, стр. 213 – 221; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 70 – 71. Имајући у виду популарност Синтагме у Московском царству, С. Троицки у једној од напомена у монографији „Црквено – политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме” износи узгредни, али научно далекосежни закључак, о томе *да је контрадикторна црквенополитичка идеологија пуне редакције Синтагме Матије Властара, ...која цару даје право да не само поставља патријархе, него и да нарушава и саме каноне, имала кобну улогу и у Русији за време трагедије сукоба цара Алексеја и патријарха Никона, чија је последица било поробљавање Руске цркве од стране државне власти*. Зато је Синтагма, са цезаропапистичком идеологијом Валсамонових и Хоматијанових коментара, писцима Уложенија могла да послужи као правнофилософски узор за преседан кривичноправне интервенције у сфери црквених престапа. На могућност овакве везе указује и распоред нормативне материје, јер и Синтагма и Уложеније отпочињу са одредбама о кривичним делима против вере. С. Троицки, Црквено – политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме, стр. 202 – 203; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 394, 403, 470.

популарни код бојара који су се нашли у улози подстрекача патријарховог прогона.²⁹⁰ Већина од њих водила је главну реч и приликом доношења Уложенија, а међу њима, у улози патријарховог световног иследника, био је и кнез Никита Иванович Одојевски, речју Мањкова, *душа у раду на Уложенију*.²⁹¹ Отуда је за Никона његов прогон, у идејном смислу, био само наставак политике започете *Кодексом да Цркву у свим облицима њене делатности доведе у зависност државе*.²⁹² Следствено, нормирање у Уложенију богохуљења као световног кривичног дела представљало би само једну од манифестација идеологије цезаропапизма, коју је руско бољарство могло да преузме из неортодоксне

²⁹⁰ М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 193, 202 - 205, књ. II, стр. 45 - 47, књ. III, стр. 146. Управо у време када је суђено патријарху Никон, источни патријарси (Константинопољски, Александријски, Антиохијски и Јерусалимски), под снажним утицајем византијских каноничара-цезаропаписта, признали су да је цар изнад духовне власти. Наиме на питање – *Да ли је дужан месни Епископ, или Патријарх да се повинује и послуша владајућег Цара* - званично изјављују, између осталог, и следеће: „Отъ сихъ познавається единаго Царя Государя быти и владычествующа всея вещи благоугодныя, Патриарха же послушлива ему быти, яко сущему въ вѣщшемъ достоинстве и мистнику Божию, и яко никоимъ обычаемъ не подобаетъ хотети и делати въ вещехъ мірскихъ, еже противно видится быти Царскому разумению...”. Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 96-97.

²⁹¹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 48; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 265; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 245-246.

²⁹² Кључевски је изнео став да патријарх Никон *није био сасвим у праву, када је ољагао тај зборник закона (Уложеније), називајући га проклетом књигом, ђаволским законом: зашто је он ћутао, слушао и подписао ту проклету књигу 1649. г. у чину архимандрита Новоспасоког манастира*. Знаменити историчар има у виду Никоново учешће, као члана Земског сабора, у доншењу Уложеније, које је протекло без противљења будућег патријарха. В. О. Ключевский, Русская история, стр. 417. Међутим, запажање Кључевског је само делимично тачно, јер је већ при ступању на патријарашки трон 1652. године, Никон од царева и бољара тражио обећање да ће се *чврсто држати заповести Светог Јеванђеља, и канона Светих Апостола и Светих Отаца, и закона грчких царева*. Уз то, 1654. г. успео је да се договори са царем да војводама упути Указ, којим је било одређено да убудуће судску власт у кривичним стварима врше на основу Крмчије. У циљу реализације овог прописа, војводама су послати изводи из Крмчије. Међутим, 1657. година, у којој су избили на видело први знаци неповерења између цара Алексеја и патријарха Никона, донела је прекид свих Никонових активности усмерених ка обустављању примене црквено – правно најспорнијих одредби Уложенија. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 46, 50 – 52, 257, 303 – 305, књ. III, стр. 169 – 171; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 249-251.

византијске политичке традиције као ефикасно средство у дуготрајној борби за ограничавање правне и економске самосталности Цркве.²⁹³

Међутим, једно друго сведочанство патријарха Никона упућују на то да је руски законодаписац идеју државне интервенције у материји црквених престапа преузео са потпуно другог краја Европе, из правне и политичке традиције западног хришћанства, која је временски била знатно ближа руском Законику. Наиме, у осуди Уложенија као *безбожничког кодекса*, Никон се обраћа главном састављачу Законика кнезу Одојевском следећим речима: „А ко си ти да супротно Божанским заповестима и канонима састављаш

²⁹³ Т. Тарановски упоређује законодавну интервенцију у материји верских деликата царева Алексеја Михаиловича и Стефана Душана, доводећи је у везу са њиховим царским достојанствима, јер је само овај владарски ранг обезбеђивао „по назорима православне цркве пуноћу државне власти у погледу цркве и вере”. Истовремено, Тарановски признаје да су „московски владари преузели на себе царско дојстојанство још средином XVI века, а кривична су дела против вере била укључена у систем световног законодавства тек у Уложенију”. При том он с правом одбацује оптужбе за цезаропапизам изречене на Душанов рачун, јер је он кажњавао верске деликте само из својства „браниоца и помагача цркве”, те тиме „није Душан прекорачио границе ни царске власти византијске”. Да је Душан нормирањем верских деликата у духу вишевековне традиције „синфоније”, само „пружио цркви световну руку (*brachium seculare*)”, види се и по томе што у његовом Законику није било санкционисано богохуљење, деликт чије је постојање неизвесно и у византијском световном праву, а чијим се санкционисањем задире у ексклузивно право Цркве да врши дисциплинску власт над својим члановима. О Душановој обазривости да при нормирању кривичних дела против вере не наруши начело „синфоније”, сведочи и то што се у Законику за три, од укупно осам кривичних дела против вере, не прописује казна, већ се употребом формуле „да се казни по Закону светих отаца”, починилац упућује на црквени суд. Међу овим делима налази се и једно од политички најосетљивијих кривичних дела против вере у ондашњој Србији - „јерес латинска”. Оваквом законодавном радњом српски цар је само потврдио намеру коју је изразио у престоној беседи 1331: „мољу Бога да оутврдить ме въ волю разоума, да не преступим Божије заповести ни да уманьим светоположеног благовѣрија Христова, нѣ паче исплннити ми и оконѣчати большими закони и съшшеними оустави утврѣжденија и записаниа родитель моихъ прѣродитель іеже о светиихъ божѣствъньнихъ црѣквохъ”. Када су у питању кривична дела против вере, разлика у законодавним радњама српског и руског цара постаје очигледнија када се упореде ставови Алексејевог и Душановог критичара-патријарха Никона и деспота Јована Угљеше. Тако, док Никон наводи конкретна нарушавања канона и закона *благочестивих и православних грчких царева*, Јован Угљеша, речју Г. Острогорског, „у византијском реторичком духу” све Душанове кривице због тога што се „усудио да старе црквене одредбе и прописе отаца злобно гази”, на крају своди на проблем „саморукоположеног патријарха”. Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, стр. 476-477; А. Соловјев, *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, стр. 379-380; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти, Византија и Словени*, С. Д. књ. IV, Београд, 1970, стр. 600-601; М. Петровић, *Повеља-писмо деспота Јована Угљеше из 1368 године о измирењу Српске и Цариградске цркве у светлости номоканонских прописа*, *Историјски часопис*, књ. XXV-XXVI, Београд, 1979, стр. 35-37.

нове законе, попут Лутера?”. Тиме патријарх показује, како с правом запажа Зизикин, да му није промакло да самостална владавина државе у питањима црквеног устројства није православни, него протестантски принцип.²⁹⁴ Ипак, најмирнији цар (тишайший царь) Алексеј Михаилович, ни духовно, ни политички није био спреман да на основу оваквог принципа потпуно преобрази руске црквено – државне односе. О неодлучности цара да потпуно раскине са ранијом праксом у црквено-државним односима најекспресивније сведочи његово питање које је упутио Сабору Руске цркве 1667. године: „Да ли је праведно – расколнике подвргнути градским казнама”.²⁹⁵ Протестанско схватање о Цркви као приватном удружењу и суверену као *pontifeks maksimus*, у Русији је у потпуности заживело тек са Петровом црквеном реформом, која се одвијала у условима пресађеног западноевропског апсолутизма.²⁹⁶ Стога, одредбе Уложенија о верским деликтима стоје на

²⁹⁴ М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 258; С. Рождественский, Соборное Уложение 1649. года, Три века – Россия от смуты до нашего времени, Том I, Москва, 1991. (репринтно издание), стр. 188.

²⁹⁵ А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежщим ей христианским обществам, стр. 656. Карактерне црте цара Алексеја Михаиловича, које су дале меру реформе црквено – државних односа, врло успело је сажео историчар Кључевски. „Али цар Алексеј није могао да стане на чело новог покрета и да му одреди јасан правац, да за то пронађе потребне људе, да им укаже пут и начин деловања. Он није имао ништа против да бере цвеће страних култура, али није хтео да прља руке у тешком послу његовог сејања на руској земљи. И поред свог пасивног карактера и добродушно–неодлучног односа према савременим питањима, цар Алексеј је много помогао успеху реформаторског покрета... Он није дао идеје водиле за реформу, али је помогао првим реформаторима да иступе са својим идејама, омогућио им је да се осећају слободно, да испоље своје снаге и отворио им је довољно широк пут за деловање; није дао ни план, ни правац реформи, али је створио реформаторску климу”. В. О. Ключевский, Русская история, стр. 523 – 524. Противречна природа цара Алексеја испољила се и код прогона патријарха Никона. Потпадајући под утицај бољара, цар бескрупулозно и неканонски смењује патријарха, иако је пре тога говорио *да би му било страшно и помислити о уклањању патријарха са престола. Па макар и јеретик био, како га је могуће сменити без вашег Сабора*. А убрзо после насилног уклањања, његова контрадикторна, али богобојажљива и дубоко религиозна душа тражи опрост од патријарха који је био заточен у манастиру на Белојезеру. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. III, стр. 154 – 158; С. Платонов, Царь Алексий Михайлович (Опытъ характеристики), Три века – Россия от смуты до нашего времени, Том I, Москва, 1991. (репринтно издание), стр. 101 – 132; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 293-294.

²⁹⁶ Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Част третья, Русская государственность, стр. 105 – 115; D. Obolensky, Russia's Byzantine Heritage, стр. 59; Г. Флоровски, Путь руского богословья, стр. 95-102; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 635 – 636, 658; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 213; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. II, стр. 93, 306, књ. III, стр. 229 – 236, 246 – 252, 272 – 274.

почетку пута потчињавања Руске цркве држави, јер *потпадање Руске цркве под државну контролу није започело на почетку историје, нити од Петра I, него од времена бољара цара Алексеја Михаиловича...*²⁹⁷ Уствари, законодавац Уложенија када инкриминише богохуљење чини оно што је радила и већина ондашњих европских владара из времена верског раскола, зато што су, речју Х. Шулцеа, *и реформација и контрареформација биле у служби држава и њихових владара.*²⁹⁸ Зато у нормирању овог деликта од стране руског законодавца треба видети један облик испољавања аугзбуршког начела *cuius regio eius religio*, по коме је владар над свим вероисповестима у држави имао *jus majestaticum*. Из такве позиције руски владар, као и западни монарси тог доба, санкционисањем богохуљења спроводи *право надзора над црквеним учењем*, а јединством веровања, као духовном споном, чувало се и политичко јединство државе.²⁹⁹ И тако се долази до маркантне разлике која кривичноправну заштиту Цркве обезбеђену Уложенијем, одваја од мера које су, зарад очувња правоверја, предузимали византијски цареви и Алексејеви претходници на руском трону: законодавац Уложенија пружа заштиту црквеном учењу из разлога државне користи (*publica utilitas*), док су ранији православни владари штитили Цркву, сматрајући то својом хришћанском дужношћу, јер су веровали да ће пред Богом, како је говорио Грозни, *дати одговор и о поданицима, ако због мог немара сагреше.*³⁰⁰

Теза да је одредба Уложенија о богохуљењу настала као плод прихватања западних правнофилософских идеја постаје јаснија када се посматра у оквиру духовне климе која је владала руским друштвом XVII века. Тако знаменити руски историчар Кључевски, завршавајући своје истраживање о периоду владавине Алексеја Михаиловича, закључује да је *у свему то била епоха припрема за реформе Петра Великог.*³⁰¹ Идеја реформисања

²⁹⁷ М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 311, књ. II, стр. 306, 345 – 346, књ. III, стр. 173.

²⁹⁸ Н. Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd, 2002, стр. 42 – 43.

²⁹⁹ М. D. Evans, *Religious liberty and international law in Europe*, Cambridge, 1997, стр. 42 – 51; А. С. Павлов, *Отношение Церкви к государству*, стр. 232 – 237; Н. Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, стр. 43.

³⁰⁰ Л. Тихомиров, *Монархическая государственность*, Част третья, *Русская государственность*, стр. 46; А. Чебышев - Димитриев, *О преступном действии по русскому до-петровскому праву*, стр. 182 – 183; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр.157; В. В. Есипов, *Грех и преступление, святотатство и кража*, стр. 21 – 22; М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 303 – 304, књ. III, стр. 32 – 34; 41 – 55; 279 – 280.

³⁰¹ В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 543. Духовну атмосферу XVII века Г. Флоровски осликава речима: „Погрешно је говорити о московској учаурености у овом веку: беше то век сусретања и сударања са Западом, али и са Истоком”. Г. Флоровски, *Путеви руског богословља*, стр. 70.

руског државно – правног здања по западноевропском образцу, потекла је из најближег окружења цара Алексеја, од представника појединих најкрупнијих бојарских породица, који су, као Б. И. Морозов, Ф. М. Ртишчев, А. С. Матвејев и Н. И. Романов, Н. И. Одојевски, и у време доношења Уложенија имали пресудан утицај на младог и неодлучног владара.³⁰² Сазнања о устројству европских држава, први руски западњаци су стицали у контактима са иностраним посланствима и из књига које је су набављане преко Приказа иностраних дела (*Посольский приказ*).³⁰³ Историјски извори показују, не само да Царевина првих Романова није била изолована од остатка европског континента, већ да је активно учествовала у крупним политичким догађајима који су потресали западноевропске државе оног доба.³⁰⁴

³⁰² В. О. Ключевский, Русская история, стр. 492, 495 – 498, 543; М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, стр. 443; Ф. Дворник, Словени у европској историји и цивилизацији, Београд, 2001, стр. 623-624; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177 – 180. Зизикин је наведене бојаре, заједно са моћним члановима породица царских сродника – Стрешњевих и Милославских, идеолошки сврстао у антицрквене, либералне кругове. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 204 – 205, књ. II, стр. 10 – 11. О утицају неких од њих на младог цара Алексеја, сведоче и јавна заједљива оговарања која су се ширила Москвом у време доношења Уложенија. „Цар је глуп, само слуша бољаре Морозова и Милославског: они све држе и цар ћути, а све се то зна; ђаво му је одузео памет.” С. Платонов, Царь Алексий Михайлович (Опытъ характеристики), Три века – Россия от смуты до нашего времени, стр. 126 – 127.

³⁰³ Тако се зна да је *Посольский приказ* 1673. године дошао у посед једног преписа Јустинијанових Институција, док је бојар Матвејев исто дело прибавио за сопствену библиотеку 1685. г. Такође, у Московској синодалној библиотеци налази се једно издање Дигеста из XVI века које је припадало познатом Силвестеру Медведеву. Овим набавкама књига попуњавала се огромна празнина која је настала после уништења царске библиотеке у *смутном времену*, јер се, између осталог, зна да је цар Иван Грозни у својој библиотеци имао и целокупну Јустинијанову кодификацију, као и Теодосијев кодекс и Василике, а поред њих списе на грчком и латинском језику Полибија, Тацита, Тита Ливија, Цицерона, Папинијана и Улпијана. D. P. Hammer, Russia and the Roman law, American Slavic and East European Review, Vol. 16, No. 1, 1957, стр. 5; М. Н. Тихомиров, Москва и культурное развитие русского народа в XIV – XVII веках, Труды по истории Москвы, стр. 515; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 463.

³⁰⁴ Да је руска држава у XVII веку помно пратила, али и учествовала у европским политичким збивањима, показује, међу осталим, и чињеница да је *влада Алексеја Михаиловича активно подржавала енглеске Стјуарте*. М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, стр. 430. О спољној политици Московског царства у првој пол. XVII века у В. О. Ключевский, Русская история, стр. 388-409.

С тим у вези, иако нема сачуваних директних доказа да су се писци Уложенија користили ондашњим најпрестижнијим западноевропским кривичним закоником – *Constitutio Criminalis Carolinom*, сличности које постоје у одредбама о богохуљењу у Каролини и у Уложенију указују, у најмању руку, на исти правнофилософски оквир из кога је могла да потекне идеја да се први пут у руском праву кривичноправно санкционише овај црквени преступ.³⁰⁵ Прва сличност између ова два правноисторијска споменика, када је у питању богохуљење, огледа се у чињеници да излагање појединих кривичних дела у Каролини почиње са кривичним делима против вере, а као први деликт у овој групи, законодавац регулише богохуљење.³⁰⁶ Кривично дело богохуљења се састојало у вређању *Бога или Свете његове матере Деве Марије*, с том разликом, што писци Каролине наводе *verbi causa* шта се могло сматрати радњом хуљења. Богохуљење се, као и у руској кодификацији, гонило по службеној дужности, у оквиру инквизиционог судског поступка. Казна за кривично дело богохуљења је у ССС, за разлику од Уложенија, одређена алтернативно, тако што се починилац, у зависности *од околности и карактера дела и положаја починиоца*, кажњавао смртном казном, батињањем или казном сакаћења.

³⁰⁵ У руској правноисторијској науци одавно је потврђен утицај који је немачка Каролина извршила на кључни војни закон Петра Великог тзв. Војни устав од 1716. године. Да је Каролина могла да послужи као идејни, а можда и нормативни узор писцима Уложенија приликом регулисања кривичног дела богохуљења, потврђују запажања чувеног правног историчара А. Н. Филипов, који се, управо, бавио питањем утицаја Каролине на Петров Војни устав. Пишући о општем правцу законодавне делатности петровске епохе он истиче следеће: „Општи циљеви реформи назначени су били свеукупним током историје већ у XVII веку-веку тражења разумног сближавања са Западом... Са тачке гледишта циља реформи, Петар Велики је несумњиво био настављач реформаторског периода, који је почео још у XVII веку”. А. Н. Филипов, Учебник истории русского права, стр. 499, 509-514; В. В. Кучма, Феномен рецепции византийского права в российском военно-уголовном законодательстве эпохи Петра I, www.elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/2640/1/adsv-27-02pdf, 3. 11. 2009. И док је неизвесно да ли је писцима Уложенија била позната ССС, зна се да је угледни немачки дипломата С. Херберштајн, током боравка у Москви 1517. г. у својству царског изасланика, превео делове руског Судебника од 1497. године, а да је по његовом повратку из Русије рад на немачкој кодификацији био убрзан. Р. Б. Казаков, Судебник 1497 гг, www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID, 3. 11. 2009.

³⁰⁶ Богохуљење је санкционисано у чл. CVI, који носи наслов *Како треба кажњавати богохуљење или светогрђе*. Из Бамбершког кривичног законика од 1507. године, познатог као *Mater Carolinae*, преузет је модел по коме излагање појединих кривичних дела отпочиње са кривичним делима против религије. Овакав значај верских деликата објашњава се чињеницом да је овом немачком земљом управљао бамбершки римокатолички бискуп. Каролина, Уголовно – судбное уложение Карла V, Перевод, предисловие и примечания С. Я. Булатова, Алма – Ата, 1967, стр. 81 – 82.

У пракси се у Светом римском царству немачке народности за богохуљење најчешће изрицала смртна казна и казна одсецања језика.³⁰⁷

2.1.2. Изазивање црквеног безпоретка

Почетна глава Уложенија, осим прописа о богохуљењу, садржи и одредбе којима се уређује кривично дело изазивања црквеног безпоретка (*церковны мятеж*).³⁰⁸ Ово дело законодавац разрађује у осам, од укупно девет, чланова прве главе Уложенија.³⁰⁹ У зависности од тога да ли се радњом извршења прекида богослужење или се проузрокује такво насиље и неред у цркви које не доводи обавезно и до прекида црквене службе, кривично дело изазивања црквеног безпоретка има два облика – прекид богослужења и изазивање нереди и насиља у храму. Субјект збирног кривичног дела изазивања црквеног безпоретка могло је да буде било које лице.³¹⁰ Починиоца и једног и другог облика изазивања црквеног безпоретка законописац назива *бесчинником*, изразом којим су се у XVII веку означавала лица која су насиљем нарушавала неки устаљени и законити поредак.³¹¹ Семантика ове речи, која због законодавчеве консеквентне примене има функцију правно – техничког термина, јер је не срећемо ни код једног другог кривичног дела, указује да је заштитни објект код оба облика изазивања црквеног безпоретка био важећи богослужбени поредак Православне Цркве. Управо је заштитни објект, како с правом примећује Мањков, пресудни елемент по коме се кривично дело црквеног безпоретка разликује од богохуљења, јер се инкриминисањем изазивања црквеног беспоредка превасходно штитила Црква као установа, док се санкционисањем

³⁰⁷ Каролина, Уголовно – судеоное уложение Карла V, CVI, стр. 81 – 82; История государства и права зарубежных стран, Том 1, Древний мир и Средние века, Ответственные редакторы Н. А. Крашенинникова и О. А. Жидков, Москва, 2008, стр. 479.

³⁰⁸ За израз *церковны мятеж*, који преводимо као црквени беспоредок, в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 9 (М), Москва, 1982, стр. 349 – 350.

³⁰⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 2 – 9, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 2 – 9, стр. 85 – 86.

³¹⁰ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 155.

³¹¹ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 1 (А-Б), стр. 181; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143

богохуљења штитило њено догматско учење.³¹² И док се у материјалноправном погледу изазивање црквеног беспоретка и богохуљење значајно разликују, дотле на процесноправној страни имају низ заједничких обележја. Тако је и за црквени беспоредак законодавац Уложенија установио искључиву надлежност државног суда, који је и за овај верски деликт судио у истражном поступку – *сиску*.³¹³

Да би постојао прекид богослужења, као један од облика збирног кривичног дела изазивања црквеног беспоретка, нужно је било, како и из самог имена произилази, да радња извршења проузрокује последицу у виду прекида црквене службе. Законодавац не штити само несметано одвијање свете тајне литургије, као најважнијег хришћанског богослужења, већ и све друге црквене службе.³¹⁴ Дело прекида богослужења зависно од начина извршења има два појавна облика, које је законодавац Уложенија правнотехнички уредио у посебним члановима. Код првог облика, богослужење се прекидало неком од реалних радњи (*ма каквим поступком*, чл. 2). Починилац који је на овај начин прекинуо богослужење кажњавао се смрћу, и то тако што је законодавац кроз описну формулацију – казнити смрћу без икакве милости (*казнити смертию безо всякия пощады*), с једне стране, лишавао осуђеног могућности помиловања, а с друге стране, остављао суду да сам изабере један од облика квалификоване смртне казне.³¹⁵ Други начин прекида богослужења који је инкриминисан Уложенијем, састојао се у *непристојном обраћању свештенослужитељу*, чиме се *божанственој служби чини беспоредак* (чл. 3).³¹⁶ Починилац

³¹² А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 200.

³¹³ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 119.

³¹⁴ „Ако неко у време свете Литургије и друге црквене службе...” (чл. 3, гл. I). Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 3, стр. 19, 143. И А. Попов заштитни објект проширује на сва богослужења. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 155.

³¹⁵ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 2, стр. 85; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 2, стр. 19. Коментатори издања *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной*, такође, повезују инкриминације из чланова 2. и 3. у јединствено дело прекида богослужења. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143. Насупрот томе, А. Попов у формулацији члана 3. не налази да је прекид богослужења обавезна последица, а тиме и елемент бића дела, због чега инкриминацију из чл. 3. квалификује „као једну од форми чињења непристојности и беспоретка” у храму. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 155 – 156.

³¹⁶ У чл. 3. законодавац наводи следеће свештенослужитељске чинове: „Патријарху, или Митрополиту, или Архиепископу и Епископу, или Архимандриту, или Игуману и свештеничком чину”. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 3, стр. 85; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И.

овог лакшег облика прекида богослужења кажњавао се бичевањем (*кнут*).³¹⁷ Избор запрећене казне показује да заштитни објект није била личност свештенослужитеља, већ богослужбени поредак Цркве, јер се циљ кажњавања исцрпљивао у застрашивању починиоца и потенцијалних преступника, док је материјална сатисфакција оштећеног потпуно изостала. Насупрот томе, прописи X главе Законика за реалне и вербалне увреде по правилу предвиђају плаћање оштећеном новчане глобе, тзв. бешчашће (*бесчестье*).³¹⁸ Према томе, код кривичног дела изазивања црквеног безпоретка, правнотеоријски посматрано, вербално нападнута личност чинодејствујућег свештенослужитеља има само својство објекта радње. Отуда овај облик црквеног безпоретка не представља квалификовани облик увреде, па самим тим не припада ни кривичним делима против личности, већ се према заштитном објекту сврстава у групу кривичних дела против вере.³¹⁹

Други облик кривичног дела црквеног безпоретка било је изазивање насиља и нереда у храму, али без прекида богослужења, а према начину извршења може да се подели у три категорије: физичко насиље у храму, вербална увреда у храму и уручивање жалби у храму (*челобитная*) цару или патријарху и другим архијерејима. Код овог облика црквеног безпоретка законодавац је начин извршења квалификовао као елемент бића кривичног дела. И док је код прекида богослужења радња извршења управљена према чинодејствујућим свештенослужитељима, код изазивање насиља и нереда у храму усмерена је према мирјанима присутним на богослужењу. Зато законодавц за други облик црквеног безпоретка не везује обавезно и последицу прекида богослужења.³²⁰

Изазивање физичког насиља у храму током богослужења санкционисано је у три посебне одредбе I главе Уложенија, у зависности од тога какву је последицу произвела радња извршења.

Ивиной, гл. I, 3, стр. 19.

³¹⁷ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 200; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 86.

³¹⁸ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 3, стр. 85; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 3, стр. 19.

³¹⁹ Супротан став заузима проф. Владимирский – Буданов, тврдећи да је код деликта из 3. чл. I главе Уложенија „објекат сложен (против цркве и права части физичких лица)”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 344.

³²⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 144.

Ако у насиљу, које се изврши током богослужења у храму буде убијено неко од присутних лица, починилац се кажњавао смртном казном (чл. 4).³²¹ У овом случају законодавац не опредељује казну у зависности од степена кривице, чиме одступа од општег правила за кривично дело убиства из чл. 69. XXI главе Законика, по коме се само умишљајно убиство кажњавало смртном казном, док је за убиство из нехата била прописана казна бичевањем (*кнут*).³²² Узимајући у обзир ту чињеницу, поједини писци су ово дело оцењивали као квалификовани облик кривичног дела убиства, које се строжије кажњавало од обичног убиства, јер је „место извршења дела утицало на степен кривице”.³²³ Међутим, још је А. Чебышев – Димитриев суптилном правнотеоријском анализом показао, да се код кривичног дела изазивања црквеног безпоретка *противправност, пре свега, испољава у нарушавање богослужења и омаловажавању цркве, а не у повреди физичког лица*, те да се *околности у којима је дело извршено, ту јављају, не само као основ за увећање кривице и казне, већ тако, да мењају само суштину кривичног дела, претварајући га из кривичног дела против личности у увреду светиње*.³²⁴

Други вид насиља почињеног у храму, који је санкционисан као кривично дело изазивања црквеног безпоретка, састојао се у доношењу телесних повреда лицу које је присуствовало богослужењу (чл. 5). За ово дело била је запређена кумулативна казна: бичевања (*кнут*) – без милости (*без всякия пощады*), затвор од месец дана, као и плаћање оштећеном глобе (*бесчестье*) у висини двоструког износа који је у X глави Уложенија прописан за вербалне и реалне увреде, а у зависност од тога којој *класи по количини части* припадају починилац и оштећени.³²⁵ Ова казна одговара казни која је у чл. 11. XXII главе Уложенија прописана за доношење телесних повреда батињањем дебелим ужетом са металним шилцима (*ослопъ*),³²⁶ бичем (*кнут*) и штаповима (јед. *батог*), док су телесне повреде нанете *одсецањем (mutilus)* појединих делова тела кажњаване знатно строжије -

³²¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 4, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 4, стр. 85.

³²² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XXI, стр. 69-73, 125, 144, 373-374; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 156-157; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 201.

³²³ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, Москва, 1857, стр. 212-214.

³²⁴ А. Чебышев - Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 187 – 188.

³²⁵ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 5, стр. 85; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 5, стр. 19, 190-193; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 156.

талионом и новчаном глобом од педесет рубаља за сваки одсечени део тела.³²⁷ Овим се отвара питање обима телесних повреда које је законодавац инкриминисао у оквиру кривичног дела изазивања црквеног безпоретка. Ако се овом нормом обухватају и телесне повреде проузроковане одсецањем делова тела оштећеног, онда законодавац у овом случају чини значајано одступање од сопствене политике поштравања казни када су у питању кривична дела извршена у цркви, у односу на поједине основне облике ових кривичних дела. У супротном, дело nanoшења телесних повреда из чл. 5. I главе Уложенија, односило би се само на телесне повреде које нису праћене мутилацијом појединих делова тела, док би се на тежи облик, иако је реч о кривичном делу изазивања богослужбеног безпоретка, примењивао пропис чл. 10. XXII главе, који уређује тешке телесне повреде осакаћивања, као једно од кривичних дела против личности. Оваквим приступом разбијала би се кохерентност одредаба, које на правнотехнички завидном нивоу, свеобухватно, детаљно и термилошки доследно регулишу све видове насиља у цркви, од најтежег до најлакшег. Насупрот томе, језичко и систематско тумачење чл. 5, као и претходног члан који санкционише црквено насиље са смртном последицом, показује да законодавац радњу извршења означава глаголом *тући (бити)*.³²⁸ Следствено, туча у цркви могла је да доведе до смртних последица, као и до различитих облика телесних повреда, али не и до осакаћивања, *одсецањем* појединих делова тела. Да би наступила таква последица било је потребно, пре свега, хладно оружје (мачеви, сабље), а оно се није уносило у храм, а ни најчешћи починиоци насиља у црквама нису припадали они друштвеним редовима који су могли да поседују овакво оружје. Сliku насиља и насилника у руским храмовима из времена доношења Законика даје једна наредба патријарха Јосифа од 1646. године, у којој стоји да „скитнице и просјаци у цркву Божију долазе, као разбојници са батинама, и уз ове батине, имају и мала гвоздена копља, и међу собом се туку до крви и смрдљиво псују”.³²⁹ Тако у случају кривичног дела изазивања црквеног безпоретка писци Уложенија правнотехнички поступају као и други стари

³²⁶ За *ослопъ* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 13 (Опасъ-Отрабoтыватися), Москва, 1987, стр. 109.

³²⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XXII, 10-11, стр. 130, 385-386.

³²⁸ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 156. За глагол *бити* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 1 (А-Б), стр. 186-188. Један од истраживача Уложенија инкриминацију из чл. 5. I главе, описану речима „повреди, а до смрти не убије”, квалификује као покушај убиства. Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 34.

³²⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 144.

законодавци, стварају норме из практичних потреба, апстраховањем конкретних животних ситуација.

Трећи вид насиља у храму, који се у Уложенију инкриминише као кривично дело изазивања црквеног безпоретка, представља шамарање (чл. 6), али без наношења тежих повреда (*ударит, а не ранит*). За такав облик црквеног насиља законодавац је прописао казну батињања штаповима (*батог*) и једноструку глобу у корист оштећеног.³³⁰ Овај вид изазивања црквеног безпоретка нема своју паралелу у групи кривичних дела против личности, зато што се *лаке телесне повреде не помињу у Уложенију, јер се, по свему судећи*, како је запазио проф. Владимирски – Буданов, *још увек спајају са кривичним делима против части*.³³¹ Како су се код кривичних дела против личности лаке телесне повреде уподобљавале вербалним увредама, то је законодавац и код ове форме црквеног безпоретка поштрио запрећену казну, јер су се вербалне увреде кажњавале само плаћањем глобе оштећеном.³³²

По Уложенију се као кривично дело изазивања црквеног безпоретка квалификовало, не само насиље извршено у храму, већ и вербалне увреде изречене у току богослужења (чл. 7). Пошто су нормом чл. 3. већ санкционисане увреде према свештенослужитељима свих чинова, новим прописом су обухваћени лаици као жртве вербалног насиља.³³³ Овакво *бесчинство* се кажњавало затвором од једног месеца и плаћањем оштећеном глобе (*бесчестье*), према размери која је установљена у X глави Уложенија.³³⁴

Осим физичким насиљем и усменим увредама, црквени безпоредак се по Уложенију изазивао и уручивањем у храму жалби (*челобитная*) цару или патријарху, митрополиту, архиепископу и епископу. Лице које би на овај начин нарушило богослужбени поредак кажњавано је затвором – *на сколько государь укажет* (чл. 8 и 9).³³⁵

³³⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 6, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 6, стр. 85, 260.

³³¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 350.

³³² А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 156; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 201.

³³³ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 260.

³³⁴ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 7, стр. 85-86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 7, стр. 19; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 156.

³³⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 8, 9, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 8, 9, стр. 86. *Челобитная* је жалба или молба поданика упућена

Овим члановима законодавац је реаговао на у оно време врло раширену појаву, да незадовољни појединци користе, пре свега, царско присуство на богослужењима како би му непосредно предали своје жалбе (*челобитная*). Метеж који се том приликом стварао, *нарушавао је*, како запажа А. Попов, *добар поредак и лепоту свеиштенослужења*.³³⁶ За искорењивање оваквог обичаја није била довољна кривична санкција, због чега су писци Уложенија запрећену казну оправдали теолошком сентенцом, да *православном хришћанину приличи да у цркви Божијој стоји и са страхом се моли, а не да на земаљско мисли*. Религиозни и световни елементи се мешају и када је у питању одговорност починиоца, јер се он означава као неко ко је, не само *презreo царску заповест*, већ и *заборавио страх Божији*.³³⁷ Ипак, разлози за санкционисање овог облика кривичног дела изазивања црквеног безпоретка, не налазе се само у бризи законодаваца да сачува од нарушавања молитвени мир и лепоту православног богослужења, већ и у томе да се правно оснажи и у овом *појединачном случају, опита забрана непосредног подношења цару молби на судске предмете, мимо приказа (судова) и без њихових пресуда у том предмету*. Реч је о пропису чл. 20. X главе Уложенија, којим се предвиђа кривична одговорност за сваког ко се заобилазећи надлежне приказне судске инстанце непосредно обрати цару за решење неког спора. Кршење ове забране кажњавало се батињањем штаповима (*батог*) или затвором од недељу дана.³³⁸

У правноисторијској науци изнети су различити ставови о пореклу одредби Уложенија којима су санкционисани различити облици кривичног дела изазивања црквеног безпоретка. Мишљења аутора о овом питању могу да се поделе у четири групе.

Једну групу чине они истраживачи Уложенија који у појединим одредбама које регулишу кривично дело изазивање црквеног безпоретка, проналазе рецепиране норме византијског права. У овом случају није реч о непосредној, већ о посредној рецепцији, јер

цару, чију етимолошку основу чини израз *челом бить*, који упућује на клањање. О настанку и значењу правно-техничког термина *челобитие* и *челобитная* у В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm, 10. 9. 2012; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 475-476.

³³⁶ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 157.

³³⁷ Ову духовну поуку поједини коментатори Уложенија оцењују као општу сентенцу за све чланове прве главе, са изузетком првог члана. А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 201.

³³⁸ О томе више у нап. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 144 – 145; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 91.

су по мишљењу ових аутора творци Уложенија византијске нормe преузимали преко једне од словенских редакција Крмчије. Тако Н. И. Тиктин извором другог и трећег члана I главе Уложенија сматра 74. титулу Зборника Јована Схоластика у 87. титула, који чини 42. главу штампане Крмчије. Прецизније, другом члану I главе Уложенија („Ако какав насилник дође у цркву Божију, у време свете Литургије, и ма каквим поступком не дозволи да се заврши, ... казнити га смрћу без било какве милости”), одговара друга половина 74. титуле („Ако би ко божанствене тајне и божанствену службу узнемиравао, мачем да му се глава отсече”), док трећи члан Уложенија („Ако ко у време свете Литургије и друге црквене службе уђе у цркву Божију, па почне говорити непристојне речи Патријарху, или Митрополиту, или Архиепископу и Епископу, или Архимандриту, или Игуману и свештеничком чину, и тиме у цркви Божијој служби учини беспоредак, ... тог насилника за ту његову кривицу казнити батињањем”) има паралелу у пропису који се налази у првом делу 74. титуле Зборника Јована Схоластика („Ако би ко, када се божанствене тајне или друге свете службе савршавају, у свету цркву ушао, и епископу, или чтецу, или другим служитељима црквеним увреду причинио, заповедамо казнити га батињањем и у заточење послати”).³³⁹ У одредбама преузетим из Крмчије руски законодавац је интервенисао само у погледу запрећених казни. У Уложенију се код кривичног дела прекида богослужења реалном радњом казна поштрава, па се уместо обичне смртне казне из Крмчије (*мачем да му се глава отсече*), изразом *казнити га смрћу без било какве милости* прописује један од облика квалификоване смртне казне. Насупрот томе, код другог облика кривичног дела прекида богослужења - вербалног вређања чинодејствујућег свештенослужитеља, „Уложеније ублажава казну одређену византијским правом”, јер уместо кумлативног кажњавања телесном казном и казном заточења, предвиђа само телесну казну.³⁴⁰ Полазећи од Тиктинових закључака, А. Попов утврђује непосредну везу између византијског световног права и другог и трећег члана I главе Уложенија. Наиме, 2. члану 74. гране 42. главе штампане Крмчије, представља, заправо, 31. главу 123. Јустинијанове новеле, коју је Јован Схоластик уврстио у свој

³³⁹ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 38 – 40.

³⁴⁰ Н. И. Тиктин је био мишљења да руски законодавац користећи синтагму *казнити га смрћу без било какве милости* уопште и „не одређује врсту смртне казне”. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 38. Супротан став је изнет у Российское законодательство X-XX веков, стр. 259.

Зборник од 87. титула, што каноничар Попов показује дајући упоредни приказ текстова оба правна споменика.³⁴¹

Један број истраживача, не спорећи текстуалну сличност 2. и 3. члана I главе Уложенија и 74. титуле Схоластиковог Зборника, указују на 57. главу Стоглава, у којој је дословно преузета Схоластикова 74. титула, као домаћи и „временски ближи прецедент” творцима Уложенија. Каснији руски световни законодавац, како је примећено у правноисторијској науци, „разрађује 57. главу Стоглава”, јер одредбама о насилном прекиду богослужења додаје нове одредбе које предвиђају кривичну одговорност за извршење неких других облика црквеног беспоретка. Уз то, у Уложенију је, за разлику од Стоглава, „акцент стављен на прекид литургије, а тек после тога – на вређање црквенослужитеља”. Износећи овај закључак аутори превиђају 59. главу Стоглава, која у односу на преступ црквеног беспоретка представља општу одредбу, којом се забрањује „било којим начином скрнављење црквеног поретка” и за овај преступ прописује казна батињања и затвор. Ипак, најкрупнија промена коју доноси Уложеније у односу на Стоглав огледа се у томе што црквени преступи из 57. главе овог црквено-правног документа, по први пут у руском праву, улазе у састав једног световног кривичног дела.³⁴²

Када је реч о пореклу одредби Уложенија којима се санкционишу различити облици црквеног беспоретка, једна група аутора у њима „налази црте дословног позајмљивања” из Литванског статута.³⁴³ Наиме, у трећој редакцији Статута од 1588. године, која је своје московску редакцију добила непосредно пред почетак рада на Уложенију,³⁴⁴ у његовом XI поглављу, у којој су регулисана поједина кривична дела,

³⁴¹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 157 – 158.

³⁴² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 143; Российское законодательство X-XX веков, стр. 258-259. Текст и коментар Стоглава на www.kopajglubze.boom.ru/html

³⁴³ М. Ф. Владимирски Буданов је са Литванским статутом повезивао чл. 4. и 5, док је А. В. Соловјев у преузете одредбе убрајао и чл. 6. I главе Уложенија. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 144.

³⁴⁴ И. И. Лапо је утврдио да је и прво оригинално, тзв. Мамоничево издање Литванског статута од 1588. године, штампано у Вилњусу, било написано на руском језику. Стога се о московском издању, које се појавило пред крај прве половине XVII века, може само говорити као о московској редакцији, а не руском преводу оригинала. По Лапоу московско издање Статута је урађено зарад „официјелних задатака који су стајали пред московском владом у њеном кодификаторском раду”. И. И. Лапо, Литовский статутъ 1588 года, Томъ I, Каunas, 1934, стр. 329, 469-470; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 18-20; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 135-137; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 185-

налази се артикул 3. под насловом - *О насиљу у црквама Божијим сваког хришћанског вероисповедања*: „Ако би неко напао у цркви Божијој, било ког хришћанског вероисповедања или такође на гробљу, у школи или у свештеничкој, јерејској, проповедничкој кући, и убије, или повреди неког, а те поврде буду знатне и опасне, према томе и према доказима дужан је да буде кажњен, како је горе прописано о нападима на шљахетски дом. А ако би само ударио, а повреда не би било, тада је дужан да двоструко плати за насиље, то јест двадесетчетири рубље гроша, и за удареног глобу, и све то плативши, још дванест недеља је обавезан да лежи у затвору у повету³⁴⁵ где је дело починио”³⁴⁶.

Ову гломазну и некохерентну одредбу Статута, којом су била обухваћена три посебна облика кривичног дела насиља у храму – убиство, тешке телесне повреде и туча, руски законодавац је правнотехнички разбио у три посебна члана (4, 5. и 6) I главе Уложенија, доследно спроводећи принцип одвојеног нормирања, који је применио и код осталих пет начина извршења збирног кривичног дела изазивања црквеног беспоретка.³⁴⁷ Сагласно таквом правнотехничком приступу, сваки од начина извршења прати посебна запрећена казна, чија је тежина сразмерна тежини дела. Следствено, док се у Литванском статуту наношење „знатних и опасних” повреда кажњава, као и убиство у цркви, смртном казном, и то тако што се ови облици насиља у цркви уподобљавају кривичном делу умишљајног убиства племића, у Уложенију се изазивање црквеног беспоретка наношењем тешких телесних повреда кажњава блаже од дела црквеног беспоретка изазваног убиством у храму. Доследно примењујући начело сразмерности дела и казне, законодавац 186.

³⁴⁵ *Повет* је била територијално-административна јединица у Великом књажевству литванском, слична руском (московском) ујезду (*уезд*). У XVI веку ова литванско-руска држава била је подељена на укупно тридесетједан *повет*. Један или више повета чинило је војводство, њих укупно тринаест, као најкрупније територијално-административне јединице Великог књажевства литванског. Т. И. Довнар, Н. М. Юрашевич, *История государства и права Беларуси*, Минск, 2005, стр. 56; В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 391.

³⁴⁶ Статут великага княства літоўскага 1588. стр. 426-427; Г. В. Демченко, *Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг)*, Киев, 1894, стр. 82-83.

³⁴⁷ Код кривичног дела изазивања црквеног беспоретка примењен је, по запажању проф. В. А. Томсинова, „нараспрострањенији начин прераде одредби Литванског статута”. Наиме, одредбе Статута „приликом њиховог уношења у састав Саборног уложенија биле су растављане на посебне делове... У Саборном уложенију сваком од облика кривичних дела посвећивана је, како је правилно, посебна одредба”. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 18. Слична запажња о рецепцији одредби Литванског статута у Уложеније даје и М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, стр. 184-185.

Уложенија вишеструко ублажава и казну која је Статутом прописана за трећи, најлакши облик црквеног безпоретка – тучу која не доводи до повреда. Уместо дванестонедељног заточења и плаћања двоструког износа глобе како је предвиђено Статутом, у Уложенију се прописује лакши вид телесне казне, батињање штаповима и плаћање једноструког износа глобе.

И најзад, један број истраживача, и поред очигледних подударности одредби I главе Уложенија које регулишу поједине облике кривичног дела изазивања црквеног безпоретка, са одговарајућим одредбама Крмчије, Стоглава и Литванског статута, оспоравају могућност овакве рецепције. Тај свој став темеље на чињеници да је „сама стварност тридесетих и четрдесетих година XVII века давала више него довољан материјал” за санкционисање различитих облика црквеног безпоретка.

При томе имају у виду целокупни низ народних побуна које су у првој половини XVII века потресале Московско царство, укључујући и велике „градске побуне” у лето 1648. године, под чијим је „непосредним утицајем изникло Саборно Уложеније”.³⁴⁸ Клима овакве свеопште друштвене нестабилности и неизвесности, зачета „буром Смутног времена”, утицала је, како примећује В. О. Кључевски, да „народ из тога изађе много узнемиренији и раздражљивији”, те да „незадовољство остане до краја века главни тон у расположењу народних маса”.³⁴⁹ Оваква драматична друштвена кретања била су само спољни израз унутрашње кризе која је у XVII веку, на кијевским таласима западноевропских утицаја, захватила етос руског човека, „рушећи моралну целовитост староруског друштва”.³⁵⁰ Као последица свега дошло је до пада црквености и хришћанског морала о чему најречитије сведоче историјски извори из времена пре доношења Уложенија. Тако се тридесетих година XVII века, ондашњи патријарх Јоасаф јада на безпоредак који је за време богослужења владао у храмовима: „У царском граду Москви – пише патријарх - у саборним и парохијским црквама чини се безпоредак, саблазан и нарушавање вере, служба Божија се завршава врло брзо, говоре у пет, шест и више гласова, са сваком несмотреношћу; други свештеници и сами говоре, нарушавају поредак и чине свтовњачка угађања; мирјани стоје у црквама без икаквог страха и са сваком

³⁴⁸ М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, стр. 428

³⁴⁹ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 388.

³⁵⁰ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 542; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 342-343, 457-459; Г. Флоровски, Путевы руског богословља, стр. 69-70, 95; Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, стр. 89-94.

несмотреношћу, за време свете службе воде непрличне разговаре уз шегачење... у време светих служби иду по црквама лакрдијаши, без страха, по десет људи, и више, због њих је у црквама велики немир и безпоредак, псују и лармају... други се представљају као малоумни, а после видите да су здрави... други за време свете службе по цркви пузе, пиште и велику саблазан изазивају код простих људи”.³⁵¹ Овакав опис садржан у званичном патријарховом акту даје довољно чињеница за закључак, који је изнео још В. Линовски, да је „одређивање казни за нарушавање црквеног поретка проистекло из примећених безпоредака”.³⁵² Чланови законодавне комисије су намеравали, примењујући казуистичну номотехнику, да новим закоником обухвате све форме безпоредака које су се јављале у богослужбеном животу Цркве, разврставајући их према на кривичноправној последици коју су проузроковали. Да руски законодавац није механички преузимао одредбе из других правних докумената, већ да је пре свега имао у виду захтеве руске црквено - обредне стварности, показује и богословска поука (*православном хришћанину приличи да у цркви Божијој стоји и са страхом се моли, а не да на земаљско мисли*) на крају 8. члана I главе Уложенија.³⁵³ Уношење једног оваквог неправног елемента у текст норме, који се уз то не налази ни у једном од узор - закона, израз је законодавчевог разумевања конкретних богослужбених прилика, које су биле такве да кривичноправна средства нису била довољна да успоставе ред у храмовима. Осим тога, нормирање кривичног дела изазивања црквеног безпоретка у Уложенију само је једна у низу законских мера које је цар Алексеј Михаилович предузимао ради јачања црквено - покајне и обредне дисциплине.³⁵⁴

³⁵¹ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, www.gumer.info/bibliotek_buks/.../09_5_3.php, 2. 6. 2011;

³⁵² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 12.

³⁵³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. I, 8, стр. 19; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. I, 8, стр. 86.

³⁵⁴ Мноштво појединачних закона-указа, донетих пре и после Уложенија, којима се под претњом кривичног кажњавања, између осталог, прописивала обавезна исповест, поштовање постова, посете празничним богослужењима, обавезан избор духовника и поштовање поретка литија и молебана, показује „да се у епохи Алексеја Михаиловича број указа, који су се тicali различитих страна црквено-религиозног живота није смањио, већ је порастао”. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 97-102, 126; А. Чебышев - Димитриев, О преступном действии по русскому допетровскому праву, стр. 182-185, 196-200.

2.1.3. Кривоклетство

У групу кривичних дела против вере која су била санкционисана Уложенијем спада и полагање лажне заклетве – кривоклетство (лжеприсяга, ψεύδορκιον, falsum iuramentum). Правну природу овог дела не опредељује ни његово место у систему норми Законика, нити процесноправна функција заклетве, већ карактер правног добра које се овом инкриминацијом штити.³⁵⁵

Наиме, законодавац је кривоклетство регулисао у завршним члановима XIV главе Уложенија („О целивању крста”), која је у потпуности посвећена целивању крста, као форми полагања заклетве која је имала својство доказног средства.³⁵⁶ Творци Уложенија у овом случају номотехнички поступају као и већина старих законодаваца, јер законску материју распоређују „искључиво руководећи се представом о току судског спора”.³⁵⁷ У казуистично изложеном систему, који хронолошки прати „развој судске драме”, најпре се уређује сама установа доказног средства заклетве, а тек потом се санкционише кривоклетство као њена кривичноправна аномалија. Како је задатак правног историчара да „од појединачних одредаба о противправним и кажњивим радњама начини један систем кривичних дела”, то се ни кривоклетство не може механичким подражавањем овакве систематике Уложенија сврстати у кривична дела против правосуђа.³⁵⁸

Кривоклетство не припада групи кривичних дела против правосуђа ни зато што се њиме не штити сама заклетва као процесноправна установа, већ вредности у име којих се она полагала. Наиме, заклетва се полагала у законом предвиђеним терминима и по тачно

³⁵⁵ А. Попов кривоклетство, и поред његове двојачке правне природе, сматра претежно верским деликтом. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 139-140. За разлику од њега, проф. М. Ф. Владимирског Буданова иако потврђује да кривоклетство има „двојаки објект, као кривично дело против религије и државне судске власти”, сврстава ово дело у кривична дела „против судске власти”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 348.

³⁵⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 9, 10, стр. 71-72; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIV, 9, 10, стр. 161-162.

³⁵⁷ По Т. Тарановском „претежно процесни карактер старих правних споменика дао је оригинални карактер старој правној систематизи”. Доминантан карактер процесне логике огледа се, по мишљењу Тарановског, и у томе што „она излази ван граница судске драме и сусреће се и у таквим поглављима који немају ништа заједничког са судским процесом”. Ф. В. Тарановски, История русского права, Москва, 2004, а наведено према В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 43-45.

³⁵⁸ Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 437.

прописаном поступку, целивањем крста који је био осликан на икони.³⁵⁹ Формулација одредбе члана 9, у којој је садржана законска дефиниција кривоклетства – *ко крст целива или ко другог крсту приведе не у истини* – показује да је законодавчева кривичноправна заштита у потпуности усмерена ка крсту као централном хришћанском символу, у име кога су православни Руси полагали заклетву³⁶⁰. Штитећи крст, законодавац заправо штити вредности хришћанске етике које он симболизује, а преко њих и саму православну веру. Управо се функција следећег, 10. члана XIV главе Уложенија највећим делом исцрпљује у тумачењу етичке и сотериолошке симболике крста, из које проистиче и обавеза његовог поштовања приликом давања заклетве: „...но вдан от Христа християном крест на освяцине и просвяцине и на отгнание врагов видимых и невидимых и того ради православным християном достоит святому кресту верою покланятися и истинною, и чистотою, и того честнаго креста целовати со страхом, и с трепетом, и с чистою совестью, и целуяй тако крест освящает себе и от болезни и от недуг всяческих исцелеват”.³⁶¹ Религиозна страна кривоклетства није истакнута само богословско-дидактичким садржајем ове квазиправне одредбе, већ и њеним црквено-словенским језиком. Реч је о једном од укупно два члана Уложенија који није био написан на говорном језику Московског царства, већ на богослужбеном језику Руске цркве.³⁶² Да кривоклетство припада кривичним делима против вере, види се и по томе што га законодавац истовремено квалификује као противправно понашање, али и као грех, мешајући тако правну обавезу (*obligatio*) која проистиче из правне норме, са моралном обавезом (*officium*) која се оснива на савести и заповести Божијој. Следствено, лажно

³⁵⁹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 338-339.

³⁶⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 3, 9, стр. 71-72, 248-249; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 338-339.

³⁶¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 10, стр. 72; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151. Символику крста и Христовог крстног подвига савремени православни догматичар св. Јустин (Поповић) објашњава следећим речима: „Ето ради чега је Бог Логос постао човек: да уништи грех, тај једини узрок немира у свету непријатељства према Богу, и да тако крвљу крста свог створи мир између Бога и свега што је на земљи и на небу. А да људима не би насилу наметнуо себе, Спаситеља, и да би их човекољубљем својим орасположио за греха, Он својом добровољном крсном жртвом уништава највећег непријатеља рода људског: смрт”. „Омогућити људима свети живот”, додаје Јустин (Поповић), „дати им силе да га остваре, - циљ је Спаситељевог богочовечанског подвига спасења света. Човекољубиви Господ добровољно узима на себе крстну смрт: да вас свете и непорочне и беспрекорне изведе преда се”. Ј. Поповић, Тумачења Посланица Филипљанима и Колошанима Светог апостола Павла, Београд, 1986, стр. 105-109.

³⁶² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 45-46.

целивање крста се у чл. 10. уподобљава најтежим гресима који су у јудео-хришћанској цивилизацији осуђени почев од старозаветног Декалога: „И того ради подобает отцем духовным детей своих духовных поучати и наказовати страху Божию, чтобы промежю себя и в соседстве жили любовно, не крали, и не разбивали, и не ябедничали, и на лжи не послушествовали, и чюжого не восхищли, и сами не обидили, и скверными речьми не укорялися, и накриве бы креста не целовали, и именем Божиим во лжу не ротилися и не клялися...”³⁶³ Законодавац Уложенија је у одредби о кривоклетству потиснуо процесноправну функцију целивања крста црквено-обредним значењем ове радње („всего злее преступати крестное целование, и целовати святыи крест, или икона Святыя Богородицы, или инога Святаго образ”), због чега и сама истина, која се инкриминисањем кривоклетства штити од вређања („таковый поругатель честному кресту”), превазилази процесне оквире и постаје првенствено теолошко-етичка категорија.³⁶⁴ Истина је основна вредност хришћанске аксиологије, јер је она, апостоловом речју, *живи камен* на коме је саидана Црква (1. Пт, 4-7). Сам Христос је истина (*Ја сам пут и истина и живот*, Јн. 14, 6), па се кривоклетством преступник сам удаљава од Бога, јер „по томе знамо да смо га познали, ако заповјести његове држимо” (1. Јн. 2, 3), и постаје духовно дете оног који је „лажа и отац лажи” (Јн. 8, 44). У духу овакве новозаветне етиологије престапа (греха), у Уложенију се онај ко „у лажи целива крст” назива „саучесником лажи” (*лжи обещаикъ*), који „себе неисцелительно повређује”. Овакав претежно религиозни карактер заштитног објекта, који кривоклетство сврстава у кривична дела против вере, потврђен је и тиме што се починилац овог дела упоређује са *христоубицом* („яко христоубойца вменяетца”), који према опомени пророка Захарије навлачи на себе „гнев Божији” („Се бо видевах Захарию пророк... гнев Божии ест, посылается от руки Божия на тех, иже ходят накриве к роте...”).³⁶⁵

³⁶³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 10, стр. 72; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 21-22, 25-28.

³⁶⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIV, 10, стр. 161-162; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 10, стр. 72.

³⁶⁵ Овај део члана 10. XIV главе Уложенија има своју паралелу у грамоти митрополита Филипа упућеној Псковљанима од 1427. године. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 139. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIV, 10, стр. 161-162; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, гл. XIV, 10, стр. 72; Е. В. Спекторски, Хришћанска етика, Врњачка Бања, 1999,

Код кривичног дела кривоклетства радња се састојала „у прикривању истине на суду”, јер је у одсуству других доказа заклетва, као непобитно доказно средство, одлучујуће утицала на решење судског спора.³⁶⁶ Поред обичног кривоклетства, Уложеније познаје и кривоклетство услед принуде или наредбе другог лица. Постојање другог облик кривоклетства последица је правила да је заклетву уместо једног лица могао дати његов, речју М. Ф. Владимирског Буданова, „природни (али не најамни) заступник”, као што је муж за жену, син за мајку, а пре свега зависни људи за свог патрона. Ове социјално рањивије групе код кривоклетства се штите, с једне стране, предвиђањем кривичне одговорности за лице које принуди другог на кривоклетство, а с друге стране, процесно - правним прописом по коме је само тужилац могао да одреди ко ће од зависних људи да положи заклетву за туженог господара (чл. 7, гл. XIV).³⁶⁷

У Уложенију је прописано да субјекти кривичног дела кривоклетства могу бити сви православни поданици Московског царства, без обзира на друштвени разред коме су припадали („всяких чинов русским людем”). Иноверни поданици Царства, као и иноверни странци, нису полагали заклетву целивајући крст, већ су то чинили по обредима своје вере, због чега су били искључени из круга потенцијалних починилаца кривичног дела кривоклетства. Они су за кривоклетство, сходно преузетој обавези обезбеђеној верском санкцијом, одговарали према правилима своје вере. Овако формулисан круг субјеката кривичног дела кривоклетства потпуно је одговарао конфесионалном карактеру московске државе.³⁶⁸ Осим у погледу вероисповести, круг лица која су могла да се појаве као

стр. 38-39, 150-156. Писци Уложенија су на крају чл. 10. XIV главе, по свој прилици парафразирали речи из осме главе Књиге пророка Захарије: „И не мислите један другоме зло у срцу свом, и не љубите криве заклетве, јер на све то мрзи, говори Господ” (Зах. 8, 17).

³⁶⁶ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 237-238; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 638; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 247.

³⁶⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 638; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 249.

³⁶⁸ Полагање заклетве по правилима своје вере није у Московској држави доводило иноверце у процесно неповољнији положај, јер су они, сагласно декларацији Уложенија (чл. 1. X главе) о једнаком и законитом суду за све, били једнаки у процесним правима са већинским православним руским становништвом. Иначе за означавање заклетве источних евроазијских иновераца, оних који су плаћали посебан натурални порез одсеком – тзв. јасак (*ясак*), било да су муслимани, будисти или многобожци, законописци Уложенија су користили збирну именицу – *шертъ* (и всяких чинов рускими людьми по государеву цареву и великого князя Алексея Михайловича всея Руси крестному целованию, а князи, и мурзы, и татары, и чювашею, и черемисою, и вотяки и всякими ясачными людьми по их вере по шерти, чл. 161. X главе). Услед толерантног

кривоклетници био је ограничен и узрастом. Особе млађе од двадесет година нису могле да полагају заклетву, па нису ни могле да буду субјекти кривичног дела кривоклетства. Законик је предвиђао и један изузетак од овог правила и то у случају када се у својству тужиоца или туженог појављивало лице млађе од двадесет година, а није имало зависне људе или друга лица (нпр. родитеље) која би уместо њега положила заклетву, тада је заклетву могла да полаже и особа са навршених петнаест година (чл. 5. гл. XIV).³⁶⁹ У својству субјекта кривичног дела кривоклетства нису могли да се нађу ни свештеници и монаси, јер им је због свештенослужитељског и монашког завета било забрањено да се користе овим доказним средством.³⁷⁰

По Уложенију се суђење за кривоклетство одвијало у оквиру истражног поступка – *сиска*. За ово кривично дело против вере била је запређена кумулативна казна узастопног тродневног бичевања (*кнут*) на тргу, затвор у трајању од годину дана и временски неограничен губитак процесноправне способности.³⁷¹ За кривоклетство је посебно карактеристична казна губитка процесне способности у оптужном (акузаторском) поступку – *суду*, јер је непосредно повезана са истином као правним добром које се штитило овом инкриминацијом. Сврха казне је била да се кривоклетник за јавно изречену лаж жигоше губитком јавног поверења („и убудуће њему ни у чему не веровати”), што је била не само морална стигма у друштву са хришћанским светоназором, већ је ова казна

односа московског законодаца према иноверцима руска судска пракса личи на етнографску ризницу у којој су се сачували и неки од најдревнијих обреда полагања заклетве. Тако су, примера ради, сибирски домородци Ханти полагали заклетву (*шертовали*) на медвеђем крзну, на коме су били положени нож, секира и друга оруђа. Лице које је полагало заклетву изговарало је између осталог следеће речи: „Нека ме растргне медвед, нека секира одруби моју главу, нека ме убије овај нож”. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 308-309, 338; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 237.

³⁶⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 248; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 237.

³⁷⁰ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 140. Коришћење заклетве као доказног средства било је забрањено свештеницима и монасима и 68. главом Стоглава, осим у случају убиство и разбојништва, јер су се по Стоглаву само код оптужби за ове деликте клирици изузимали из надлежности црквеног и предавали државном суду. Стоглав, www.kopajglubze.boom.ru/html.

³⁷¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русаго права, стр. 348; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 286; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 52-53; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 145; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 573.

проузроковала и тешке последице у правном статусу осуђеног. Лице осуђено за кривоклетство није убудуће могло да полаже заклетву, сведочи и да подноси тужбе.³⁷² Иста казна је погађала како непосредног извршиоца, тако и оног који приморавао друго лице да положи лажну заклетву. Језичка стилизација норме члана 9. не наводи на закључак да је лице које је под принудом положило лажну заклетву ослобађано кривичне одговорности, већ је и оно, по свој прилици, кажњавано истом кумулативном казном. Наведена казна за кривоклетство није прописана у одредби члана 9. у којој је дат законски опис кривичног дела кривоклетства, већ у одредби члана 27. XI главе Уложенија у којој се регулише један од случајева у коме је предвиђено доказивање заклетвом (случај сакривања туђег сељака). Казуистична номотехника, са ниским степеном правнотеоријског апстраховања, определила је законописце да казну за кривоклетство предвиде у нумерички ранијем члану, у којем се регулише први случај доказивања заклетвом, а да у глави XIV, посвећеној у највећој мери процесним странама заклетве, у погледу казне дају само једну упућујућу норму.³⁷³

Поред казне на коју упућује члан 9, казна за кривоклетство је предвиђена и у члану 10. XIV главе Уложенија и то двојака: световна и црквена. Световна казна урезивања језика која је у овој одредби прописана за кривоклетство, преузета је како сам законодавац истиче из византијског права – *из цара Лава Премудрог нове заповести 72-е*. Још је А. Попов доказао да су писци Уложенија упућујући на 72. новелу цара Лава Мудрог, заправо имали у виду његову 76. новелу, којом је било санкционисано, не само кривоклетство, већ лажно сведочење свештеника.³⁷⁴ Уз то, дата парафраза из Лавове новеле - *повелевает кленуцемуся во лжю язык урезати, аще после обличен будет* - садржајно и текстолошки одговара словенском преводу Прохиринове одредбе о кривоклетству, која се налази у 48.

³⁷² Израз „и впредь ему ни в чем не верить, и ни в каких делех ни на кого суда не давать”, А. Попов своди на губитак права на сведочење, док је В. Строев ову казну повезивао са „лишењем части”, а аутори-коментатори издања Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., њено значење проширују на губитак целокупне пословне способности – лишение гражданской дееспособности”. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 142; В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 87; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 249.

³⁷³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XI, 27, стр. 144; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XI, 27, стр. 156; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XI, 27, стр. 67-68.

³⁷⁴ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 141.

глави штампане Крмчије – и *аще потом кленется и обличен будет, да урежют ему язык*”.³⁷⁵ У погледу црквеног кажњавања кривоклетства писци Уложенија се на почетку члана 10. позивају на два правила св. Василија Великог. Реч је о његовом 64. и 82. правилу у којима се не уређује, како примећује Н. Милаш, сам преступ полагања лажне заклетве – кривоклетство (ψεῦδορχοῦν, falsum iuramentum), већ други црквени преступ који се такође односи на заклетву, али се састоји у кршењу обавеза преузетих полагањем претходне заклетве – клетвопреступништво (ἑλιουργία, periurium).³⁷⁶ Служећи се овом аналогijом, руски законописци су најпре у члану 10. XIV главе Уложенија из 82. правила св. Василија Великог преузели шестогодишњу епитимију, као блажу црквену казну за кажњавање кривоклетника „из нужде”. Да би потом из 64. правила св. Василија Великог преузели десетогодишњу епитимију за лице које је без принуде, својом вољом, „крст целивало у лажи”.³⁷⁷

Преузето правило световног византијског права о кривоклетству није у Уложенију имало функцију позитивноправне норме, већ је ауторитетом византијске телесне казне, додатно ојачаним њеним присуством у Крмчији, требала да се „оправда строгост у кажњавању коју оно (Уложеније) предвиђа за лажну заклетву”.³⁷⁸ Сврси прибављања додатног ауторитета световној инкриминацији кривоклетства, требало је да послужи и навођење важећих црквеноправних казни за кривоклетство. Осим тога, чиновници приказа пред којима се полагала заклетва били су дужни, према изричитој наредби чл. 10, да

³⁷⁵ Прохирон понавља Еклогину одредбу о кривоклетству (чл. 2. XVII тит.). Међутим, словенска редакција Еклоге, која чини 49. главу штампане Крмчије (одштампана код С. С. Бобчева), за разлику од словенског преписа Прохирина, не садржи пропис о кривоклетству из чл. 2. XVII титуле византијског оригинала. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 42-43; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 118-141; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 165, 171; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-gömischen Rechts, Berlin, 1892, стр. 335-336.

³⁷⁶ Н. Милаш, Црквено казнено право, стр. 392-396.

³⁷⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIV, 10, стр. 161-162; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XIV, 10, стр. 72; Н. Милаш, Правила (KANONEΣ) Православне Цркве с тумачењима, књ. 2, стр. 410, 418-419.

³⁷⁸ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 43; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 141.

тужиоцу и туженом прочитају одредбу из правила „Светих Апостола и Светих Отаца”, као и да је унесу у пресуду у сваком спору који се пресуди на основу заклетве.³⁷⁹

За нормирање процесноправних елемената заклетве, садржаних у XIV глави Законика, писцима Уложенија је као основа послужио Указ од 20. маја 1625. о поступку целивања крста у суду.³⁸⁰ Истим Указом је први пут у историји руског права било санкционисано и кривоклетство. За разлику од Уложенија, овим прописом је за кривоклетство била запређена новчана казна, чију је висину у сваком појединачном случају одређивао суд („что Государ укажет”).³⁸¹ Одсуство кривоклетства из руског правног живота пре XVII века приметили су и странци, па је извесни Алберт Кампензе око 1524. г. писао папи Клименту VII како је „Русима кривоклетство и богохуљење сасвим непознато”.³⁸²

Међутим, није реч ни о каквој специфичности руског државноправног живота, јер се појава инкриминације кривоклетства у свим европским националним правима везује за промене које су захватиле средњевековни судски поступак. Наиме, у старијој варијанти средњевековног судског поступка, која се заснивала на начелима оптужног (контрадикторног) поступка, заклетва, као једно од најважнијих доказних средстава, била

³⁷⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIV, 10, стр. 151; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIV, 10, стр. 161-162, 339; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XIV, 10, стр. 72; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 141-142; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 238. Одредбу чл. 10. са изводима из канона и духовном поуком читао је *подьячий* (подписар), који је био помоћник *дьяк*-а (писара, дијака), главног руководиоца управно-судске администрације у приказима. Помоћници су формирали канцеларије према врсти поступка или грани управе. Иначе, *дьяк* је по утицају, како истиче један од најбољих познавалаца архивске грађе приказа М. Н. Тихомиров, спадао у реду највиших државних службеника. Тако један шведски представник средином XVII века назива *дьяк*-а Приказа иностраних дела (*Посольский приказ*) М. Волошенинова – *канцеларом*. М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 453; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VIII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 191, 638; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 126.

³⁸⁰ И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 573; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. 247-249; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 13.

³⁸¹ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 140.

³⁸² А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 140.

је по својим обележјима једна врста Божијег суда. Следствено, она је била, речју М. Ф. Владимирског Буданова, „безапелациона и није допуштала проверу”.³⁸³ Тако, средњевековни европски закони прецизно одређују у зависности од предмета спора, да ли је и под којим условима дозвољено доказивање заклетвом, као што одређују и страну у поступку која ће положити заклетву. Улагање жалби на пресуду која је донета на основу заклетве било је изричито забрањено. У осталом, сврха доказа у средњевековном оптужном судском поступку није била у томе „да се пред суд изнесе грађа, из које би овај могао добити материјалну истину, него је суд имао да пази само на то, да ли је онај који доказује задовољи форму”.³⁸⁴ Услед оваквих процесноправних оквира заклетве није ни постојала потреба да се инкриминише кривоклетство. С тога, ни познати средњевековни закони донети у време доминације оптужног поступка, као Саксонско огледало, Литвански статут и Душанов законик, не садрже одредбе о кривоклетству.³⁸⁵

³⁸³ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 348; Соборное Уложение 1649 года- текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 247. С. С. Бобчев је био мишљења да су и стари словенски *послухи* (јед. *послухъ*) – сведоци, произашли из саклетвеника (*conjuratores, conjureurs, очистници*). С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 84; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 760-767; М. Павловић, Српска правна историја, Крагујевац, 2005, стр. 152-153. О разлици између две врсте сведока у Кијевској Русији - *видоки и послухи* – и сличност других са саклетвеницима у М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 621-623. С тим у вези, занимљиво је да је у енглеском праву лажно сведочење почело да се кажњава, и то новчаном казном, тек од закона од 1562. године. История государства и права зарубежных стран, Том 1, Древний мир и Средние века, стр. 515.

³⁸⁴ М. Павловић, Правна историја света, стр. 240-241; История государства и права зарубежных стран, Том 1, Древний мир и Средние века, стр. 433-436, 458-459.

³⁸⁵ У Саксонском огледалу заклетва је било једно од најраспрострањенијих доказних средстава. Законодавац је изричито прописао да се тзв. заклетва очишћења (*iuramentum purgationis*) сматрала јачим доказним средством од сведочења (књ. I З. П., чл. 18, тач. 2), и као таква била је необорива. У условима оптужног поступка у коме је суд имао пасивну улогу, а заклетва све одлике Божијег суда, сам законодавац је одређивао у којим случајевима, која странка и колко пута може да положи заклетву. Између осталог, лице оптужено да је нечије дете „чупало за косу или ишибало пружењем” могло се оправдати тиме да је „избио дете ни због чега другог, већ само услед његовог прекршаја”, али само полагањем „заклетве на реликвији” (књ. II З. П., чл. 65, тач. 2). Заклетву је полагао и властелин-власник замка ако је у оптужби замак означен као место „одакле је извршен грабеж” (насилно и јавно отимање туђих ствари књ. II З. П., чл. 72, тач. 2 и 3). Уз то, отац је могао „само једном да ослободи сина, ако је био оптужен за кривично дело... полагањем заклетве на реликвији” (књ. II З. П., чл. 17, тач. 2). Саксонское зеркало, Памятник, Комментарии, Исследования, ред. В. М. Корецкий, Москва, 1985, стр. 24-25, 57, 77, 79-80. Литвански статут је имао одредбу по којој једном положена заклетва није могла да се буде оспоравана. Наиме, лице које би поднело тужбу за повраћај ствари коју је изгубило у поступку пресуђеном на основу заклетве, кажњавано је казном затвора и накнадом штете

Насупрот томе, у византијском световном праву, са истражним (инквизиционим) кривичним судским поступком и без Божијих судова као доказних средстава, среће се мноштво прописа о кривоклетству.³⁸⁶ Такође, и црквено право, услед истражног карактера црквеносудског поступка, којим је имала да се пре свега утврди материјална истина, посвећује значајну пажњу кривоклетству, као једном од тежих престапа против богопоштовања.³⁸⁷

У правима европских народа појава инкриминације кривоклетства повезана је са заменом акузаторског поступка инквизиционим судским поступком. Тако, за разлику од ранијег Саксонског огледала, *Constitutio Criminalis Carolina* не само да санкционише кривоклетство, већ му додељеном позицијом у систематизацији, јер следи одмах иза богохуљења као првог нормираног кривичног дела, придаје значај деликта високог степена друштвене опасности.³⁸⁸

Исте тенденције у развоју средњовековног судског поступка условиле су појаву кривоклетства као световног кривичног дела и у руском праву. Најпре је у првој фази заклетва, средином XVI века, потиснула друга два облика Божијег суда – двобој и ордалије.³⁸⁹ Потом је са постепеним истискивањем оптужног поступка истражним судским поступком дошло до ограничавања примене заклетве као доказног средства и истовремено до њеног детаљног правног нормирања. Овај процес, започет Указом од 1625. године,

у корист друге стране (поглавље IV, арт. 75). Статут великага княства літоўскага 1588. стр. 396; Т. И. Довнар, Н. М. Юрашевич, Историја государства и права Беларуси, стр. 109; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 476-477; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави, стр. 732-737, 770.

³⁸⁶ К. Е. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, стр. 407-408.

³⁸⁷ Н. Милаш, Православно црквено право, стр. 504-511; Н. Милаш, Црквено казнено право, стр. 395-396.

³⁸⁸ Кривоклетник се по Каролини кажњавао апсолутним талионом, односно оном казном коју је својом лажном заклетвом доносио другом (чл. CVII). Претпоставља се да је апсолутни талион „преузет из римског права посредством *Тужбеног огледала* (Klagspiegel)” - популарног списа италијанских средњовековних правника. Каролина, Уголовно – судечно уложение Карла V, стр. 13, 82-83.

³⁸⁹ В. Кључевски не само да истиче да је заклетва, као трећи облик Божијег суда потиснула двобој, већ указује и на то да су двобој (поле) и заклетва, водећи порекло из многобожачких времена, били тесно повезани. Наиме, заклетва странака у спору, пре него што је постала самостално доказно средство, редовно је предходила двобоју. Ова древна судска веза утицала је и на етимолошко сродство заклетве са двобојем, јер стара словенска реч за заклетву – *рота*, како показује овај руски историчар, има исти корен као и реч *рать* – *борьба*. *Ротится* значи исто што и ратовати, тући се. В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm

добрио је своју завршну форму у Уложенију 1649. године. По његовима одредбама заклетва се могла изводити само у одсуству других доказних средстава, али и тада само у старом оптужном поступку – суду. Осим тога, био је ограничен и круг дела код којих је било могуће доказивање путем заклетве. Она није могла да се користи за доказивање кривичних дела за која се судило у инквизиционом поступку - *сиску*, као ни у грађанским стварима које су се решавале на основу власничких (*крепость*) и других јавних писаних исправа. Уз то, Уложеније искључује примену заклетве и у споровима чија вредност није прелазила износ од 1 рубље (чл. 10, гл. XIV). Такође, заклетва се није могла дати више од три пута у току живота, а у случају четврте тужбе против истог лица уместо заклетве примењивала су се доказна средства сиског (инквизиционог) поступка, пре свега тортура.³⁹⁰ Уз ограничења примене заклетве као доказног средства, текао је и процес десакрализације поступка у коме се она полагала. У Уложенију се мења одредба Указа од 1625. по коме су православни (Руси) били обавезни да заклетву полагају у цркви св. Николаја Гостунског, која се налазила у Кремљу у непосредној близини већине приказа, и уместо тога се прописује да странке полагају заклетву у приказу који им је судио, пред његовим службеницима, а у одсуству свештеника.³⁹¹ Најзад, коначно увођење кривоклетства у ред световних кривичних дела, корелира са потпуно доминантном позицијом коју Уложеније обезбеђује истражном поступку - *сиск*, у односу на оптужни поступак - *суд*.³⁹² У оваквим измењеним условима заклетва се приближавала обичном сведочењу, па је самим тим инкриминација кривоклетства постала могућа, али и нужна. И док је само инкриминисање кривоклетства у Уложенију дошло као последица органског развоја руског и европског средњовековног судског поступка, казна одузимања процесноправне способности за кривоклетство прописана Уложенијем, по свој прилици је преузета из *Закона судни људем*. Наиме, у одељку „О сведоцима и о судијама” („О

³⁹⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 638; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 247-249; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 237-238; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370 ; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 573.

³⁹¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 248; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 638; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230-249.

³⁹² М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 676-677; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 635; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 206-207, 219-224.

послусахъ и о судіяхъ”) ове код Руса изузетно популарне словенске компилација, за лажне сведоке је прописано: „Аще ли въ кое время обрящутся лжуще, не достоинъ же потомъ ни въ едину прю техъ послуховъ приимати, иже будутъ когда обличени лжуще и престапующе законъ Божій”.³⁹³

2.1.4. Одвраћање од православне вере

Међу разнородним деликтима који су санкционисани у XXII глави Уложенија, која носи наслов „Указ за какве кривице кога казнити смртном казном и за какве кривице смрћу не кажњавати, али казни подврћи”, налази се и кривично дело одвраћања од православне вере.³⁹⁴ Иако је, имајући у виду православље као заштитни објект, очигледно реч о кривичном делу против вере, оно није регулисано у оквиру I главе Уложенија, већ заједно са појединим кривичним делима против личности, јавног морала и друштвеног поретка. У овом случају се потврђује запажање проф. Томсинова да је у Уложенију логику распореда правне материје „истина, тешко пронаћи”, али да тај „распоред не може да се назове потпуно хаотичним”.³⁹⁵ Наиме, оваква позиција у систему норми кривичног дела одвраћања од православне вере није само последица неразвијене правно-теоријске мисли, већ и потребе законодавца да у посебној глави, у казуистичној форми, инкриминише поједина дела која до тада нису била санкционисана у руском законодавству. Зато поједини коментатори XXII главу називају „допунском” у односу на XXI главу, која „искључиво изражава традиционални правац у уређењу бића појединих кривичних дела – крађа, разбојништво, грабеж, и убиство”.³⁹⁶ Управо, кривично дело одвраћања од

³⁹³ Наведено према тзв. обширној редакцији Закона судни људем коју С. С. Бочев преноси на основу издања *Софійския временникъ I*, П. Строева, Москва 1820. Ова одредба Закона судни људем писцима Уложенија је била доступна и преко Крмчије, јер се налази у оквиру 46. главе штампане Крмчије, која носи наслов *Судебникъ Царя Константина*. С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 102; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, 19; И. Д. Беляев, Лекции по истории русскаго законодательства, стр. 196-198.

³⁹⁴ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXII, 24, стр. 250; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXII, 24, стр. 131; И. Д. Беляев, История русскаго законодательства, стр. 576.

³⁹⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 42.

³⁹⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 382-383. А. Г. Мањков се „издвајање” кривичног дела одвраћања од православне вере „из I главе и смештање са другим кривичним

православне вере потврђује овакву намеру законописаца, јер се ради о кривичном делу које се први пут санкционише у руском праву.³⁹⁷

Законодавац Уложенија даје подробан законски опис кривичног дела одвраћања од православне вере. Починилац овог дела се у Законику означавао изразом *Бусурман*, термином који се у руским службеним документима у периоду од XVI до XVIII века користио за муслимане.³⁹⁸ Израз *Бусурман* у варијанти *Басурман* сусреће се и у литванско-руској држави, као термин којим су се у Литванском статуту означавали сви муслимани, независно од њихове етничке припадности („Татарин и каждый Басурман”).³⁹⁹ Одвраћање од православне вере је могло да се изврши само над „руским човеком”, односно православним подаником Царства, јер се руско национално име у Законику поистовећује са православном вероисповешћу. Радња овог деликта против вере састојала се у преласку православног Руса у ислам („руског човека обусурманити”).⁴⁰⁰ Поред ових основних обележја, законописци су у биће кривичног дела одвраћања од православне вере уградили и елементе начина извршења и последице кривичног дела. Наиме, за постојање кривичне одговорности било је неопходно да „Бусурман... *насиљем или обманом* принуди руског човека ка својој бусурманској вери”. Из оваког описа начина извршења поједини писци су извукли закључак да се „у Уложенију осуђује насиље и обмана, као и у низу других одредби које немају везе са религијом, а не само преобраћивање”.⁴⁰¹ Промена вере услед слободног избора није била инкриминисана у оквиру овог кривичног дела, јер се у ондашњој Русији, како примећује А. Попов, „сматрала незамисливим и немогућим поступком”.⁴⁰² Постојање кривичног дела одвраћања од православне вере законодавац Уложенија је везао не само за одређени начин извршења, већ и за наступање законом предвиђене последице. Она се састојала у томе да православни Рус буде „по бусурманској делима која су кажњавана смртном казном”, чини „чудним и недоследним”. А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 201-202.

³⁹⁷ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 153; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 390-391.

³⁹⁸ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 1 (А-Б), стр. 359; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 390.

³⁹⁹ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XII, арт. 9, стр. 442.

⁴⁰⁰ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXII, 24, стр. 250; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXII, 24, стр. 131; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 154.

⁴⁰¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

⁴⁰² А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 154.

вери обрзан”, јер се по законодавцу „прелазак у бусурманску веру само и изражавао тим последњим”.⁴⁰³ Помињање обреда обрезања у одредби чл. 24, а уз то и честа употреба у изворима речи *Бусурман* као синонима за све иноверце, навела је неке ауторе да у субјекте овог дела сврстају, поред муслимана, и Јевреје.⁴⁰⁴ За кривично дело одвраћања од православне вере судило се у истражном поступку - *сиску* („и тог Бусурмана по сиску казнити”). Осуђени се, као и за богохуљење, кажњавао смртном казном спаљивања.⁴⁰⁵

Законодавац је одвраћање третирао као једностранни акт, јер се вероодступник (апостата) није сматрао деликвентом, већ „жртвом насиља и обмане”. Следствено, апостата није кривичноправно одговарао за свој поступак, али су световне власти по одредби чл. 24. XXII главе Уложенија биле дужне да апостату који је примио ислам („обусурмањеног”) „пошаљу патријарху, или другој власти и заповедамо казнити га по правилу Светих Апостола и Светих Отаца”.⁴⁰⁶ У 69. глави штампане Крмчије, као и 98. глави Великог Требника, прописан је црквени обред који је морао да се изврши над оним који се одрекао хришћанске вере, па се касније покајао. Поред тога читав низ канона детаљно уређује преступ апостасије, предвиђајући различите црквене казне за добровољне апостате и апостате из нужде.⁴⁰⁷

Трагајући за реципираним прописима византијског права у Уложенију, Н. И. Тиктин је указао на две одредбе Прохирона које су по њему послужиле као основа за састављање чл. 24. XXII главе Уложенија. Реч је о 31. и 32. члану XXXIX титуле Прохирона, који се налазе и у словенској редакцији Прохирона у Крмчији (гл. 48, гр. 39,

⁴⁰³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 11; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 154. За разлику од других аутора, коментатори Уложенија у *Российское законодательство X-XX веков* дају најширу дефиницију појма Бусурман, јер њиме обухватају све иноверне. *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 435.

⁴⁰⁴ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 153; *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 1 (А-Б), стр. 359.

⁴⁰⁵ В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 86; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 435; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

⁴⁰⁶ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXII, 24, стр. 254; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, гл. XXII, 24, стр. 250; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. XXII, 24, стр. 131.

⁴⁰⁷ А. С. Павлов, *Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам*, стр. 666; Н. Милаш, *Црквено казнено право*, стр. 344-352.

ст. 31 и 32). У првој одредби Прохирона, према редакцији из Крмчије, стоји: „Аще жидовинъ христіанина раба имый, и обрежетъ его, да отсекутъ ему главу”; док пропис члана 32. гласи: „Аще жидовинъ или агарянинъ дерзнетъ развратити отъ христіанскія веры христіанина, главней повиненъ есть казни”. У овом другом пропису је у Крмчији у односу на оригиналну норму Прохирона интервенисано, па се уз Јеврејина, као субјект кривичног дела помиње и муслиман – агарянинъ.⁴⁰⁸ Н. И. Тиктин је у истраживању порекла одредбе Уложенија о одвраћању од православне вере отишао и корак даље, па је у Кодексу Јустинијановог *Codrus iuris civilis-a* пронашао извор наведених Прохионових норми.⁴⁰⁹ Тиктинове истраживачке резултате је неку годину касније потврдио каноничар А. Попов, наводећи још један аргумент у прилог византијског порекла прописа Уложенија о одвраћању од православне вере. Наиме, у Законику од 1669. године, који је познат по почетним речима свог наслова као *Новоуказные статьи* („Новоуказные статьи о татевных, разбойных и убийственных делах”), а који, како стоји у његовом заглављу, заправо предстаља допуну XXI и XXII главе Уложенија, налази се дословце преписана одредба чл. 24. XXII главе Уложенија. Међутим, уз стари пропис налази се допуна у којој се у целини наводе чланови 31. и 32. XXXIX титуле Прохирона, као својеврсно објашњење порекла домаће норме, чија се снага ојачавала упућивањем на ауторитет византијског права.⁴¹⁰ Попов, као и Тиктин, примећује да се пропис Уложенија о

⁴⁰⁸ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 41. Пре Н. И. Тиктина, на везу између чл. 24. XXII главе Уложенија и „32. и 31. одредбе 39. гране 48. главе Крмчије” указао је и Н. Калачов, у збирном поређењу XXII главе Уложенија и Крмчије. Н. Калачов, О значенин Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 9, 113.

⁴⁰⁹ Тиктин наводи да је одредба чл. 31. XXXIX титуле Прохирона преузета је из *Cod. lib. I tit. X, 1*: „*Imp. Constantius A. ad Evagrium. Iudaeus servum Christianum nec comparare debet, nec largitatis vel alio quocunaque titulo consequetur. Quodsi aliquis Iudaeorum mancipium vel Christianum habuerit, vel sectae alterius seu nationis crediderit eh quacunque causa possidendum, et id circum ciderit, non solum mancipii damno mulctetur, verum etiam capitali sententia puniatur, ipso servo pro praemio libertate donando*”. Одредба чл. 32. XXXIX титуле Прохирона има паралелу у *Cod. lib. I tit. IX, 18*: „*Si Iudaeus pertrahere Christianum ad religionem suam ausus fuerit, proscribitur et sanguinus roenam sustinet*”. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 41.

⁴¹⁰ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 153-155. За *Новоуказные статьи* посебно је инструктивна анализа Бељајева. Он као једну од најзначајнијих карактеристика овог законика наводи то што је био „постојано окренут ка градским грчким законима и у многим случајевима потврђује своје одредбе грчким прописима”. И. Д. Бељаев, История русского законодательства, стр. 584-589. *Новоуказные статьи* наведене према издању В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 382-415, где је штампан

одвраћању од православне вере од византијског изворника разликује једино по начину извршења смртне казне. У Прохирону се за ово кривично дело смртна казна извршавала одсецањем главе мачем, а у Уложенију спаљивањем. Изнета је претпоставка да се у случају Уложенија ради о позајмици из Литванског статута, у коме је казна спаљивања била прописана у арт. 9. XII поглавља за оне Јевреје или Татаре, поданике Великог књажевства литванског, који би децу својих хришћанских закупаца или ослобођених заробљеника-робова, на прелазак у „јеврејство” и „басурманство” (ислам) „подстицали и обрезали”.⁴¹¹

Ставови Тиктина и Попова о византијском пореклу прописа Уложенија о одвраћању од православне вере потврђени су у обимном истраживању М. Бенеманског посвећеног утицају Прохирона на руско право. Дотадашњу аргументацију Бенемански проширује са две нове тезе, које представљају „индиректне доказе утицаја” 31. и 32. члана XXXIX титуле Прохирона на чл. 24. XXII главе Уложенија. Прва теза се односи на то што руски законодавац држећи се византијског извора не предвиђа случај „добровољне апостасије од православне вере”. Друга теза полази од чињенице, да због потпуне рецепције византијских норми, кривичним делом одвраћања од православне вере у Уложенију нису били обухваћени случајеви „преобраћивања у друге вероисповести, мимо оних које признају обрезање - у хришћанске вероисповести: римско-католичку, лутеранску, што се више пута догађало и против чега је државна власт већ предузимала познате мере”. С тога, Бенемански закључује, да је „разлика између Уложенија и Прохирона у називу преступника (Бусурман-Јеврејин) и у облику казне којој се он подвргавао, а у свему осталом састављачи Уложенија су тај случај на овом месту конструисали исувише једнострано, не гледајући ван граница византијске норме”.⁴¹²

Поједини савремени коментатори Уложенија исказали су резерву према тези о византијском пореклу прописа Уложенија о кривичном делу одвраћања од православне вере. У најкраћем, „Крмчија говори о одвођењу хришћана у ислам, а Уложеније – о

интегрални текст овог законика.

⁴¹¹ Попов упућује на ову одредбу Статута, али је не наводи, ни делимично, ни у целини. А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 155. Смртну казну за ово дело законодавац прописује следећим речима: „... было бы это о нем доказано, тогда без малейшего милосердия таковой смертной казнию через огонь должен быть наказан...” Иначе наведени пропис садрже друга (од 1566.г) и трећа редакција (1588.г) Статута. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XII, арт. 9, стр. 442.

⁴¹² М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 201-203.

насиљу и обмани с тим циљем”.⁴¹³ Међутим, ови аутори превиђају чињеницу да језичка формулација радње извршења у 32. члану 39. гране 48. главе Крмчије - *Аще жидовинъ или агарянинъ дерзнетъ развратити* – указује на активну улогу починиоца који се осмелио (*дерзнетъ*) да преобрати (*развратити*) „од хришћанске вере хришћанина”, што најпре асоцира на радњу обмане из Уложенија.⁴¹⁴

Утицај византијског права видљив је и у другом делу чл. 24. у коме се регулише положај апостате. Наиме, у Уложенију је на исти начин уређено питање одговорности код апостасије из нужде (невољне) као и у Еклоги. По чл. 6. XVII титуле Еклоге војници који су се као заробљеници „одрекли од наше непорочне хришћанске вере, по повратку у царство предају се Цркви”. Ова одредба, потпуно истоветна са византијским оригиналом, налази се и у руским редакцијама Крмчије, у оквиру словенске Еклоге (49. гл.), као и у краткој редакцији Закона судни људем (46. гл.).⁴¹⁵ Осим тога, руски законодавац је из Византије преузео не само садржину прописа о одвраћању из православне вере, већ и технику рецепције. Спајајући две норме Прохирона у једну одредбу писци Уложенија поступају на начин који већ применио Матија Властар у својој Синтагми наводећи византијске прописе о кривичном делу одвраћања од православне вере.⁴¹⁶

Поред византијског права које је пружио нормативни образац за регулисање кривичног дела одвраћања од православне вере, на законодавце Уложенија су, по свему судећи, утицале и ондашње прилике у Русији. Отуда поједини писци закључују да су

⁴¹³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

⁴¹⁴ За реч *дерзнетъ* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 227-228. Глаголом *развратити* стари писци су означавали – обртање, извртање, изопачивање, кварење, због чега он чини етимолошку основу савремених руских глагола *вертеть* и *воротить* са значењем окретати, обртати, вртети. У семантици православне средњовековне књижевности глагол *развратити* добијао је, поред етичког значења које је упућивало на развратан и искварен живот, и дубљи онтолошки смисао, означавајући небиће, као супротност животу „по Христу”, животу у Цркви. Этимологический словарь, www.slovari.yandex.ru/~книги/.../~P/, 6. 7. 2011; Ђ. Трифуновић, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Београд, 1990, стр. 302; Большой толковый словарь русского языка, стр. 120, 150.

⁴¹⁵ С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 96, 140; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 68, 173; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, стр. 338.

⁴¹⁶ „Аще Јоудеинъ Христіанина или оглашен’наго раба стежить и обрежетъ, или дръзнетъ ко развратити христіанскыи помысль главне да томимъ будеть”. А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 470.

управо „конкретни догађаји били узрок томе што је пропис о преобраћивању дат у казуистичној форми”.⁴¹⁷

Први аутор који се бавио кривичним правом Уложенија, В. Линовски, сматрао је да је овај верски деликт уведен у Уложеније, због „делимичног одступања од православља новокрштених у Казању, који су наставили да живе са Татарима, и не само да нису извршавали хришћанске обавезе, већ нису чак ни крстили новорођенчад”. Линовски примећује, да брига законодавца да заштити православне од преварне или принудне промене вере није само била усмерена ка новокрштеним припадницима неруских народа, већ и ка православним руским насељеницима који су живели са Татарима, Черемисима (Маријци) и Чувашима, и који су како сведоче извори, „пили и јели заједно” и „с њима ступали у брак”.⁴¹⁸ Да би спречила прелазак у ислам преко злоупотребе материјалног статуса појединих руских друштвених редова, руска држава је још 1622. г. донела указ којим се забрањивало некрштеним татарским земљопоседницима да на својим имањима насељавају православне холопе.⁴¹⁹

Иако су руски колонисти долазили у додир и са домородачким сибирским народима, од којих неке помиње Линовски, који су претежно били пагани, уз један број будиста, у Уложенију се осим преласка у ислам „не говори о преобраћивању у друге нехришћанске религије (будизам, јудејство), свакако због тога што се није очекивало да такви случајеви могу да настану у пракси”.⁴²⁰ Највећа опасност за православне Русе, и после рушења Казањског и Астраханског ханства у другој пол. XVI века, претила је од ратоборних и вероломних муслиманских народа из Поволожја, југозападних сибирских степа и северног Кавказа, као од и моћног кримског ханства, ослоњеног на Цариград. Јужноруске степе су крајем XVI и почетком XVII века представљале права ловишта на која су упадале бројне кримско-татарске хорде, „односећи са собом заробљенике – основни плен који су тражили, посебно дечаке и девојчице”. Осим тога, у периоду од тридесетих до седамдесетих година XVII века букте устанци Калмица, Башкира и Татара,

⁴¹⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

⁴¹⁸ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 11. Соловјев наводи случајеве у којима су руски одметници заједно са Чувашима и Черемисима подизали побуне против централне власти у југозападном Сибиру. С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 416.

⁴¹⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 341.

⁴²⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 343. О ширењу паганског сујеверја међу Русима од стране сибирских домородаца у Е. К. Елеонская, Заговор и колдовство на Руси в XVII и XVIII столетиях, www.feb-web.ru/feb/zagovory/critics/ele/ele-005-htm.

у којима страдају насеља руских колониста, а стотине православних се одводи у ропство. Међу овим заробљеницима, који су продавани на пијацама робља, било је доста оних који су због насиља прелазили на ислам.⁴²¹ Поред ових општих узрока за исламизацију Руса, писци Уложенија су приликом санкционисања кривичног дела одвраћања од православне вере, свакако имали у виду и неке појединачне случајеве исламизовања. Тако је непосредно пре доношења Уложенија, 1646. године самозванац Тимошка Анкудинов, издајући се за сина цара Василија Шујског, током боравка у Цариграду „примио ислам и био обрезаан“.⁴²²

И док инкриминисање насилне исламизације у Уложенију одговара ондашњим руским приликама, дотле ћутање законодавца када је у питању насилни или преварни прелазак православних у римокатолицизам и протестантизам не одговара ни тадашњој руској стварности, ни законодавној пракси. Наиме, од времена цара Ивана IV и доласка првих већих група трговаца и мајстора различитих струка, Руси ступају у контакт са римокатолицима и протестантима. Већ тада је од стране Ивана IV постављено руководно начело за уређење односа према другим хришћанским вероисповестима, кога ће се руска држава држати до закона од 16. априла 1702. године, када је први пут ова материја нормативно уређена.⁴²³ Папском легату језуити Антонију Посевину, на његов захтев да се из Московског царства прогнају лутерани, одговорено је да у „руској држави живе људи разних вера, са својим обичајима, али под условом – да не преобраћају Русе у своју веру“.⁴²⁴ Ипак, због прозелитске делатности, пре свих римокатолика, руска држава, почев

⁴²¹ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 234-235; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 440-441.

⁴²² М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 202; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

⁴²³ Реч је о тзв. Манифесту Петра Великог којим је у Русији за све хришћанске вероисповести прокламована слобода богослужења: „Итакъ мы крепко того смотреть станемъ, чтобы, по прежнему обычаю, никто какъ въ своемъ публичномъ, такъ и въ частномъ отправленіи богослуженія стеснямы не были“. А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 668; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 207-208.

⁴²⁴ А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 663; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 107-108. Да борба руске државе против сваког прозелитизма није била једнострана, сведоче и бројне наредбе које је централна власт упућивала војводама у Поволожју и Сибиру против присилног крштавања неруских народа. Тако у једној наредби астраханским војводама од 1628. године стоји: „... заказати всякими мерами накрепко съ угрозами (нещаднаго наказанья), чтобы они однолично, въ Ногайскихъ улусахъ и Юрговскихъ татаръ и Едисановъ въ кочевьяхъ, ясырю ихъ татарскаго никакого не скрадывали и тайно въ неволю не крестили ни

од XVI века, па закључно са Уложенијем, предузима низ мера ради спречавања верског преобраћавања православних Руса. Најпре је требало одвојити православне од иноверних странаца, па је Михаило Теодорович забранио Немцима да живе у граду Москви, као и да носе руску националну одећу. После рушења лутеранског храма на основу Указа од 1842. г, протестантима је дозвољено да нови подигну само иза московског бедема.⁴²⁵ Овај низ партикуларних законских мера за сузбијање прозелитске активности римокатолика и протестаната које су предузимали цара Алексеј и његов отац, кодификован је у Уложенију. Тако је чланом 40. XIX главе наложено да се „немецкие керки” сруше, те да се у будуће не могу подизати цркве на поседима на којима су Немци живели у појединим деловима Москве, већ само изван града, „от церквей Божиих в далных местех”.⁴²⁶ Поред тога, чланом 70. XX главе Уложенија забрањује се неправославним странцима да убудуће држе православне као холопе или добровољне слуге. Ову забрану законодавац мотивише тиме што је православним холопима, који су радили и живели на поседима инославних странаца, чињена „теснота и осквернение, и многие бес покаяния, без отцов духовных помирают, и в Великой пост и в ные посты мясо и всякой скором едят неволею”.⁴²⁷

Одредба којом се инкриминише одвраћање од православне вере долази у систематизацији Законика после наведених прописа, али се у њој, за разлику од чл. 70. XX главе у коме се користи свеобухватни појам „иноземцем некрещеним”, под субјектом кривичног дела подразумевају само муслимани. Имајући у виду да је због односа са Пољском и Литвом „прелазак у латинство у условима XVII века неизбежно стицао политички карактер”, не помињање у чл. 24. XXII главе Уложенија одвраћања у римокатолицизам и протестантизам може се објаснити, како примећује проф.

коими мерами”. А. Чебышев - Дмитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 200-201.

⁴²⁵ А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 110-111; А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 664.

⁴²⁶ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XIX, 40, стр. 208, 384; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XIX, 40, стр. 103, 308-309; А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 665.

⁴²⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XX, 70, стр. 219; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 340-341; А. С. Павлов, Отношение Церкви к не принадлежащим ей христианским обществам, стр. 666; А. Чебышев Дмитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 232.

Владимирски Буданов, искључиво као „намерно”, из разлога који су били познати само
законописцима.⁴²⁸

⁴²⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 343; Соборное Уложение 1649 года-
текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 391.

2.2. Кривична дела против државе

Први пут у историји руског законодавства кривична дела против државе се систематски и подробно регулишу у Саборном Уложенију. Друга и трећа глава кодификације у потпуности су посвећене кривичноправној заштити личности цара и неприкосновености царског двора, те састављају подгрупу политичких деликата. Управо ове одредбе Уложенија сведоче о процесу усредсређивања врховне власти у рукама цара, потврђујући тезу да владавина цара Алексеја Михајловича представља прелазну етапу ка коначном формирању руске верзије западноевропског апсолутизма у време владавине Петра Великог.⁴²⁹ До доношења Петровог Војног законика од 1716. године (тзв. *Воинский устав*), II и III глава Уложенија представљаће „јединствени општи зборник закона о политичким кривичним делима”, али ни после тога, све до доношења гигантске петнаестотомне кодификације закона Руског Царства од 1832. године, одредбе ових глава неће изгубити позитивноправно значење.⁴³⁰ Најсвеобухватнија и најзначајнија политичка кривична дела у Уложенију су издаја, напад на живот и здравље цара и окупљање и завера. Специфичност московских политичких деликата огледа се у томе што њима, прецизније кривичним делом напад на живот и здравље цара, као руском варијантом *crimen laesae majestatis*, нису као у правима других народа биле обухваћене и такве противправне радње као што су фалсификовање новца и докумената.⁴³¹

Политички деликти чине само мањи део кривичних дела против државе која су била предвиђена у Уложенију, јер главе IV – VI, као и глава XXV Уложенија предвиђају читав низ кривичних дела којима се штитио административни и финансијски поредак Царства.⁴³² Међу овим кривичним делима по својој специфичности посебно се издвајају фалсификовање докумената, фалсификовање новца, путовање у иностранство без путне исправе и недозвољена производња и продаја алкохолног пића.

⁴²⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 145, 155-156; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 154.

⁴³⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 145.

⁴³¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345.

⁴³² А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 154-159; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157-158, 159, 160-161, 394-395.

2.2.1. Напад на живот и здравља цара

Нападу на царев живот и здравље посвећен је чл. 1. II главе Уложенија: „Будет кто каким умишленъм учнет мыслить на государское здорovie злое дело...”⁴³³ Пошто законодавац у самој норми којом регулише напад на живот и здравље цара не искључује из појма субјекта ни једну категорију лица, то се и на ово кривично дело примењује опште правило из чл. 1. X главе Уложенија по коме се надлежност правосуђа руске државе простирала, како на све поданике Московског царства, тако и на странце који су боравили у њему.⁴³⁴

Заштитни објект код кривичног дела напада на живот и здравље цара законодавац у наслову II главе именује синтагмом „царско здравље” („О царској части и како његово царско здравље одбрани”).⁴³⁵ У монографији специјално посвећеној материјалноправним и процесноправним аспектима „политичких кривичних дела” у Русији XVII века, Г. Г. Телберг даје детаљно објашњење правнотехничког термина „царско здравље”. Наиме, овим појмом се обухватало, како само царско здравље, тако и његов живот. Следствено, кривичним делом напад на живот и здравље цара биле су инкриминисане не само радње које су могле да наруше здравље цара, већ и оне које су непосредно могле да угрозе његов живот. Истовремено, под појмом здравља московски законописци XVII века подразумевали су, како физичко, тако и духовно здравље. Заправо, духовно здравље цара је за законодавце Уложенија имало претежнији значај, јер, како закључује Телберг, „личност цара једва да је могла да буде објект телесних повреда и удараца, већ се углавном могла умишљајем навести на њега неизлечива болест, „бацити на њега свакакав зли урок’ (*испортить его всякой злой порчей*), како су говорили и веровали у Москви, или пак „опчинити и омађијати’ (*приворжить и счаровать*), т.ј. освојити његову духовну самосталност за различите и тајанствене намере”.⁴³⁶ Обухватајући термином - *государское здорovie* – поред здравља, и живот цара, законодавац указује на

⁴³³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 1, стр. 61-62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 1, стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 1, стр. 20.

⁴³⁴ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 1, стр. 102; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной, стр. гл. X, 1, 31.

⁴³⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 1, стр. 61-62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 1, стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 1, стр. 20.

једнаку вредност ових заштитних добара, а тиме и на истоветан степен друштвене опасности који условљава њихову јединствену кривичноправну заштиту. Насупрот томе, у Уложенију се код кривичних дела против личности, услед неједнаке вредности и друштвене опасности, доследно разграничава кривичноправна заштита живота од кривичноправне заштите здравља. Дефинишући на овај начин заштитни објект код кривичног дела напад на живот и здравље цара, законодавац Уложенија се враћа древном принципу који се среће у одредбама најстарије редакције Руске Правде, по коме су се тешке телесне повреде (губитак руку или ногу) у погледу кривичне одговорности и казне уподобљавале кривичном делу убиства. Исти разлози су водили старијег и новијег руског законодавца да усвоји наведени принцип. У Кијевској Русији је тешка телесна повреда у грађанскоправном смислу код оштећеног изазивала исте последице као и убиство, јер је доводила до грађанскоправне смрти, односно губитка пословне способности и стављања под старатељство Цркве.⁴³⁷ За „руско самодржавље”, као форму државне организације чију је суштину Иван IV изразио питањем Курбском – *Како се он назива самодржцем, ако сам не уређује државу?* - напад на царско здравље био је „смртно опасан” колико и непосредни атак на његов живот.⁴³⁸ О степену вредности заштитног објекта код овог, али и код других политичких деликата, говори и чињеница да су ова кривична дела била једина изузета од општег правила забране суђења недељом и другим празничним данима, садржаног у чл. 25. X главе Уложенија (*А в воскресной день никого не судить, и в приказех не сидеть, и никаких дел не делать, oprичь самых нужных государственных дел*). Велика друштвена вредност заштитног објекта захтевала је и правовремену судску заштиту.⁴³⁹

Код кривичног дела напад на живот и здравље цара заштитни објект се сводио само на личност цара, док о кривичноправној заштити чланова царског дома законодавац не

⁴³⁶ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 267-268. Тельбергов став у потпуности усвајају коментатори издања Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 390.

⁴³⁷ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 63; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 319-320; И. Д. Беляев, Лекции по истории русского законодательства, стр. 212-214.

⁴³⁸ Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, стр. 43-44, 55-58; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 337-338; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 153-154.

⁴³⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 25, стр. 85. О одредби чл. 25. X главе Уложенија о празницима више у поглављу доношење Незаконите пресуде.

говори ништа. С друге стране, тзв. *крсноцеловатељне заклетве*, као и судска пракса XVII века показују да угрожавање живота и здравља најближих царских сродника није квалификовано као обично кривично дело против живота и здравља, већ као политички деликт. Непомињање чланова царског дома у оквиру чл. 1. II главе Уложенија, Телберг објашњава, уз извесну крајност у закључцима, променама које је *смутно време* произвело у положају руског монарха. Уместо владара-вотчиника који влада на основу наследног права које припада династији, чији поједини чланови сматрају да и њима припада део наследног породичног владарског достојанства, после *смутног времена* имамо владара изабраног Земским сабором коме је лично уручена врховна власт, због „чега други чланови недавно изабраног царског рода нису били ни у каквом правном односу према власти и на основу ње нису могли полагати никаква лична или породична права”.⁴⁴⁰

За напад на живот и здравље цара судило се у руској варијанти инквизиционог поступка – *сиску*. Као и код других политичких кривичних дела, стварно надлежан суд по правилу је био цар са Бољарском думом, који је у овим предметима одлуку доносио према формули из чл. 33. XX главе Уложенија: „А будет кто изменит из Московскаго государства отъедет в и(ы)ное господарство... по государеву указу и по боярском приговору дана будет воля...”.⁴⁴¹ Понекад су за ситније политичке деликте судиле и војводе. Ипак, када су у питању политичка кривична дела прворазредна обавеза војвода састојала се у вођењу истраге о делима извршеним у градовима и *ујездима* (окрузима), али према стриктним упутствима из Москве, посебно када се радило о примени тортуре. Многобројна формална ограничења дискреционе власти војвода у вођењу истраге за политичке деликте требала су да спрече злоупотребе, до којих је, иначе често, долазило у пракси. За политичке деликте извршене на подручју Москве истрагу је, према сведочанствима из доступне судске праксе, најчешће спроводио Разрјадни приказ.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 102-103.

⁴⁴¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XX, 33, стр. 211; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XX, 33, стр. 213; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XX, 33, стр. 107; Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 293-306.

⁴⁴² Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 278-292, 307-314; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 243; А. Н. Филиппов, Учебник истории русскаго права, стр. 493; М. А. Чельцов-Бebutов, Курс уголовно-процессуального права, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 683. Норма која на најопштији начин регулише обавезу војвода да воде

Процесна специфичност код свих политичких деликата, па и код напада на живот и здравље цара, било је непостојање жалбеног поступка, а донету пресуду су услед сазнања нових материјалних чињеница једино могли *ex officio* да преиспитају цар и Бојарска дума.

443

За напад на живот и здравље цара, које су московски правници XVII века квалификовали као тешко кривично дело против државе, у чл. 1. прописана је смртна казна.⁴⁴⁴ Поједини аутори су сматрали да је уз смртну казну, као кумулативна казна била запрећена и конфискација имовине. При томе су полазили од чл. 5. II главе Уложенија, који предвиђа да ће се „поместија и вотчине (приватна својина) и имовина издајничка узети за цара”, закључујући како у погледу казне конфискације ова одредба има карактер општег правила за сва кривична дела против државе санкционисана у прва четири члана II главе.⁴⁴⁵ Међутим, употреба у чл. 5. придева „издајничка” за имовину која се одузимала конфискацијом, а посебно судска пракса XVII века, у којој се код кривичних дела против државе казна конфискације редовно и искључиво сусреће у пресудама за издају, ограничава важење општег прописа о казни конфискације из чл. 5. само на различите облике издаје предвиђене у Уложенију.⁴⁴⁶

Лаконски опис кривичног дела напад на живот и здравље цара - *Будет кто каким умишленъм учнет мыслить на государское здорovie злое дело* – проузроковао је у науци дуг и компликован спор око питања да ли је за кривичну одговорност био довољан „голи

истрагу за политичке деликте, при том их стављајући у непосредну зависност од централне власти, налази се у чл. 6. VI главе: „А воеводам тех людей, на кого будет извет, спрашивать и сыскивати про них против извету всякими сыски накрепко и писати о том к государю, а тех людей, на кого будет извет, до государева указу сажати в тюрьму”. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. II, 1, стр. 61-62; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, гл. II, 1, стр. 86; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. II, 1, стр. 20.

⁴⁴³ Г. Г. Тельберг, *Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века*, стр. 304-306.

⁴⁴⁴ *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 260, 263; И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, стр. 564; В. Строев, *Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году*, стр. 86.

⁴⁴⁵ В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 16-17; Н. Д. Сергеевский, *Наказание в русском праве XVII века*, стр. 259; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 148; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 33.

⁴⁴⁶ Г. Г. Тельберг, *Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века*, стр. 59-60, 267-268.

умишљај” или је било неопходно и предузимање „припремних радњи”. Највећи број руских правних историчара сматрао је да је за постојање овог кривичног дела био довољан само „голи умишљај”. Тако В. И. Сергејевич тезу о кажњивости голог умишљаја код кривичног дела напад на царев живот и здравље брани позивањем на анологију правноисторијског развоја, јер је „у читавој западној средњевековној Европи голи умишљај против живота и здравља цара доводио до истих последица, као и само извршење”. У прилог свом ставу аутор наводи и одредбу чл. 8. XXII главе Уложенија, којом је такође предвиђена кривична одговорност за „голи умишљај”, у случају када слуга „помыслит смертное убийство на того, кому он служит”.⁴⁴⁷ Насупрот оваквим ставовима, Г. Г. Тельберг износи тврдњу да се у Уложенију код кривичног дела напад на живот и здравље цара „предвиђа, у сваком случају, не голи умишљај, већ онај који је усложњен неким припремним радњама”. Исти аутор истиче да „сама редакција одредбе говори у прилог таквог тумачења: у одредби се помиње *сиск*, који је морао да се спроведе да би се изрекла казна, а и биће кривичног дела се одређује тако да се не ограничава речју *мислио*, већ се додаје: *мислио и хтео чинити*.” („про то его злое умышленье сыщется допряма, что он царское величество злое дело мыслил, и делать хотел, и такова по сыску казнить смертию”, чл. 1. II главе).⁴⁴⁸ Заправо, Тельберг у свом специјалистичком раду само развија тезу коју је већ раније у синтетичкој форми изнео проф. Владимирски Буданов, истичући да Уложеније код кривичних дела против државе познаје „умишљај који се изражавао кроз неке припремне радње, пошто је код њега за осуду било потребно да се спроведе *сиск*”.⁴⁴⁹ Савремени коментатори Уложенија, у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, иако сматрају да су речи *мислио* (*мыслил*) и *хтео* (*хотел*) „у суштини блиске по значењу”, признају да је, „свакако, такав умишљај морао да буде испољен у некој усменој форми или у форми започетих припремних радњи, јер је само тада он могао да буде предмет пријаве (*извет*) и *сиска* на основу пријаве”.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370. Уз Сергејевича, тезу о кажњивости већ самог „голог умишљаја” код кривичног дела напад на живот и здравље цара, изнесе и Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 48, В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 5, као и аутори коментара Уложенија у издању Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 260-261.

⁴⁴⁸ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 63-65.

⁴⁴⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русакого права, стр. 341.

⁴⁵⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 146.

Независно од обима радње формулисане синтагмом *кто каким умишленъм учнет мыслить*, кажњивост нижег стадијума у реализацији дела („умишљај на царско здравље”), нужно претпоставља постојање кажњивости и за више фазе реализације - покушај и довршење дела, иако се код напада на живот и здравље цара законодавац то експлицитно не предвиђа.⁴⁵¹

Одговор на недоумице када је у питања радња извршења, настале услед језичке недоречености одредбе чл. 1. II главе Уложенија, пружа судска пракса у Московском царству у XVII веку. Умишљај „на царско здравље” изражен у писменој форми у пракси се сматрао радњом припреме, па се стога редовно квалификовао као кривично дело напад на живот и здравље цара. Међутим, умишљај испољен речима није се квалификовао као напад на живот и здравље цара, већ је чинио посебно кривично дело против државе, које се у московској правој терминологији називало „непристојна реч”, а кажњавало се блаже, најчешће урезивањем језика и прогонством. Ово дело није било укључено у Законик, да као лакше кривично дело не би умањило политичку тежину II главе Уложенија.⁴⁵²

Судске пресуде за кривично дело напад на живот и здравље цара сведоче да су се у пракси најчешћи појављивали они случајеви у којима је радњу извршења (*злое дело*) чинио „зао волшебни умишљај на царско здравље” („злой волшебный умысел на государственное здоровье”). Тако је 1689. године извесни Ивашка Шчербачев осуђен „по уложению за злой волшебный умысел на их государственное здоровье”. У исто време, врач Дорощко, са групом саучесника, оптужен је за „зао, волшебни, богоотпадни умишљај на његово царско здравље”, зато што је „пустио низ ветар магијске речи на цара Петра Алексејевича и његову мајку Наталију Кириловну”. „Пуштање низ ветар” (*насылка по ветру*) је спадало у најчешће примењиване облике магије, а састојало се у томе што је маг користио силу ветра да кроз прашину баца чини на жртву. Осим „пуштањем низ ветар”, живот и здравље цара су нападани, како сведочи случај Дашке Ламанове, и посипањем пепела од спалених женских кошуља по траговима цара и царице. Суђење врачари Евтошки од 1698. године показује да су њени клијенти били људи и жене из најужег дворског круга. Из тог разлога су се дворјани (тзв. *придворные чины*), посебно они чиновни међу њима који су бринули о дворским одајама, царској трпези или о другим свакодневним потребама царске породице (нпр. *постельник* и *стольник*), заклетвом

⁴⁵¹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 66.

⁴⁵² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 261-262; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345.

обавезивали да неће бацати уроке „у јело, у пиће, у поврће, у зачинске траве, у одећу, у пешкире, у постељу”.⁴⁵³

Иако преглед руске судске праксе XVII века, који сакупио Н. Новомбергски, потврђује да су постојала, додуше, не тако бројна и у погледу изречених казни неуједначена суђења за враџбине, у Уложенију, осим у оквиру кривичног дела напад на живот и здравље цара, враџбине нису биле инкриминисане као самостално кривично дело. Имајући у виду ову чињеницу, као и случај лекара Квирина, који је осуђен за враџбине, па је потом помилован и прогнан из Русији, проф. Владимирски Буданов је извео закључак да „пракса у московској епохи, упоређујући је са ондашњом праксом у западној Европи, показује веома мало случајева кривичног гоњења врача”. Уз то, у православној Русији није постојала, као у римокатоличкој Европи, теорија демонологије, због чега није ни било онакве инквизиторске ревности са којом су у Европи гоњене вештице.⁴⁵⁴

Следствено, руско правосуђе се према враџбинама односило са крајном строгошћу само онда, како признаје Н. Новомбергски, када су оне биле усмерене ка цару и његовом најближем окружењу, чиме су се претварале у средство за извршење кривичног дела против државе. Код напада на живот и здравље цара, веровање руског хришћанског друштва у онострану реалност магије и страх од њеног дејства, додатно је ојачаван тиме што су се случајеви „злог волшебног умишљаја на царско здравље” редовно јављали у условима великих друштвених немира и династијских криза. Тако су наведена суђења за „зао волшебни умишљај на царско здравље” од 1689. године била у вези са устанком

⁴⁵³ Дворјани (дворске слуге) или *придворные чины* био је један од службених разреда у Московском царству. Чинили су га различити виши и нижи чиновни, чија се дужност према држави састојала у вршењу служби на двору. Називи чиновна водили су порекло од садржаја првих најједноставнијих дужности које су лица са овим чиновима обављала на дворовима старих руских кнежева, а којима су се са усложњавањем и разграњавањем државне управе додавале нове дужности. Тако је *постельник*, према сведочењу Георгија Котошихина, одговарао за царску постељу и спавао је с њим (царем) када није спавао са царицом; такође код овог *постельника* налазио се царски печат за ванредна и тајна питања. О Русији, в царствование Алексея Михайловича. Глава 2, О царских чиновных и всяких служилых людех. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, Томск, 1907, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm, 5.4. 2011; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 223- 224; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 68; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 24; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 426-427; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 119.

⁴⁵⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 343; Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm.

стрелца и преласком власти из руку царице - кћерке Софије Алексејевне у руке царице - супруге Наталије Кириловне. Уз то, врачаре су неретко оптуживане, као у случају извесне Настке чији је муж био Литванац, да су радиле у интересу „литванског и пољског краља”.⁴⁵⁵ Осим тога, реална димензија оптужби за „зао волшебни умишљај на царско здравље” огледала се и у чињеници да су за напад на живот и здравље цара често оптуживани травари, али и лекари, који су уз то у средњовековној Русији у највећем броју били странци. Како у свом делу посвећеном историји руске медицине истиче Новомбергски, научна фармакологија историјски гледано настала је из вековног искуства травара и народних исцелитеља. Ретки лекари седамнаестог века лечећи биљним препаратима, ризиковали су да у случају неуспеха буду оптужени са тровање, које се у оно време сматрало делом волшебних сила. И сам староруски назив за враџбине - *зелейничество*, који се среће још у Уставу св. Владимира, има етимолошки корен у речи *зеле*, која има значење лековитог, али и отровног биља. Инкриминисање у Уложенију напада на живот и здравље цара има дугу трагичну предисторију тровања многих чланова руских владарских породица. Цар Иван IV, обраћајући се 1572. године црквеном Сабору да би му одобрио закључење четвртог брака, наводи како су му све три претходне жене умрле, јер су их „*испортили злою отравою*”.⁴⁵⁶ У Русији у XVII веку рад лекара, који су до осамдесетих година овог века искључиво били у државној служби, контролисао је Апотекарски приказ. У чему се састојао надзор над лекарима види се из заклетве коју су полагали чиновници овог приказа, у којој су се, између осталог, обавезивали да ће спречити сваки вид тровања цара – *и зелья, лихова и коренья не давати, и с лихим ни с*

⁴⁵⁵ Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 68; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 551.

⁴⁵⁶ Цар Иван IV се није обраћао само црквеном Сабору да му дозволи закључење четвртог брака, већ и енглеској краљици Елизабети како би му обезбедила стручног, а пре свега поузданог лекара коме би поверио своје здравље. Из Елизабетиног одговора упућеног 1581. године најбоље се види како је у средњем веку избор лекара вршен с обзиром на његова лична својства, чиме је однос владара и лекара стицао обележја односа *intuitu personae*. Између осталог, краљица Елизабета пише руском цару: „Шалем ти доктора Роберта Јакобса, као човека искусног у лечењу болести, уступам њега теби, брату мом, не зато што мени он није био потребан, већ због тога што је теби неопходан. Можеш му са поузданошћу поверити своје здравље”. Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), Москва, 1978, стр. 368, 371-372.

каким злым умыслением и с порчею к ним государю не приходити.⁴⁵⁷ И поред тога поједини лекари, попут Данила фон Гадена који је лечио цара Федора Алексејевича, оптуживани су у доба великих друштвених сукоба да су као врачари (*чернокнижник*) криви за цареву смрт. За поједине од њих, као што је био Пољак Силин, позван да излечи болесне очи цара Ивана Алексејевича, у судским поступцима је доказано да су се заиста служили окултизмом и прорицањима, да би помоћу њих, а уз подршку моћних руских патрона и саучесника, утицали на дворски и политички живот руске државе.⁴⁵⁸

Мотив починиоца није улазио у биће кривичног дела напад на живот и здравље цара. Међутим, опскурна природа најчешће предузиманих радњи извршења, а посебно последице које су могле да наступе извршењем овог кривичног дела, утицале су да један од најбитнијих предмет *сисика* буде истраживање мотива починиоца.⁴⁵⁹

Када је у питању порекло одредбе Уложенија којом се санкционисао напада на живот и здравље цара, сами законописци су на маргини рукописног примерка Законика, уз члан 1. II главе оставили белешку: „Из Литовског”. Следећи ову напомену, већ први истраживачи Уложенија су утврдили да се ради о артикулу 3. I поглавља Литванског статута од 1588. године (трећа редакција), који носи наслов: „Уврѣда нашег владарског

⁴⁵⁷ По Указу о лекарима и апотекарима, донетог за време владавине царева Иван и Петар Алексејевича, бојари који су службовали у Апотекарском приказу, као и бојари у дворској служби, били су дужни да пре цара у мањој дози пробају лек. Тако је оптужени бојар Матвејев, који је у време болесног цара Федора Алексејевича био челни човек Апотекарског приказа, објашњавао како је текао поступак испитивања лека пре него што би га цар узео: „А лек је најпре пробао лекар, потом ја, твој холоп, а после мене, Вашег царског величанства слуге Федор Федорович Куракин и Иван Богданович Хитров”. Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 469-470. Иначе, Новомбергски наводи да је у Русији за време владавине цара Алексеја Михайловича било укупно 11 доктора, 3 лекара, 6 апотекара и 1 очни лекар.

⁴⁵⁸ Стрелци су оптужили лекара фон Гадена да је отровао цара Федора, те да је *чернокнижник*. После испитивања под тортуром, он је сурово кажњен смрћу на Црвеном тргу. За Пољака Силина занимљиво је да је био лични маг појединим најближим присталицама царице Софије Алексејевне, као што су били утицајни Силвестер Медведев, осуђен 1691. године на смрт, и знаменити кнез В. В. Голицин, предводник либералних европејаца међу руским бојарима, о чијем су се образовању, политичким схватањима и животним манирима врло похвално изражавали инострани посланици, као и језуити, чијим је руским покровитељем сматран. С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 490-491, 496; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 536-539; А. Н. Афанасьев, Древо жизни, www.litena.ru/books/item/foos000/.../st026.shtml; Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm.

⁴⁵⁹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 66-67; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 206.

величанства, како њу разумети и како за то кажњавати”.⁴⁶⁰ У овој обимној одредби Статута, која се састоји од више појединачних норми, напад на здравље цара повезан је у јединствену инкриминацију са делом завере или побуне („Если бы кто заговор или бунт совершил на здоровье наше государево”). Тако је, како је приметио Г. Г. Тельберг, „у једном пропису спојен индивидуални умишљај на личност цара са колективним умишљајем, чак и масовним умишљајем, сазрелим у условима народних побуна и противдржавних покрета”. Уз то, на истом месту, у арт. 3. I поглавља Статута литванско-руски законодавац регулише и шест различитих облика кривичног дела издаје. Статутом је за сва ова дела била кумулативно прописана смртна казна, конфискација имовине и лишење части.⁴⁶¹ Законодавац Уложенија је и у овом случају показао да је при рецепцији одредби Литванског статута, не само „избегавао ропско усвајање његових конструкција и норми”, већ је још једном испољено „преимућство руске правне технике у поређењу са литванском”. Под утиском масовних побуна које су у предвечерје доношења Уложенија захватиле бројне градове и уздрмале царску власт, руски законодавац је из садржајно некохерентне и „језички многоглагољиве и китњасте” одредбе Литванског статута, издвојио као посебно кривично дело против државе „умишљај на царево здравље”.⁴⁶²

И поред неспорне чињенице, потврђене белешком самих законописаца да су се у случају кривичног дела напад на живот и здравље цара угледали на Литвански статут, Н. Калачов, а потом и Н. И. Тиктин истакли су тезу да је посредством Статута у Уложеније, заправо, пренета норма из Прохирона, која у Крмчијином словенском преводу гласи: „Иже на спасение царево тщетная поучается, убивается, и дом его расхитится” (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 10). Ова одредба Прохирона представља по Цахарију скраћену верзију прописа о велеиздаји који се налази у Јустинијановој кодификацији (Cod. IX, tit. 8, 5), а којим је такође била прописана смртна казна и конфискација имовине. Инсистирање на византијском пореклу норме Уложенија о нападу на живот и здравље цара, утицало је на

⁴⁶⁰ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 17-18; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 49; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 145; Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351.

⁴⁶¹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 62.

⁴⁶² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 18; М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, стр. 428; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-178; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 62.

Тиктиново тумачење чл. 5. II главе Уложенија да казну конфискације имовине, предвиђену овим чланом за све облике издаје, прошири и на дело „умишљаја на царско здравље”.⁴⁶³ Само из чињенице да Прохирон и Уложеније прописују смртну казну за наведена кривична дела против државе, не може се извући доказ о рецепцији, јер како је приметио први истраживач кривичног права Уложенија В. Линовски, „свако законодавство, без икаквог подражавања, за кривично дело које је толико тешко да угрожава опстанак државе, неизоставно мора да одреди ову врсту казне”.⁴⁶⁴ Ипак, одредба арт. 3. I поглавља Литванског статута која се налази у основи прописа Уложенија о нападу на живот и здравље цара, по садржају и номотехници блиска је одредби једног другог византијског законика. Реч је о чл. 3. XVII титуле Еклоге у којем је, као и у Литванском статуту, истом инкриминацијом обухваћено „подизање буне против цара” и „заоумишљај” против њега.⁴⁶⁵

Санкционисање у Уложенију кривичног дела напад на живот и здравље цара дошло је, не само као последица угледања на Литвански статут, већ и као наставак, како је приметио Линовски, „претходног државног управљања у Русији”. Јер, иако се напад на живот и здравље цара у руском праву први пут законски нормирао као посебно кривично дело у Уложенију од 1649, у пракси се ово дело кажњавало и пре доношења Законика, а као прецедент служили су тзв. *подкрестни записи* из XVI и са почетка XVII века. Садржину ових докумената чине заклетве верности које су се полагале новом цару приликом његовог ступања на престо.⁴⁶⁶ Тако су се бојари заклели цару Василију

⁴⁶³ Оригинална Прохиронова одредба у Цахаријевом преводу гласи: „Ко против спасења царског ради, подлеже смртној казни и конфискацији имовине” (Proch. XXXIX, 10). К. Е. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, стр. 336-337; Н. Калачов, О значенији Кормчей в системе древног руског права, стр. 108; Н. И. Тиктин, Византијско право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 49.

⁴⁶⁴ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 17; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 203.

⁴⁶⁵ Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 68, 167, 171-172; К. Е. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, стр. 337.

⁴⁶⁶ Заклетве владару из времена Кијевске Русије, добиле су у Московском царству тачно прописану писану форму – *подкрестних записа*. Преко ових заклетви је становништво, како примећује Владимирски Буданов, „активно изражавало вољу у поступку наслеђивања престола”. Међутим, садржај *подкрестних записа* био је различит, а зависио је од службеног положаја појединца. Тако су чланови Бојарске думе полагали специфичну заклетву са политичким обавезама. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 153; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 12-16; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в

Ивановичу Шујском да, поред осталог, „зло никакво неће смерати и мислити, и речи неприличне неће говорити, никакво отровно биље и корење неће код себе држати и никога неће упропашћивати”. У заклетви коју су бојари положили оцу цара Алексеја, Михаилу Федоровичу Романову, стоји да неће на „цара никакве уроке бацати и о тим злим делима размишљати и о томе се ни са ким се неће договарати”.⁴⁶⁷ Уношењем кривичног дела напад на живот и здравље цара у Уложеније, некадашње специфичне личне обавезе бојара из *подкрестних записа*, проистекле из њихове службе и блискости владару, стичу силу закона, обавезног за све. Овакво трансформисање групне, сталешко-службене⁴⁶⁸ у општенародну обавезу, скопчано је са различитим искуствима које су донели *смутно време* и градске побуне од 1648. године. Док су, с једне стране, догађаји с почетка XVII века довели до подизање националне самосвести и одговорности у најширим слојевима руског народа, дотле су градске побуне, с друге стране, показале наличије таквог друштвеног ангажмана нижих социјалних разреда, јер су претиле да угрозе саму царску власт, а тиме и опстанак руске државе.⁴⁶⁹

2.2.2. Издаја

Издаја у Уложенију представља збирно кривично дело, које се јавља у пет посебних облика: 1) узурпација врховне власти, 2) пружање помоћи непријатељима

Московском государстве XVII века, стр. 68; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 170-171; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 145; Н. Новомбергский, Врачебное строение в допетровской Руси, www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm.

⁴⁶⁷ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 15-16; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 68.

⁴⁶⁸ Реч сталешки, као и други термини из западноевропске средњовековне историје (нпр. племство), у овом раду се користе потпуно условно, а не као прецизни правноисторијски појмови, јер Московско царство XVII века није имало западноевропску феудалну структуру, са сталежима као затвореним и правно уређеним друштвеним групама. Наиме, сталежи (*шляхетство*) се у руској држави формирају тек у тзв. периоду империје, у другој половини XVIII века. О друштвеној структури и статусно-правној подели московске државе више у напомени бр. 7.

⁴⁶⁹ Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, стр. 84-89; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 376-377; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 38-39.

владара, 3) предаја града непријатељу, 4) паљење града или било какве друге насеобине и 5) самовољни одлазак у другу државу. За разлику од ове класификације, која полази од Телберговог истраживања, Владимирски Буданов кривично дело издаје дели на *врховну* и *земаљску издају*. *Врховна издаја* обухвата све оне радње којима се „напада врховна власт” или се „потчињавају органи управљања (Дума, војводе)”, док се као *земаљска издаја* квалификују „предаја непријатељу дела територије, помоћ непријатељу и у том циљу успостављање везе с њим и бекство у непријатељску земљу или војску”. У своју класификацију проф. Буданов укључује, не само све облике издаје који су предвиђени у Уложенију, већ њима придодаје у оквиру *врховне издаје* и кривично дело завере и побуне, сматрајући га тако само једном од манифестација издаје.⁴⁷⁰

Сви облици издаје предвиђени Уложенијем повезани су јединственим заштитним објектом, у наслову главе означеним синтагмом *царска част* („О государьской чести”), који се, за разлику од *царског здравља*, није односио на саму личност цара, већ на *царску власт* („власть великаго государя”).⁴⁷¹ Законописци су садржинску повезаност свих облика издаје и формално истакли употребом термина *издајник* („изменник”), који се као правнотехнички термин за означавање субјекта среће код свих појавних облика овог кривичног дела. И кривичноправна радња се код свих пет облика издаје, независно од њихових специфичности, означава речима изведеним из глагола *издати* (нпр. „кто изменить” или „изменное дело”). Такође, појам кривице је на истоветан начин уређен код свих облика издаје који су предвиђени у Уложенију. За кривичну одговорност био је неопходан умишљај, који је дефинисан као *своего злово умышления*.⁴⁷² Осим тога, на све облике издаје примењивала су се заједничка правила о колективној одговорности чланова

⁴⁷⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 74-93; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345.

⁴⁷¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262. Иначе, појам *части* се међу Русима XVII века схватао много шире од савременог значења овог појма, па су се тако тужбом за бешчасће утуживале и лаке телесне повреде, али и такви акти као што је погрешно изговорено име. (Више у поглављу посвећеном кривичним делима против личности). Стога Телберг закључује да „нема никаквих основа очекивати да би се *часть* цара схватала уже од части било ког од његових поданика”. Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 57-60, 73, 74; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 6 (ЗИПУНЪ-ИЯНУАРИЙ), Москва, 1979, стр. 172-174.

⁴⁷² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 2, 4, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 2, 4, стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 2, 4, стр. 20.

породице и родбине, која су законописци детаљно разрадили у неколико чланова II главе.⁴⁷³ И најзад, у Уложенију су различити облици издаје међу собом повезани јединственом казном, јер законодавац за све облике издаје, изузев самовољног одласка у другу државу, прописује смртну казну. Уз то, у посебној одредби чл. 5. II главе за све облике издаје одређена је као допунска казна конфискација имовине. Ова одредба је изричита у погледу обима казне, јер се конфисковала сва имовина издајника, како поместија добијена за службу држави (*поместье*), тако и приватна имовина починиоца – баштина (*вотчина*).⁴⁷⁴ Законодавац Уложенија није само прописао казну конфискације имовине, већ је предвидео и мере које су требало да спрече злоупотребу грађанскоправних послова са циљем да се онемогући извршење конфискације. По чл. 38. XVII главе Уложенија ако је починилац једног од облика издаје благовремено, пре извршеног кривичног дела, продао или заложии своју имовину (*вотчину*) и уз то је побегао из Московског царства, а купац или залогопримац уредно укњиже ову промену,⁴⁷⁵ тада су ова лица постајала коначни власници имовине издајника, док су рођаци губили право тзв. *родбинског откупа* („право родовог выкупа”), које им је било законом резервисано, како код нове продаје, тако и при истеку заложног рока (чл. 27-30. XVII главе Уложенија). Рођаци су се лишавали *права откупа* само према имовини издајника, што јасно показује каква је била законодавчева оцена степена друштвене опасности овог кривичног дела.⁴⁷⁶ Ипак, о тежини кривичног дела издаје најбоље сведочи пропис чл. 15. II главе Уложенија, који не само да је ослобађао кривичне одговорности лице које је у моменту потере убило издајника („догнав на дороге”), већ је садржало и јавно обећање награде која се додељивала таквом лицу из имовине издајника („что государь укажет”). Уз то, Уложеније предвиђа, као корелат оваквом правно дозвољеном убиству оптуженог издајника, обавезу свих поданика Московског царства да под претњом смртне казне пријаве (пријава - *извет*)

⁴⁷³ О томе више у целини *Индивидуална и колективна кривична одговорност* на стр. 42.

⁴⁷⁴ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. II, 5, стр. 62; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, гл. II, 5, стр. 86; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. II, 5 стр. 20; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 17.

⁴⁷⁵ Промена власника земље по основу купопродаје уписивала се у службени документ под називом – *книга отказная*, док се заложно право на земљи регистровало у јавном документу који је носио име – *книга кабельная*. А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 211-213, 262.

⁴⁷⁶ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 34; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 552-555; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. XVII, 27-30, 38, стр. 87-89, 278-280.

истражним судско-полицијским органима осумњичене за политичка кривична дела која су санкционисана у II глави Уложенија (чл. 19).⁴⁷⁷

Узурпација врховне власти као посебан облик издаје регулисана је у члану 2. II главе Уложенија, заједно са другим обликом издаје - пружање помоћи непријатељима владара.

Овакав номотехнички приступ законописаца објашњава се јединственим нападним објектом карактеристичним само за ова два облика издаје. Наиме, иако све облике кривичног дела издаје предвиђене Уложенијем повезује исти заштитни објект - *власть великаго государя*, код ова два облика издаје заштитни објект истовремено има и функцију непосредно нападнутог објекта, али се означава другим изразом - *держава царьского величества*. Речју *держава* означавала се врховна власт у држави.⁴⁷⁸ Законодавац Уложенија, осим *самодержавној* монархији - *держава царьского величества*, не пружа кривичноправну заштиту ни једној другој форми уређења врховне власти, иако је још увек било свеже сећање на време када је врховна власт била усредсређена у рукама Бојарске думе и Земског сабора, (после смене цара Василија Шујског и у време избора за цара првог Романова, Михаила Федоровича, 1610-1613).⁴⁷⁹ Напротив, искуство безвладарства

⁴⁷⁷ О томе више у целини Основи искључења противправности на стр. 33.

⁴⁷⁸ Г. Г. Тельберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 75-76; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262. За сва значења која је израза *держава* имао у језику Московског царства в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 222.

⁴⁷⁹ Г. Г. Тельберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 76; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147. Период *Смутног времена* донео је на кратко руском народу, не само искуство другачије, западноевропске форме владавине од монархијског *самодержавља*, већ и прво формално-правно ограничење владарске власти путем писмених уговора које су руски бојари закључили са тадашњим претендентом на руски престо, пољским краљевићем Владиславом (Уговор од 4. 2. 1610. и Уговор од 17. 8. 1610). Уговор од августа 1610. Кључевски оцењује као „целовити основни закон конституционалне монархије”. В. О. Ключевский, Русская история, стр. 358-362, 372-373; Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность, стр. 53-54. За разлику од Л. Тихомирова, В. Кључевски израз *самодержавие* не своди на форму организације врховне власти, којом се изражава пуноћа унуташње политичке власти, већ као ознаку за спољну независност руске државе. *Самодержац* је „московски владар који не плаћа данак другој држави, не зависи од другог владара”, зато се њему супроставља владар који зависи од другог владара, а не владар ограничен у својим унутрашњим политичким односима, тј. уставни монарх”. По Кључевском, пуноћа (апсолутност, lat. *absolutus* - довршен, потпун, савршен) свих атрибута врховне власти (сувереност) руских владара испољавала се у титули руских царева - *Государь-царь и великий князь всея Руси*. Наиме, тек је врховна власт московских царева постала свеобухватна у територијалном и политичком смислу, а у титули *всея Руси*,

смутног времена, које се остваривало у условима владавине Бојарске думе и Земског сабора, тако је снажно утицало на руски народ да се, речју Телберга, „стање безвладарства у јавном мњењу осећало као болесна и ненормална појава”.⁴⁸⁰ Овакво осећање је било додатно појачано чињеницом да је нестанак *самодржавне монархије* био повезан са губитком националне слободе. За време владавине цара Алексеја Михаиловича тек обновљеном *самодржављу* запретила је опасност од читавог низа градских устанака, које су Московском царству у предвечерје доношења Уложенија поново донеле задах анархије *смутног времена*. У таквим условима законодавац Уложенија санкционисањем узурпације врховне власти, као једног од облика кривичног дела издаје, пружа искључиву заштиту *самодржављу*, јединој легитимној и изворно националној форми уређења врховне власти.⁴⁸¹

како даље истиче Кључевски, оваква врховна власт добија „национални израз”. Врховна власт руских владара из удеоног периода, који су носили титуле, најпре, *князь*, а потом *великий князь* и *князь-государь*, била је мањкава и у територијаном, а нарочито у правно-политичком смислу. В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция I, Схема развития верховной власти в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

Тумачење израза *самодержавие* које даје В. Кључевски блиско је тумачењу титуле *самодержац* код српских владара. Иако се ради о преводу византијског царског епитета *автократор*, „титулом *самодрица*”, како истиче Г. Острогорски у својој већ класичној студији *Автократор и самодержац*, „српски владаци наглашавају своју државну независност и самосталност”. Г. Острогорски у наставку овог свог рада, управо, указује на размимоилажења у руској историјској и правноисторијској науци када је у питању тумачење титуле *самодержац* код руских владара. Г. Острогорски, Автократор и самодержац, Византија и Словени, С. Д. књ. IV, Београд, 1970, стр. 321-339. И доцнији аутори следе став Острогорског када је у питању садржај појма *самодрица* у Немањићкој Србији, као нпр. М. Благојевић, Основна знамења српских краљева и архиепископско достојанство, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд, 2004, стр. 77.

⁴⁸⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 76.

⁴⁸¹ Однос руског народа према *самодржављу* („самодержавие”) огледао се, између осталог, и кроз чињеницу да је непопуларност цара Василија Шујског била проузрокована тиме што је царску власт формално ограничио *подкрестним записима* датим бојарству, којим се између осталог обавезао да ће за најтежа кривична дела, која су кажњавана смртном казном и конфискацијом имовине, неизоставно судити „с бояры своими”. И сам чин избора владара од стране Земског сабора, као у случају Бориса Годунова, изазивао је неповерење народа према бојарима, па се говорило: „Треба се одвојити од њих, зато што су сами себи поставили цара”. Истовремено, иако је самодржавна царска власт формално-правно неограничена, у хришћанском доживљају *самодржавља*, народ се сматрао „одговорним за грехе цара”. Ово стога што се Рус, речју Л. Тихомирова, није осећао као роб, већ је свој однос према царској власти градио на хришћанском

Код првог облика издаје који је предвиђен у чл. 2. II главе Уложенија - узурпације врховне власти, радња извршења се састојала у одузимању врховне власти из руку законитог владара и у истовременом преношењу ове власти на самог починиоца („хотя Московским государством завладеть и государем быть”).⁴⁸²

Тумачећи у светлости историјских прилика, које су карактерисале епоху пре доношења Уложенија, стварни садржај израза *государем быть*, Телберг истиче да су законописци као радњу извршења пре свега видели *самозванство*, које је „нарочитом

моделу из Молитве Господње - *да будет воля Твоя* – а да се у исто време „ни секунде не ослобађа сопствене одговорности”. Отуда за губитак *самодржавне* националне власти у условима *смутног времена* руски народ окривљује пре свега себе, о чему најбоље сведочи једна народна молитва из тог времена:

„Ты, Боже, Боже, Спасе милостивый,
К чему рано над нами прогневался,
Наслал нам, Боже, прелестника,
Злого разстригу, Гришку Отрепьева
Ужели онъ, разстрига, на царство сел?”

Овакав схватање одговорности код најширих слојева становништва, као и повезивање установе *самодржавља* са националном слободом и државним јединством („единодержавие”), довело је до тога да је васпостављање *самодржавне* царске власти под жезлом династије Романов „било дело *земске* (народне, самоуправне) Русије”, или речју једног од најугледнијих савремених руских правних историчара проф. В. Томсинова, „Русију је почетком XVII века од коначног краха спасила руска провинција”. До победе *самодржавља* дошло је, како објашњава Л. Тихомиров, „у борби против руског аристократског и руског демократског начела”. „Русија земска”, додаје он, „тј. национална, изражавајући особене карактеристике националности – одбацила је у *Смутном времену* све друге основе, осим *самодржавља*, и васпоставила га је у том облику, у каквом се оцртавао Ивану Грозном и тој *земској* Русији, која је свој културно-државни живот изградила на православном погледу на свет”. Оваплоћење земске, сељачке Русије, која је „била главни и постојани ослонац престола и цркве”, по дубоком увиду филозофа Б. Вишеславцева, био је лик омиљеног руског националног јунака Иље Муромца. Л. Тихомиров, *Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность*, стр. 40-58; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 29-30, 38-39; Б. Вишеславцев, *О русском национальном характеру, Феноменологија руске душе: о характеру и менталитету Руса*, приредио Д. Аранитовић, Београд, 2008, стр. 35-36; В. О. Ключевский, *Русская история*, стр. 356, 367; М. Дьяконов, *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, стр. 177-178, 339-345; А. Н. Филиппов, *Учебник истории русского права*, стр. 344-365; М. Н. Тихомиров, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века*, стр. 429.

⁴⁸² В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. II, 2, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 2, стр. 86; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. II, 2, стр. 20.

бојом обојило руски метеж с почетка XVII века”. Исти аутор починиоца – *цара самозванца* дефинише као „човека који своју тежњу да дограби врховну власт оправдава позивањем на било какав правни основ, нпр. сродство којем му даје право на престо и због тога себи додељује назив човека који ефективно располаже таквим правом”.⁴⁸³ Историчар Кључевски *самозванство* оцењује као „изведени узрок” *смутног времена*, који је проистекао из два основна извора *Смутње* – династијског и социјално-политичког. Гашење претходне династије са смрћу Федора Ивановича, био је династијски узрок *Смутње*, док је социјално-политички узрок била свеопшта криза дотадашњег државног и социјалног уређења и руске друштвене мисли. Социјално-политичка кризе, по мишљењу Кључевског, манифестовала се кроз несклад између, с једне стране, патримонијалног погледа на државу као „вотчину династије” и непостојања пропорционалне и на закону засноване расподеле права и обавеза између појединих лица и многобројних службених класа, а, с друге стране, кроз „тежње нижих друштвених слојева да се пробију на врх и да одатле збаце владајуће кругове”. Никло из оваквог социјалног тла са првим Лажним Димитријем (1605. г), *самозванство* је постало „хронична болест државе”, јер „до краја XVII века ретко је чије царствовање пролазило без самозванца”.⁴⁸⁴ Случај *цара самозванца* Тимошка Анкудинова из 1646. г, као и велике побуне које су захватиле руске градове у лето 1648. године, морали су да оставе утисак на писце Уложенија да синтагмом *государем бытъ* обухвате ову аномалију руског државноправног живота. Да је у оквиру узурпације врховне власти, као облика кривичног дела издаје, било инкриминисано *самозванство*, потврђује пресуда донета 1674. године, у којој је *самозванца* Симеон Алексејевич осуђен као издајник („изменник, называвший себя царевичем Симеоном Алексеевичем”).⁴⁸⁵

Поред *самозванства*, радња се код деликта узурпације врховне власти могла састојати и у оном што су московски правници XVII века називали „подъ государство московское подысканіе”. Ради се о „споју политичких интрига и против-династијске

⁴⁸³ Г. Г. Тельберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 78; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147.

⁴⁸⁴ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 353, 364-370. М. Н. Тихомиров не сматра да је самозванство спецификум руског правноисторијског живота, што поткрепљује примерима самозванства у западноевропским монархијама, посебно код, како истиче, пословично „рационалних” Енглеза (нпр. самозванца Перкин за владавине краља Едварда IV). М. Н. Тихомиров, Самозванщина, Труды по истории Москвы, стр. 416-426.

⁴⁸⁵ Г. Г. Тельберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 78.

агитације” које предузима узурпатор у циљу обезбеђења подршке за свој свенародни избор на престо. И у овом случају, речју Телберга, „дуге године московских тешких невоља”, са сталним сменама династија - избор Годунова, потом гашење династије, па избор Шујских и најзад Романова - створиле су атмосферу у којој је смена владара, изабраног не по праву наслеђа, већ избором од стране Бојарске думе или Земског сабора, могла да се оствари „тражењем популарности, узнемиравањем духова и у таквом метежу спремањем *под государство московское злохитрое подыскание*”. Радња описана овом архаичном синтагмом формално је била инкриминисана још почетком XVII века у заклетвама (тзв. *подкрестним записима*) бојара, који су се новом цару обавезивали да „опричь его, государя, никого из русских родов на московское государство не хотети и государства под ним, государем, не подыскивати”.⁴⁸⁶ Шта се после доношења Уложенија квалификовало као радња *подыскание под государство московское* види се из познатог суђења кнезу Ивану Хованском од 1682. године. Кнез Ховански је осуђен за „злохитрый умысел на державу великихъ государей и на их государское здорovie”, јер је као инспиратор побуне стрелаца хтео да убиством наследника цара Алексеја Михайловича изазове *смущение* и „как государство замутится, на московское бы царство выбрать царем его, князя Ивана”.⁴⁸⁷

И док начин извршења не улази у биће узурпације врховне власти, већ се садржај израза *государем быть* ближе одређује уз помоћ праксе, дотле у законском опису овог дела срећемо једно друго објективно обележје које значајно ограничава оквире овако употребљене синтагме. Наиме, законодавац у биће овог облика издаје уноси елемент средства извршења и то тако што радњу узурпације неизоставно повезује са оружаном начином деловања („хотя Московским государством завладеть и государем быть и для того ... начнет рать збирать”). Објашњавајући овај елемент бића узурпације врховне власти, Телберг закључује следеће: „било под којом заставом да је наступао претендент на врховну власт, под заставом својих тобожњих наследних права или под заставом

⁴⁸⁶ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 78-79; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 367-368; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 152. У коментару Уложенија у издању Руско законодавство X-XX века синтагма *под государство московское злохитрое подыскание* се тумачи као московски синоним за *самозванство*, због чега је и дело узурпације врховне власти, по ауторима овог коментара, имало само један законом предвиђени начин извршења. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262.

⁴⁸⁷ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 477-483; Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 79; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262.

народног избора – у програм његовог деловања мора да улази насилно и притом оружаном одузимање власти”.⁴⁸⁸

Употреба будућег времена при формулисању радње („государем быть”), као и глагола *започети* („начнет”) уз средство којим се извршава радња, указује да је за кривичну одговорност било довољно да починилац предузме одређене припремне радње, јер је код узурпације врховне власти „успешно довршење дела починиоцу обезбеђивало потпуну некажњивост”.⁴⁸⁹

Други облик кривичног дела издаје - пружање помоћи непријатељима владара, разликује се од узурпације по томе што починилац, иако је његова радња управљена против законитог носиоца врховне власти, нема претензије да лично преузме врховну власт у Московском царству. У овом случају се издаја испољава у томе што се другом лицу пружа помоћ да „завлада Московским царством” или да учини неко друго „зло дело” („чтобы тем государевым недругом, по его ссылке, Московским государством завладеть или какое дурно учинить”). Као пример „злог дела” Тельберг наводи отимање дела територије руске државе. Лица у чију корист субјект овог облика издаје предузима радњу извршења, законодавац назива *царевим непријатељима* („государевым недругам”), а то су могли да буду како унутрашњи претенденти на царски трон, тако и спољњи непријатељи Московског царства. Зато је дело пружања помоћи непријатељима владара, за разлику од узурпације врховне власти, могло да доведе, не само до обарања законите врховне власти, већ и до „уништења политичке самосталности Московског царства”.⁴⁹⁰

У законском опису овог облика издаје предвиђена су три начина извршења дела. Први од начина је описан речима *кто царьского величества с недруги учнет дружитца* и оне не упућују на обично дружење са непријатељима владара, већ на такво „дружење” којим се непријатељ, Тельберговом речју, „подстрекава на поход и храбри на успех и уопште на целокупно деловање, чиме се даје морална подршка оваквом подухвату”. Други начин пружање помоћи непријатељима владара, предвиђен у чл. 2. II главе Уложенија,

⁴⁸⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 2, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 2, стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 2, стр. 20, 147; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 80-81.

⁴⁸⁹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 80.

⁴⁹⁰ За значење архаизма *недругъ* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 11 (НЕ-НЯТЫЙ), Москва, 1986, стр. 107. Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 81; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147.

састојао се у слању *царевим непријатељима* службених докумената, али и других корисних писаних обавештења које починилац, као добар познавалац месних прилика, може да пружи непријатељу („и советными грамотами ссылатца”). И најзад, трећи начин пружање помоћи непријатељима владара обухватао је све друге радње које су могле да доведу до остварења инкриминисаних циљева („и помочь им всячески чинить”).⁴⁹¹

У Уложенију је био предвиђен и квалификовани облик пружања помоћи непријатељима владара – предаја војних тајни непријатељској војсци.

Овај квалификовани облик издаје законодавац Уложенија није регулисао заједно са другим облицима издаје, у глави која регулише кривична дела против државе, већ у чл. 20. VII главе која носи наслов *О службе всяких ратных людей Московского государства*, а у потпуности је посвећена правном регулисању војне службе у ратним условима.⁴⁹² У правном систему у коме је правни статус појединца зависио од службе коју је дуговао држави, законописцима је приликом одређивања систематике био битнији критеријум службеног статуса субјекта, у овом случају његова војна служба („военные люди”), од карактера радње кривичног дела. Међутим, целокупни законски опис дела, а пре свега квалификовање радње као издаје („учнет изменою ис полков переезжати в неприятелския полки”), недвосмислено показују да се ради само о једном од облика кривичног дела издаје, а не о посебном кривичном делу против војне службе.⁴⁹³ Ово постаје очигледно

⁴⁹¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 16; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 81-82. Аутори коментара Уложенија у издању Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., наведена три начина извршења везују не само за дело пружања помоћи непријатељима владара, већ и за узурпацију врховне власти, односно за оба облика издаје предвиђена у члану 2. II главе Уложенија. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147.

⁴⁹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 20, стр. 72; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VII, 20, стр. 95; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VII, 20, стр. 26, 162-164.

⁴⁹³ Став да деликт из чл. 20. VII главе представља квалификовани облик издаје деле В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 86; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 82; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русаго права, стр. 345; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 191; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262, 277; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147. Насупрот томе, В. Линовски инкриминацију из чл. 20. VII главе квалификује као посебно кривично дело из групе кривичних дела против војне службе. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении

када се упореди садржај члана 20. са претходним чланом исте главе, који регулише кривично дело дезертерства. Наиме, дезертерством се искључиво нарушавала војна обавеза, а не обавеза верности владару (држави), јер се радња састојала у бекству војника са бојног поља, али не код непријатеља, већ *к себи домов*. Отуда законодавац у одредби о дезертерству не употребљава речи издајник и издаја, чиме је још једном потврђено да су у Уложенију наведени изрази имали прецизно правнотехничко значење.⁴⁹⁴

Код овог квалификованог облика пружања помоћи непријатељу радња се састојала у давању података непријатељу о војсци Московског царства („и в неприятельских полках сказывати про вести и про государевых ратных людей”) и то тако што би починилац лично прешао у непријатељске јединице („переезжати в неприятелския полки”). Законодавац овом инкриминацијом обухвата само оне радње извршења које су предузете у условима рата. Такође, за разлику од основног облика овог дела - пружање помоћи непријатељима владара, где су објект радње могле да буду информације различитог карактера (политичке, финансијске или војне), код квалификованог облика законодавац објект радње ограничава само на она обавештења која је починилац могао да има на основу службе коју је обављао. Како примећује Телберг, непријатељу су могли да се саопште подаци „о стратегијским плановима војвода и о бројном стању и саставу царских ратних снага”.⁴⁹⁵ Служба субјекта, време извршења дела и карактер информација које је починилац давао непријатељу, представљају квалификаторне околности, које овај облик пружања помоћи непријатељу чине посебно тешким. Уз то, начин извршења - *преласком* („переезжати”) у *непријатељске пукове*, за разлику од бекства („збежит”) као начина извршења код кривичног дела дезертерства, упућује на тајност, као и на могуће понављање радње. Наиме, законописци су код ове инкриминације имали у виду починиоца који се после извршеног дела враћао у *государевы полки*, за разлику од дезертерства где починилац нема намеру да се врати у своју ратну јединицу. На тајност и повратак починиоца у своју војску указује и процесноправна установа *извета*, односно пријаве кривичног дела, са којом отпочиње судски поступак за дело прелажења војника у

царя Алексея Михайловича, стр. 40.

⁴⁹⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VII, 19, стр. 26, 169; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VII, 19, стр. 95, 277.

⁴⁹⁵ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 83-84.

непријатељске јединице („и в том на него кто известит”), док је код дезертерства, као очигледне и једнократне радње, законодавац не предвиђа.⁴⁹⁶

Иако је реч о квалификованом облику издаје, законодавац, полазећи од начина извршења - *переезжати*, за починиоца користи назив *переезщик* (перејезшћик). Поједини писци субјектом овог дела сматрају све припаднике служеће класе (*служилые люди*), који су у случају рата дуговали војну службу – тзв. *военные люди*.⁴⁹⁷ Насупрот томе, други коментатори Уложенија појам починиоца сужавају у оквиру војно-служећег разреда (*военные люди*) на „земљопоседнике - племиће”, јер се у чл. 20. VII главе „говори о конфискацији поместија и вотчина, које нису поседовали најамници и *даточны люди*” (доживотни војни обвезници пореклом из тежачке класе - *тяглые люди*).⁴⁹⁸ У службени разред *военные люди* улазили су најпре они који су дуговали тзв. службу „по отечеству”: бојари, московско и провинцијско племство и тзв. деца бојарска (*боярские дети*); али од XVI века и све већи број оних лица која су вршила службу „по прибору”: стрелци, драгуни, коњаници (*рейтар*, од нем. *reiter*), козаци, пушкари и мајстори за израђивање оружја. Први су формирали племићке пукове (*дворянские полки*), док су други чинили стајаћу војску. Иако су сви припадници класе *служилые люди* могли да без обзира на своје социјално порекло од државе добију по основу службе поместија, у Московском царству ниже војне службе, које су вршили *служилые люди по прибору* најчешће нису биле организоване и финансиране, речју И. Д. Бељајева, *по поместном праву*, већ *по дажбинском (тяглом) праву*. Ово је значило да појединци за своју војну службу нису добијали поместија, већ им се, поред плате, додељивала на коришћење земља у оквиру општина – тзв. *слобода*, или им се одобравало да се уз пореске олакшице баве трговином, што је, заправо, био правни положај између *служилые люди* и *тяглые люди*.⁴⁹⁹ Управо ове

⁴⁹⁶ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 191; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 84-85; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 277. Насупрот томе, Владимирски Буданов начин извршења код дела из чл. 20. VII главе није оцењивао као прелажење у непријатељске пукове, већ као бекство у непријатељску земљу или војску, што би, заправо, било дезертерство са издајничком намером. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345.

⁴⁹⁷ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 277; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 83.

⁴⁹⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 169.

⁴⁹⁹ И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 422-426; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 183-188 М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 568-570; Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских

ниже припаднике војно - служећег разреда (*военные люди*) пропис о конфискацији поместија и вотчина искључује из круга потенцијалних починилаца дела предаје војних тајни непријатељској војсци. Ипак, у овом случају практични законописци Уложенија, који су при састављању прописа конкретну стварност одевали у нормативну казуистичну форму, поседовање вотчина и поместија не везују за социјално-економски статус субјекта кривичног дела, већ за његову војну службу и чин. Наиме, поред командног кадра племићких пукова који је искључиво био састављен од бојара-вотчника, на челу јединица стајаће војске налазила су се и *деца бојарска* и *служилије људи по прибору*, којима је држава ради издржавања редовно додељивала поместија.⁵⁰⁰ Само су лица из командног кадра могла да располажу таквим респектабилним војним информацијама, које су могле да буду објект радње код овог квалификованог облика издаје. То је потврђивало и искуство из судских поступака који су вођени против издајника у времену пре доношења Уложенија. Тако је у чувеном суђењу тзв. Шејиновој групи, коју су чинили војводе и кнежеви, због издаје приликом опсаде Смоленска (1632-1634) војвода Василије Измајлов осуђен на смртну казну, јер је „цара, када је био под Смоленском, издао више од свих: сретао се са Литванцима и са издајницима царевим и с њима је пировао и разговарао о оном што је било корисно литванском краљу”.⁵⁰¹

историзмов, Москва, 2005, стр. 44, 124, 129.

⁵⁰⁰ Међу лицима која су служила војну службу „по прибору” и зато добијала од државе поместија, издвајају се козачки атамани који су чинили 12% до 15% укупног састава козачке војске, тзв. *казаки-помещици*. Уз то поместија су добијали и странци, као и припадници неруских народа, који су били у војној служби Московског царства. Иначе, одредбе Уложенија о војсци одражавају слику измењене војне организације Московског царства прве половине XVII века, на којој је видљива тенденција смањења значаја племићких коњичких пукова у корист трупа стајаће војске, у којој се по броју и улози издвајају стрелци, који, иначе, у миру врше полицијску службу. Тако је већ 1630. године руска војна сила имала следећу структуру: од укупно 92 555 војних обвезника, бојари и деца бојарска давали су 27 433 (30%), стрелаца је било 28 130 (30,5%), козака 11 192 (12%), пушкара 4 316 (4,5%), страних најамника 2 783 (3%) и војника из неруских народа – Татара, Чуваша и Мордвџаца – 18 701 (20%). Промењена структура војне организације, донела је промене у начину материјалног обезбеђивања војске, јер је натурална и новчана накнада (плата) потискивала поместија као облик награде за војну службу. Овакве промене су, пре свега, биле подстакнуте појавом новог оружја, које је изменило ранији начин ратовања, уводећи на европску ратну сцену многобројне армије пешадије уместо дотадашњих елитних племићких коњичких јединица. А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 183-188; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 205-207.

⁵⁰¹ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 328-329; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 148.

Да предаја војних тајни непријатељској војсци представља квалификовани облик дела пружање помоћи непријатељима владара, види се и по казни која је у овом случају запрећена. Починилац се кажњавао квалификованим обликом смртне казне, која се извршавала „вешањем наспрам непријатељских пукова”.⁵⁰² Овакав начин извршења казне указује, с једне, на услове у којима се дело извршавало, а с друге стране, на временску дистанцу између момента извршења дела и момента откривања дела. Телберг сасвим основано истиче да „вешање наспрам непријатељских пукова” упућује на почетак ратних дејстава, када зараћене стране стоје релативно близу једна другој. Међутим, суђење за издају под Смоленском показује да су и у условима опсаде утврђеног града, а реч је о честој ратној ситуацији у средњовековном начину ратовања, зараћене стране биле у непосредној близини, што је стварало услове за извршење овог облика издаје, али и за кажњавање „вешањем наспрам непријатељских пукова”.⁵⁰³ И најзад, прописивањем оваквог начина извршења смртне казне законодавац је слао поруку војним властима о брзом хватању издајника, јер је опис стања на фронту указивао на кратак временски размак између извршења дела и откривања починиоца.

Трећи облик кривичног дела издаје - предаја града непријатељу, регулисан је у чл. 3. II главе Уложенија. Код овог облика издаје објект радње је утврђени град, који је и у XVII веку још увек био значајан војно-тактички објекат. Законодавац предвиђа два начина извршења овог дела. Први начин се састојао у јавној предаји града непријатељу, што је само био резултат претходно постигнутог споразума између издајника и непријатеља („А будет кто царского величества недругу город здаст изменою”). Као други начин извршења овог дела законодавац Уложенија предвиђа тајно пуштање војних јединица непријатеља у опседнути град („или кто царского величества в города примет из и(ы)ных госудрства зарубезных людей для измены же”).⁵⁰⁴ Телберг сасвим разложно закључује да код првог начина извршења, који подразумева преговоре и договор са непријатељем око предаје града, субјекта кривичног дела треба тражити међу лицима која су била представници локалне приказне власти на челу са војводом. Насупрот томе, код

⁵⁰² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VII, 20, стр. 95, 277; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VII, 20, стр. 26.

⁵⁰³ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 85; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 328-329.

⁵⁰⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 3, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 3, стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 3, стр. 20, 147; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 85-86.

другог начина извршења починиоци су могли да буду и обични становници града, односно поједине његове етничке, верске или неке друге интересне групе. Упечатљиву слику оваквог начина предаје града непиријатељу даје случај у коме је део становника руског града Јурјева, литванске народности хтео да град преваром преда грофу Магнусу: „...латыши, Юрјева ливонскаго жители, хотят великому государю изменить, город сдат графу Магнусу обманом от государевых ратных людей”.⁵⁰⁵

Четврти облик издаје који је предвиђен у Уложенију је паљевина. Да би одвојили овај облик паљевине, који припада кривичним делима против државе, од обичне паљевине као имовинског деликта, законописци су у биће кривичног дела унели, поред умишљаја, и намеру као други субјективни елемент. Наиме, за постојање овог дела било је нужно да починилац *умишљајем и издајом упали град или имања* („кто умышлением и изменою город зажжет или дворы”). Речју *издајом* одређена је садржина намере код овог дела, која умишљај субјекта усмерава на остварење противдржавног циља.⁵⁰⁶ Насупрот томе, код обичне паљевине, како је предвиђено у чл. 228. X главе Уложенија, намера је управљена ка физичком лицу, власнику имања коме починилац подмеће пожар „ради мржње или пљачке”.⁵⁰⁷

И док намера као субјективни елемент одлучујуће раздваја ова два вида паљевине и од њих формира посебна кривична дела, дотле истоветна радња као објективни елемент приближава ове деликте. Законописци код оба кривична дела паљевине радњу одређују употребом несвршеног глагола *упалити* („зажжежет”), што указује да за довршетак дела није било неопходно да наступи одређена последица, односно да објект радње паљевином буде потпуно уништен, већ је за постојање кривичне одговорности довољно било да се пожар изазове.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 85-86; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262. О војној надлежности војвода А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 490-495.

⁵⁰⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 4, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 4, стр. 86, 262; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 4, стр. 20, 147; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 87.

⁵⁰⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 228, стр. 57, 216-217; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 4, стр. 140, 316.

⁵⁰⁸ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 88; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 24. За израз *зажжежет* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), стр. 193.

По Телбергу истоветност између два деликта паљевине предвиђена у Уложенију постоји не само у погледу радње, већ и када је у питању објект на коме се радња остварује. Међутим, писци Уложенија и у овом случају показују висок осећај за семантику руског језика, па изнијансираним језичким формулисањем објекта радње праве суптилну, али довољно јасну разлику између ова два, на први поглед иста кривична дела. Тако, за разлику од обичне паљевине, где је објект радње одређен једнином именице *имање* („двор“), код паљевине која је један од облика издаје објект радње се дефинише употребом исте именице, али у плуралном облику („дворы“), уз додавање појма *град* („город“). На овај начин писци Уложенија објект радње формулишу полазећи од намере, као *differentie specificae* ова два различита кривична дела. Следствено, намера „издаје“ се остваривала паљењем утврђеног града, али и обичне људске насеобине, која се означава плуралом речи *имање* („дворы“). Супротно, код обичне паљевине намера „мржње или пљачке“ реализовала се паљењем имања конкретног власника, због чега на овом месту законописци употребљавају сингуларни облик речи *имање* („двор“).⁵⁰⁹ И док је подметањем пожара у утврђеном граду несумњиво могла да се оствари издајничка намера, код насеља које није било утврђено то је могло да буде, како с правом примећује Телберг, само онда када се у њему распореди војна јединица, што оваквом месту накнадно обезбеђује војно - стратегијски значај. Стога поједини истраживачи Уложенија овај вид паљевине редовно повезују „са војним дејствима или са периодом немирољубивих односа са суседним државама“.⁵¹⁰

Овај облик кривичног дела издаје се кажњавао симболичним талионом, јер се смртна казна извршавала спаљивањем починиоца. Поред тога запређена казна је додатно пооштрена употребом формуле „зжечь безо всякого милосердия“, која је, с једне стране, искључивала могућност потпуног или делимичног помиловања осуђеног, а с друге стране, упућивала на посебан, квалификован начин спорог и дуготрајног спаљивања на тзв. *медленном огне*.⁵¹¹

И најзад, пети облик кривичног дела издаје предвиђен у Уложенију био је самовољни одлазак у другу државу. Већина коментатора Уложенија ово дело квалификује

⁵⁰⁹ За значење речи *двор* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 189-191; М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 39.

⁵¹⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147-148.

⁵¹¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 88; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 119-121.

као издају, а при том полазе од тога да законодавац субјекта назива *издајником*, изразом који у II глави Законика има својство правнотехничког термина. Иначе, ради се о једином облику издаје за који није била прописана смртна казна, већ само конфискација имовине. Осим тога, одредба чл. 11. II главе, у којој је санкционисано ово дело, специфична је и по томе што је то јединствени пропис у Уложенију у коме се експлицитно помиње владарево право помиловања. Све ова обележја указују да је реч о лакшем облику кривичног дела издаје.⁵¹²

Руски правни историчари који су се бавили Уложенијем истакли су проблем одређивања радње овог дела, због тога што Законик познаје различите облике самоволног одласка у другу државу, односно под туђе суверенство, тзв. *отъезд*. Наиме, у чл. 1. VI главе, која носи наслов *О проезжих грамотах в њныя государьства* и у целини је посвећена уређивању режима путовања ван граница Московског царства, законодавац јемчи право на слободан одлазак у другу државу „ради трговине или другог каквог свог посла”, уз два ограничења: да је Московско царство у *миру* са том државом и да је путник за прелазак границе добио писану путну исправу од Приказа иностраних дела (*Посольский приказ*), тзв. *проезжая грамота*.⁵¹³ Одлазак у другу државу без *проезжнице грамоте*, „због трговачке набавке”, квалификовало се као лакше дело против административног поретка државе и кажњавао се батињањем *кнутом*. У истој глави Уложенија предвиђен је и други облик одласка без *проезжнице грамоте*, „због издаје или због каквог другог злог дела”, који се кажњавао смртном казном.⁵¹⁴ Одлазак без *проезжнице грамоте* „због издаје” не представља никакав нови, лакши облик кривичног дела издаје, већ се ради, како с правом примећује Телберг, о остварењу бића једног од облика издаје који су инкриминисани у чл. 2. и 3. II главе Уложенија, што потврђује и запрећена казна.⁵¹⁵

⁵¹² Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 88-89; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 564; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 263-264; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 150-151.

⁵¹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VI, 1, стр. 67-68; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 1, стр. 92, 272; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 1, стр. 23, 160-161.

⁵¹⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VI, 3, 4, стр. 68; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 3, 4, стр. 92, 273; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 1, стр. 23-24, 161.

⁵¹⁵ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 73-74, 88-89.

Одлазак у другу државу без *пројезжније грамоте*, санкционисан у чл. 11. II главе као лакши облик издаје, представља трећи вид, речју законодавца, *самовољног одласка*, који по степену друштвене опасности стоји између одласка без *пројезжније грамоте* - због трговачке набавке” и одласка без *пројезжније грамоте* - због издаје или због каквог другог злог дела”. Највећи број истраживача Уложенија сагласан је да садржину радње код овог облика самовољног одласка чини одлазак из службе руског цара у службу другог владара („отъезд на службу”).⁵¹⁶ Оваква садржина радње ограничава круг потенцијалних починилаца само на чланове служеће класе (*служилые люди*). Управо таква својства радње и субјекта дају овом делу обележје издаје, јер је починилац самовољним одласком из службе прекршио заклетву верности коју је дао руском цару, а уз то је и владару друге државе положио нову вероподаничку заклетву. Оно што овај облик издаје чини лакшим у односу на друге који су санкционисани у Уложенију је то што код починиоца не постоји директни умишљај да служи против Московског царства. Тако, судска пракса после доношења Уложенија показује да је самовољни одлазак у службу другог владара био мотивисан различитим разлозима, као што су већа награда за службу и привилегованији статусноправни положај у другој држави, избегавање суда, бежање од зајмодаваца, етничко и верско порекло, породичне размирице. Међутим, без обзира на разлоге самовољног одласка из службе руског цара, овакво лице прелазећи у службу новог владара „стављало је себе у такав положај да се није могла искључити намера да служи против Московског царства”.⁵¹⁷ Посматрана из угла модерне кривичноправне теорије, оваква издајничка намера починиоца имала је карактер евентуалног умишљаја.

Иако је Уложеније први руски законик који кривична дела против државе одваја од других деликата и систематизује их у оквиру посебне групе, поједини писци су изнели мишљење да је издаја била санкционисана и у неким ранијим руским правним споменицима. Следствено, нормирање различитих облика издаје у Уложенију посматрано је као разрада сличних инкриминација из ранијих законских докумената донетих у Московском царству.

Први од таквих докумената је Псковска судска грамота, у чијем се чл. 7, међу починиоцима неколицине тешких кривичних дела за која се прописивала смртна казна,

⁵¹⁶ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 263-264; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 150; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 89.

⁵¹⁷ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 90-91.

нашао и *переветник* („А храмскому (крамскому) татю и коневом, и переветнику, и зажигаљнику, тем живота не дати”). Овај архаизам се није, међутим, односио на издају уопште, већ само на један њен облик - предају непријатељу тајних података. Телберг дилему око значења израза *переветник* усложњава, обухватајући њиме и „напуштање московског великог кнеза зарад службе другом владару”, док Бенемански *переветника* изједначава са лицем које је непријатељу предало град.⁵¹⁸

Наведена одредба Псковске судске грамоте послужила је као основа за састављање чл. 9. Судебник од 1497. године, с том разликом што је *переветник* изостављен, а уместо њега починиоцима најтежих кривичних дела придодат је *коромольник* („А государскому убойце и коромольнику, церковному татю и головному, и подметчику, и зажигаљнику, ведомому лихому человеку живота не дати, казнити его смертною казнию”). Исту одредбу саджи и царски Судебник од 1550. године, али се у њему поред *коромольника*, помиње и *градский здавец* (чл. 61).⁵¹⁹ И док су руски историчари права сагласни да је „градский здавец лице које је град предало непријатељу”,⁵²⁰ око тумачења израза *коромольник* заузети су различити ставови. Тако је проф. Владимирски Буданов *коромольника* сматрао починиоцем *крамоле*, што је по њему био синоним за врховну издају. Износећи своју резерву у погледу таквог тумачења ове за „савременике непознате речи”, Телберг истиче да је у XVI веку реч *измена*, „у смислу указивања на деликт против државе, била добро позната”, па је „срећемо у званичним документима”, због тога московски законодавци овог периода „нису имали потребу да чврсто усвојен појам издаје прикрију другим изразом - *крамола*”.⁵²¹ Недоумице двојице руских правних историчара око значења архаизма *крамола*, са варијантама *кромол* или *коромол*, чине се сувишним када се

⁵¹⁸ В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 106-107; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 50-52; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 168; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 170.

⁵¹⁹ Российское законодательство X-XX веков. В 9 т, Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1497 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Российское законодательство X-XX веков. В 9 т, Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm

⁵²⁰ М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 168; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 32.

⁵²¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345; Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 51-53.

погледа почетак одредбе чл. 6. гр. 39. гл. 48. Крмчије: „Глаголемии крамолници, или мятежь в людех творящии...”. Очигледно је да је *коромольник* из оба Судебника уствари бунтовник и заверник, а не издајник у ужем, правнотехничком смислу те речи.⁵²² На то указује и синоним *ябедник* (потказивач, клеветник), који се у једном правном споменику с краја XVI века користи за *коромольника*, и то са циљем да означи специјални облик *ябеда* - ширење клевета против законите власти Московског царства, што заправо није ништа друго него један од начина изазивања бунт против државних власти.⁵²³

Почев од 1562. године кривичноправни појам издаје, означен речју *измена*, среће се и у писаним заклетвама које су бојари појединачно полагали новом цару („клятвенный запись”). Формалне границе деликта издаје постављене су самим заклетвама, јер се свако нарушавање личног обећања верности које је дато у заклетви сматрало као издаја. Ипак, у овим заклетвама из XVI века могуће је издвојити четири радње које су се најчешће квалификовале као издаја: одлазак бојара (*отъезд*) у службу царевог *недруга*, сарадња с њим да би се цару нанело лично зло („на государево лихо”), помоћ спољњем непријатељу Московског царства и предаја града непријатељу.⁵²⁴

У пракси је најчешћи облик издаје био одлазак бојара у службу другог владара, што је било у вези са древним правом бојара, некадашњих чланова кнежевске дружине, на слободан одлазак, тзв. *отъезд*, из тзв. *вольне* (слободне) *службе* једног удеоног кнеза у службу (тзв. *служба по дружбе и товариществу*) другог кнеза.⁵²⁵ Наиме, у доба удеоних кнежева велики кнез је пружао свесрдну заштиту праву *отъезда*, као ефикасном инструменту за јачање своје централне власти на рачун моћи удеоних кнежева. Укореењеност овог права међу руским бојарима утицала је на то да замена удеоно - вотчиног (патримонијалног) начина организовања државе самодржављем („самодержавие”) и јединодржављем („единодержавие”), није довела и до његовог брзог нестанка. У новим условима се мења правна природа *отъезда*, јер се он из бојарског права

⁵²² Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 53-54.

⁵²³ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 52.

⁵²⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 69-70.

⁵²⁵ Бојари су се староруској држави називали *вольные* (слободни) *люди*, што је указивало на њихов самосталан положај који је, по речима, М. Таконова, пре свега био економски обезбеђен. Право бојара на слободан одлазак из службе једног у службу другог кнеза било је ујемчено међукнежевским споразумима кроз стереотипну формулу: „а бояром и слугам межи нас вольным воля”. М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 201.

претвара у једно од малобројних кривичних дела против државе. Уз то, право *отъезда* се остваривало у границама руских земаља обједињених под влашћу великог московског кнеза, док се кривично дело *отъезда* искључиво вршило одласком *в иное государство*.⁵²⁶ Од владавине Иван III почиње да се примењује једна формална мера за спречавање *отъезда*. То су били појединачне заклетве, дате у форми *крсноцелователних записа*, које су великом московском кнезу полагали удеони кнежеви бојари. Прву такву заклетву положио је Иван III кнез Данило Димитријевич Холомски и у њој стоји: „А мене кн. Данилу своему осподарю вел. князю Ивану Васильевичу и его детем служит до своего живота, а не отъехати ми от своего осподаря от вел. князя Ивана Васильевича, ни от его детей к иному ни х кому... осподарь мой кн. велики и его дети надо мною по моей вини в казни волен”. Право *отъезда* и тзв. *вольне службе*, нестало је онда, како примећује М. Ђаконов, „када је из малих удела (удеоних кнежевина) моћна рука московских кнежева могла да извуче сваког *отъездчика*”. Од најмоћнијег московског владара цара Иван IV и практично није више било могуће отказати службу Московском царству.⁵²⁷

У *крсноцелователним записима* („подкрестни записи”) из XVII века, с обзиром на њихову измењену форму, јер се радило о општеобавезном формализованом типу заклетве која се полагала новом цару од стране свих поданика Московског царства, налази

⁵²⁶ *Отъезды* (атјезди) су посебно били чести за владавине великог кнеза Василија Васильевича Тамног. Из тог периода потичу неки од познатих случајева кажњавања за *отъезд*. Тако је ближњи бојарин Иван Димитријевич Всеволожски који је из службе московског кнеза пребегао галицком кнезу Јурију Димитријевичу, да би после учествовања са својим новим патроном у неуспелом походу на Москву био заробљен и кажњен ослепљивањем, иначе казном која се у Византији примењивала на незаконите претенденте на престо. М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 207-208.

⁵²⁷ У свом труду да државноправно обједини и централизује Московско царство цар Иван Грозни се често сукобљавао са остацима патримонијалних схватања, чији су носиоци били поједини бојари и кнежеви, који су себе и територије на којима су управљали добровољно предавали литванским и пољским владарима. Тако је цар Иван IV у једном дану осудио на смрт 120 новгородских бојара који су хтели да пређу у службу литванског владара. М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 208-210; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 12-13; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 138; Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Част третья, Русская государственность, стр. 35-39. И у српском средњовековном праву самовољни одлазак из владареве у службе квалификовао се као један од облика кривичног дела издаје-*невере* и пре 1300. године о чему сведочи хрисовуља Св. Ђорђа Скопског („изневерио бо се Вериха краљевству ми и побегне к севастократору Калојану Синадину”). У Душановом законуку среће се *пребегалац* (чл. 144), сличан руском *переветник*, који се и овде изјдначава са *неверником* (чл. 142). Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 478, 480.

се, без изузетка, следећа негативна дефиниција кривичног дела издаје: „Государю ни в чем не изменити, в иное государство не отъехати, с иным государством не ссылатся ни письмом, ни словами и без государева указу города не сдати”.⁵²⁸ Насупрот, оваквој тенденцији формалног уобличавања бића кривичног дела издаје, у пракси је, све до доношења Уложенија, појам *измене* (издаје) често губио прецизне формално-правне границе, јер се проширивао и на радње које се не помињу у Судебницима и записима о заклетви. У највећем броју случајева све овакве радње које су се у пракси квалификовале као издаја повезивала је искључиво намера починиоца да „укине, или смањи, или ослаби власт” монарха. Међутим, било је и таквих дела која се у службеним актима називала *изменом*, а која тешко да су могле да имају неко заједничко обележје са овим деликтом.⁵²⁹

Ипак у дугом процесу постепеног, казуистичног инкриминисања појединих противдржавних радњи, који корелира са процесима „ослобађања од стародревних наслага удеоних и патримонијалних схватања” и последичног јачања самодржавне власти московских владара, јасно су се издвојили и неки од облика издаје који се срећу и у Уложенију. Помоћ непријатељу, предаја града и одлазак бојара у службу другог владара и поред њихове лаконске и архаичне формулације у Судебницима и у записима о заклетви, представљају исте оне кривичноправне радње које су као облици кривичног дела издаје санкционисане и у члановима 2, 3. и 11. II главе Уложенија. И док се у погледу радњи које су инкриминисане као издаја, Законик *најмирнијег цара* - Алексеја Михаиловича, наслања на кривичноправну традицију његових силних претходника, пре свега Ивана III и Ивана

⁵²⁸ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 70; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михаиловича, стр. 14-16.

⁵²⁹ Случај кнеза Ивана Голицина, који је 1624. године осуђен на прогонство и конфискацију имовине због издаје (*измене*), упечатљив је доказ о свеобухватности и неодређености овог кривичног дела у периоду пре доношења Уложенија. Наиме, кнез Голицин је одбио да дође на цареву свадбу, јер му је позивом, који је имао форму указа, било одређено да седи испод кнеза Шујског, а по установи *местничества* род Голицина стајао је изнад рода Шујских. Поступак Ивана Голицина био је оквалификован као издаја, јер је кнез, оспоравајући цару право да распоред седења на свадби одреди независно од местническе позиције рода, уствари покушао да ограничи пуноћу самодржавне власти руског цара. Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 71-72. О руској *sui generis* установи *местничества* М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 125-127.

IV Грозног, у погледу номотехнике одредбе Уложенија о издаји немају прецедент у ранијем законодавству Московске државе.⁵³⁰

Зато је највећи број истраживача Уложенија, трагајући за правним извором прописа о издаји, кренуо од Литванског статута, иако сами законописци, за разлику од чл. 1. II главе, нису на маргини рукописног примерка Законика уз одредбе о издаји, оставили белешке које би упућивале на Статут. На везу између 2. и 3. члана II главе Уложенија и артикула 3. I главе Литванског статута треће редакције од 1588, први је указао, пионир у истраживању кривичноправне материје Уложенија, В. Линовски.⁵³¹

Од шест различитих противправних дела која су санкционисана у овом пропису Статута, а која су по схватању литванско-руског законодавца чинила кривично дело издаје, четири у погледу објективних обележја бића у највећој мери одговарају делима предвиђеним у II глави Уложенија. Тако се у Статуту као радња издаје наводи узурпација врховне власти монарха, повезана, као и у члану 2. II главе Уложенија, са оружаним начином деловања.⁵³² Затим, Статутом су нормирана и три начина пружања помоћи непријатељу владара која су доцније своје место нашла у члану 2. II главе московског Законика: договарање и сарадња са непријатељем, слање писаних обавештења и пружање било ког другог облика помоћи.⁵³³ Најзад, у Литванском статуту су санкционисани као посебни облици кривичног дела издаје предаја града непријатељу и пуштање његових војних једница на територију државе, што у потпуности одговара радњама које су инкриминисане у чл. 3. II главе Уложенија.⁵³⁴

⁵³⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 262; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 17.

⁵³¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 17-18; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 564; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147-148.

⁵³² „... после смерти государя, а также потомков наших королей польских и великих князей литовских, желая кто захватить и овладеть зтим государством Великим княжеством и государем на нем стать, и войско, служилых людей собирал и вел”. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351.

⁵³³ „Кто бы также с врагами нашими договореность имел, письма к ним или послов, советуя против нас, государя, и государства, либо остерегая, посылал, тем самым неприятелям какую помощь давал”. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351.

⁵³⁴ „Кто бы также замок наш неприятелю изменою отдал...Кто бы также людей неприятельских в государство наше Великое княжество Литовское предательски привел...” Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351.

И поред наведених сличности, одредбе Уложенија о издаји не представљају просту копију одговарајућих норми Статута. Начелан однос московског законодавца према домаћем правном искуству и Литванском статуту када су у питању кривична дела против државе, врло успело је описао Телберг, истакавши да су се писци Уложенија „обратили Статуту тек тада када је мисао о инкриминисању политичких кривичних дела сазрела код самих московских кодификатора (Цара и Земског сабора)”.⁵³⁵ Међутим, ни тада московски законописци механички не реципирају прописе Литванског статута, већ се њиме служе, како је на више места истакнуто, „само као редакцијским приручником.”⁵³⁶

То потврђују разлике између Уложенија и Статута, које су и у овом случају највидљивије у номотехници. У изузетно обимном артикулу 3. Литванског статута (1588), на истом месту су се нашле увреда величанства, завера, побуна и неколико различитих облика издаје, али и ковање лажног новца заједно са правилима која регулишу установу саучесништва код свих ових дела. Насупрот томе, московски законописци су, речју Томсинова, „сваком облику кривичног дела посветили, како је правилно, посебан члан”.⁵³⁷ Писци Литванског статута набрајају кривичноправне радње којима се вршило *оскорбление нашего государева величия*, идући по свој прилици од тежих ка лакшим, док творци Уложенија иду корак даље од прости казуистике, па радње које су сличне по начину извршења, последици и субјекту правнотехнички повезују у јединствен члан. Тиме се, иако не у формалном, у садржинском смислу формирају посебни облици кривичног дела издаје. Поред тога, московски законописци за разлику од литванско-руских претходника стварају истоветан правнотехнички термин за кривично дело издаје и за субјекта овог дела – *измена и изменник*. Одредбе Уложенија о издаји потврђују да су се његови писци трудили да јаснијим и прецизнијим језиком скрате и упросте текст одговарајућих прописа Статута, како би се отклонила неодређеност и двосмисленост преузетих норми. Ово постаје очигледно када се, између осталог, упореди законски опис

⁵³⁵ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 55.

⁵³⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 15-20; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 223; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 317-321; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 184-185; И. И. Лаппо, Литовский статут 1588 года, стр. 529-530.

⁵³⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 18.

различитих начина помоћи непријатељу у артикулу 3. I главе Литванског статута са описом ових радњи у чл. 2. II главе Уложенија.⁵³⁸

При састављању чланова 2. и 3. II главе московски кодификатори не само да су преузте норме Статута правнотехнички прерадили и дотерали, већ су их делом и садржински изменили. Тако Уложеније код предаје града непријатељу не познаје случај ослобађања од кривичне одговорности који као изузетак предвиђа Литвански статут. Наиме, у Статуту стоји да ће се смрћу, губитком части и конфискацијом имовине казнити онај „ко би такође замак наш непријатељу издајом дао, осим из разлога невероватне глади”.⁵³⁹ Телберг примећује да су „редактори Уложенија” „свесно одбацили тај изузетак”, јер „по њиховом мишљењу, никакв тежак положаја није могао да ослободи од одговорности за предају града”. Овакав крајње строг став руске ратне етике потврђују и судске пресуде, јер је евентуално указивање у њима на то да је „пребивати у тим градовима било могуће, зато што је у њима и хране и олова довољно” („сидети в тех городех было мочно, потому что в них и зелья и свинца достаточно”), у ствари било навођење отежавајуће околности.⁵⁴⁰

Иако је потврдио тезу да су одредбе чланова 2. и 3. II главе Уложенија „непосредно преузете из Литванског статута”, Н. И. Тиктин је, полазећи од истраживања Н. Калачова, у њима пронашао дубљи заједнички корен византијског права. Реч је о два прописа XXXIX титуле Прохирона, који се под истом нумерацијом налазе и у 48. глави Крмчије, од којих први садржи општу норму по којој се свака *предаја противнику својих*, кажњавала одсецањем главе мачем („Раздражая на брань ратных, или предавая противным своя, главы усечением мучится”, Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 1), док се у другом пропису регулисао посебан облик предаје – предаја непријатељу оружја или материјала за његову производњу, за који је, такође, била запрећен смртна казна („Никто же да непродаст всрваром, рекше ино язычником, устроена оружия, или неустроена: или железа, понеже

⁵³⁸ „Кто бы также с врагами нашими договореность имел, письма к ним или послов, советуя против нас, государя, и государства, либо остерегая, посылал, тем самым неприятелям какую помощь давал” (арт. 3. I главе Литванског статута). Исти пропис у Уложенију гласи: „...кто царьского величества с недруги учнет дружитца, и советными грамотами ссылатца, и помощь им всячески чинить...” (чл. 2. II главе Уложенија). Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 2, стр. 62; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 2, стр. 86.

⁵³⁹ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 3, стр. 351.

⁵⁴⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 87.

таковъй главною казнию мучиться”, Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 1).⁵⁴¹ Бенемански је сматрао да је одреба Прохирона, у Крмчијиној редакцији - *предавая противным своя, главы усечением мучится*, добила своју руску редакцију још у пропису Псковске судне грамоте о *переветнику - и переветнику, ... тем живота не дати*”, а да садржина прописа чл. 2. и 3. II главе Уложенија директно упућује на Литвански статут.⁵⁴²

За разлику од чланова 2. и 3. II главе Уложенија, код којих немамо признање самих законописаца да су реципирани наведене прописе Прохирона, уз чл. 4. творци Законика су оставили белешку - *из Градских*, што недвосмислено упућује на српско-словенску редакцију Прохирона из 48. главе Крмчије.⁵⁴³ Зато је највећи број истраживача сагласан да је одредба чл. 4. II главе Уложенија о паљевини, као једном од облика кривичног дела издаје, била формулисана на основу правне норме изложене у чл. 18. XXXIX титуле Прохирона, која у словенском преводу гласи: „Аще некто ведый, рекше хотением дом зажжет или ворох жита, близ дому лежащ, и обличен быв, огневи предан боудет” (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 18).⁵⁴⁴ Наведене прописе Уложенија и Закона градског о паљевини, најпре, повезује то што за довршење кривичног дела није било потребно да наступи одређена последица, већ је било довољно да се пожар изазове - *зажжет*. Поред тога, у обе кодификације се за кривичну одговорност захтевало постојање умишљаја код починиоца, који се у Уложенију означава речима „кто умышлением”, док је у *Закон градском* умишљај садржан у изразу: „ведый, рекше хотением”. И најзад, угледајући се на византијску кодификацију московски законодавац је облик паљевине предвиђен у чл. 4. II главе прописао смртну казну спаљивањем.⁵⁴⁵

Ипак, писци Уложенија нису унели норму Прохирона о паљевини у своје законско дело без икакве редакторске измене, већ су јој додали кључну реч - *издајом* („кто умышлением и изменою”), чиме су паљевини дали обележје једног од кривичних дела против државе. Професор Томсинов такву промењену природу деликта паљевине у

⁵⁴¹ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 108; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 50-51.

⁵⁴² М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 168, 203.

⁵⁴³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1.

⁵⁴⁴ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 109; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 54-55; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 147.

⁵⁴⁵ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 55; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 204.

Уложенију повезује и са проширивањем објекта кривичног дела са индивидуалног стамбеног објекта (*дома*) у Прохирону, на град - *город зажжет или дворы*.⁵⁴⁶ Међутим, други део прописа Закона градског о паљевини (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 18) – *Аще же вне града таковое сотворит, да усекут ему руке* - управо показује да је његов први, реципирани део, искључиво санкционисао изазивање пожара у граду, као тежи облик кривичног дела паљевине. Уосталом, разликовање паљевине у граду од паљевине која је изазвана на селу, као лакшег облика истог деликта, део је византијске правне традиције, што потврђује и обиман чл. 41. XVII титуле Еклоге.⁵⁴⁷ Разлози који су навели московског законодавца да паљевину квалификује као један од облика кривичног дела издаје, налазе се, пре свега, у ондашњим друштвеним приликама, као и конкретним догађајима који су обележили прву половину XVII века у Московском царству. Наиме, већина зграда у тадашњим руским градовима била је направљена од дрвене грађе, због чега је паљење неколико кућа по својим последицама било једнако паљењу целог града. Један такав катастрофалан пожар задесио је Москву у јуну 1648. године, непосредно пре сазивања Земског сабора који ће 16. јула донети одлуку о почетку рада на кодификацији. Сведочанство о овом догађају забележено је у мемоарима једног иностраног очевидца: „Изненада после ручка на пет различитих места у граду букнуо је страховит пожар, који је у току 13 или 14 часова пола Москве претворио у гомилу пепела. У време пожара, како су неки пребројали, изгорело је 10 000 кућа. Ако узмемо у обзир и оне зграде, које су на многим и различитим имањима претворене у рушевине, то је све у свему пострадало петнест хиљада зграда; у неким од тих кућа изгорело је десет људи, у другима дванаест, а у неким и више, међу њима су очеви, мајке, деца, слуге. Укупан број људи који је погинуо од ватре досеже приближно бројку од 1 700.” Пожар је избио у време када је Москву, али и друге руске градове (Устјуг, Козлов, Томск) захватио талас великих народних побуна, што потврђује закључак В. А. Томсинова, да се „у Русији паљење зграда неретко

⁵⁴⁶ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 24

⁵⁴⁷ У члану 41. XVII титуле Еклоге византијски законодавац је предвидео више облика кривичног дела паљевине, и то с обзиром на степен кривице починиоца (умишљај, нехат и случај) и с обзиром на место извршења. У погледу места извршења у Еклоги се прави разлика према томе да ли је деликт паљевине извршен у граду или на селу. Умишљајна паљевина извршена у граду представљала је тежи облик овог кривичног дела, због чега је била прописана смртна казна спаљивања - *jure talionis*, док је за умишљајну паљевину извршену на селу била запрећена смртна казна „мачем”. Е. Э. Липшиц, *Эклога, Византийский законодательный свод VIII века*, стр. 72, 187-188.

користило као средство за подстицање народа на устанак и због чега је било сасвим могуће да се паљевина сврста у групу кривичних дела против државе”.⁵⁴⁸

Одредба чл. 4. II главе о паљевини није једина норма, када су у питању различити облици кривичног дела издаје, чије је византијско порекло известно. Писци Уложенија су и уз чл. 20. VII главе, који санкционише покушај предаје војних тајни непријатељској војсци, оставили напомену: „из Градских”. Најпре Н. Калачов, а потом и његов настављач у проучавању реципираних византијских норми у Уложенију Н. И. Тиктин, указали су на подударност наведене одредбе Уложенија са прописом чл. 17. гр. 39. Закона градског, која у словенском преводу гласи: „Иже к ратным своєю волею от нас приходяще, и наши советы возвещающе им, виселицех повешаются, или сожигаемы бывають” (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 17).⁵⁴⁹ Очигледно је да су московски законописци из словенске редакције овог Прохириновог прописа у потпуности преузели три елемента. Слично редакторима Крмчије, и писци Уложенија инсистирају на томе да је починилац својом вољом, и уз то лично, предао непријатељу војне тајне, а управо ти елементи дају овом деликту карактер издаје. Осим тога, од две алтернативно запрећене смртне казне у чл. 17. гр. 39. Закона градског, у одредби чл. 20. VII главе Уложенија задржана је казна вешања. Сам начин извршења ове казне – *повесити против неприятельских полков*, који има за циљ да

⁵⁴⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 24-25, 29-30; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 411-413; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 295-297; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-181. Тиктин и Бењамански су сматрали да квалификовање паљевине као противдржавног деликта није руска специфичност, јер се од *lex Julia de vi publica* (Digest. XLVIII, tit. III, 5) паљевина извршена у време побуна и устанака (*in coetu, concursu, turba, ceditione*) сматрала деликтом против државе. Историја Византије показује да су у стварности, заиста, пожари били најчешће повезани са побунама и заверама. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 54; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 204-205.

⁵⁴⁹ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 109; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 51-52; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 168. Занимљиво је да су у српској редакцији Властареве Синтагме, тзв. Скраћена Синтагма, све одредбе о појединим облицима издаје (војна издаја, прелаз у непријатељску војску, напад на живот цара и пребег непријатељу и одавање војних тајни) византијских световних закона, као и у II главе Уложенија, издвојене у засебну главу *П-5*, под називом *О невѣрницѣхъ. Законъ царски*. Међ њима се налазе и три одредбе Прохирона које се доводе у везу са прописима о издаји из чл. 1, 2, 3. II главе и чл. 20. VII главе Уложенија: чл. 1, 10. и 17. XXXIX титуле. А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 478-479.

застраши потенцијалне починиоце, мада нема паралелу у цитираном пропису *Закона градског*, потиче такође из Прохирона. Наиме, у одредби о разбојништву, која претходи пропису о предаји војних тајни непријатељској војсци, законодавац је предвидео смртну казну вешањем, оправдавајући је разлогом генералне превенције: „И подобает, да видения ради убоятся начинающий таковая” (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 15).⁵⁵⁰

2.2.3. Окупљање и завере

Код кривичног дела окупљања и завере (*скоп и заговор*), као последњег из групе политичких кривичних дела која су била предвиђена Уложенијем, законодавац радњу извршења одређује као окупљање већег броја људи који су обједињени претходним завереничким договором (*приходити скопом и заговором*). Наиме, реч *скоп* из чланова 20. и 21. II главе Уложенија указује на бројност извршилаца, док израз *заговор* упућује на постојање завереничке намере и договора, уроте међу починиоцима.⁵⁵¹

Радња се у наведеним одредбама Уложенија редовно повезује и са намером да се јавно и насилно одузму туђе ствари или убију друга лица (*приходити скопом и заговором, и учнут кого грабити или побивати*). Међутим, већина истраживача Уложенија је сагласна да наведена намера није имала својство обавезног елемента бића кривичног дела окупљања и завере. Вођени казуистичном логиком, законописци су повезали радњу *грабежа* уперену против имовине и убиство са радњом извршења, јер су у пракси заиста то и биле најчешће последице оваквих инкриминисаних окупљања.⁵⁵²

Насупрот томе, радња је код деликта окупљања и завере пресудно опредељена са два обележја, једним материјалне, а другим формалне природе, која су јасно истакнута у самим одредбама Законика. Најпре, није окупљање сваке веће групе људи имало одлике политичког деликта, већ само оно које је имало бунтовни и противдржавни циљ или архаичном речју законописаца Уложенија – *приходили... для воровства* (чл. 22). На ово битно материјално својство радње извршења указивао је и израз „бунт против великаго

⁵⁵⁰ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 52.

⁵⁵¹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 95; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 154; За израз *заговор* Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), стр. 168-169.

⁵⁵² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 17; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 96-97; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 266.

государя”, који се после доношења Уложенија у званичним актима користио као синоним за кривично дело окупљања и завере. Формално обележје радње извршења код кривичног дела окупљања и завере представља њена противзаконитост, за коју се у чл. 20. II главе користио израз „самовоља” (*Такъже самовольством, скопом и заговором*). Наиме, како примећује Г. Г. Тельберг, *самовольством* се на језику приказне администрације Московског царства, „означавао сваки поступак и радња који су учињени насупрот забрани државне власти: *указу великаго государя противным не быть и самовольством не жить*”.⁵⁵³

Да би отклонио сваку недоумицу у погледу разлике између противправних и легалних окупљања, законодавац је у одредби чл. 22, у којој је санкционисао лажну пријаву за ово кривично дело, дефинисао и појам легалног збора, као окупљања невелике групе људи ради подношења жалби државним властима (*приходили к ним немногие люди для челобитья, ... а не для воровства*). Учествовање на оваквим законитим зборовима, не само да није било кажњиво, већ је законодавац у наведеном пропису учесницима обезбеђивао заштиту од неоснованих оптужби и прогона војвода и других локалних органа власти. Следствено, број окупљених лица и карактер њихових циљева били су према Уложенију критеријуми за раздвајање противправних од законитих окупљања.⁵⁵⁴ Ипак, пракса после доношења Уложенија показује да се рестриктивно тумачило право становништва на окупљање са циљем подношења жалби државним органима (*приходит для челобитья*). Прецизније, оцена легалности конкретног збора зависила је од тога да ли је једно окупљање било иницирано законитом жалбом (*челобитная*) неког од службених разреда руског друштва (*служилых, или иных чинов на каких людей*, чл. 22), односно таквом жалбом којом се од врховне власти тражило обезбеђење законом ујемченог колективног права или разбојничком, криминалном жалбом (*воровская челобитная*) којом се тражило ослобађање од законито наложене обавезе.⁵⁵⁵

⁵⁵³ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 97; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 20, 22, стр. 64; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 20, 22, стр. 89; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 20, 22, стр. 21.

⁵⁵⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 155; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 267.

⁵⁵⁵ О настанку и значењу правно-техничког термина *челобитная* у В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 48-49; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 475-476.

Карактеристичну слику једног окупљања које је било организовано ради подношења незаконите жалбе даје опис масовног протеста из 1669. године становника града Каратајка, некадашњег стратешки значајног утврђења на доњем току Дона. Побуна у Каратајку избила је због наредбе месног војводе којом се *људима свих чинов* налагала лична обавеза да раде „на повећању шанца у ширину и дубину и да тако град ојачају”. Из приказних списа сазнајемо да су Каратајчани, најпре, „почели да копају шанца”, да би „потом престали: почели су да се скупљају по улицама, да се буне, да лармају и разбијају и прете батинама онима који су копали; а потом су отишли ка згради у којој је био војвода (*съезжая изба*)⁵⁵⁶, са галамом и великом буком, и изишавши од њих, син бољарски је говорио њему, војводи, са великом неучтивошћу, а распоп Ивашка је пљувао... а против њега, војводе, написали су разбојнички састављену жалбу у име целог града (*написали воровскую составную челобитную ото всего города*)”. После извештаја који је војвода послао цару, наложено је да се против учесника овог незаконитог збора покрене истражни судски поступак – сиск (*государь указал сыскать*).⁵⁵⁷

Из законског описа радње извршења садржаног у члановима 20. и 21. Уложенија произилази да је код кривичног дела окупљања и завере субјект био „већи скуп лица, обједињен претходним договором”.⁵⁵⁸

Објект кривичноправне заштите код окупљања и завере може да се разврста у три групе: 1) царско величанство у лику владајућег цара – *самовольством, скопом и заговором к царьскому величеству*; 2) органи централне управе – *и на его государевых бояр, и околничих, и на думных и на ближних людей*; 3) локални цивилни и војни органи

⁵⁵⁶ Пошто је прворазредна надлежност војвода, као представника централне власти, била војна и полицијска, због чега их А. Г. Мањков назива „чуварима државног поретка и неприкосновености самодржавља”, *съезжая изба* је била синоним за притвор који се налазио у згради у којој је био смештен и војвода. Сама канцеларија војводе, којих је у већим градовима било неколико (Астрахан: 3-4; Псков: 2-3), а коју је још сачињавало и помоћно особље *дьяки* и *подьячие*, називала се *приказная изба*. О Русији, в царствование Алексея Михайловича. Глава 8, О владателстве царств и государств, и земель, и городов, которые под Росийским царством лежат, и тех государств о воеводех. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 175-179; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 197; Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 151.

⁵⁵⁷ Наведено према Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 99-100.

⁵⁵⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 154; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 96.

власти – и в городех и в полках на воевод, и на приказных людей. Да би консолидовао и ојачао државну власт законодавац је на овај начин „узео у заштиту не само личност цара као монарха, већ и цео државни апарат, све његове делове у једнакој мери”.⁵⁵⁹ Синтагма „и ни на кого никому не приходить”, којом се у члановима 20. и 21. II главе Законика завршава набрајање објеката кривичноправне заштите, упућује на закључак да су законописци код овог кривичног дела заштитни објект проширили са појединих државних органа на сва физичка лица. Ипак, истраживачи Уложенија су с правом приметили, да је на другом месту у Законику, у члановима 198. и 199. X главе, инкриминисан напад „силом, окупљањем и завером” на појединца и његово породично имање (*кто приедет к кому нибудь на двор насильством, скопом и заговором*).⁵⁶⁰ Имајући у виду различиту природу заштитних објеката, кодификатори Уложенија су од истоветне радње окупљања и завере формирали два посебна кривична дела; једно које је припадало политичким деликтима и друго које је улазило у састав кривичних дела против личности.

За кривично дело окупљања и завере у чл. 21. II главе Уложенија била је прописана квалификована смртна казна - *казнити смертию безо всякия пощады*, чији је конкретни облик у сваком појединачном случају одређивао суд.⁵⁶¹ Оштрина казнене политике код овог кривичног дела против државе огледала се, не само у тежини запрећене казне, већ, пре свега, у томе што се радило о јединственој казни која је погађала све учеснике оваквих инкриминисаних окупљања, независно од форме учешћа у извршењу дела (извршилац и саучесници - *товорища*), степена виности и околности дела. Насупрот томе, код неполитичког деликта окупљања и завере, из чланова 198. и 199. X главе Уложенија, услед мање вредности заштитног објекта, следствено и нижег степена друштвене опасности, законодавац је створио читаву скалу казни, узимајући у обзир последице кривичног дела, као и различиту одговорност извршиоца и других саучесника.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 94-95; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 176; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 155.

⁵⁶⁰ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 94-95; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 198, 199, стр. 53, 211-212; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 266.

⁵⁶¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. II, 21, стр. 64; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. II, 21, стр. 89; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. II, 21, стр. 21.

⁵⁶² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 154; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 95.

Поред основног облика кривичног дела окупљања и завере санкционисаног у члановима 20. и 21. II главе, у Уложенију је у чл. 13. XXII главе предвиђен и један посебан облик овог дела. Уместо израза *скоп и заговор*, законописци су на овом месту за означавање исте радње извршења употребили израз *смута*, ондашњи широко распрострањени назив за стање народног бунта, незадовољства и метежа: „А которые воры чинят в людех смуту...”. Осим термилошке разлике, основни и посебни облик кривичног дела окупљања и завере разликовали су се и по начину извршења. Наиме, код основног облика овог политичког деликта бунтовно противдржавно окупљање се покретало претходним завереничким договором веће групе људи, док се у одредби чл. 13. XXII главе говори о народном бунту и незадовољству (*смута*) које је изазвано подношењем државном органу лажне пријаве против одређене групе људи: „...и затевают (*затей-извет*, пријава) на многих людей своим воровским умышлением затейные дела (злонамерна и лажна дела)...”.⁵⁶³ Из оваквог законског описа произилази да се код посебног облика кривичног дела окупљања и завере, за разлику од основног облика, у својству субјекта није појављивала група, већ појединац – подносилац лажне пријаве.

Имајући у виду наведене разлике између одредби чланова 20. и 21. II главе и члана 13. XXII главе Уложенија, као и позицију одредбе чл. 13. у структури XXII главе – између инкриминација лаких телесних повреда и убиства мужа од стране жене, један број писаца је наведену одредбу XXII главе квалификовао као пропис којим се регулисала радња подстрекавања код кривичних дела против личности. Такав свој став ови аутори су темељили на потпуном тумачењском редефинисању кључног појма прописа члана 13. XXII главе, означеног архаичном речју *смута*. Коментатори издања *Российское законодательство X-XX веков, т. 3*, полазећи од става „да тешко може да се претпостави да се у овом случају имало у виду кривично дело против државе (бунт, побуна и.т.д)”, закључују да се „термин *смута* овде употребљавао у неком другом смислу, вероватно, да је овде реч о подстрекавању на тучу, масовно убиство, групно хулиганство или ка чему другом из ове групе”.⁵⁶⁴ Међутим, анонимност потетијалних саучесника - *затевают на*

⁵⁶³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXII, 13, стр. 252; *Российское законодательство X-XX веков, т. 3*, гл. XXII, 13, стр. 219; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. XXII, 13, стр. 130; За изразе *затевают* и *затейные дела* *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), стр. 318, 320.

⁵⁶⁴ *Российское законодательство X-XX веков, т. 3*, стр. 434. Став да чл. 13. XXII главе садржи норму која регулише радњу подстрекавања изнео је и В. А. Томсинов; с том разликом, што се по њему у овом случају не ради о подстрекавању које је везано за кривична дела против личности, већ „о подстрекавању на побуну”. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 21, 50.

многих людей, чини неодрживом претпоставку да се ради о норми која је регулисала подстрекавање. Зато је још Г. Г. Телберг изнео став да је у члану 13. XXII главе санкционисан један од четири облика лажног пријављивања за политичка кривична дела, колико их је укупно познавало Уложеније.⁵⁶⁵ Насупрот томе, управо је анонимност нападног објекта, која се састојала у томе што су „многи људи могли бити објект пријаве, не као индивидуално одређена лица, већ као друштвена група без унутрашњег појединачног издвајања” (нпр. грађани - *посадские люди*, стрелци, бојари из Новгорода), онемогућавала проверу истинитости пријаве. То по признању и самог Телберга показује, да код овог деликта учиниочев „умишљај, у суштини, није био управљен против одређеног лица, већ против државе и друштва ... како би се изазвали потреси друштвеног и државног поретка”.⁵⁶⁶ Због тога су коментатори издања *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...* у закључцима отишли даље од Телбергових ставова, износећи тврдњу да „чл. 13. треба тумачити шире, а не само на плану измишљених пријава које треба да створе смутњу. Овај члан треба тесно повезати са II главом, посебно са оним њеним одредбама (чл. 20. и 21) које предвиђају окупљање и заверу против цара, бојара и војвода”.⁵⁶⁷ Најдаље је у тумачењу чл. 13. XXII главе отишао

⁵⁶⁵ По Уложенију је лажна пријава била кажњиво дело искључиво код политичких кривичних дела, што је био корелат општој јавноправној обавези пријављивања противдржавних политичких деликата. Законодавац је предвидео четири облика лажне пријаве (*извет*): 1) лажна и злонамерна пријава против конкретног лица, која се кажњавала оном казном која је била запређена за лажно пријављени политички деликт (чл. 17. II главе); 2) лажна пријава против неодређеног лица услед лакомислености или пијанства, која се кажњавала батињањем (чл. 14. II главе); 3) неоснована пријава холопа или крестијана против господара (чл. 13. II главе); 4) лажна и злонамерна пријава против појединачно неиндивидуализоване друштвене групе у циљу изазивања бунта и метежа (чл. 13. XXII главе). За разлику од прва два облика лажне пријаве, који су искључиво били регулисани процесноправним нормама – чл. 14. и 17. II главе, друга два облика санкционисана су претежно материјалноправним нормама и формирају бића посебних кривичних дела. Иако је предмет пријаве био политички деликт, према заштитном објекту неоснована пријава холопа или крестејана против господара (чл. 13. II главе) представљала је кривично дело против друштвеног поретка. О пореклу и зналењској трансформацији речи *извет*, која у Уложенију добија обележје прецизног правно-техничког термина са значењем пријаве о почињеном кривичном делу, у В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, стр. 48-49. Г. Г. Телберг, *Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века*, стр. 150-159; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 151; Н. Д. Сергеевский, *Наказание в русском праве XVII века*, стр. 6-7.

⁵⁶⁶ Г. Г. Телберг, *Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века*, стр. 157.

⁵⁶⁷ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 387.

А. Г. Мањков, тврдећи како се ради о одредби која кроз синтагму *А которые воры чинят в людех смуту...*, даје „општу дефиницију *воровства* као противдржавне радње”.⁵⁶⁸

Недоумице у вези са правном природом одредбе члана 13. XXII главе отклања богата судска пракса из периода после доношења Уложенија, јер је овај пропис XXII главе у условима „тешког и хроничног метежа, који је изобразио цео XVII век, по свој прилици, имао широку и активну примену”. Пресуда, којом је 1684. године монах Печерског манастира Јоасаф осуђен за *затейныя дела*, садржала је директно позивање на члан 13. XXII главе Уложенија. Кривица монаха Јоасафа се састојала у томе што је његова пријава против стрелаца - *који су код њега долазили у монашком руху, говорећи му да хоће да наговоре стрелце и козаке да убију бољаре и царицу Наталију Кириловну и цара Петра Алексејевича* - имала потпуно неодређену форму, која није допуштала проверу („приходил стрелец в монашеском одеянии”). И поред осуђујуће пресуде која се позивала на члан 13. XXII главе Уложенија, монах Јоасаф није био кажњен смртном казном, већ само казном размонашења. Међу деликтима за које је 1682. године у познатом процесу био осуђен кнез Иван Ховански, наводило се и то што је „кнез Иван, саопштио царици Софији Алексејвној, у присуству бојара, да су се новгородски племићи и људи свих чинов договорили да пођу на Москву, да посеку све без избора и без остатка ...хтео је да на њих беспотребно наведе царски гнев”. Ови судски случајеви експресивно показују да је код дела из члана 13. XXII главе Уложенија „циљ пријаве искључиво био стварање немира, а не оптуживање било кога за политички деликт”.⁵⁶⁹

Имајући у виду, с једне стране, недовољну номотехничку прецизност законодаписаца Уложенија, а с друге стране, низ заједничких тачака које повезују окупљање и заверу и друга два политичка деликта прописана у Уложенину, Г. Г. Телберг је дао негативно одређење бића кривичног дела окупљања и завере у односу на кривична дела - напад на живот и здравље цара и издају.

Тако, док је код напада на живот и здравље цара „умишљај директно и непосредно усмерен против телесног интегритета представника врховне власти”, код окупљања и завере починиоци „немају директну намеру да угрозе живот и здравље цара”, већ „светина настоји да делује на врховну власт, да би јој наметнула своје захтеве или да би омела њене

⁵⁶⁸ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 217. За сва значења израза *воровство*, Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3 (ВОЛОДЪНЬЕ-ВЯЩЬШИНА), Москва, 1976, стр. 31.

⁵⁶⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 387.

заповести”.⁵⁷⁰ Као илустрација чињенице да код деликта окупљања и завере није била угрожена сама личност цара, може да послужи Котошихинов опис бунта од 1662. године (тзв. *медный бунт* против безвредног бакарног новца⁵⁷¹): „...и те бунтовничке папире закуцали су ноћу на многим местима, по вратима и по зидовима, а цар је у то време, са свим својим укућанима и са бојарима и думним и придворним (дворјанима) људима, био у посети селу Коломенском, на 7 врсти⁵⁷² од Москве. И ујутру, људи свих чиновна, идући у град, узимали су и читали ова писма; и дошавши у редовима на трг, на *Лобное место*, читали су та писма свима на глас. И збирало се ка том месту мноштво људи свих чиновна, и намерили су да иду у град (тврђаву - Кремљ) код цара и да од цара измоле да им изручи бојаре да би их убили; и видели су да цар није у Москви и они су, окупивши све заједно пет хиљада људи, пошли у поход цару, а из Москве су у исто време бојари послали вести цару да је у Москви дошло до побуне и да су почеле да се пљачкају куће. А цар је у то време био на јутарњем богослужењу, празнујући дан рођења своје кћерке, и видео је из цркве да према селу и двору иду многи људи без оружја, са вриском и галамом; ...И када су ови људи дошли и поднели цару молбу о суђењу издајницима, тражећи од њега бољаре, да би их убили: цар их је као и увек са смирењем убеђивао, да се врате у Москву, а да ће он када одслуша јутарњу молитву доћи у Москву и да ће у овој ствари извршити истрагу и донети пресуду (*указ*)”.⁵⁷³ Из овог сведочанства је очигледно да бунтовна гомила, која се јавља као починилац кривичног дела окупљања и завере, долази код цара са незаконитим захтевом и уз то *са вриском и галамом*, али *без оружја*; истовремено, цар сам излази пред окупљену масу побуњеника. Све ово указује да цар, како с правом истиче Телберг, „не рачуна на злу намеру која би била усмерена према његовој личности; маса је спремна на насиље, говори срдито и неучтиво, хоће да сама има бољаре, али у том насиљу не дотиче се личности цара”.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 98.

⁵⁷¹ О побуне из 1662. године више у нап. 406.

⁵⁷² Врста-верста, стара руска мера за дужину која је била једнака 1, 06 км. Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 24.

⁵⁷³ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm

⁵⁷⁴ Г. Г. Телберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 98-99.

С друге стране, иако кривична дела издаје и окупљања и завере имају делом исти заштитни објект – *врховну власт московског цара*, код окупљања и завере радња није управљена „ни ка смени династије, ни ка умањењу територије”, па се овим кривичним делом не угрожава само постојање и обим врховне власти, већ „царев указ (*указ государев*), тј. одређена наредба државне власти”.⁵⁷⁵

На маргинама уз одредбе чланова 20. и 21. II главе Уложенија које нормирају кривично дело окупљања и завере, законописци нису оставили белешку о рецепцији. Ранији Судебници нису предвиђали ово кривично дело против државе, док је литванско-руски законодавац Статутом, арт. 1. XI поглавља, инкриминисао сличну кривичноправну радњу, обезбеђујући кривичноправну заштиту појединцу, припаднику шљахте и члановима његовог домаћинства, али не и држави и њеним органима.⁵⁷⁶

Међутим, „*крсноцеловатељни записи* из прве половине XVII века садрже обавезе блиске по смислу и редакцији” нормама Уложенија о деликту окупљања и завере: „...на цара и на царева бољаре и војводе самовољом, окупљањем и завером и са сваким умишљајем, никоме не долазити” (*...на государя и на государевых бояр и воевод самовольством скопом и заговором и всяким умышлением ни на кого не приходити*). Због „дословне идентичности садржаја”, Телберг *крсноцеловатељне записе* сматра „искључивим извором” прописа о кривичном делу окупљања и завере. По схватању овог руског кривичара, санкционисањем у Уложенију политичког деликта окупљања и завере, „раније просто обећање, поткрепљено заклетвом, постало је сада законска заповест, чије је поштовање обезбеђено тиме што га прати претња најтежом од свих казни – смртном казном”. Осим тога, Законик од 1649. године, за разлику *крсноцеловатељних записа*, у оквиру кривичног дела окупљања и заклетве не пружа заштиту органима земске (месне) самоуправе – *губные старосты*. То је био део опште тенденције јачања централне државне власти, која је видљива и у другим прописима Уложенија, а која се изражавала у потискивању органа земске самоуправе приказно-војводском управом.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 99.

⁵⁷⁶ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XI, арт. 1, стр. 426-427.

⁵⁷⁷ Г. Г. Телберг, Очерки политическаго суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 93-94; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 155; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 191-199; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 533.

Савремени коментатори Уложенија, иако и сами указују на очигледне сличности између *крсноцеловатељних записа* и чланова 20. и 21. II главе Законика од 1649, „не сматрају неопходним да се сличне формуле траже у ранијим изворима”, јер је масовна побуна која је у јуну 1648. године запљуснула Москву пружала обилан материјал за законско нормирање кривичног дела окупљања и завере. По тврђењу Е. В. Чистакове, као конкретни образац за састављање чланова 20. и 21. II главе Уложенија послужила је форма колективног јемства - *поручная запись*, састављена 1648. године за побуњене становнике јужноруског града Козлова.⁵⁷⁸

Слике московске побуне од 1648. године, које се срећу у делима класика руске историјске науке С. М. Соловјева и В. О. Кључевског, имају више него очигледну подударност са законским описом кривичног дела окупљања и завере у II глави Уложенија.

Побуна од 1648. године отпочела је после неколико неуспешних покушаја незадовољног народа да путем писмених жалби (*челобитная*) издејствује смену двојице најомраженијих високих државних службеника, јер су људи из царевог окружења вешто спречавали да жалбе стигну до самог цара. У тзв. Степеној књиге (спис о родослову руских кнезова и царева) о побуни из 1648. године забележено је следеће: „В то же лето московский жители и от иных градов мужики и чернь сотвориша мятеж и учиниша челобитье на бояр и на судей”.⁵⁷⁹ „Тада је”, по опису Соловјева, „народ одлучио да усмено моли цара. Двадесет петог маја 1648. године,⁵⁸⁰ када се цар враћао из Тројице

⁵⁷⁸ *Поручная запись* је карактеристичан јавноправни документ из периода Московског царства. Овим актом су сви становници појединих градова у којима су откривени издајници или починиоци неког другог политичког деликта, јавно јемчили цару да се ова кривична дела неће поново вршити у њиховим срединама, и истовремено су се обавезивали да ће у случају да се дато јемство прекрши сви бити кажњени, независно од стварне индивидуалне кривице сваког појединца. Иначе, побуна у Козлову је почела једанест дана после почетка московског бунта (11. јуна 1648), када су, како стоји у судским списима, „приехали в Козлов с Москвы козловцы... и во всех людях смуту и мятеж учинили”. Ова формулација која се среће у списима везаним за побуну у Козлову, у потпуности одговара формулацији коју су неки месец касније законописци Уложенија употребили да дефинишу деликт из члана 13. XXII главе Законика. М. Н. Тихомиров, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы*, стр. 433. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 266-267; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 155.

⁵⁷⁹ М. Н. Тихомиров, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы*, стр. 437.

⁵⁸⁰ Новија истраживања почетак московске побуне везују за 1. јун 1648. године. М. Н. Тихомиров, *Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы*, стр. 431.

(Тројицко-Сергејева лавра), маса је ухватила за узду његовог коња и замолила Алексеја да отпусти Плешчева (судију Земског приказа), а да на његово место одреди доброг човека. Цар је дао обећање и задовољни народ је стао да се разилази, када је изненада неколико дворјана, пријатеља Плешчева, почело да вређа народ, да би потом: ујахали на коњима у масу и неколико људи ударили бичевима (*нагайка*). Народ се разјарио, камењем је обасуо своје клеветнике и ови су били принуђени да се спашавају бекством у дворец; маса је јурнула за њима, а онда они да би је зауставили, одводе на погубљење Плешчева! Међутим, народ га је истргнуо из руку целата и убио.” Други омражени *силни човек*, бојар Борис Иванович Морозов, „спасио се бекством у дворец, кућа му је била опљачкана, слуга који је хтео да заштити господареvu имовину био је убијен; Морозовљевој жени су рекли да би била исечена на комаде да није царева свастика, скинули су са ње скупе украсе и побацали на улицу; потом су убили писара Думе – Чистог; исто су хтели да ураде и са богатим трговцем Шориним, који је био оптужен за подизање цене соли, али је он успео да оде из града... Цар је народу послао, знајући народну наклоност према њему, свог нерођеног брата Никиту Ивановича Романова. Никита Иванович је изашао са капом у руци и поручио, да је цар обећао да ће испунити жељу поданика и да их саветује да се разиђу како би могао да испуни обећање. Одговорено му је да се народ не жали на цара, већ на људе који чине безакоња под његовим именом и да се неће разићи док им не дају Морозова и Траханиотова (управника Пушкарског приказа). Никита Иванович је одговорио да су се обојица сакрили, али да ће их пронаћи и казнити. Народ се разишао. Траханиотова су заиста ухватили поред Троицког манастира и погубили; Морозова су послали подаље, у Кирилов-Белозерски манастир, а у међувремену су почели да се труде да према њему умире народно незадовољство. Цар је наредио да се *стрелци* угосте вином и медом; његов таст Милославски је позвао Московљане на ручак у свој дом, из сваке сатније (*сотня*) по једног, гостећи их неколико дана за редом. Службена места убијених су одмах попуњена људима који су важили за добре. И најзад, цар се, искористивши литију, обратио народу оваквим говором: *Ја сам био врло жалостан, када сам сазнао о неделима Плешчева и Траханиотова, која су учињена под мојим именом, али против моје воље; на њихова места су сада одређени часни и народу мили људи, који ће судити без мита и свима једнако, о чему ћу ја сам строго да водим рачуна*”.⁵⁸¹

⁵⁸¹ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 356-357; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 411-412, 462; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-178.

Када се приступило изради Саборног Уложенија, овакве слике свеопштег метежа, а „посебно сурови обрачуни са велможама”, по запажању професора В. А. Томсинова, „нису могли још да буду истиснути из сећања његових састављача”. Посебно ако се зна да је у побуни од 1648. био похаран и дом главног састављача Уложенија - кнеза Никите Одојевског. Исту судбину доживели су тада и многи други чланови високог московског друштва, јер су у пожару који је пратио, „у највећој мери пострадали аристократски делови града, међу њима и тзв. *Белый город*, где су првенствено биле сконцентрисане куће бојара и крупних трговаца”.⁵⁸²

И док се представа о узорима који су инспирисали законописце Уложенија при састављању одредби чланова 20. и 21. II главе посредно реконструирале на основу историјских догађаја, код допунског облика кривичног дела окупљања и завере непосредно сведочанство о рецепцији оставили су сами аутори Законика. Наиме, уз пропис чл. 13. XXII главе, на бочној маргини рукописног оригинала Уложенија налази се белешка следеће садржине: „из Градских”.⁵⁸³ Још је Н. Калачов утврдио, а до истих закључака доцније је дошао и Н. И. Тиктин, да су на овом месту законописци Уложенија преузели одредбу чл. 6. XXXIX титуле Прохирина, која у Крмчијином словенском преводу гласи: „Глаголемии крамолници, или мятеж в людех творящии, аще убо помянет им властел оставитися от сего, и не послушавше, но в таковых же пребывают, во изгнаніе посылаются; аще ли многи мятежи и бесчинія сотвориша и множицею яти бывше и преже мучени бывше, в таковых же пребыша злых обычаех, біени и острижени, отнюд да изженутся; аще же будет не помянул им княз о том, токмо палицами біени бывше, пущени будут” (Крмчија, гл. 48, гр. 39, чл. 10).⁵⁸⁴ Ову сложену одредбу Прохирина, која у зависности од степена друштвене опасности појединих радњи предвиђа три различита облика кривичног дела бунтовништва (бунтовништво извршено после опомене представника државе, бунтовништво у поврату и обично бунтовништво без постојања прве две квалификаторне околности), са пропорционалном скалом казни, руски

⁵⁸² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 29-30; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 356; Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 40.

⁵⁸³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 3; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

⁵⁸⁴ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 113; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 53-54; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 167, 171-172; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, стр. 337.

кодификатори у чл. 13. XXII главе упрошћавају, и то како у погледу бића кривичног дела, тако и у погледу санкције. Истовремено, законописци Уложенија не преузимају батињање и прогонство, као најтежи кумулативни вид кажњавања у наведеној одредби Прохирона, већ самостално предвиђају смртну казну као искључиву санкцију за кажњавање деликта окупљања и завере.⁵⁸⁵

Независно од очигледних веза између московских друштвених прилика и византијских законских узора, с једне стране, и одредби Уложенија о кривичном делу окупљања и завере, с друге стране, санкционисање „народне побуне” у популарној Каролини, показује да се радило о класичној инкриминацији у европским законодавствима XVI и XVII века. У ССС се у једној обимној (чл. СХХVII), а у односу на одговарајуће прописе Уложенија, правнотехнички знатно непрецизнијој и несистематичнијој одредби, инкриминише „умишљајно извршење опасне побуне простог народа против власти”, која се зависно од „тежине и околности” дела кажњавала отсецањем главе или кумулативно - батињањем и прогонством. У истој одредби Каролине налаже се судијама да су истовремено „обавезни” да воде рачуна да „никоме не причине неправду и да предупредe сличне злочиначке побуне”. Насупрот томе, писци Уложенија не остају само на упутству судијама, већ у чл. 22. II главе посебно санкционише лажну пријаву деликта окупљања и завере.⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Овакав поступак руских законописаца Н. И. Тиктин је објашњавао различитошћу социјалних снага које су се у Византији и Русији најчешће појављивале у улози покретача побуна. Византијска специфичност се, по интригантном запажању овог аутора, испољавала у томе што су виновници друштвених немира у Царству Ромеја „обично били млади људи, одушевљени неостваривим сновима и стремећи да сруше цео постојећи државни поедак”. Управо, оваква најчешћа старосна доб починилаца била је разлог „за снисходљив однос грчко-римског права код овог кривичног дела”. Н. И. Тиктин, Византијско право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 53-54. Због очигледних разлика између одредбе Прохирона о кривичном делу бунтовништва и чл. 13. XXII главе Уложенија, М. Бенемаски је овај пропис Уложенија убрајао у ону групу норми које имају далеки узор у византијском праву, али које су непосредно преузете из Литванског статута. При том он не наводи о којој је одредби Статута реч, али се може претпоставити да се ради о већ навођеном арт. 1 XI поглавља (Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XI, арт. 1, стр. 426-427). М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 203. Иначе, наш Н. Радојчић истиче дугу римско-византијску традицију законске забране сваког гомилања људи с превратничким сврхама; „ја сам га пратио од Codex-a Theodosianus-a”, додаје Радојчић, „а могао сам почети још израније”. Н. Радојчић, Византинско право у Душановом законнику, Историјски часопис, књ. II, 1949-1950, стр. 16.

⁵⁸⁶ Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, СХХVII, стр. 91.

Инкриминисањем кривичног дела окупљања и завере московски законодавац је, заправо, држави поново повратио ауторитет и монопол принуде, који су после царевих компромисних уступака побуњеним друштвеним слојевима у мају и јуну 1648. озбиљно били доведени у питање. Оваква позиција државе посебно је потврђена одредбама чланова 18. и 19. II главе Уложенија, којима су се „всяких чинов люди”, под претњом смртне казне, изричито обавезивали да цару, бојарима, а у градовима војводама и приказним службеницима пријављују (*извет-пријава*), свако противдржавно окупљање и заверу - *скоп и заговор*.⁵⁸⁷

2.2.4. Фалсификовање докумената

Кривично дело фалсификовања докумената санкционисано је у невеликој IV глави Уложенија (*О подпизикех, и которые печати поддельвают*), која се састоји од укупно четири члана. Иначе, са овом главом почиње низ од три главе у којима се пружа кривичноправна заштита јавном поретку Московског царства.⁵⁸⁸ Да је у Уложенију код кривичног дела фалсификовања докумената заштитни објекат био административни поредак државе, види се, пре свега, по томе што су законописци фалсификована документа називали *воровским* - нпр. *напишет сам себе воровски грамоте, воровским писмам*. Ради се о семантички вишезначном прилогу који се у Уложенију, користио, како истиче Мањков, и за означавање „противдржавне активности” и као такав он је био

⁵⁸⁷ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 176; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 129-130; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., II, 18, 19, стр. 21, 151; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, . II, 18, 19, стр. 89, 265-266.

⁵⁸⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 1-4, стр. 66-67; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 1-4, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. IV, 1-4, стр. 22-23.

редовни пратилац свих кривичних дела чији је заштитни објекат била држава и њен јавноправни поредак.⁵⁸⁹

Кривично дело фалсификовање докумената у Уложенију се јављало у два облика: фалсификовање докумената и коришћење лажних докумената.

Код првог облика овог кривичног дела - непосредног фалсификовања докумената, законодавац је предвидео четири начина извршења. Писци Уложенија су их номотехнички распоредили полазећи од начина извршења који је у погледу интервенције фалсификатора био најобимнији, стога и најтежи када је реч о одговорности починиоца – састављање лажних докумената (*Будет кто грамоту от государя напишет сам себе воровски...*, чл. 1).⁵⁹⁰ У чл. 2. IV главе законодавац је детаљније разрадио радњу састављања лажних докумената (*воровска писма*) из чл. 1, тако што је као посебан случај предвидео опремање фалсификованог документа са оригиналним државним печатом. Разлог за посебно регулисање овог случаја поједини истраживачи Уложенија виде у томе што је то у пракси био и најчешћи начин вршења овог кривичног дела.⁵⁹¹ Следећи начин извршења кривичног дела фалсификовања докумената било је преправљање оригиналних докумената (*...или в подлинной государеве грамоте и в (ы)ных в каких приказных писмах что преправит...*).⁵⁹² Последња два начина фалсификовања докумената која су била предвиђена у Уложенију односила су се на фалсификовање потписа (*...или думных и приказных людей и подъяческия руки подпишет...*) и печата (*...или зделает у себя печать такову, какова государева печать...*).⁵⁹³

⁵⁸⁹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 217.

⁵⁹⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 1, стр. 66; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 1, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. IV, 1, стр. 22; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24.

⁵⁹¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 2, стр. 66; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 2, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 158.

⁵⁹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 1, стр. 66; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 1, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. IV, 1, стр. 22; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24.

⁵⁹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 1, стр. 66; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 1, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. IV, 1, стр. 22; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24.

По Уложенију је најзначајнији објект радње код кривичног дела фалсификовања докумената била *грамота*, један од неколико различитих типова форми у којима су се доносили акти приказног административно-судског апарата, којом се установљавало, потврђивало или укидало неко право и обавеза, односно јавноправно или грађанскоправно стање. Израз *государеве грамоте* није указивао на цара као на личног доносиоца *грамоте*, већ је монарх симболизовао државу као општег адресанта свих *грамота*. То није била само одлика *грамота*, већ, како примећује М. Н. Тихомиров, „читавог низа докумената који су се отправљали са царевим именом, а практично то су били документи који су потицали од приказа”.⁵⁹⁴ У зависности од садржине, било је више десетина врста *грамота*.⁵⁹⁵ Поред *грамота*, законописци су објектом радње обухватили и друге форме

⁵⁹⁴ *Грамоте* су састављане на листовима тзв. александријске хартије (квалитетан и скуп папир, који се до почетка XVIII века искључиво користио за писање *грамота* и за међународну преписку Московског царства; израз александријска хартија среће се само у Русији и његово порекло је непознато, једна од претпоставки је да се у давнини ова врста папира производила у Александрији и да се преко Византије допремала у Русију www.hi-edu.ru/e-books/AK/2-5-1.htm), штампани формулари, чија је величина, орнаментика и количина златотиска зависила од типа документа, а у међународном саобраћају од статуса адресата. О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 3, О титулах, как которому потентату Московский царь пишетца. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 464, 466.

⁵⁹⁵ Тако су постојале, примера ради, и следеће *грамоте*: *уставная грамота* (акт којима се уређивало судство и управа у појединој области), *жалованныя грамота* (акт којим се даровала земља манастирима или физичким лицима), *несудимыя грамота* (акт којим се манастирима или физичким лицима даровао судски имунитет одређеног обима), *деровнатая грамота* (акт на основу кога се стицала потпуна и безусловна приватна својина), *выкупная грамота* (акт којим се потврђивало право на откуп породичне имовине или имовине рода), *выезжая грамота* (акт који се издавао странцу који је приман у службу Московског царства), *грамота правая* (акт који је укључивао судски записник и саму пресуду), *распускная грамота* (акт о разводу брака), *взметная грамота* (акт којим је Московско царство објављивало рат, наводећи разлоге објаве рата), итд. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 119-120; Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 33-35; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 260. Један од најбољих познавалаца архивске документације појединих приказа, академик М. Н. Тихомиров, истиче да постоји тенденција међу истраживачима да се бројне различите форме аката приказне администрације обухвате изразом *грамота*. Насупрот томе, он најпре одваја *указе* од *грамота*, како у садржинском, тако и у формалном погледу, па у *грамоте* сврстава само оне акте којима се вршило појединачно јавноправно даривање, тзв. *жаловныя грамоты*. Осим тога, *укази* су редовно почињали са једноставнијом владарском формулом - *От царя и великого князя Михаила Федоровича всея Руси в Великий Новгород воеводе нашему, док су грамоте су садржале формулу са опширном владарском титулатуром: Божиею милостью мы, великий государь царь*

докумената које су доносили прикази (...*иных каких приказных писем...*). Наиме, у свом раду прикази су, поред *грамота*, доносили и читав низ других аката, различитог садржаја, форме и имена и неједнаког значаја у различитим периодима историје приказне организације: *книга, столбец, указы, память, наказ, роспись, челобитная, доклад, статейный список, расспросные и пыточные речи*.⁵⁹⁶ Иако назив деликта – фалсификовање докумената, упућује искључиво на службене акте као јединствен објект радње, законодавац Уложенија је посебно издвојио потписе и печате као самосталне објекте радње. Како владари Московског царства нису никада лично потписивали *грамоте* и друге документе, предмет фалсификовања били су потписи службеника појединих приказа, најчешће писара – *дьяк-а*. Државни печати који су често били предмет фалсификовања израђивани су од воска. У зависности од значаја акта, односно висине таксе која је наплаћивана за оверу према висини утврђеној у одредбама XVIII главе Уложенија, разликовали су се печати у црном и црвеном воску. Фалсификаторима је посао био олакшан тиме што је постојао сам један модел државног печата, који је био двостраног кружног облика и на коме је на једној страни био царски двоглави бели орао са круном и раширеним крилима и канцама, преузет из византијске царске хералдике, а на другој представа Св. Георгија Победоносац, који је по сведочењу Котошихина симболизовао цара, како убија аждају, док је у уском кругу на рубу печата била исписана царска титула.⁵⁹⁷ Овакав једнообразни модел државног печата израђиван је, у зависности

Алексей Михайлович, всея Великие и Малые и Белье России самодержец. Више о форми указа у нап. 11. М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 466-467.

⁵⁹⁶ М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 457-476; Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 192.

⁵⁹⁷ Црвеним воштаним печатом су се по Уложенију, између осталог, оверавале *жаловальные грамоте* којима се додељивала служба *гостима* и трговцима *гостинной и сукнной сотни* („А будет кому гостем или торговым людям дани будут государевы жаловальные грамоты за красными печатями”, чл. 8. XVIII главе). Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XVIII, 8, стр. 93. Воштани печат је био двостран, јер је висео на канапу, прилепљен за доњи део документа. Величина руског државног печата се од стране савременика најчешће упоређивала са новцем-талиром немачког града Либека. Котошихин наводи да је у међународноправном саобраћају са Кримским ханством коришћен посебни печат, који је само на једној страни био хералдички уређен, и то са представом Св. Георгија Победоносца. Двострани царски печат са двоглавим белим орлом и Светим Георгијем први пут је употребио Иван III 1497. у грамоти упућеној синовима свог рођака Бориса Васильевича Волоцког. Процес унификације државног печата био је израз централизације и правне консолидације руске државе. Мада су још крајем XVI века намесници значајних трговачких и пограничних градова, као што су били Велики Новгород и Дерпт, имали су своје печате, којима су оверавали спољнотрговинске документе. Ови печати су садржали специфична локална

од величине, у три варијанте – велики, средњи и мали печат, који су се разликовали по дужини владарског наслова.⁵⁹⁸ Одредбе о кривичноправној заштити државног печата из IV главе комплементарне су са прописима XVIII главе („О таксама на оверавања”) који су једнообразно уређивали поступак оверавања докумената и висину такси које су наплаћиване код оверавања. Сходно томе, инкриминисањем фалсификовања печата штитио се како административни, тако и финансијски поредак Царства, јер су таксе од оверавања, по сведочењу Котохишина, представљале значајан приход у државној каси.⁵⁹⁹

хералдичка обележја, као што су представе медведа и риса на печату В. Новгорода, као и обавезан натпис: „царског величества боярина и наместника печать”. С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 181, 244-245; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 3, О титулах, как которому потентату Московский царь пишетца. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 464.

⁵⁹⁸ Из акта *О титуле Царском и о Государственной печати*, који је цар Алексеј Михаилович донео 1667. године и у коме је дат преглед свих промена владарских наслова и печата за царевања Алексеја Михаиловича, види се да се на великом државном печату (*большая государственная печать*) у периоду од 1645. до 1655. (ослобођење Белорусије и Литве) налазила следећа пуна владарска титула: „Божию милостию, Мы, Великий Государь, Царь и Великий Князь Алексей Михайлович, всея России Самодержец, Владимирский, Московский и Новгородский, Царь Казанский, Царь Астраханский, Царь Сибирский, Государь Псковский и Великий Князь Тверской, Югорский, Пермский, Вятский, Болгарский и иных, Государь и Великий Князь Новгорода Низовских земель, Рязанский, Ростовский, Ярославский, Белоозерский, Удорский, Обдорский, Кондийский и всея северные страны Повелитель и Государь Иверской земли, Карталинских и Грузинских Царей и Кабардинской земли, Черкасских и Горских Князей и иных многих Государств Государь и Обладатель”. Наведени акт цара Алесеја Михаиловича од 1667. објављен је у В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 378-382.

⁵⁹⁹ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказах. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 464. Печатни приказ је настао још крајем XVI века с циљем централизације и стандардизације поступка оверавања службених аката, чиме се, с једне стране, уводио ред у административни поступак и тако спречавале злоупотребе чиновника, а с друге стране, овим се обезбеђивала ефикаснија контрола у наплати такси. Документи издати од стране свих приказа, осим делом из Поместног приказа (административни, судски и финансијски орган у чији су делокруг улазила сва питања везана за власништво на земљи, како у режиму поместија, тако и у режиму вотчина-баштина) и Приказа Великог двора (о његовој надлежности више у нап. 393), слали су се на оверу у Печатни приказ. Административну надлежност Печатног приказа у пословима овере јавних докумената, пратила је финансијска надлежност везана за прикупљање и управљање приходима од такси које су се наплаћивале у поступку овере. Пракса Печатног приказа из време пре доношења Уложенија, садржана у великом броју

Према Уложенију се за кривично дело фалсификовања докумената судило, као и за сва кривична дела против државе, у руској варијанти истражног (инквизиционог) поступка – сиску. Законодавац у чл. 1. и 2. IV главе не говори о степену кривице који је био потребан за постојање кривичног дела, из чега може да се закључи да се по Уложенију, када је у питању овај облик кривичног дела фалсификовања докумената одговарало, како за умишљај, тако и за нехат. Починилац чија је кривица била доказана кажњаван је смртном казном, али је одређивање конкретног начина извршења казне у овом случају у Законику изостало.⁶⁰⁰

Други облик кривичног дела фалсификовања докумената који је био предвиђен у IV глави Уложенија је коришћење лажних докумената. Став да чланови 3. и 4. IV главе уређују један специфичан и самосталан облик кривичног дела фалсификовања докумената, чије се биће делом разликује од бића напред наведеног основног облика овог кривичног дела, први је изнео А. Г. Мањков.⁶⁰¹ До тада су се одредбе чланова 3. и 4. искључиво третирале као допунске норме члановима 1. и 2, којима се регулисало питање кривичне одговорности оних лица која су се користила фалсификованим документима, али само у оквирима једног општег кривичноправног института.⁶⁰² Да се ради о посебном облику кривичног дела фалсификовања документа види се по томе што се радња коришћења лажних докумената из чланова 3. и 4. предузима независно и временски знатно доцније у односу на радњу фалсификовања из чланова 1. и 2. IV главе. Извршиоци радње коришћења лажних докумената по Уложенију су могли да буду наследници фалсификатора или управници његовог имања (јед. *приказчик*), који после смрти фалсификатора у поднеску упућеном држави (*по тем писмам о каком деле государю бити челом*) приложе лажни документ као правни основ свог захтева. Полазећи, управо, од самосталности радње извршења, законодавац у одредбама чланова 3. и 4. уводи и посебан

појединачних указа, кодификована је у седамдесет првој одредби XVIII главе Законика. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 283-284; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 368-369; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 482; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 174.

⁶⁰⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. IV, 1, 2, стр. 66; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 1, 2, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. IV, 1, 2, стр. 22.

⁶⁰¹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 174. Став Мањкова понављају и коментатори Уложенија у издању Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269.

⁶⁰² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 158-159.

назив за објект радње – *нарядные* (лажна) *писма*, уместо синтагме *воровские* (противдржавна) *писма*, која се везују само за облик непосредног фалсификовања докумената. Замена прилога *воровские* прилогом *нарядные* у упућује на то да је у чл. 3. и 4. законодавац санкционисао лакши облик кривичног дела фалсификовања докумената. Сходно томе, код коришћења лажних докумената нехат (*что они те нарядные писма держали у себя не ведая того*, чл. 4) није био довољан за постојање дела, већ се искључиво одговарало за умишљај (*что они про то ведали*, чл. 3). За умишљајно коришћење фалсификованих докумената била је запрећена смртна казна.⁶⁰³

Када је у питању порекло одредби IV главе Уложенија, иако законописци нису оставили никакво сведочанство о рецепцији, руски дореволюционарни историчари права били су једногласни у закључку да је при њиховом састављању као извор послужио Литвански статут од 1588. године. Прецизније, 16. артикул I поглавља Статута, који носи наслов *Ко би акте (листы) или печате наше и владе фалсификовао, како треба да буде кажњен*.⁶⁰⁴ Сличност између наведених прописа Литванског статута и Уложенија још је очигледнија када се погледа 16. артикул I поглавља у московској редакцији (преводу) Статута, а изражава се у чињеници да се у обе кодификације кривично дело фалсификовања докумената јављало у два облика – фалсификовање докумената и коришћење лажних докумената; осим тога, писци Литванског статута су предвидели четири начина фалсификовања докумената, који се касније појављују и у московској кодификацији од 1649 – састављање лажног документа, преправљање оригиналног акта, фалсификовање потписа и печата; и најзад, и Статутом је, као и Уложенијем, за кривично дело фалсификовања новца била запрећена смртна казна.⁶⁰⁵

⁶⁰³ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. IV, 3, 4, стр. 91, 269; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24. О изразу *нарядные писма* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 10 (Н-нятия), Москва, 1983, стр. 233.

⁶⁰⁴ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 565; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 223; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 184-185.

⁶⁰⁵ „Если бы кто листы или печати подделывал, или подписи руки нашей, так же канцелара, подканцелара и писарей наших дворных, земских, замковых и подкоморских зтого государства Великого княжества Литовского, листы или привилеи какие придумав, подписывал, или кто бы также печати наши и наших врядов себе вырезал и у себя их приятал и ими пользовался, таковой в соответствии с правом при наличии убедительных доказательств ничем иным только подлежит смертной казни огнем. К тому, если бы также кто печати и выписки из официальных документов переделывал, завещания, записи, цифры на долги, залоговые

За разлику од својих претходника, истраживачи Уложенија из совјетске епохе нису били склони да, и поред свих сличности између одредби IV главе Уложенија и 16. артикула I поглавља Литванског статута, прихвате став, примера ради А. В. Соловјева, „о дословном усвајању” прописа о фалсификовању докумената из московске редакције Литванског статута.⁶⁰⁶ И поред очигледних текстуалних подударности, новија истраживања откривају и значајне разлике између наведених прописа, које могу да се сврстају у четири групе. Још је педесетих година прошлог века В. М. Чернов утврдио, да IV глава Уложенија садржи „мноштво израза и техничких појмова који су створени у дугој пракси приказа”, а који се не срећу у Литванском статуту, састављеном на западноруском дијалекту, као што су: „и в иных в каких приказных письмах, приказных людей и подьяческие руки подпишет, будет кто учнет какие письма воровством же наряжати”.⁶⁰⁷ Одредбе IV главе Уложенија су у односу на 16. артикул I поглавља Литванског статута и номотехнички савршеније, јер су у Статуту поједини начини фалсификовања докумената били наведени без икаквог реда, док их је доцнији руски кодификатор консеквентно изложио, идући од тежих ка лакшим начинима извршења. За разлику од Уложенија, законодавци Статута су одредили начин извршења смртне казне, прописујући за оног ко фалсификује документе да *подлежит смертной казни огнем*. Када је у питању кривично дело фалсификовања докумената Уложеније се разликује од Литванског статута, не само у материјалноправном, већ и у процесноправном погледу. По Литванском статуту се код коришћења фалсификованих докумената постојање нехата доказивало заклетвом, док су се према Уложенију за то користила рационална доказна средства која је у себи укључивао руски истражни поступак – сиск (признање оптуженог и тортура, изјаве сведока, *повальный обыск*-саслушавање месног становништва). Полазећи од рационалног доказног система и инквизиционог судског поступка законописци Уложенија су доследно извели последицу у виду изузимања фалсификованих докумената из поступка у коме су коришћени, али и трајно, из правног промета уопште – *тем нарядным писмам ни в чем не верити, и суда по ним ни на кого не давати*, независно од листы поделывал или, снимая печати с листов, прикладывал их к другим к своей помощи и пользе, а во вред другой стороне, а то бы все на суде было обнаружено и доказано, тогда все то, о чем были те листы и о чем в них идет речь, утрачивают силу, а сам лишением жизни за это должен быть наказан...” Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 16, стр. 355. Иста одредба у московској редакцији Литванског статута дата је у Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 158.

⁶⁰⁶ Наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 158.

⁶⁰⁷ В. М. Чернов, К вопросу о влиянии Литовского статута на Соборное уложение, Краткие сообщения Института славяноведения, № 24, Москва, 1958, стр. 88.

чињенице да ли постоји кривична одговорност наследника. Насупрот томе, Статут је садржавао норму по којој се после положене заклетве да су лажни документи наслеђени, они нису изузимали из поступка у коме су коришћени, нити се доводило у питање имовинско право засновано на фалсификованим документима. После положене заклетве, имовинско право наследника фалсификованог документа могло је евентуално само да се оспорава другим, „усменим” доказним средствима. Тако је у овом случају долазило до својеврсне конвалидације фалсификованих документа кроз тзв. заклетву очишћења (*iuramentum purgationis*), која је имала карактер непобитног доказног средства. Потпуно су другачије последице према Литванском статуту наступале када наследник одбије да положи заклетву, што се узимало као доказ његове кривице, која је по аутоматизму повлачила не само смртну казну, већ и губитак имовине и трајно изузимање из правног промета фалсификованих докумената.⁶⁰⁸

Независно од тога што су под утицајем Литванског статута формулисане одредбе Уложенија о кривичном делу фалсификовања докумената, оне нису представљале законодавни преседан у инкриминисању овог деликта у Московском царству, јер се у Судебнику од 1550. у чл. 59. помиње, поред таквих тешких кривичних дела као што су убиство и разбојништво, и фалсификовање докумената – *подписка*. Зато поједини аутори доводе у везу Судебник од 1550. и Уложеније, тврдећи да је доцнији московски законодавац рудиментарну норму Судебника, као и у погледу других кривичних дела, разрадио, и то тако што је фалсификовање докумената „издвојио у самостално поглавље Законика, специфицирао његово биће, предвидео заједно са фалсификовањем докумената и фалсификовање печата и проширио одговорност на рођаке и наследнике починиоца, у случају када користе фалсификоване документе, а свесни су њихове лажности”.⁶⁰⁹ У овом

⁶⁰⁸ „А кто бы фальшивые листы на какую-либо приобретенную вещь предъявил, которые бы по чьей-либо смерти с именем или с чем иным получил в руки, и с такими листами чем-либо пользовался, или еще чего-либо доискивался, тот наследник обязан присягнуть о том, что такие листы достались ему после смерти тех, от которых он получил имение, или с чем-либо другим, и в таком случае это не влечет для стороны утраты добропорядочности и жизни. А о том имуществе, о чем идет спор, может вести дело и в соответствии с правом поступать и давать в дополнение устные показания, если будут против дела, но неоскорбительно. А где бы кто присягнуть на том не хотел, тогда как имение и всякое имущество, для чего те листы служат, утрачивает, так и сам лишением жизни должен быть наказан”. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 16 стр. 355; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 158-159.

⁶⁰⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157-158; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 268.

случају се потврђује исправност генералног закључка професора В. А. Томсинова, да су се кодификатори Уложенија „одликовали, не само знањем свих важнијих прописа, који су се примењивали у раду неког од приказа, већ су имали развијено искуство да формулишу правне норме, да их групишу и класификују, а такође и вештину да прераде преузети материјал у духу друштвеног поретка који је постојао у Русији средином XVII века”.⁶¹⁰

На значај који је законодавац Уложенија дао деликту фалсификовања докумената сигурно је утицао и раст и разграђавање државног апарата и његова бирократизација⁶¹¹, а с тим у вези, усложњавање административног поступка и све већа употреба једнообразних папирних формулара. Руски историчари истичу да је административни поступак у приказима током XVII века достигао такав степен развоја да га „чиновници XVIII века нису померили ни корак напред”.⁶¹² Карактеристично обележје у развоју већине европских

⁶¹⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 15. Слично проф. Томсинову, о начину на који су писци Уложенија реципирали норме Литванског статута, писао је тридесетих година XIX века, у првој монографији посвећеној Соборном Уложенију, и Владимир Строев. В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, стр. 30.

⁶¹¹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 174; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 268. У Московској Русији у период од XV до средине XVI века стара патримонијална лична управа (тзв. *органы вотчинного или дворцового управления*), која се издржавала од непосредних натуралних и новчаних давања (*корма*) локалног становништва (тзв. систем *кормления*), и у којој није било професионалног и специјализованог чиновничког апарата, колегијалних органа и установа, као ни разлике између централних и локалних органа власти, постепено је уступала место новој организацији управе хоризонтално подељеној по специјализованим гранама са колегијалним органима – управама (*приказима*), као и бирократским и од државе плаћеним чиновничким апаратом. До потпуног преласка на систем приказа дошло је за владавине цара Ивана Грозног, али је приказни апарат умножен и коначно заокружен за владавине царева Михаила Теодоровича и Алексеја Михаиловича. У локалној управи реформом Ивана Грозног, уместо дотадашњих *наместника* у ујездима (судско-административни округ) и *волостела* у већином сеоским областима – жупама (*волость*), створен је самоуправни (*зубни*) апарат на челу са *старостама*, док су пограничним ујездима (*уезд*) управљале из центра постављене *војводе*. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 185-186, 192-193; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 175-183.

⁶¹² В. Кључевски напомиње како је тешко рећи да ли је у времену удеоних кнежевина била развијена писмена администрација, али се са потпуном извесношћу може рећи да је она „врло слабо била развијена у старој Русији XI и XII века”. На формирање писменог канцеларијског пословања у Московском царство, по свој прилици, велики утицај је извршила богата византијска административна пракса. О томе сведоче бројни русизовани грчки термини, као што су *дьяк*, *подьячий* и *грамота*. В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VIII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

држава је да до санкционисања кривичног дела фалсификовања докумената долази у периоду преласка са патримонијалне личне управе на централизовану, специјализовану и професионалну државне управе, у томе ни руска држава не представља никакав европски изузетак. Тако је у Енглеској знаменитим Законом о издаји (*Statute of Treasons*) од 1352. године фалсификовање краљевског печат први пут оквалификовано као један од облика велеиздаје (*high treason*).⁶¹³ У Светом римском царству немачке народности *Каролином* је било предвиђено кривично дело фалсификовања „печата, докумената, феудалних књига (књига-посебна форма средњовековног документа), пореских књига и књига о приходима са имовине или регистара” (чл. CXI). У зависности од степена кривице („веће или мање злонамерности”) и обима штете причињене фалсификовањем („величине причињене штете”), починилац се кажњавао смртном или телесном казном. За разлику од Уложенија и Литванског статута, у *ССС* се није правила разлику између радње фалсификовања и радње коришћења фалсификованих докумената, већ се остављало судији да, оцењујући околности сваког појединачног дела, изрекне једну од законом предвиђених казни.⁶¹⁴

Састављачи Уложенија су били подстакнути да детаљно регулишу кривично дело фалсификовања докумената, не само развојем административног апарата и поступка, већ и догађајем који се збио 1626. године. Наиме, те године, 3. маја, руску престоницу је задесио велики пожар и то тако, што се по сведочењу летописца, прво „запалио врх од Живоначалне Тројице, на рову, и од тога је настао велики пожар у Кремљу... и у *Кутаж-городу*... и не остаде ништа од оног пожара, и све благо у манастирима са свим црквеним утварима, и у приказима сви списи и жито у магацинима, све пострада”. О катастрофалним размерама пожара када је у питању архива појединих приказа највише говори, како примећује академик М. Н. Тихомиров, следећи детаљ из истог летописа: „Того ради царь Михайло Федорович посла писцов во всю Московскую землю”. У извештају Приказа Устјожске четврти од 19. септембра 1626. године констатује се: „...те новые писцовые книги, и государев наказ, каков им дан в четверти, и государевы указные грамоты у князя Ивана Волоконского на дворе згорело майя в 3 день”.⁶¹⁵ Сведочанство из прве руке о штети коју је пожар из 1626 године нанео приказној документацији, оставио је у свом делу Георгије Котошихин, високи службеник Приказа иностраних дела педесетих година XVII века. Он констатује да је у његовом Приказу у „време пожара” изгорела

⁶¹³ J. G. Bellamy, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge Studies in English Legal History, 2004, стр. 87-88.

⁶¹⁴ Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CVII, стр. 85-86.

⁶¹⁵ М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр. 448-449.

целокупна бројна преписка руског двора са француским краљевима.⁶¹⁶ Међутим, пожар од 1626. године није био једини у коме су десетковане службене архиве, јер су пожари обележили историју старе Москве током целе прве половине XVII века, а један од већих је био и онај који је пратио побуну из јуна 1648. године.⁶¹⁷ Нестала документа реконструисали су не само по службеној дужности државни чиновници, већ вођени личном добити и многи вешти фалсификатори. У оваквим приликама држава је подробним регулисањем у Уложенију кривичног дела фалсификовања докумената бранила сигурност правног промета и ауторитет административног поретка.

2.2.5. Путовање у иностранство без путне исправе

Путовање у иностранство без путне исправе је још једно кривично дело предвиђено Уложенијем којим се штитио административни поредак Московског царства. Реч је о деликту који је санкционисан у оквиру VI главе Законика, која носи наслов *О проезжих грамотах в и(ы)ные государьства* и чије су одредбе у потпуности посвећене уређењу режима путовања ван граница Московског царства. Два од укупно шест чланова ове, како је примећено, „композиционо систематичне” главе, садрже кривичноправна правила која, заправо, представљају негативну страну опште прокламованог права на путовање у другу државу.⁶¹⁸

Радњу извршења код овог кривичног дела против административног поретка државе чини самовољни прелазак границе, односно одлазак у иностранство без путне исправе - *проезжя грамота*. Чланом 1. VI главе Уложенија прописани су услови и поступак за добијање оваквих *грамота*. Да би се добила путна исправа било је неопходно да се држава у коју се путује налази у миру са Московским царством - *которое государство с Московским государством мирно*. Други услов се тицао циља путовања,

⁶¹⁶ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 3, О титулах, как которому потентату Московский царь пишетца. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm.

⁶¹⁷ М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, стр. 431; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-178; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 24-25.

⁶¹⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VI, 3, 4, стр. 68; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 3, 4, стр. 92; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 3, 4, стр. 23-24.

где законодавац *verbi causa* наводи трговину као један од легитимних разлога за добијање путне исправе („А будет кому лучится ехати из Московского государства для торгового промыслу”), а све друге, законодавчевом речју, „личне” разлоге, обухвата општом формулацијом - *или иного для какого своего дела в и(ы)ное государство*. Поједини истраживачи Уложенија су приметили да „истицање у први план *торгового промысла* као разлога за одлазак преко границе показује шта се желело постићи законским уређењем издавања путних исправа”, посебно ако се зна да је су средином XVII века спољнотрговинске везе московског царства приметно повећане. Трећи услов за добијање путне исправе био је формалне природе и односио се на подношење молбе (*челобитная*) за добијање *грамоте*. Московљани су молбу подносили непосредно Приказу иностраних дела (*Посольский приказ*), док су у градовима у унутрашњости о издавању путних исправа одлучивале војводе (*и тому на Москве бити челом государю, а в городех воеводам о проезжей грамоте*).⁶¹⁹ Дискреционо овлашћење војвода да процењују испуњеност услова за добијање путне исправе, законодавац је у великој мери ограничио у чл. 2. VI главе Уложенија, прописујући кривичноправну одговорност за војводу, који услед безразложног одуговлачења са издавањем *грамоте*, нанесе штету трговцу.⁶²⁰

Субјект кривичног дела путовања у иностранство без путне исправе могао је бити сваки поданик ондашње руске државе, с тим да законодавац Уложенија из круга потенцијалних починилаца искључује у чл. 5. становнике пограничних области Московског царства које се граниче „са литванским и немачким пограничним земљама”. Наиме, житељима западних пограничних области било је дозвољено да „кроз литванске и немачке пограничне земље путују из града у град без *проезжих грамота* и да се састају са литванским и немачким људима”. Привилегија права слободног преласка границе гарантована пограничном становништву, праћена је истицањем законодавчевог мотива да пропише овакву норму. Доносилац Уложенија је пре свега уважио чињеницу да се западна граница Московског царства често мењала, због чега су *государевы земли проходили в Литовскую и в Немецкую сторону, а Литовская и Немецкая земля проходила в государеву сторону*, што је довело до тога да поданици руског цара, по речима законописаца, „са

⁶¹⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VI, 1, стр. 68; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 1, стр. 92, 272-273; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 1, стр. 23, 161; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156.

⁶²⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 2, стр. 23, 161; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 2, стр. 92, 272-273; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156, 176.

литванским и немачким пограничним људима живе суседски” (...что они с литовскими и с немецкими с порубежными людьми живут смежно).⁶²¹ Западни руски ујезди и погранични градови добили су привилегован режим преласка државне границе, не само зарад развоја спољне трговине, већ и због ондашње техничке немогућности да се ефикасно контролишу учестали преласци границе становника пограничних области. Управо имајући то виду, законодавац Уложенија је у чл. 6. VI главе власнике вотчина и помешчике у пограничним областима обавезао да надгледају своје сељаке и холопе, те да их у случају сумње да су починили „какво злодело или издају” пријаве војводама.⁶²²

Осим наведених обележја, битно обележје бића кривичног дела путовања у иностранство без путне исправе била је и намера, коју је законодавац дефинисао као „путовање у другу државу без *проезжие грамоты* због трговачког посла” (чл. 4). Намера је била тачка разграничења између овог деликта против административног поретка државе и самовољног одласка у другу државу као једног од облика кривичног дела издаје који су санкционисани у члановима 2. и 3. II главе Уложенија, јер је законодавац намери „због трговачког посла” супроставио намеру „због издаје” (...что он ездил в и(ы)ное государство бес проезжие грамоты для торговаго промыслу, а не для измены...).⁶²³ Зато се, како истиче Тельберг, „сваки пут поводом самовољног преласка преко границе, изводила истрага” (*сыскивати всякими сыски накрепко*) по правилима руског инквизиционог поступка, у којој се утврђивао садржај намере као битног субјективног обележја бића наведених кривичних дела.⁶²⁴ Прецизније, како је законодавац у члановима 3. и 6. VI главе, пријаву – *изветная челобитная, извет*, као обавезни иницијални елемент сиска, неизоставно повезао са оптужбом „за издају или какво друго злодело” (*для иног*

⁶²¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 5, стр. 24, 161; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 5, стр. 92, 273; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24-25; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 565.

⁶²² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 6, стр. 24, 161-162; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 6, стр. 92, 273; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156, 176.

⁶²³ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 24; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 4, стр. 161.

⁶²⁴ Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 73-74.

какова лихого дела, для иного какова дурна⁶²⁵) или речју Мањкова са „презумпцијом издаје”, то је од садржаја намере, који се утврђивао у истрази, истовремено зависила судбина пријаве и квалификација дела.⁶²⁶

У случају да се у истрази утврди да је починилац самовољно прешао границу без путне исправе „због трговачког посла, а не због издаје”, кажњаван је као извршилац кривичног дела путовања у иностранство без путне исправе казном батињања. Насупрот томе, доказана издајничка намера давала је радњи извршења карактер политичког деликта издаје, па се такав починилац кажњавао смртном казном.⁶²⁷ Истрага се код илегалног преласка државне границе спроводила по правилима инквизиционог поступка – *сиска*, због чега законодавац налаже примену свих доказних средстава: суочење оптуженог са подносиоцем пријаве (*очная ставка*), саслушавање чланова једне општине (*повальный обыск* - општи претрес) и тортура (*пытка*). Уз то, и овде инквизициона формула - *сыскивати всякими сыски накрепко*, како су приметили писци коментара у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, „подцртава политичку заостреност истраге”.⁶²⁸

Прописи Уложенија о уређивању режима преласка државне границе нису имали преседан у ранијем руском законодавству. У руској правноисторијској науци се већ традиционално сматра да је као извор за састављање VI главе Уложенија послужила дотадашња пракса преласка државне границе коју је легализовао Приказ иностраних дела (*Посольский приказ*).⁶²⁹ Посредни доказ да су норме Уложенија о преласку државне

⁶²⁵ За изразе *дурно* и *лихое дело* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 377; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 8 (КРАДА – ЛЯЩИНА), Москва, 1981, стр. 249.

⁶²⁶ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156, 176.

⁶²⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 3, 4, стр. 23-24; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 3, 4, стр. 92.

⁶²⁸ У суђењима за сва кривична дела против државе, па и у случају илегалног преласка границе, тортура над оптуженима примењивала се само у следеће четири ситуације: 1) после признања оптуженог о основним чињеницама везаним за извршење кривичног дела; 2) код усмене оптужбе која је дата под тортуром (тзв. *язичная молка*); 3) код пријаве (*извет*) која је потврђена исказима сведока 4) код пријаве (*извет*) помешћика или баштиника (*вотчиник*) против свог холопа или сељака. Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 198-208; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 161; М. А. Чельцов-Бebutov, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 684-685; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 241-242.

⁶²⁹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 272; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 156; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...,

границе биле новина у правном поретку Московског царства, налази се у чл. 4. VI главе, у коме се инкриминише деликт путовања у иностранство без путне исправе. Наиме, законодавац уз запрећену казну за ово дело даје и образложење сврхе кажњавања, која се састојала у застрашивању других (генерална превенција) да не путују у иностранство без прописане путне исправе – *да се други имајући то у виду не би усудили да тако чине*.⁶³⁰ Изричито предвиђање сврхе кажњавања у овом случају, по свему судећи, указује на то да је реч о новом кривичном делу у правном поретку Московског царства.

2.2.6. Фалсификовање новца

Кривично дело фалсификовања новца је регулисано у V глави Уложенија, која носи наслов *О мајсторима за ковање новца, који праве незаконити новац* („О денежных мастерах, которые учнут делати воровские денги”) и која је састављена од свега два члана.⁶³¹

Иако се у наслову главе помиње фалсификовани новац - *воровские денги*, само се први члан односи на ово кривично дело против финансијског поретка државе, док се другим чланом инкриминишу преварне радње у вршењу јувелирског заната, које чине посебан деликт из групе кривичних дела против службене дужности.⁶³² Критеријум који је

стр. 160-161.

⁶³⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 4, стр. 24; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 4, стр. 92.

⁶³¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. V, 1, 2, стр. 67; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. V, 1, 2, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. V, 1, 2, стр. 23.

⁶³² У погледу законом предвиђене радње извршења, кривично дело преваре у вршењу јувелирског заната врло је блиско делу фалсификовању новца, јер се извршавало додавањем *бакра, калаја и олова у злато и сребро* (чл. 2. V главе). Од овакве смесе правили су се јувелирски предмети, који су се продавали под видом предмета од чистог племенитог метала. Када је у питању заштитни објект, деликт из чл. 2. V главе Уложенија представља сложено кривично дело, јер су се њиме штитила, с једне стране, имовинска права појединаца – корисника јувелирских услуга, а с друге стране, прописани поредак обављања јувелирске службе. На двојаку правну природу овог деликта указује и казнена одредба, којом је предвиђена казна

навео законодавца да деликте који имају различите заштитне објекте сврста у исту главу Законика, је истоветност субјеката. Наиме, код оба кривична дела као једини потенцијални починиоци појављују се јувелири, јер су у XVII веку, када се новац по правилу израђивао од племенитих метала, мајстори за ковање новца у струковном погледу, заправо, били мајстори *златног и сребрног дела*. Да су законописци Уложенија V главу Законика формирали с обзиром на службено својство субјеката предвиђених кривичних дела (*delicta propria*), види се и по томе што су сва лица ван круга професионалних мајстора за деликт фалсификовања новца одговарала по прописима окружне грамоте цара Михаила Федоровича од 1637. године, а не по одредби V главе Уложенија. Међутим, први истраживач кривичног права у Уложенију В. Линовски је још у првој половини XIX века фалсификовање новца према заштитном објекту сврстао у групу кривичних дела против имовине и прихода државне благајне.⁶³³ Насупрот оваквом ставу, Владимирски Буданов позицију главе V у систематици Уложенија везује за царско батињања бичем и накнада штете у корист оштећеног. Ипак, упоређивање одредбе чл. 2. V главе са оним прописима Уложенија који су регулисали сличне повреде приватних имовинских права, показује да је законодавац приликом санкционисања овог кривичног дела у првом реду штитио службени поредак у вршењу једне привредне делатности, а да је заштита имовинских права појединаца имала другоразредни значај. Тако је, за разлику од преваре јувелира, утаја материјала од стране других занатлије повлачила само грађанскоправну одговорност по основу уговора о најму (чл. 193. X главе), као што ни утаја предмета оставе није била кривичноправно кажњива (чл. 194-195. X главе). Да је превара у вршењу јувелирског заната, због већег степена друштвене опасности, у московској држави имала карактер јавноправног деликта против службене дужности, показује и процесноправна норма по којој се за ово кривично дело судило у руској варијанти инквизиционог поступка – *сиску* („А будет золотых и серебряных дел мастера возмут у кого золотое и серебряное дело ... их по сыску за то бити кнутом”, чл. 2. V главе). Чињеница да су се јувелирским занатом у Московском царству бавили, осим мајстора у државној служби, и појединци у приватним радњама, не утиче на одређивање групног заштитног објекта код кривичног дела преваре у вршењу јувелирског заната. Наиме, правни положај јувелира био је јединствено уређен и није зависио од својинског облика у коме се обављала делатност, већ је био опредељен службеним обавезама јувелира према држави. Овде се, пак, не ради о специфичном статусу јувелирске делатности, већ о општем обележју економског система Московског царства, у којме су све битне привредне делатности биле под строгим контролом државе. „Предузетници су у својој делатности”, како примећује А. С. Муљукин, „били стављени под строгу контролу државе, обавезни да у целом низу активности раде у њену корист, при чему је предузетницима за неиспуњење наложених обавеза држава претила, не само као приватним лицима грађанскоправном одговорношћу, већ и конфискацијом предузећа и прогонством. Уопште, држава, иако је допуштала приватне индустријско-занатске погоне, наређивала им је као својим сопственим, чак је третирала приватне предузетнике као своје службенике”. А. С. Муљукин, Приезд иностранцев в Московское государство. Из истории русского права XVI и XVII веков, стр. 103; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. V, 2, стр. 91, 270-272; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. V, 2, стр. 23, 160.

величанство као заштитни објект код кривичног дела фалсификовања новца, па се као такво ово кривично дело надовезује на деликте из II, III и IV који представљају различите облике *crimen laesae majestatis*.⁶³⁴

Кривичним делом фалсификовања новца штитио се монопол државе у монетарној сфери, јер је у Московском царству једино држава могла да издаје новац, одређује његову вредност, састав, тежину и изглед.⁶³⁵ Новац се израђивао у државној ковници, која се називала *Денежный двор*, а налазила се у саставу Приказа Велике благајне (*Приказ Большой казны*), као једног од три органа централне управе који су руководили државним финансијама.⁶³⁶ Зато се фалсификовањем новца, како изричито стоји у чл. 1. V главе

⁶³³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 41. Методолошки захтеви истраживања усмерени на добијање што јасније и конзистентније слике кривичног права у Уложенију, дали су код фалсификовања новца предност заштитном објекту као кључном савременом кривичноправном критеријума за класификацију појединих кривичних дела, у односу на критеријум службеног својства субјекта кривичног дела од кога су приликом формирања V главе пошли законописци Уложенија. Решење ове методолошке дилеме већ одавно је дао класик правноисторијске науке Т. Тарановски, истичући како у старом праву „наилазимо на шарену слику појединих одредби разновременог постанка, различитог порекла и разноврсне природе”, стога, додаје Т. Тарановски, „историк права има да све то доведе у ред и да од појединачних одредби о противправним и кажњивим радњама начини један систем кривичних дела”. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 437-438; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 159-160; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269-270; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 159.

⁶³⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 223-224.

⁶³⁵ Процес унификација монетарног система Московске Русије одвијао се заједно са процесом централизације руске државе, па је стога и започет већ за владе одлучног великог кнеза Ивана III. За формирање јединственог новчаног система пресудно је било укључивање Новгорода 1478. године, као најзначајнијег трговачког центра, у оквиру Московске кнежевине. Истовремено, монетарно јединство је пресудно утицало на формирање јединственог сверуског тржишта. До коначне унификације монетарног система руске државе дошло је са монетарном реформом царице Јелене Глинске 1535. године, којом је створен јединствен новчани и обрачунски систем, који ће, уз извесне промене, остати на снази до новачних реформи Петра Великог. Р. Толмачева, Экономическая история: генеза рыночной экономики, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/tolm/11.php; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 190.

⁶³⁶ Управљање државном ковницом новца од стране Приказ Велике благајне било је у непосредној вези са његовом надлежношћу у области рударства и трговине рудама, а са овим ресором је, пак, било повезано његово управљање *Тулским заводом*, првом руском ливницом гвожђа и ковницом оружја (Котошихин: „Да в том же Приказе ведомо за железного дела завод, от Москвы 90 верст, под городом Тулом”). Осим тога, Приказ Велике благајне је управљао директним приходима Царства и истовремено је био надлежан за више разреде градског становништва – *гость* и *торговые люди*. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории

Уложенија, наносила директна штета државној благајни („и тем государеве казне учнут чинити убыль”), што је овом деликту давало изразити противдржавни карактер, који су законописци Уложенија истакли употребом термина *воровски* за фалсификовани новац (*воровские денги*).⁶³⁷

Постојање државне ковнице је утицало да *денежные мастера*, као једини могући извршиоци кривичног дела фалсификовања новца из чл. 1. V главе Уложенија, не обављају занат изливања новца у својим радионицама, већ у специјализованој државној установи.⁶³⁸ Оваква организација израде новца у московској држави определила је правни положај мајстора за ковање новца. Они су припадали разреду *государевых деловых люди*, чији чланови, иако су живели у граду, нису улазили у састав градских пореских општина, на које је држава разрезивала финансијско *тягло* (намет, дажбине), већ су појединачно држави договали службу, односно порез на приход од заната када су се њиме бавили у комерцијалне сврхе. О правном статусу мајстора који су израђивали новац говори и *крсноцеловатељна заклетва*, додатно ојачана писаним имовинским јемством трећих лица (*поручительство*), коју су полагали као и други службеници и која је садржала специфичну гаранцију да „...неће красти сребро и новац, и да у сребро неће додавати бакар и калај и ништа друго, и да у својој кући неће правити лажни (незаконити) новац, и да жигове неће красти...”. Број оваквих државних мајстора специјализованих за израду новца, средином XVII века, по Котошихиновом сведочењу, није прелазило двестотине.⁶³⁹

руског права, стр. 188; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 482; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm.

⁶³⁷ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 217; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 159. Због семантичке сложености архаичне речи *воровство*, којом се означавало противдржавно, али и противзаконито, бунтовно, криминално и зло дело, израз *воровские денги* могуће је превести и као зле паре, што одговара изразу *зли динари*, како се у преписци краља Милутин са Дубровчанима називао незаконити новац са смањеном количином племенитих метала. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 50-51; М. Павловић, Српска правна историја, Крагујевац, 2005, стр. 95.

⁶³⁸ За радњу израђивања новца упоредо се користе термини изливање и ковање, јер се од педесетих година XVII века новац већ производио машински, помоћу машина купљених у иностранству, због чега би овом начину техничке израде више одговарао термин изливање од термина ковање, који указује на мануелну израду новца. Р. Толмачева, Экономическая история: генеза рыночной экономики, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/tolm/11.php

⁶³⁹ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; И. Д. Беляев, История русского

Закондавац Уложенија је у чл. 1. V главе предвидео два облика кривичног дела фалсификовања новца - ковање лажног новца и умањење вредности законитог новца (тзв. кварење новца).

Код ковања лажног новца, односно фалсификовања у ужем смислу, радња извршења се састојала у томе што се под видом законитог сребрног новца израђивао *бакарни, калајни или гвоздени новац* („...учнут делати медные или оловяные или укладные денги...”).⁶⁴⁰ Наиме, у време доношења Уложенија у унификованом монетарном систему Московског царства у оптицају је био искључиво сребрени новац, израђиван у виду копејки (*копейка* - јед.), дењги (*деньга* - јед.) и полушки (*полушка* - јед.), са фиксном номиналном вредношћу и пропорционално одрђеном тежином сребра.⁶⁴¹

Другим обликом кривичног дела фалсификовања новца, који је предвиђен у чл. 1. V главе Уложенија, санкционисало се умањење вредности законитог сребреног новца, које се вршило додавање у истопљену масу сребра од које се ковао новац - *бакра, или калаја, или олова* („или в денежное дело в серебро учнут прибавливати медь, или олово, или свинец”).⁶⁴² Мајстори за ковање новца су овим протизаконитим начином себи

законодательства, стр. 428-429; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 42-44; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 116.

⁶⁴⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. V, 1, стр. 67; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. V, 1, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. V, 1, стр. 23; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 159.

⁶⁴¹ После монетарне реформе од 1534. године, у Московској Русији су се као платежна средства користиле - *копејке, дењги и полушки*, чија је вредност одређена према *рубљи*, која је до почетка XVIII века искључиво служила као обрачунско средство. Иначе, се *рубља* као обрачунско средство јавља у XIV веку и једно време се користила уз древну сребрену *гривну* (око 200 гр. сребра), као њен обрачунски део, на шта указје и етимолошко порекло речи *рубль*, од глагола *рубить* (одсећи). Истовремено са потискивањем *гривне рубљом*, мења се и дотадашњи општи словенски назив за новац-*куна*, татарском речју *дењги*. У унификованом новчаном систему, који је важио у време доношења Уложенија, 1 рубља је имала 68 гр. сребра, 1 копејка 0, 68 грама, 1 дењга 0, 34 грама и 1 полушка 0, 17 грама сребра. Тако је 1 рубља као обрачунска јединица вредела колико и 100 копејки, 200 дењги и 400 полушки. О Русији, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 155; Р. Толмачева, Экономическая история: генеза рыночной экономики, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/tolm/11.php; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 462-463.

⁶⁴² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. V, 1, стр. 67; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. V, 1, стр. 91; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. V, 1, стр. 23; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 159.

обезбеђивали вишак новца у односу на број који су према званичном монетарном паритету требали да излију од расположиве количине сребра, која се по званичном протоколу допремала у *Денежный двор*. У једном акту из времена пре доношења Уложенија налази се опис технолошког процеса који су примењивали фалсификатори новца када су мешали сребро са обичним металима. Постојала су два начина за умањење прописане количине сребра у новцу; код првог начина, најпре се у калупу изливао чист бакарни новац, на који се стављао царски жиг (грб), а потом се бакарни новац у танком слоју посребравао; код другог начина се прописана количина сребра по монети за половину или трећину умањивала додавањем бакра у масу за изливање новца.⁶⁴³

Мајсторима за ковање новца оптуженим за кривично дело фалсификовања судио је, као нека врста специјализованог суда, Приказ Велике благајне (*Приказ Большой казны*), чија је надлежност у овом случају уједно установљена, и с обзиром на лица (*ratione personae*) и с обзиром на материју (*ratione materiae*).⁶⁴⁴ Код кривичног дела фалсификовања новца законодавац Уложенија, како примећује проф. Владимирски Буданов, није правио разлику у погледу степена кривичне одговорности и запређене казне између извршиоца и саучесника. За оба облика кривичног дела фалсификовања новца, била је прописана квалификована смртна казна, која се извршавала уливањем у грло осуђеног растопљеног метала.⁶⁴⁵

О кривичном делу фалсификовања новца, више од штуре одредбе чл. 1. V главе Уложенија, говори судска пракса забележена у историјским изворима. Ова сведочанства су бројна и детаљна, јер је у Московском царству фалсификовање новца у појединим периодима, и после доношења Уложенија, имало обим правих епидемија. Поред мајстора за ковање новца - *денежные мастера*, у криминални посао фалсификовања новца, били су укључени и службеници државне ковнице који су вршили надзор над радом мајстора, а пре свега финансијски службеници задужени за скупљање и контролу државних прихода које је бирало местно становништво – *головы верные* и *целовальники*. Њиховим учешћем у фалсификовању новца једино и може да се објасни како су у *Денежный двор*, и поред прописаних редовних контрола којима су *денежные мастера* подвргавани приликом

⁶⁴³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 42.

⁶⁴⁴ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 117-118.

⁶⁴⁵ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269-270; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 347; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 107.

сваког уласка и одласка, уношене велике количне бакра, калаја и олова, а изношен фалсификовани новац.⁶⁴⁶ Казне изрицане службеницима државне ковнице за фалсификовање новца потврђују тезу да су само *денежные мастера* одговарали по пропису члан 1. V главе Уложенија. Наиме, по Котошихиновом сведочанству финансијски службеници, али и високи чиновници приказне администрације (*дьяк* и *подьячий*) за деликт фалсификовања новца нису били кажњавани смртном казном, већ прогонством у удаљене градове и казнама сакаћења, које су у зависности од кривице обухватале отсецање руку и ногу или прстију на рукама и ногама. Ови одсечени делови тела, у циљу застрашивања потенцијалних фалсификатора, качени су на зидове државане ковнице (*Денежный двор*). Другачије кажњавање службеника упућује, не само на нормативни основ њихове кривичне одговорности који је био различит од Уложенија, већ и на закључак да је суд (*Приказ Велике благајне*) њихове радње, по свој прилици квалификовао као један вид помагања, па су као саучесници били блаже кажњавани од мајстора као извршилаца, без чије специјалистичке вештине у оне време, уосталом, није ни могао да се направи фалсификовани новац.⁶⁴⁷

У годинама после доношења Уложенија права ерупција фалсификованог новца била је омогућена и низом експеримената које је држава предузимала у монетарној сфери. Прво је 1654. године, када је кренуо рат са Пољском, држава отпочела са издавањем тзв. *сребрених рубљевки*. Због оскудице у домаћем сребру, нова монета се добијала прерадом сребреног немачког новца, којим се куповала руска роба и који је на руском тржишту добио назив јефимок (*ефимок*).⁶⁴⁸ Руски јефимок се добијао на једноставан начин, тако што се на немачки новац утискивао жиг са руским царским грбом.⁶⁴⁹ Овакав изглед нове

⁶⁴⁶ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 43-44; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 495-496.

⁶⁴⁷ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 270; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 43-44.

⁶⁴⁸ Назив јефимок (*ефимок*) је говорна интерпретација првог дела немачког назива за место у Чешкој у коме се ковала ова монета *Joachimsthaler*. Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 48.

⁶⁴⁹ По писању Кључевског, руска држава је у овој монетарној операцији зарађивала од 52-60% по јефимоку, јер је оригинални немачки *ефимок* мењан за 40-42 копејке, док је царски *ефимок* вредео 64 копејке. В. О.

монете, добијене прилично поједностављеном технолошко-техничком методом, олакшавао је посао фалсификаторима новца. До другог монетарног експеримента дошло је одмах по успешном окончању рата са Пољском, 1656. године, а услед недостатка новаца у државној благајни којом је требала да се исплати стајаћа војска – стрелци (*стрельца*). Тада је држава, поред сребреног јефимока, почела да излива и бакарни јефимок, чија је номинална вредност била једанакa вредности сребрене монете. Нови бакарни новац, не само да је убрзо на тржишту изгубио административно одређену номиналну вредност, и последично довео до великог поскупљења свих роба, већ је створио услове за организовање криминалне активности на фалсификовању новца, до тада невиђене по обиму.⁶⁵⁰

Везу између монетарних интервенција државе и криминала фалсификовања новца, који је 1662. године резултирао масовним друштвеним немирима, у историји познатим као „Бакарни бунт” (*медный бунт*) против безвредног новца, најпластичније је описао савременик ових збивања Георгије Котошихин: „*головы верные и целовальники*, постављени због прегледа пријема и расхода бакра и новца, из реда *гостију (гости)*⁶⁵¹ и трговаца (*торговые люди гостинной и сукнной сотни*)⁶⁵², људи часних и домаћинских, којима је ђаво помутио памет, зато што су још били недовољно богати, па су куповали бакар у Москви и у Шведском краљевству, и допремали у државну ковницу (*на Дежные дворы*) заједно са царским бакром, и наређивали су да се прави новац, и овај свој новац су одвозили из државне ковнице заједно са царским новцем, и царски новац су упућивали у државну благајну, а свој себи код куће”.⁶⁵³ Осим у самој државној ковници, у организацији њених службеника, фалсификовани бакарни новац израђивали су у својим у кућама, „у подрумима, тајно и ноћу”, и *денежные мастера*. Фалсификатори су откривани на основу изјава које су током испитивања под тортуром давала лица код којих је откриван лажни новац или, што је било чешће због лоше заштите оригиналног новца, путем пријава

Ключевский, Русская история, стр. 462-463; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm.

⁶⁵⁰ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 462-464; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 398-400; Р. Толмачева, Экономическая история: генеза рыночной экономики, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/tolm/11.php.

⁶⁵¹ Више у напмени 449.

⁶⁵² Више у напмени 800.

⁶⁵³ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 127-128.

(извета) очевидаца противзаконитих радњи. Оптужбе за кривично дело фалсификовања против мајстора за ковање новца најчешће су се доказивале проналажењем лажног новца и средстава за производњу у њиховим кућама, али истовремено и увидом у њихово имовинско стање. Наиме, Котошихин наводи да су државне власти узимале у обзир да су оптужени *денежные мастера* „до тог времена када још није било бакарних пара, живели скромно, а од појаве бакарног новца изградили су себи куће, камене и дрвене, и одела су себи и женама израдили као у бољара, такође и у дућанима свакаку робу и сребрено посуђе и залихе хране почели су да купују по високим ценама, не жалећи паре...”.⁶⁵⁴ Да је фалсификовање новца било масовна појава у Московском царству, али и да је истовремено држава доста успешно водила борбу са овим обликом криминала, показује податак по коме је педесетих и шездесетих година XVII века, за само девет година, за кривично дело фалсификовање новца било осуђено 22 000 лица.⁶⁵⁵

На питању о пореклу одредбе Уложенија о кривичном делу фалсификовању новца, као што је случај и код неких других прописа Уложенија, разишли су се ставови дореволюционарних и совјетских правних историчара.

Дореволюционарни истраживачи Уложенија су једногласно указивали на то да је атрикул 17. I поглавља Литванског статута од 1588. године послужио као извор за састављање целокупне V главе Уложенија.⁶⁵⁶ Реч је о артикулу малог обима, под насловом *О фалшивомонетичках, о монетном деле и о ювелирах*, који је у потпуности посвећен регулисању иста она два деликта који су се касније нашли у V глави Уложенија – фалсификовање новца и преварне радње јувелира у вршењу заната. У Литванском статуту су ова различита кривична дела обухваћена јединственим артикулом, који није подељен на мање номотехничке целине, као што је то учињено члановима 1. и 2. у V глави Уложенија. У Статуту се код кривичног дела фалсификовања новца изричито дефинише заштитни објект кроз синтагму „који би фалсификовали ... на штету државе” (*подделывали бы... во вред государства*), који своју паралелу има у чл. 1. V главе Уложенија, у изразу - *и тем государеве казне учнут чинити убыль*. Осим тога, и место

⁶⁵⁴ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 44.

⁶⁵⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 348.

⁶⁵⁶ Скоро истоветна одредба се налази и у московској редакцији-преводу Статута. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 223; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 321; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 565; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 159.

које кривично дело фалсификовања новца заузима у систематизацији руско - литванске кодификације, у оквиру поглавља посвећеног владару (*О персоне нашей государевой*), јасно указује на објекат кривичноправне заштите. Истовремено, позиција кривичног дела фалсификовања новца у оквиру V главе Уложенија, одмах из глава посвећених кривичноправној заштити службених докумената, двора и владара и појединих државних органа, опомиње на систематику Литванског статута.⁶⁵⁷ Статутом од 1588. године била су предвиђена три начина извршења кривичног дела фалсификовања новца, али уз недовољно прецизну и консеквентну правнотехничку индивидуализацију: израда лажног новца, смањивање његове величине (*обрезать*) и смањивање процента племенитог метала.⁶⁵⁸ Чини се да управо поређење прописа о фалсификовању новца арт. 17. I поглавља Статута и чл. 1. V главе Уложенија на најсликовитији начин показује правнотехничку прецизност и лаконичност језика и стила московских законописаца, у односу на правнотехнички непрецизан и плеонастичан језик и стил кодификатора Литванског статута.⁶⁵⁹

Међутим, разлике између прописа о фалсификовању новца у Литванском статуту од 1588. и Уложенију нису само правнотехничке, већ и садржинске природе. Наиме, Статутом је за деликт фалсификовање новца била забрањена квалификована смртна казна, која се, за разлику од Уложенија, извршавала спаљивањем – *те должны быть подвергнуты смертной казни огнем без милосердия*.⁶⁶⁰ Прописивање казне спаљивања

⁶⁵⁷ Тако у редакцији Литванског статута од 1588. артикулу посвећеном фалсификовању новца непосредно претходи, као и у Уложенију, артикул којим се регулише фалсификовање службених докумената и печата. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 16, 17, стр. 355.

⁶⁵⁸ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 17, стр. 355; В. Демченко, Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг), стр. 11-12.

⁶⁵⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 18.

⁶⁶⁰ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље I, арт. 17, стр. 355. По Статуту од 1588. казна спаљивања је била прописана, не само за фалсификовање новца, већ и за превару јувелира. Оваква „нелогичност законописаца Литванског статута”, била је последица „претераног указивања пажње материјалној страни кривичних дела”, јер је истоветна цеховска припадност субјеката потиснула све друге различите елементе у бићима ових кривичних дела. За Владимирског Буданова, редакција ове одредбе у Уложенију, где је предвиђена казна сразмерна тежини кривичног дела, те стога блажа од казне прописане за фалсификовање новца, „спасила је здрави разум овог закона”. Међутим, у досадашњим истраживањима је изостао покушај да се истоветност у кажњавању различитих кривичних дела чији су починиоци јувелири, објасни, не само номотехничком омашком кодификатора Статута, већ и специфичношћу државно-правног и привредног устројства Великог књажевства литванског у односу на Московску Русију. Наиме, под утицајем тевтонске колонизације поједини градови литванско-пољске државе добили су самоуправу по угледу на

(*roena ignis*) за кривично дело фалсификовања новца део је централноевропске (немачке) правне традиције. Тако је занаменита Каролина за најтежи облик фалсификовања новца предвиђала смртну казну, која се извршавала спаљивањем – *они који праве фалсификовани новац или жигове, а такође они који мењају или други путем набављају фалсификовани новац и затим га злонамерно и подмукло предају на штету ближњег, сагласно обичају и одредбама закона требају бити кажњени спаљивањем* (СХІ).⁶⁶¹ Према наводу Т. Тарановског у Немачком Броду, рударском граду у Чешкој, фалсификатори новца су се кажњавали спаљивањем још 1278. године. Претпоставља се да је и у српско средњовековно право спаљивање као казна за фалсификовање новца дошло посредством

немачке градове, а са њом и установе тзв. магдебургског (*майтборског*), односно хелмнског (*хелминског*) права. Једна од карактеристичних западноевропских установа која се пресадила у Велико књажевство литванско били су цехови. Управо у периоду између доношења друге и треће редакције Литванског статута, не само да се умножио број занатских цехова, већ су ови на основу тзв. *устава* дарованих од монарха стекли читав низ аутономних привилегија. Следствено, у значају који су цехови имали у привредном животу Великог књажевства литванског ваља тражити разлоге због којих је законодавац Статута од 1588. дао предност струковно-професионалном својству субјеката у односу на друга (субјективна) обележја бића кривичних дела фалсификовања новца и преваре у вршењу јувелирског заната. Насупрот томе, у Московској Русији занатлије које нису биле у служби државе (*деловые люди*), не само да нису биле корпоративно организоване у цехове, већ су заједно са осталим градским становништвом (*посадские черные люди*), обједињени једну у пореску општине, на основу одредби Уложенија (чланови 1. и 7. XIX главе) трајно били везани за фискалну обавезу коју су договали држави (*тягло*) и место у коме су живели. М. Ф. Владимирский – Буданов, Немцкое право в Польше и Литве, С.-Петербург, 1868, стр. 280-284; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 129-130, 347; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 428-429; Т. И. Довнар, Н. М. Юрашевич, История государства и права Беларуси, стр. 49-52; А. Н. Филиппов, Учебник истории рускаго права, стр. 321; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 160, 295-296.

⁶⁶¹ У Каролини су предвиђена четири посебна облика кривичног дела фалсификовања новца: 1) прављење лажног новца и новчаних жигова и њихово стављање у промет, 2) помагање фалсификаторима уступањем куће за обављање противзаконите радње, 3) умањивање тежине и квалитета новца и 4) ковање новца од стране неовлашћеног лица. Осим првог најтежег облика који представља фалсификовање новца у ужем смислу, остала три облика овог деликта кажњавали су се с обзиром на околности дела заточењем и телесним или имовинским казнама. Телесна казна се најчешће састојала у одсецању руке, а била је праћена и жигосањем. Каролина, Уголовно – судбно уложение Карла V, чл. CVI, стр. 84-85. На истоветан начин се фалсификовање новца кажњавало и у тач. 2 чл. 26. књ. II (З. П.) Саксонског огледала. Најтежи облик - прављење и пуштање у промет лажних пара од стране мајстора за ковање новца - кажњавао се смртном казном, док се лакши облик, у зависности од вредности нађених лажних пара, кажњавао одсецањем руке. Саксонское зеркало, Памятник, Комментарии, Исследования, ред. В. М. Корецкий, стр. 60-61.

правне традиције рудара Саса и као такво предвиђено је у чл. 169. Душановог законика – *Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже...*⁶⁶²

Значајне разлике у нивоу правне технике, као и другачији облици запрећених смртних казни, утицали су на истраживаче совјетског периода да извор одредбе чл. 1. У главе Уложенија не траже у Литванском статуту, већ у дугогодишњој московској законодавној и судској пракси.⁶⁶³ У руској држави кажњавање фалсификовања новца отпочело је са успостављањем снажне централне власти и јединственог монетарног система у првој половини XVI века. Није само у Московском царству кривичноправна заштита новца била скопчана са преласком са патримонијалног на модеран начин управљања државом; у исто време, 1352. године, на другом крају Европе, за владавине савременика Ивана Грозног, енглеског краља Едвард III, Законом о издаји (*Statute of Treasons*) је фалсификовање новца стекло карактер велеиздаје (*high treason*).⁶⁶⁴ По свој прилици је овакав историјски контекст појаве кривичног дела фалсификовања новца у руском праву довео проф. Владимирског Буданова до тога да овај деликт у Уложенију квалификује, као што је већ поменуто, као један од облика велеиздаје.⁶⁶⁵ У историји руског права најранији сачуван помен кажњавања за фалсификовање новца налази се у једном летопису, под годином 1533. Већ тада се над фалсификаторима, као и у Уложенију, смртна казна извршавала уливањем у грло растопљеног метала, коју Н. Д. Сергејевски, у својој студији посвећеној казнама у руском праву XVII, века назива једном од „древних руских форми смртне казне”. Поред смртне казне, летописац помиње и одсецање руку, као казну која се, по свему судећи, примењивала над саучесницима.⁶⁶⁶ Казна одсецања руку за фалсификовање новца могла је у руско право да дође преко византијских правних споменика, јер је, почев од Лавове Еклоге, у свим византијским кодификацијама овај вид казне сакаћења неизоставни и искључиви пратилац деликта фалсификовања новца.⁶⁶⁷

⁶⁶² Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 410-411.

⁶⁶³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 159-160; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269.

⁶⁶⁴ J. G. Bellamy, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, стр. 87-88.

⁶⁶⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 223-224.

⁶⁶⁶ „В лето 7042 сентября на Москве казнили многих людей в деньгах...а казнь была: олово лили в рот да руке секли”. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 159; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 107.

⁶⁶⁷ Казну одсецања руке за фалсификовање новца, поред Еклоге (XVII, 18), предвиђају и Прохирон (XXXIX, 14), Василике (60, 60, 1) и Хексабиблос (VI, 14, 3). Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный

Најранија руска пракса у кажњавању фалсификовања новца добила је нормативни оквир у знаменитој грамоти од 1637. године, која је по тврђењу истраживача совјетске епохе послужила као домаћи, а уз то и временски близак узор за писање одредбе чл. 1. V главе Уложенија. Наиме, у овом акту се, како је приметио В. М. Чернов, срећу исти правнотехнички термини и језичке конструкције који се налазе и у пропису Уложенија о фалсификовању новца - *воровскими деньгами, денежное дело и а иные... в серебре... мешали медь*.⁶⁶⁸ По грамоти од 1637. године фалсификовање новца се, после претходног краткотрајног експеримента са заменом смртне казне јавним бичевањем (*кнут*), поново кажњавало уливањем у грло растопљеног метала. Осим тога, у акту од 1637. године, као и у Уложенију, смртна казна је била прописана, како за извршиоце, тако и за саучеснике, с том разликом што су се први кажњавали квалификованим, а други простим обликом смртне казне. Имајући у виду све наведене карактеристике грамоте од 1637. године, одредба чл. 1. V главе Уложенија о фалсификовању новца, највећим делом се јавља као верна реплика раније руске правне традиције.⁶⁶⁹

2.2.7. Недозвољена производња и продаја алкохолних пића

Међу кривичним делима којима се штитио финансијски поредак Московског царства кодификатори Уложенија су предвидели и недозвољену производњу и продају алкохолних пића. Ово кривично дело санкционисано је у последњој XXV глави Уложенија, која је има двадесет један члан и носи наслов *Указ о корчмах*. У документима из XVII века, *корчемством* се називала приватна противзаконита производња и продаја алкохолних пића, док се лице које се бавило овим незаконитим послом називало *корчемникъ*.⁶⁷⁰

свод VIII века, стр. 167-168, 181; К. Е. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, стр. 331.

⁶⁶⁸ В. М. Чернов, К вопросу о влиянии Литовского статута на Соборное уложение, стр. 88.

⁶⁶⁹ Из наведене царске грамоте законописци Уложенија су изоставили карактеристичну норму о награди која се из имовине осуђеног фалсификатора исплаћивала лицима која пријаве извршиоца, макар били и његови саучесници. М. Владимирский-Буданов, *Хрестоматия по истории русского права*, Выпуск третий, издание третье, 1888, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 160; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 269; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 347.

Иако овакав наслов XXV главе упућује на закључак да је она у потпуности посвећена регулисању кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића, у њеним оквирима се нашло и једно кривично дело против јавног морала – *коришћење и продаја дувана* (чл. 11-16.).⁶⁷¹ Казуистична логика писаца Уложенија је подвођењем под исту главу два кривична дела која су чинила судску надлежност тзв. Приказа Нове четврти, дала предност процесноправном критеријуму стварне надлежности у односу на материјалноправни критеријум заштитног објекта. Основна надлежност Приказа Нове четврти у управним пословима била је финансијска и састојала се у прикупљању и управљању оним јавним приходима који су потицали из прехрабених монопола државе, тзв. *питејная регалия*.⁶⁷² Следствено, у погледу суђења за кривично дело недозвољене производње и продаје алкохолних пића, Приказ Нове четврти је деловао као специјализовани кривични суд, који је судио за нарушавање једног од прехрабених монопола државе. Надлежност Приказ Нове четврти да суди за коришћење и продају дувана, као једно од кривичних дела против јавног морала, представљала је заостатак из времена непосредно пре доношења Уложенија (по Указу од 1646.), када продаја дувана не само да није била забрањена, већ је и она чинила део прехрабеног монопола државе.⁶⁷³

Поједини истраживачи Уложенија су везу између два разнородна деликта, која су инкриминисана у XXV глави кодификације, пронашли и у сложеној природи заштитног објекта кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића. По проф. Владимирском Буданову, *корчемство* је у XVII веку имало двојаки карактер, јер су се њиме угрожавала, како финансијска права државе, тако и јавни морал руског друштва. Оваква двојака природа заштитног објекта наслеђена је из периода пре владавине великог

⁶⁷⁰ Израз *корчемство* изведен је из старословенске речи *корчма* (*корчьма*, *корьчма*), како су се у руским земљама до XVI века искључиво називала места у којима се продавало јело и пиће и обезбеђивао смештај за путнике и њихове коње - гостионице (српскословенски: *крьчма*). По И. Прижову реч *корчма* била је изведена из старословенске речи за храну *крьма* (староруски: *кормъ*; српскословенски: *крма*). И. Прижов, *Корчма, Исторический очерк, Русский архив*, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1053, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 394; *Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 7 (К-КРАГУЯРЬ)*, Москва, 1980, стр. 348, 350-351.

⁶⁷¹ *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, гл. XXV, 11-16, стр. 254-256; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 11-16, стр. 134-135, 394; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXV, 11-16, стр. 258-260.

⁶⁷² И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, стр. 526, 577; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 189-190.

⁶⁷³ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 394.

кнеза Ивана III Васиљевича (1440-1505) и установљења државног монопола у производњи и продаји алкохолних пића, када је *корчемство* у смислу пијанства, најпре од стране црквене, па потом и државне власти, искључиво било инкриминисано као деликт против јавног морала. Са успостављањем државног монопола ширило се значење израза *корчемство*, па се њиме, поред пијанства, обухватала и незаконита производња и продаја алкохолних пића.⁶⁷⁴

Режим државног монопола, који је код кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића представљао заштитни објект, није био посебно нормиран у

⁶⁷⁴ У Пајсијевском зборнику из XIV века *корчемство* се, у смислу пијанства, убраја у тешке црквене преступе, па се *корчемникъ* упоредо са врачарима кажњава одлучивањем из Цркве. О духовној погубности *корчмы* писао је између 1408. и 1413. године можајском кнезу Андреју Можајском игуман Белојезерског манастира Кирил: „и ты, господине, внимай себе, чтобы, корчмы в твоей отчине не было; занеже, господине то велика пагуба душам, крестьяне ся, господине, пропивают, а души гибнут”. И после успостављања режима државног монопола у производњи и продаји алкохолних пића у другој половини XV века на гостионице се гледало са моралним подозрењем и то не само од стране Руске цркве, већ и од стране православних руских владара, зато ће противправна радња обухваћена изразом *корчемство*, поред нових фискалних кривичноправних садржаја, задржати и ранију етичку димензију. У познатим питањима које је цар Иван Грозни упутио митрополиту Макарију, а у којима је дао скицу преустројства државе, четврто питање је било *О корчмах, данных по городам и по пригородом и по волостем*. Ту је први руски цар истакао како „от корчемъ хрестьяном великая беда чинитца и душам погибель”. Овакав морални поглед Ивана Грозног на гостионице, утицао је на његову одлуку да се у избору између финансијске користи државе и бриге за духовно здравље поданика определи за ово друго, због чега је 27. јануара 1547. године у Новгороду, по савету архиепископа Теодосија (*В корчмах безпрестано души погибают без покаяния и причастия*, вели новгородски архиепископ), само четири године по њиховом отварању, затворио свих осам државних гостионица (*царских корчемных дворов*). Цар Алексеј Михаилович је у години доношења Уложенија издао царски указ у коме се од становника *Ирбитске слободе*, под претњом казном батињања, захтевало да прекину са нехришћанским навикама и обичајима, а међу њима „и от безмернаго пьяного питья”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 346-347; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 183-185, 207-209; И. Прыжов, Корчма, Исторический очерк, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1060-1061, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 97-98. Етимологија кривичноправног термина *корчемство* не упућује само на *корчме* и гостионичарску делатност, јер се глагол *корчемствовати*, *корчъмъствовати* у изворима од XI до XVII века користи и као синоним за трговину, посебно ону која је незаконита, или уопште за свако деловање које се заснивало на злоупотреби, а било је мотивисано остварењем личне користи: „Друзии же златолюбья рад(и) корчъмъствуютъ, злато прежепишюще”. Хрон., Г. Амарат., стр. 347, XIII-XIV в. ~ XI в.; „Святѣя церкви священникомъ корчемствовати и продавати нелепо естъ, зане Христосъ Спаситель нашъ искупи святую церковь”. ДАИ V, стр. 473, 1667. Наведено према Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 7 (К-КРАГУЯРЬ), стр. 349.

Уложенију. Законодавац га је сматрао „несумњивим фактом”, јер се радило о регалном праву које у Московској држави, после установљења у другој половини XV века, више никада није било опозивано. Прецизније, државни монопол у производњи и продаји алкохолних пића, па самим тим и у целокупној угоститељској делатности,⁶⁷⁵ по И. Прижову, представљао је једно од карактеристичних обележја правног и привредног система Московске Русије, које није било својствено југозападним и северозападним руским земљама, нити државама других словенских и германских народа.⁶⁷⁶ Из негативне кривичноправне перспективе одредби Уложенија, којима се инкриминише недозвољена производња и продаја алкохолних пића, уз додатне податке из наративних извора, могуће је реконструисати како се у пракси у Московском царству реализовала државна монополска производња и продаја алкохолних пића.

Као прво, у производњи алкохолних пића државни монопол није био апсолутан, јер је свима који су дуговала тзв. службу „по отечеству” (бојари, племићи, околници и тзв.

⁶⁷⁵ Оснивањем тзв. *царевог кабака*, најпре у Москви, а потом и у другим градовима, као јединог легалног типа гостионице, цар Иван Грозни установљава државни монопол у угоститељству. Увођење новог израза, татарског порекла, за гостионице – *кабак*, уместо дотадашњег словенског *корчма*, требало је да у свести људи и у терминолошкој равни направи оштру разлику између легалних гостионица – *кабака* и тзв. *тайњих корчми*. И. Прыжов, Корчма, Исторический очерк, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1062-1063, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>.

⁶⁷⁶ У Ногороду и Пскову гостионице су припадале градским општинама, а кнежевима се забрањивало да имају своје *корчме*. Тако се у Псковској судској грамоти изричито забрањује *княжим людем*: „корчмы по дворам не держать ни на Пскове, ни на пригороде...” Осим у начину уређења угоститељске делатности, североисточне руске земље (Москва, Владимир, Суздаљ) су разликовале од Кијева, Новгорода, Пскова и Смоленска и по томе што су се у њима гостионице појавиле знатно доцније, пре свега због слабије развијеног саобраћаја и трговине. У пољским и чешким земљама постојале су две врсте гостионица (*taberna*), кнежевске и приватне: „in Bitom targowe duae tabernae; in Siewor nowum targowe una taberna; ad magnum sal quatuor tabernae”. У средњовековној Србији није постојао државни монопол у производњи и продаји алкохолних пића, иако је, посебно производња и продаја вина, била детаљно правно уређена. И. Прыжов, Корчма, Исторический очерк, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1055-1056, 1059-1060, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 44-45; М. Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд, 2004, стр. 111-114; Лексикон српског средњег века, Београд, 1999, стр. 517-519.

деца бојарска), као и *гостима*⁶⁷⁷ и члановима *гостинной и сукнной сотни*,⁶⁷⁸ било дозвољено да без уплате таксе и без посебних појединачних дозвола државних власти током целе године производе алкохолна пића за сопствене потребе – *безъявочно держать*.⁶⁷⁹ Да би спречили могуће комерцијалне злоупотребе овакве привилегије, које су могле да нанесу штету државној каси у виду изгубљене добити, писци Уложенија су у чл. 7. XXV главе предвидели само два случаја у којима је било дозвољено да се алкохолно пиће произведено за кућне потребе преда неком лицу ван домаћинства. Први случај се

⁶⁷⁷ Гости су били разред у оквиру градског становништва (*посадские люди*), чији су се чланови бавили трговином на велико, посебно спољном трговином. Истовремено, гости су вршили фискално-финансијске службе у корист државе (*служба гостей*), и за узврат су *грамотама* (*жалованная грамота*), до 1613. појединачним, а од тада општим (групним), стицали, између осталог, и следеће привилегије: за њих је био надлежан само царски суд, ослобађали су се плаћања такси за коришћење путева и мостова (*путарина-мыт* и *мостарина-мостовицина*), право на стицање поместија. По сведочанству Г. Котошихина у Московском царству је било око тридесет људи који су припадали *гостима*. М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 237-238; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция III, Состав русского общества XVI, XVII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 430-435; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 127-128; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 10, О торговых людех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm.

⁶⁷⁸ Чланови *гостинной и сукнной сотни* чинили су други разред у оквиру градског становништва (*посадские люди*), који је образовао посебне професионално-територијалне општине (*сотня*). Бавили су се за свој рачун трговином средњег обима, али су вршили и одређене државне фискално-финансијске службе, најчешће као *голови верные и целовальники* и за то су од државе добијали исте оне привилегије које су имали и *гости*. О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 10, О торговых людех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 238-239; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция III, Состав русского общества XVI, XVII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 430-435; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 128.

⁶⁷⁹ В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция III, Состав русского общества XVI, XVII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm. О привилегији бољара на временски и процедурално неусловљену производњу алкохолних пића за сопствене потребе посредно се говори у чл. 7. XXV главе Уложенија. Наиме, лица која се приведу са пићем у рукама и која докажу да су „им то вино дали бояре, или окольничие, или столники, и стряпчие, и дворяне московские, и дьяки, и приказные люди, и дети боярские безденежно... тех людей свободать”. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 7, стр. 134, 396. Експлицитан законодавчев став о истој привилегији припадника виших разреда градског становништва (*посадские люди*) налази се у чл. 8. XVIII главе Уложенија: „А будет кому гостем или торговым людем дани будут государевы жаловальные грамоты... и питья у них не вымать” (*вымать-*

односио на даривање оваквог пића, чиме се, како је истицао законодавац, указивала част пријатељу (*вино дали в почьсть по знакомьству*), док се у другом случају дозвољавало да се домаће алкохолно пиће поклони мајсторима и радницима као вид чашћавања за добро обављени посао, али уз два ограничења, мимо наднице и у мањој количини (*мастеровым и работным людем сверж могорцу*⁶⁸⁰ *в почьсть, небольшое место, и тех людей свобожать*).⁶⁸¹ Државни монопол у производњи алкохолних пића имао је извесна ограничења и у погледу нижих разреда грађанства (*посадские черные люди*), као и бројне скупине људи који су служили тзв. *службу по пибору*, јер су ове категорије становника од државних службеника могле да добију дозволу (*јвку*) за производњу одређене количине пића, тзв. *јавочное питье*. Оваква домаћа производња алкохолног пића одобравала се за прославе свадби, рођења, крштења, као и за обележавање парастоса, с тим што се на произведену количину, која се одређивала за сваки појединачни случај према обичају, статусу појединца и његовом чину, плаћала државној благајни такса „по указу”. Ове категорије градског становништва могле су на основу јавке (*јвке*) да производе сва алкохолна пића осим водке, на чију су производњу од времена цара Ивана Грозног ексклузивно право имали само држава и бојари. Дозволом (*јвку*) је поред количине, одређиван и број дана и недеља током којих је морало да се попије произведено пиће, да га не би, речју Котошихина, „сакривши га на страну, продавали, и у својим кућама држали крчме и ширили разврат”. Генерално гледано, осим лица која су дуговала тзв. *службу „по отечеству”* и чланова *гостинной и сукнной сотни*, остале категорије становника

архаични облик глагола одузимати, Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3, ВОЛОДЬНЬЕ-ВЯЦЫШИНА, Москва, 1976, стр. 205-206). Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XVIII, 8, стр. 93, 285, 396-397. О праву да и *гости* и чланови *гостинной* и *сукнной сотни* за сопствене потребе, током целе године и без икакве претходне дозволе, производе алкохолна пића, сведочи и Георгије Котошихин: „гости... волно им в домех своих, про свой росход, держати питье, и варити и курити, через целый год; гостинная, сукноная сотни... и торги своими торгуют же и всякими промыслы промышленяют, и питье всякое в домех своих велено им держать, без заказа”. О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 10, О торговых людех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm. *Јвка* је била појединачна званична дозвола којом се одобравала кућна производња алкохолног пића. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 442.

⁶⁸⁰ *Могорець, магарець* је архаични израз за плату (надницу). Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 9 (М), Москва, 1982, стр. 230.

⁶⁸¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 7, стр. 253, 440; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 7, стр. 134, 396; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXV, 7, стр. 257-258.

Московског царства у ванпразнично време могле су код куће да држе само традиционална руска безалкохолна пића – *брагу безхмельную и квас житной*.⁶⁸²

Режим државне производње и продаје алкохолних пића, који се кривичноправно штитио у XXV глави Уложенија, био је организован на двојак начин: непосредно од стране државе у царским гостионицама (*кабак*), а под руководством посебних финансијских службеника, бираних од стране месног градског становништва - *кабацкие головы* и *целовальники*, тзв. *верная служба* и давањем у закуп државног угоститељског монопола, тзв. *откупная система*.⁶⁸³

⁶⁸² Осим у јавним угоститељским објектима чланови поједини службених разреда (бојари, стрелци, царске занатлије, свештеници и ђакони царских цркава), као и представници страних држава, могли су да набаве домаћа и инострана (Г. Котошихин: „...и романея и Ренское и Французское, иные заморские питья...”) алкохолна пића у више од 30 царских подрума, који су били у надлежности службеника (*стряпчий*) специјализованог органа централног финансијског управљања, тзв. Сытенной двор. Сировине за одобрену кућну производњу алкохолних пића набављане су делом из државних магацина и воћњака, а делом на градским пијацама и код сељака на селима. Тако је слад за пиво купован у тзв. Житном Двору, а воће у царским воћњацима и на селима. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 396-397; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 6, О дворех царских: Казненном, Сытенном, Кормовом, Хлебенном, Житенном, Конюшеном. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; И. Прыжов, Корчма, Исторический очерк, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1062-1063, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>.

⁶⁸³ Гостионичарска делатност у систему тзв. верне службе, према сведочењу савременика, обављала се тако што се „у већој кући налазила *изба кабатцкая* (гостионица), дужине 2,5 *сажема* (5,335 m), а у њој кабак држи *осадня голова* и *целовалник*, продају водку и пиво, и медовачу, а приходе од тог *кабака* скупљају за цара”. Заб. Дом. быт, I, 440. Наведено према Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 7 (К-КРАГУЯРЬ), стр. 6-7. Као и други државни службеници, и *кабацкие головы* и *целовальники*, иако се радило о бираним *земским* органима, полагали су тзв. *крстноцеловательну заклетву*, одакле и потиче назив за овај начин организовања угоститељске делатности - *верная служба* или *присяжные должности*. У циљу спречавања финансијских злоупотреба у свакој државној гостионици водила се детаљна евиденција прихода и расхода, тзв. *кабацкие книги*. За евентуалне губитке државне благајне по основу прихода од *кабака*, одговарали су, како *кабацкие головы* и *целовальники*, тако и становништво које их је изабрало. Када је у питању закуп угоститељске службе, држава је закупцима - *кабацкие откупци*, исплаћивала новац за набавку алкохолних пића (30 000 и више *рубљи*, по Г. Котошихину), док су они полагали јемство (*поручная запись*) да ће у уговореном року успешно обавити посао, обезбедити „добра, а не загорела” алкохолна пића и да ће Приказу Нове четврти уплатити уговорени проценат прихода. *Кабатцкие откупци* су према Уложенију имали и судске олакшице, нпр. нису могли да буду утужени пре истека прве године закупа (чл. 22. и 23. XVIII главе Уложенија). У случају неиспуњења уговорне обавезе закупци су губили своју непокретну имовину, али су и кажњавани батињањем и прогонством у Сибир. Због великих штета које су закупци угоститељске делатности наносили државној благајни, производећи и продајући непријављено алкохолно

Свака производња, продаја, али и куповина и козумација тзв. *корчемног пива*, односно алкохолног пива које није произведено и продато у оквиру државног монопола, организованог на један од два наведена начина, представљала је радњу кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пива. Следствено, према члановима 1, 2. и 3. XXV главе Уложенија субјекти овог кривичног дела против финансијског монопола државе били су произвођачи (*корчемници*), препродавци (*купци*) и крајњи купци и конзументи *корчемног пива (питухи)*.⁶⁸⁴ Објект радње је у XXV глави Уложенија означен изразом *корчемное вино*. Реч вино се у XVI и XVII веку користила као заједничка именица за сва алкохолна пива, али је *корчемное вино* код Руса најчешће била водка, медовача, пиво и тзв. хмељна брага (*брага хмељная*).⁶⁸⁵

У XXV глави Уложенија предвиђено је неколико облика кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пива.

У члановима 1. и 2. ове главе санкционисан је облик кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пива чији су субјекти били продавац на мало *корчемног пива* и купац - конзумент (*питух*) оваквог илегално произведеног пива. Лице

пиве лошег квалитета, што је утицало и на ширење алкохолизма у народу, на тзв. *Сабору о кабацима*, 11. августа 1652. године, сазваног на интервенцију патријарха Никона, донета је одлука о укидању система закупа угоститељске делатности. Уместо мноштва гостионица, у сваком граду је отворен по један *кружечни двор*. Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарији, Л. И. Ивиной..., стр. 294; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 495-496; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 438-439; О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 6, О дворах царских: Казненном, Сытненном, Кормовом, Хлебненном, Житенном, Конюшенном. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 36.

⁶⁸⁴ Како сведоче извори тајном производњом и препродајом алкохолних пива масовно су се бавила и лица задужена за надзор над радом царских гостионица (*кабака*) - *кабацкије главе* и *целовальники*. Међутим, они по свој прилици нису одговарали као обични *корчемници*, на основу XXV главе Уложенија, јер су својим *корчемством* истовремено чинили и кривично дело против финансијског поретка државе и кривично дело против службене дужности. У једном од указа цара Алексеја Михайловича од 1652. године прописано је да ће за *корчемство кабацкије главе* и *целовальники* бити кажњени „одузимањем куће и имовине и прогонством у Сибир”. Да се овакво *корчемство* третирало, пре свега, као кршење службених обавеза, чије је извршење гарантовано крсноцеловатељним заклетвама, види се и по томе што је иста казна погађала и војводе - *корчемнике*. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346-347; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 1, 2, 3, стр. 252-253, 439; Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарији, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 1, 2, 3, стр. 133; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXV, 1, 2, 3, стр. 256-257.

⁶⁸⁵ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 2 (В-ВОЛОГА), Москва, 1975, стр. 183; Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарији, Л. И. Ивиной..., стр. 394.

које се јављало као продавац било је уједно и произвођач *корчемного пия*, које је продавао у својој крчми. Овај облик недозвољене производње и продаје алкохолних пия откриван је хватањем на делу оба починиоца од стране посебних полицијских службеника који су били задужени за *корчемство* (...у кого *корчемное продажное пие и питухов вымут...* чл. 2).⁶⁸⁶ Законодавац Уложенија је у чл. 1. и 2. прописао различите казне за продавца и купца илегално произведеног пия, као и у зависности од тога да ли се радило о првом извршењу или поврату. Код првог извршења продавац је кажњаван новчаном казном у износу од пет рубаља по човеку, док се купац кажњавао блаже – новчаном казном од једне полуполтине, односно $\frac{1}{4}$ рубље. У случају поновног извршења овог облика деликта *корчемства*, продавац и купац су кажњавани двоструко већим износом новчане казне (десет рубаља по човеку и једна полтина, $\frac{1}{2}$ рубље) и казном батињања; с том разликом, што се продавац кажњавао јавним бичевањем (*кнут*), док се купац кажњавао лакшим обликом телесног кажњавања – батињањем прutom. Код другог поврата, односно трећег извршења истог кривичног дела продавац се кажњавао новчаном казном од двадесет рубаља по човеку, бичевањем и затвором *до государева указа*. Купац се у случају другог поврата кажњавао новчаном казном од једне рубље и бичевањем.⁶⁸⁷

Код другог облик кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пия, који је предвиђен у чл. 3. XXV главе Уложенија, раздвојени су произвођач и продавац *корчемного пия*, због чега су постојале три врсте субјеката: тајни произвођач алкохолног пия (*корчемник*), купац на велико илегално произведеног алкохолног пия (*купец*) и крајњи купац - конзумент оваквог пия (*питух*).⁶⁸⁸ Законописци Уложенија су

⁶⁸⁶ И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 577.

⁶⁸⁷ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 1, 2, стр. 252, 439; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 1, 2, стр. 133, 395.

⁶⁸⁸ Истраживачи Уложенија су се разишли у тумачењу преобимне и језички прилично невешто написане одредбе чл. 3. XXV главе. Највећи број заступао је став да и код овог облика кривичног дела недозвољене производње и продаје постоје само два типа субјекта - продавци и купци, јер је продавац истовремено био и илегални произвођач алкохолног пия. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 439-440, а истог мишљења су били и С. Б. Веселовски и К. А. Софроненко, наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 395. Међутим, аутори коментара Уложенија у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, су, чини се с правом, у првом делу одредбе чл. 3. пронашли три различита субјекта - произвођача, купца на велико и крајњег купца алкохолних пия (*А которые люди будут в корчмах в приводех, а у распросе скажут, что они у корчемников вино покупали... Да будет корчемники с пыток учнут говорить, что они вино покупали мимо кабаков, и по тем их пыточным речам тех людей, на кого учнут с пыток говорить, сыскивая по тому же спрашивать, и с купцы не зговоят...*). Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 395.

предвидели различите казне за произвођача и купца на велико *корчемного пия*, као и с обзиром на то да ли се радило о првом извршењу кривичног дела или о поврату. За прво извршење произвођач је кажњаван новчаном казном од пет рубаља по човеку (по купцу на велико) и јавним бичевањем, док је за прекупца била предвиђена новчана казна од две рубаље по човеку (по купцу на мало) и батињање штаповима *без милости*. Код првог поврата произвођач *корчемного пия* је кажњаван новчаном казном од десет рубаља по човеку, јавним бичевањем и полагањем писаног јемства у форми *записа* да неће поновити исти деликт; с друге стране, купац на велико илегално произведеног пия кажњаван је новчаном казном од четири рубаље по човеку, батињањем бичем и затвором од два месеца. За други поврат произвођач *корчемного пия* кажњаван је телесном казном батињања бичем и затвором од шест месеци, док је крајње купце чекала новчана казна у износу од шест рубаља по човеку, казна батињања, затвор од месец дана, као и обавеза давања писаног јемства да исто дело неће поновити. Законодавац Уложенија је посебне казнене одредбе предвидео и за четврто извршење овог облика кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пия и то тако што је произвођач - четвороструки извршилац кажњаван бичевањем, конфискацијом целокупне имовине и прогонством „в далные города, где государь укажет”, а купац на велико *корчемного пия* батињањем бичем и затвором од годину дана.⁶⁸⁹ За крајње купце - потрошаче илегално произведеног алкохолног пия, у чл. 3. XXV главе Уложенија није била предвиђена казна. Аутори коментара Уложенија у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, закључују да је законодавац крајње купце *корчемного пия* ослободио казне због „искреног признања”, јер се овај други облик недозвољене производње и продаје алкохолних пия није откривао хватањем починиоца у *корчми*, већ уз помоћ признања осумњиченог потрошача. Како се у оквиру инквизиционог судског поступка (*сиска*) за добијање признања користила тортура (*и тех купцов пытать*), то се она у овом случају од стране законодавца третирао као својеврсна замена за казну, пропорционална друштвеној опасности почињеног дела.⁶⁹⁰

Незаконита производња пия се знатно строже кажњавала код другог облика кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пия (чл. 3), јер је законодавац Уложенија имао у виду произвођача који на велико продаје *корчемное вино* и тиме наноси знатно већу штету државној благајни, од *корчемника* из чл. 1. и 2. који,

⁶⁸⁹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 3, стр. 252-253, 439-440; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 3, стр. 133, 395.

⁶⁹⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 395.

будући да је гостионичар, илегано произведено алкохолно пиће продаје на мало.⁶⁹¹ Поред тога, други облик кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића из чл. 3. XXV главе, посебно чини тешким обележје тајности места извршења дела, на које је још давно указао први истраживач кривичног права Уложенија В. Линовски. Наиме, код првог облика овог кривичног дела, предвиђеног у члановима 1. и 2. XXV главе, тајно произведено алкохолно пиће се точило, по свој прилици, у легалним гостионицама, јер једино тако може да се објасни хватање оба починиоца од стране полицијских службеника на месту извршења деликта. Док начин откривања другог облика овог деликта, кроз признање осумњиченог, указује на тајност места на коме се продавало, али и пило *корчемное вино* (...что они у корчемников вино покупали или у кого покупая на дворех пили... чл. 3). Продаја алкохолног пића у оваквим тајним крчмама наносила је државној каси неупоредиво већу штету од продаје непријављеног и неопорезованог пића у законитим гостионицама.⁶⁹²

Трећим обликом кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића, који је предвиђен у чл. 8. XXV главе Уложенија, санкционисала се производња алкохолног пића за некомерцијалне кућне потребе, која је извршена без одобрења државне власти, а тиме и без уплате прописане таксе. Овакви починиоци су кажњавани новчаном казном од 5 рубаља по човеку и одузимањем нелегално произведеног пића, што је

⁶⁹¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 455. По И. Прижову, српска реч *крчмити*, којом се означава продаја на мало (*venditio minuta*), има етимолошки корен у српској варијанти словенске речи *корчма- крчма*, јер су се у гостионицама (крчмама) јела служила на порцију, а пића точила на чашу. И. Прыжов, Корчма, Исторический очерк, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1058, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm> На крчму упућује и објашњење које за реч *крчмити* даје Вук Караџић у свом Српском рјечнику – *singulatim vendo vinum*. Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, Беч, 1852, стр. 309, <http://scc.digital.nb.rs/document/S-II-0473>.

⁶⁹² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 45-46; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 3, стр. 252-253; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 3, стр. 133. Држање тајних крчми је због непостојања државног монопола у производњи и продаји алкохолних пића био једини облик корчемства санкционисан у Литванском статуту од 1588. године (поглавље XIV, арт. 33). Законодавац инкриминисање овог дела оправдава, не само материјалном штетом коју тајне крчме причињавају „градским и племићким гостионицама, већ и ништа мањом штетом и подривањем које причињавају држави... јер у таквим тајним крчмама стално настају убиства, крађе, разбојништва и многи други безпоретци”. Иначе, код западних и балтичких Словена се тајне крчме (*taberna occulta*) помињу још у XII веку. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XIV, арт. 33, стр. 454.

одговарало казни која је у чл. 1. XXV главе била прописана за гостионичара који је производио и продавао *корчемное вино*.⁶⁹³

У члану 6. XXV главе Уложенија законодавац је предвидео један специфичан облик кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића, који је, с једне стране, одражавао слику друштвеног поретка Московског царства, а с друге стране, особености московског режима државног монопола у производњи и продаји алкохолних пића. Субјекти овог облика недозвољене производње и продаје алкохолних пића били су холопи, сељаци или дворници (*дворник* - слуга који се старао о безбедности господара), који су продавали алкохолно пиће украдено из подрума својих патрона. Овде сам објект радње није имао одлике противправности, јер се радило о пићу које су бојари, племићи, околници и тзв. деца бојарска производили на основу генералне законске привилегије. Следствено, противправна је била радња даље продаје алкохолног пића, јер је легалност овакве производње била условљена његовом искључиво кућном потрошњом. Тако је санкционишући ово дело, законодавац дао предност кривичноправној заштити државног монопола у производњи и продаји алкохолних пића, у односу на кривичноправну заштиту приватне својине. И запрећене казне потврђују да дело из члан 6. XXV главе законодавац Уложенија није третирао као један од облика крађе, већ као облик кривичног дела недозвољене производње и продаје алкохолних пића. Холоп, сељак или дворник који је продавао украдено пиће кажњаван је бичевањем *по торгом* и враћањем под строги надзор патрона. Међутим, у случају поврата, поред продавца украденог пића, за кога је била запрећена строжа кумулативна казна – јавно бичевање (*кнут*) и затвор *до государева указу*, кажњаван је због непажња (*небережние*) и патрон, новчаном казном од 10 рубаља по човеку. Казна за немарног патрона била је два пута већа од казне којом је кажњаван гостионичар који је производио и продавао *корчемное вино*, што показује да је „законодавац *непажњу* бојара, који су имали право на производњу алкохолних пића, сматрао тежим деликтом од ситног *корчемства*”.⁶⁹⁴

По схватању новијих истраживача Уложенија, његови аутори су се приликом израде одредби XXV главе о недозвољеној производњи и продаји алкохолних пића у

⁶⁹³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 8, стр. 134, 396-397; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 8, стр. 253, 440; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 46.

⁶⁹⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXV, 6, стр. 133-134, 396; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXV, 6, стр. 253, 440; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 46.

највећем делу ослањали на указе, које је ради регулисања ове материје од краја XVI века доносио Приказ Нове четврти.⁶⁹⁵ Знаменити руски правни историчар из XIX века, И. Д. Бељајев, одредбе аналогне оним из XXV главе Уложенија пронашао је у указима царева Теодора Ивановича и Бориса Годунова (1584-1605). Тако су се и по овим прописима новчано кажњавали и продавац и купац *корчемного вина*; осим тога, казна се увећавала у зависности од тога колико пута је кривично дело било поновљено.⁶⁹⁶ Ипак, поједини извори показују да законодавна пракса о *корчемству*, која је кодификована у XXV глави Уложенија, сеже даље у прошлост, него што је то крај XVI века и установљење Приказа Нове четврти. У познатој Важској уставној грамоти⁶⁹⁷ од 1552. године за продавца *корчемного вина* била је прописана казна од две рубље у корист царске благајне, којом се и по чл. 3. XXV главе Уложенија кажњавао продавац на мало (крчмар) *корчемного вина*; осим тога, по Важској грамоти лице које је пило (*питух*) незаконито произведено и продато алкохолно пиће кажњавало се, као и у чл. 1. XXV главе Уложенија, новчаном казном од 1 полуполтине, тј. $\frac{1}{4}$ рубље. Већ је ова грамота садржала правило по коме су становници Важске области, на основу дозволе изборних градских службеника, могли да за домаће потребе производе алкохолно пиће, уз ограничење, предвиђено и у XXV глави Уложенија, да овакво пиће мора да се попије у року прописаном у дозволи („...которые разрешали варить питья распивать дня на три, четыре или пять, а по миновании урочныхъ дней, если головы найдуть питья, то должны были брать заповеди по указу”).⁶⁹⁸

2.3. Кривична дела против службене дужности

За разлику од неких других група кривичних дела, кривична дела против службене дужности у московском законодавству први пут се не инкриминишу у Саборном Уложенију, већ у епохи Судебника. Наиме, њихова појава је била скопчана са променама

⁶⁹⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 395.

⁶⁹⁶ И. Д. Бељаев, История русского законодательства, стр. 576.

⁶⁹⁷ Реч је о грамоти којом се уводила земска самоуправа у Важској области, која је пре уласка у састав московске државе припадала Новгороду. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 214.

⁶⁹⁸ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 45.

које су средином XVI века захватиле локалну управу московске државе, а које су довеле до потискивања патримонијалне управе, тзв. *система кормления*, организацијом локалне самоуправе и војводске управе чији се носиоци нису финансирани из непосредног натуралног давања локалног становништва - *корма*, већ државном платом или условно дарованим службеним поседом (*поместије*), тзв. *жалованье государево*.⁶⁹⁹ Прецизније, претварање патримонијалне у професионалну (бирокуратску) државну, мада не још увек и у потпуности школовану - управу, било је предуслов за инкриминисање кривичних дела против службене дужности; даље разграђивање ове групе кривичних дела, које је приметно у Уложенију, било је подстакнуто, пре свега, корупцијом као системском бољком московског државноправног поретка, која је итекако западала за око посматрачима, подједнако, домаћим и странцима.⁷⁰⁰

Као субјекти ове врсте кривичних дела јављали су се припадници разреда служилије људи (*служилые люди*), који су, како им и име каже, као свој терет (*тягло*) дуговали неку од државних служби, а с обзиром на врсту службе законодавац Уложенија је кривична дела против службене дужности делио у две велике групе: кривична дела против цивилне службе и кривична дела против војне службе. Ова друга група кривичних дела улазила је у састав посебне VII главе Законика која је искључиво била посвећена регулисању права и обавеза војних обвезника Московског царства, тзв. *ратных людей*.⁷⁰¹ Међутим, најсвеобухватније кривично дело из ове групе, којима се инкриминисао највећи број најчешћих чиновничких службених огрешења, била је злоупотреба службеног положаја. Услед значаја који је за јачање ауторитета државе XVII века имала судска функција, као и због тога што су се у различитим фазама судског поступка јарким бојама испољавале све кључне мане једног правног поретка, по правноисторијском значају се у тексту Уложенија издваја кривично дело доношења незаконите пресуде.

⁶⁹⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 176, 228-230.

⁷⁰⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 193, 346; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 217-218; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 486-488; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VI, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция I, I Территория ее административные деления, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm. О еволуцији московске управе више у оквиру кривичног дела *Доношење незаконите пресуде*.

⁷⁰¹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 189; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 162-164.

2.3.1. Доношење незаконите судске пресуде

Прописи којима се инкриминише кривично дело доношења незаконите судске пресуде налазе се у члановима 5-10. X главе Уложенија. Реч је о најобимнијем поглављу Законика, које, како из самог наслова произилази - *О суде*, има доминантан процесни карактер. Наиме, у 287 чланова ове главе, распоређених тако да хронолошки прате развој „судске драме”, изложене су процесне и материјалне норме које према схеми Т. Тарановског могу да се поделе у три групе: 1) процесне и кривичне материјалне норме о саставу и компетенцији суда и мерама за обезбеђење непристрасног и законитог суђења; 2) процесне норме којима се уређивао један од два типа судског поступка, руски контрадикторни поступак *суд*; 3) материјалне грађанскоправне и кривичноправне норме о стварима о којима се одлучивало у процесној форми *суда*.⁷⁰² Оваква структура и обим X главе указују на основну намеру законодавца Уложенија, да свеобухватношћу мера и детаљним нормирањем свакој фази судске парници обезбеди законитост и највећи степен формалноправне објективности, како би на тај начин пред друштвом афирмисао снагу и ауторитет државног поретка Московског царства. При томе су се аутори кодификације држали дедуктивног метода, па су пре самог уређења акузаторског судског поступка (тзв. *суда*) у чл. 1. X главе изложили једну декларацију о једнаком законитом суду за све

⁷⁰² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 285; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 181-182. Садржај главе X показује да је њен наслов – *О суде*, повезан са московским акузаторским поступком који се називао *суд*, а не са правосудном функцијом уопште. В. Кључевски наводи четири различита значења која су се везивала за реч *суд* још у Кијевској Русији: 1) вршење правосуђа, судска власт; 2) закон којим се регулише судски поступак, одатле израз *судебник*, који се већ среће у појединим рукописима Јарослављеве Правде – *судебник Ярослав* или *суд Ярослављ*; 3) круг судске надлежности; 4) судски поступак, односно акузаторски (контрадикторни) поступак као историјски-правно првобитна форма судског процеса. В. Кључевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm. Иначе се изразом *суд* називао и контрадикторни судски поступак, односно парба или парница у средњовековној Србији и то у контексту *искати судом* или *имати суд с ким* („што имају с ким суд цркви”, „станици... што имају суд међу собом”, Душанов законик, чл. 78. и 183), којим се, како примећује Т. Тарановски, „наглашава активност странака”. Настављајући, Т. Тарановски је с правом приметно да „контрадикторно *искање судом и правдом* и инквизиционо *искање* у српском праву друге половине XIV века потпуно одговара аналогичној дихотомији судског поступка у руском праву XVI и XVII века, који се поступак аналогично делио на *судъ* и *сыскъ* (истрага)”. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 735, 737.

поданике, независно од службеног разреда коме су припадали, као и за странце који су боравили у Московском царству.⁷⁰³ Потом су у члановима 3. и 4. регулисали поступак и услове за изузеће судија, што је био процесни инструмент за гарантовање непристрасног суђења.⁷⁰⁴ И најзад су законописци, пре преласка на саму процесну материју, ради обезбеђења законитог и објективног суђења прописали једну групу кривичних одредби посвећених кривичним делима против службене дужности, код којих су се као субјекти јављали судије и судских службеници (чл. 5-17).⁷⁰⁵ Тако је позиција кривичног дела доношења незаконите судске одлуке (чл. 5-10)⁷⁰⁶ у систематици Уложенија била опредељена с обзиром на вршење службене дужности као лично својство субјеката овог кривичног дела (*delicta propria*).

Кривично дело доношења незаконите судске пресуде односило се на оптужни поступак - суд⁷⁰⁷, на шта указује његова позиција у оквиру главе која је углавном

⁷⁰³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 1, стр. 31, 183; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 1, стр. 102, 286-287. О садржају и практичним донетима декларације о једнаком и законитом суђењу из чл. 1. X главе више у целини *Лични статус и кривична одговорност* на стр. 49.

⁷⁰⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 184; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 288; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230.

⁷⁰⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 5-17, стр. 31-32, 181-182; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 5-17, стр. 102-104; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 43-44.

⁷⁰⁶ Пошто писци Уложенија нису формирали посебан правнотехнички термин за ово кривично дело против службене дужности, то је наведени назив добијен индуктивном методом, спајањем оних обележја бића која су заједничка за све посебне облике овог деликта. Сам израз *незаконите пресуде* има реалан правноисторијски садржај, са формалним, лексичким упориштем у речи *вправду*, која се у чл. 1. X главе Уложенија користила за означавање једнаког и законитог суда („...и всякая росправа делать всем людем Московског государьства от большаго и до меньшаго чину вправду”). Материјално, садржинско упориште израза *незаконите одлуке* налази се у чињеници да је већ од Судебника из 1550. године у Московском царству, речју проф. Владимирског Буданова, „свеобухватни и једини извор права био закон”, мада је овако прокламована „идеална свеобухватна сила закона” била далеко од стварних прилика које су владале у пракси. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 217-218. О појму законитог суђења у Уложенију више у одељку *Назив и схватање кривичног дела* на стр. 26.

⁷⁰⁷ Руски правни историчари истичу да у време доношења Уложенија у Московском царству није постојала чиста форма акузаторског (контрадикторног) судског поступка, већ да тзв. суд стиче елементе истражног посрупка, који га приближавају руском инквизиционом поступку – *сиску*. Отуда поједини коментатори Уложенија судски поступак које је био регулисан у X глави Законика називају оптужно-истражним („судно-

посвећена овој форми судског поступка. Код кривичног дела доношења незаконите судске пресуде законодавац је радњу извршења дефинисао у духу казуистичне правне технике речима: *правог окривити, а кривога оправдати*.⁷⁰⁸ Следствено, овакав карактер радње извршења, формално изражен у пресуди као објекту радње, ограничио је круг потенцијалних извршилаца на судије свих судских инстанци које су постојале у Московском царству. Тако се у чл. 5. као субјекти овог кривичног дела најпре наводе судије централних судско - административних органа, да би се следећим чланом обухватиле и судије локалних органа власти: „да и в городех воеводам, и дьяком, и всяким приказным людем за такія неправды чинити тот же указ”.⁷⁰⁹ Инкриминација доношења

розыскная форма”). В. И. Сергејевич као значајну разлику између оптужног поступка - *суда* и истажног поступка - *сиска* наводи одсуство тортуре у московској парници. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 182; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 285; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370 Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 735, 737.

⁷⁰⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 5, стр. 31; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 5, стр. 102.

⁷⁰⁹ У чл. 1. X главе Уложенија набрајају се сва службена лица која су у московској држави вршила судску власт у име цара („Суд государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Русии судить бояром, околничим, и думным людем, и дьяком, и всякими приказным людем...”). Пошто судство још увек није било одвојено од управе, већ се, напротив, „кроз њега остваривао значајан део задатака администрације”, то су наведена лица састављала тростепени систем судова, који је у потпуности одговарао ондашњем систему органа државне управе: 1) суд локалних органа управе - *војвода* и суд самоуправних тзв. *земских* и *губних* установа; 2) суд централних органа управе - *приказа* и 3) суд бојара - *Расправная палата*. Реч је о судским инстанцама које су судиле, како у оптужном поступку - *суду*, тако и у инквизиционом поступку - *сиску*, са изузетком политичких кривичних дела које је у донекле модификованом инквизиционом поступку углавном судио цар са бојарима. Тростепеност је постојала у погледу организације судова, али не и у погледу поретка апелације, јер је у московском правном систему право жалбе постојало само под одређеним условима и не код свих предмета (в. нап. 485). Иако није постојала апелација у данашњем смислу, предмет судског спора је, осим путем специфичне установе жалбе, врло често у вишу судску инстанцу прелазио и тзв. *докладом* (акт којим се преносе судски списи у виши суд), и то услед материјалне компликованости или постојања правне празнине (в. претходну нап. 476). Стварна надлежност се одређивала сложеним методом комбиновања територијалног, статусног и предметног критеријума. Подела надлежности је додатно компликована тиме што се није разликовао поступак у грађанским и кривичним стварима, већ се према процесним специфичностима судски поступак делио на истражни - *сиск* и оптужни - *суд*. Ипак, код разграничења судске надлежности деоба на кривичне и грађанске ствари играла је извесну улогу. Тако су за неполитичка кривична дела, за која се судило у форми *сиска*, а која су била извршена у градовима и *ујездима*, у првом степену биле надлежне самоуправне (*губне*) установе, пре свих *старосте*, док је за иста дела извршена у граду Москви, због непостојања самоуправне организације, судио *Земски приказ*, а за

незаконите пресуде се у Уложенију не ограничава само на државне судије, већ се одредбом чл. 2. XII главе проширује и на судије патримонијалног црквеног суда - Патријаршијског двора.⁷¹⁰

Поред објективних обележја, законописци су у биће кривичног дела доношења незаконите судске пресуде унели и субјективни елемент мотива. Наиме, по одредби члана 5. X главе Уложенија судија је кривично одговарао само у случајевима када је незакониту пресуду, којом је оштетио једну од странака у поступку, донео због мита („по посулом“) или због пријатељства, или непријатељства према тужиоцу, односно туженом („по

кривичне дела извршена у московском ујезду судио је *Разбојни приказ*. Код неполитичких кривичних дела месна надлежност се одређивала према месту извршења, односно месту хватања осумњиченог. За дела за која се судило у форми *суда* и где се месна надлежност одређивала према пребивалишту туженог, првостепена судска надлежност припадала је војводама, и то без ограничења уколико су они у свом апарату имали писара (*дьяк*), а у супротном само до вредности тужбе од 20 рубаља (чл. 3. гл. XIII). Војводе без писара у службеном персоналу углавном су се налазиле на челу пограничних војно-одбрамбених градова на украјинској степи. Специјализовани судски прикази биле су старе управе (*приказа*), које су, уз Московски, настале припајањем појединих удеоних кнежевина и преношењем управе у Москву - Новгородски, Владимирски, Дмитровски и Рјазањски; надлежност ових приказа била је одређена комбинацијом територијалног и статусног критеријума, тако што су судили разреду *служилије људи*, осим за дела повезана са службом за која су били надлежни предметно специјализовани прикази. Са ширењем руске државе оснивају се најпре Смоленски, а потом и Казањски и Сибирски приказ. Прикази који су управљали појединим државним службама били су надлежни да суде предмете који су били у вези са вршењем државне службе, па је тако, примера ради, за *стрелце* (стајаће војно-полицијске јединице) био надлежан *Стрелецки приказ*, за козачке *Козачки приказ*, за лекаре и апотекаре *Апотекарски приказ*, странцима који нису били у служби Московског царства судио је *Приказ иностраних дела*, клирицима и монасима који се нису налазили под непосредном епархијском влашћу патријарха судио је *Манастирски приказ*, док је за клирике и монахе патријархове области била надлежна једна *sui generis* државно-сталешка управа - *Патријаршијски приказ*. Територијални принцип одређивања судске надлежности био је коригован и према врсти предмета, па је, између осталог, за спорове у вези са поместијама и вотчинама постојао посебан суд - *Поместни приказ*, за спорове у вези са зависним сељацима и холопима – *Приказ холопског суда*, док је *Разбојни приказ* (од 1684. *Сиски приказ*) судио за неполитичка кривична дела, код којих из различитих разлога нису пресудили првостепени самоуправни судови у провинцији, над којима је, иначе, *Разбојни приказ* вршио стални надзор. М. А. Чельцов-Бебутов, *Очерки по историји суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах*, стр. 674-676; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 629-630; В. И. Сергеевич, *Лекции и исследования по древней истории русского права*, www.bookshunt.ru/b142370; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 229; И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, стр. 521-534, 567; А. Н. Филиппов, *Учебник истории русского права*, стр. 476-482, 491-494, 496-497; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 183-184, 354.

дружбе, по недружбе”).⁷¹¹ Мотив пријатељства или непријатељства судије према тужиоцу или туженом био је по чл. 3. X главе, поред сродства, довољан основ и за обавезно изузеће таквог судије. Захтев за изузеће странка је у форми жалбе упућивала цару, који је предмет уручивао другом судији.⁷¹² Међутим, изузеће судије је могло да се тражи искључиво до отварања судске расправе, па се захтев за изузеће који је поднет после тога одбацивао, јер се по изричитом ставу законодавца третирао као намерна опструкција странке у циљу

⁷¹⁰ Одредба чл. 2. XII главе која судије Патријаршијског двора укључује у списак потенцијалних починилаца кривичног дела доношења незаконите судске пресуде, потврђује намеру законодавца да и на патримонијални црквени суд, који је оснивањем Манастирског приказа (гл. XIII) био територијално сведен на подручје Московске епархије (суд патријарашке области), „распространи опште законе судског поступка превиђене у Уложенију”. Служећи се правом жалбе из ове одредбе, странке које су подлегале јурисдикцији Патријаршијског двора могле су у апелацији да изађу из граница његовог судског имунитета, који је већ добро био ограничен проширивањем и на овај суд општег правила о надлежности суда туженог (чл. 3. XII). Третирање црквених судија као субјеката једног кривичног дела против службене дужности указује и на далекосежнија исходишта оваквих тенденција, на која је жестоко упозоравао патријарх Никон, а која су врло блиска протестантском свођењу Цркве на једну од јавних колегија, где услед суперматрије световног суверена, државно законодавство постаје једини извор црквеног права. Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной..., стр. 240-245; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 335-337; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 196-198, 218; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 630-631.

⁷¹¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной..., гл. X, 5, стр. 31; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 5, стр. 102.

⁷¹² Непосредно одлучивање царског суда о изузећу судије на основу жалбе странке, представљало је изузетак од правила из чл. 20. X главе којим се, под претњом телесног кажњавања шибањем прутевима, забрањивало *о судных своих и о иных каких делех бити челом государю*. Пропис о изузећу је према експлицитној наредби законодавца важило у акузаторском поступку *суду*, као и код грађанских и кривичних ствари за које се судило у класичном инквизиционом поступку *сиску* („...о судных своих и о иных каких делех бити челом государю”). Занимљиво је да се институт изузећа изгледа примењивао и код политичких деликата. То потврђује захтев за изузеће једног војводе из времена непосредно пре доношења Уложенија, из 1640. године, где је као основ за тражење изузећа наведено то што је војвода био *недобрь* према подносиоцу захтева, а требао је да спроведе истрагу за политички деликт (*государево дело*) који је пријавио слуга подносиоца захтева за изузеће. Када се тражило изузеће неког локалног војводе, предмет се преносио у надлежност војводе суседног града, који се налазио у радијусу од 100 врсти. За разлику од државних приказних судија, локалне изборне судије - *губне старосте*, који су судили за класична кривична дела – убиство, крађу и разбојништво, у случају постојања разлога за изузеће нису се изузимали из конкретног предмета, већ им се као гарант објективности придодавао *губни староста* из другог града („быт инога города губному старосте”, чл. 7. XXI). В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XX, 33, стр. 211; Соборное

одеговлачења судског поступка.⁷¹³ Следствено, када је у питању мотив пријатељства или непријатељства судије према тужиоцу или туженом, процесни институт изузећа и деликт доношења незаконите судске пресуде имали су комплементарни карактер, тако што се изузеће користило пре почетка суђења, док се евентуална кривична одговорност пристрасног судије утврђивала тек после доношења судске пресуде.⁷¹⁴

Поступак за кривично дело доношења незаконите судске пресуде покретала је странка која је изгубила спор. Овде се показивала сва специфичност установе жалбе у руском оптужном (контадикторном) поступку – суду, јер, речју В. И. Сергејевича, „московски суд није познавао апелациони поступак у садашњем смислу речи”. Право на жалбу (*челобитная, исковая челобитная*) је било условљено постојањем претпоставке да је судија незаконито одлучио из побуда предвиђених чланом 5, због чега је „жалба на неправилну пресуду била жалба против судије и претварала се у суд са судијом”, који је у овом судском поступку заузимао место потпуно новог и јединог туженика.⁷¹⁵ Овај други

Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной..., стр. 184, 188; Г. Г. Тельберг, Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, стр. 293-306; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230-231; М. А. Чельцов-Бebutov, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 674-675; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 119-120.

⁷¹³ „Ако би тужилац или тужени из разлога сродства или непријатељства поднели жалбу (*челобитие*) против судије после отпочињања суђења, таквој жалби не веровати, и предмет из приказа у приказ не преносити, да тужиоцу и туженом не би било непотребних одуговлачења”, чл. 5. Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной..., гл. X, 4, стр. 31; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 4, стр. 102.

⁷¹⁴ О томе да је захтев за обавезно изузеће судије из разлога наведених у чл. 3. X главе Уложенија тужилац или тужени могао да поднесе само пре отварања судске расправе сведочи и Котошихин: „А будет который ответчик учнет бити челом на кого судью, что тот судья ему недруг, или с ним есть какое дело, ему в том Приказе отвечать и искати немочно: и ему велено бити челом до суда царю, и по тому его челобитью, велят судити их в ьном Приказе, иным судьям...”. О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 120.

⁷¹⁵ В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370. Став правног историчара Сергејевича деле и коментатори Уложенија у издању Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 288-289. Насупрот томе, писци коментара Соборное Уложение 1649 года-текст, коментари, Л. И. Ивиной..., износе другачији став када је у питању постојање двостепености у московском судском поступку. По њима се „у кривичним поступцима апелација, по правилу, искључивала”,

поступак се водио пред бојарима члановима Думе, чији је извесни број формирао посебну судско-административну колегију, тзв. *Расправная Палата*.⁷¹⁶ За кривично дело доношења незаконите судске пресуде судило се у форми инквизиционог поступка – *сиска*, што је истакнуто употребом опште истражне формуле „да будет сыщется допряма”.⁷¹⁷ Прописивање инквизиционог (*сискног*) судског поступка за кривично дело доношења незаконите судске пресуде било је у непосредној вези са ауторитетом државне службе као заштитним објектом високог степена вредности. С друге стране, покретање поступка искључиво на иницијативу оштећене странке, представља остатак древног материјалног схватања кривичног дела као радње која наноси конкретну штету нечијем материјалном интересу.

Уколико би се у оваквом судском поступку истовремено доказала и неправилност претходно донете пресуде и умишљај судије усмерен на остварење једног од мотива из чл. 5. X главе, такав судија се кажњавао исплатом у корист тужиоца троструке вредности тужбеног захтева, накнадом тужиоцу свих судских такси које је платио и лишењем чина, уколико се радило о судијама са тзв. *думним чином* (чланови и администрација Бојарске думе), односно јавним батињањем за судије нижих чинова. Казне лишења чина и јавног батињања имале су у овом случају карактер бесчасних казни, те су аутоматски за собом повлачиле и губитак судијске службе – *и въпередъ им у дела не быть*.⁷¹⁸

У случају да се у судском поступку не би доказала кривица судије за кривично дело доношења незаконите пресуде, према чл. 9. X главе кажњавао се тужилац *за ложное его челобитъе* и то казном затвора *до государева указу* и плаћањем двоструког износа

док се „код грађанских предмета није искључивала могућност апелације вишој инстанци”. Како у Московском царству није постојала подела на кривични и грађански судски поступак, наведени истраживачи су, по свој прилици, под „кривичним” подразумевали истражни, а под „грађанским” оптужни контрадикторни поступак. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 186.

⁷¹⁶ О еволуцији судске надлежности Бојарске думе и формирању кроз XVI и XVII век посебне судске колегије, али „Дума in согре” (тзв. *Расправная Палата* или *коллегия*), више у В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 173; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 378-379; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 183-184, 185; М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 675.

⁷¹⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 185.

⁷¹⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 5, стр. 31, 184-185; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 5, стр. 102, 288-289.

пеналне накнаде за уврду части, тзв. *бесчестье*, према размери која је у зависности од службеног разреда и чина оштећеног, прописана у чл. 27 - 99. X главе.⁷¹⁹

Законодавац Уложенија је код доношења незаконите судске пресуде предвидео у чл. 10. X главе и трећу ситуацију, у којој би у апелационом поступку бојарска *Расправная палата* утврдила објективну страну деликта – незаконитост раније донете пресуде, али где не би било доказано на страни судије постојање мотива мита или личног пријатељства, односно непријатељства према тужиоцу или туженом. Иако то законописци Уложенија нису изричито предвидели, непостојање једног од наведених мотива, заправо, показује одсуство умишљаја, јер је мотив редовно обухваћен умишљајем. За овакву грешку у раду, коју је судија, по речима законописаца, *учинил без хитрости* („без преваре”), односно из нехата, законодавац је предвидео кривичну одговорност, али је избор врсте и висине казне препустио одлуци цара – *что государь укажет*. Истовремено се погрешно пресуђени предмет уступао Суду бојара, осим када из било ког разлога није постојала могућност да се пресуди у апелационом поступку, па се предмет враћао првостепеној судској инстанци на поновно суђење – *в том деле дати суд з головы*.⁷²⁰

Када је у питању доношење незаконите судске пресуде због примљеног мита, Уложеније је предвиђало и један посебан начин извршења, код ког се као непосредни прималац мита није јављао судија који је донео незакониту пресуду, већ члан његове породице, сродник или било које друго лице. Према одредби чл. 7. X главе, уколико би се у инквизиционом поступку („...и сыскивати про посул всякими сыски накрепко”) доказало да је овакво лице узело мито уз знање судије, извршавајући његову претходну наредбу („... что посул взят по судьину веленью”), било би ослобођено кривичне одговорности. Истовремено, судија је за овакву радњу подстрекивања кажњаван као и судија који је непосредно примио мито ради доношења незаконите пресуде. Одсуство кривичне одговорности код непосредног извршиоца објашњавало се тиме „што се у овом случају радило о кривичном делу против службене дужности, чији је субјект могло да буде

⁷¹⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 9, стр. 31, 185.

⁷²⁰ По правном историчару В. И. Сергејевичу *суд з головы* „теба тумачити као поништење целокупног претходног судског поступка и упућивање предмета на потпуно ново суђење”. Истог мишљења су били В. Линовски и коментатори Уложенија у издању Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., док су коментатори издања Российское законодательство X-XX веков, мишљења да *суд з головы* не „представља ништа друго него управо апелациони поступак”. В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 33; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 185; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 289.

искључиво службено лице”.⁷²¹ Насупрот томе, узимање мита од стране трећег лица, али без знања судије, третирао се по одредби чл. 8. X главе као један од облика обичног кривичног дела преваре и кажњавало се бичевањем, одузимањем троструке вредности примљеног мита и казном затвора.⁷²²

Коментатори Уложенија, како старији, почев од В. Линовског, тако и новији из совјетског периода, сагласни су да се у основи чланова 5-10. X главе Уложенија, којим се санкционише кривично дело доношења незаконите одлуке, „понављају одговарајућа правила из Судебника од 1550. године”. Реч је одредбама чланова 1, 2, 3. и 6. кодификације цара Ивана IV.⁷²³ Прва од наведених одредби садржи једну декларацију о правичном суђењу, али врло штуру у односу на ону која се налази у чл. 1. X главе Уложенија. У њој се појам неправичног суђења везује за пријатељство („А судом не дружити...”) или непријатељство („и не мстити никому”) према странци, као и за узимање мита („и посулу в суде не имати”). У чл. 3. Царског Судебника била је обезбеђена кривичноправна заштита напред прокламованом праву на правично суђење и то на начин који одредбу чл. 5. X главе Уложенија у највећем делу чини репликом чл. 3. Судебника од 1550. Наиме, и овом нормом Судебника санкционисано је кривично дело доношења незаконите пресуде, са свим одликама једног кривичног дела против службене дужности. За разлику од одредбе Уложенија, у Судебнику се ово кривично дело искључиво везивало за мотив узимања мита од стране судије. Ипак, изгледа да се ради о омашци старих законописаца, јер се у чл. 1. Судебника помињу, као и у Уложенију, и мотиви пријатељства и непријатељства као разлози за доношење незаконите пресуде. У кодификацији од 1649. преузета је из Судебника од 1550. и казна за кривично дело доношења незаконите пресуде, јер се и у старијој руској кодификацији судија који би починио ово дело кажњавао исплатом у корист тужиоца пеналне накнаде у трострукој висини тужбеног захтева и судских такси које је платио тужилац; уз то, према Судебнику од 1550. цару је било остављено право да по свом нахођењу додатно казни оваквог судију. Да су писци Уложенија приликом састављања одредби чл. 5 - 10. X главе реципирали

⁷²¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 7, стр. 31, 184-185; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 32; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 218-219.

⁷²² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 8, стр. 31, 185.

⁷²³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 31-33; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 184; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 288.

одговарајуће одредбе Судебника од 1550. види се и по одредби чл. 6. Судебника у којој је предвиђен и случај лажне оптужбе против судије за умишљајно доношење незаконите пресуде, за шта је била прописана, као и у чл. 9. X главе Уложенија, казна јавног бичевања и затвор, уз новчану казну у висини у којој би је платио судија да је његова кривица била доказана. И најзад, у чл. 2. Судебника од 1550. предвиђен је и случај доношења погрешне судске пресуде, у коме на страни судије није постојао умишљајем обухваћен мотив мита, већ се радило о службеној грешци из нехата („не по суду бесхитростно”). За разлику од чл. 10. X главе Уложенија, где се цару остављало да по свом нахођењу казни немарног судију, у Судебнику овакав облик судијске непрофесионалности није повлачио кривичну одговорност.⁷²⁴

Руски истраживачи су сагласни да разлоге за постојање одредби којима се инкриминисало умишљајно доношење незаконитих судских пресуда, а чија се непрекинута нит може пратити од Царског Судебника преко Уложенија, треба искључиво тражити у приликама које су карактерисале руски државноправни развој. Класик руске правноисторијске науке, проф. Владимирски Буданов, истакао је да је примање мита (*посул*) од стране судије први пут у руском законодавству било санкционисано у одредби чл. 1. Судебника од 1497. године, која је без измена преузета у наведени чл. 1. Царског Судебника.⁷²⁵ Судебници и Уложеније нису једни руски правни споменици у којима се санкционише ово кривично дело, јер се после 1550. године забрана узимања *посула* од стране судија редовно појављивала у читавом низу аката, као што су специјалне наредбе о начину рада које су се упућивале из централних приказа новоименованим или новоизабраним локалним органима власти – тзв. *накази* (нпр. Медински губни наказ од 1555, Уставна земска грамота Двинском ујезду од 1552) и у писменим заклетвама (*крстоцеловатељни записи*) које су приликом избора полагале самоуправне судије – *губне старосте*.⁷²⁶

Почетак инкриминисања узимања *посула* од стране судије везан је за промене које су се догодиле у Московској Русији у погледу организације локалне управе. Наиме, у периоду удеоних кнежевина, закључно до половине XVI века, локална администрација била је организована на основу тзв. *система кормления*, у коме су намесници (*наместник*)

⁷²⁴ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

⁷²⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346.

⁷²⁶ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 289; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346.

и *волостели* од стране централне власти добијали на управу судско-административни округ (*уезд*), односно жупу са селима (*волост*). Именовање намесника се вршило владаревом милошћу, тзв. *пожалованием*, које је имало природу јавноправног поклона (нпр. „пожаловал есми гор. Володимиром”). Суштина оваког режима уређења локалне управе садржана је у значењу архаичног израза *кормление* (*корм*, *кормить* – храна, издржавање, угошћавање), из кога је за вршиоце управних функција био изведен термин *кормленници*, а који указује да намесници нису за своју службу примали плату од централне власти, већ су се они и њихови чиновници непосредно издржавали од натуралних давања (нпр. жито, месо, сено), касније замењених новчаним давањима, која су падала на локално становништво. Зато је, речју Владимирског Буданова, „циљ именовања намесника био двојак: приватни - обезбеђење издржавања (*кормление*) и државни – управљање”.⁷²⁷ Б. Н. Чичерин у својој оцени система *кормления* негира овакав његов мешовити карактер, наводећи како је управљање намесника „у потпуности имало форму власништва у приватном праву”, јер је „*кормленник* управљао не за књаза, већ за себе”; с тога је, додаје овај аутор, „*судъ кормленников* имао карактер, не службене дужности, већ приватног овлашћења”.⁷²⁸ Ипак, два битна елемента удаљују руски намеснички тип управе од класичне феудалне патримонијалне управе: намесници су се именовали углавном на одређено време и величина и структура *корм*-а се током времена утврђивала за сваки *уезд*, односно *волост*, најпре појединачним *установним грамотама*, а потом актима општег карактера које је доносила централна управа (прикази).⁷²⁹

⁷²⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 193.

⁷²⁸ Наведено према А. Н. Филиппов, Учебник истории рускаго права, стр. 489.

⁷²⁹ *Корм* се састојао из три дела: први део, тзв. *въезжий корм*, у почетку добровољно натурално давање неопредељеног износа, које се касније претворило у тачно одређени новчани износ који је разрезиван за сваку пореско-територијалну једницу, тзв. *соха*; други део у прописаној размери који се убирало на Божић, Васкрс и Петровдан; трећи део *корма* састојао се од различитих такси које су ишле намесницима, судских, саобраћајних, трговачких, као и оних које је локално становништво плаћало поводом значајних животних догађаја, нпр. за венчање младожења је плаћао тзв. *свадебное* и млада ако се удавала у другом граду или жупи плаћала је посебну таксу. Нису сва давања локалног становништва остајала за издржавање намесника и његовог апарата, јер је један мањи део убиран за удеоног кнеза. Временом се променио не само облик *корм*-а, новчани уместо натуралног, већ и техника убрање. Наиме, у периоду од X-XII века кнежеви и намесници су прикупљали *корм* два или три пута годишње, за наведене празнике, тако што су обилазили на коњу свој округ (*уезд*).

Управо се етимологија термина *уезд* објашњава глаголом *объезжать* (обилазити), који указује на то да је, како наглашава В. Кључевски, „стари администратор сам прикупљао *корм* са округа којим је управљао, обилазећи га (*объезжая его*)”. Реч *волость*, као ознака за мању административно-територијалну јединицу

Међу давањима која су чинила *корм*, а од којих су се издржавали намесници и њихово особље, налазиле су се и различите судске таксе. Оне су убиране од тужиоца и туженог пре почетка суђења, као накнада за обављање предстојећег судијског посла. Збир свих судских такси, наплаћиваних најпре у натури, чинио је судијску накнаду која се називала *посул*. Злоупотребљавајући овакав систем претходне личне наплате такси, судије су у периоду када је њихов износ постао фиксиран готово редовно наплаћивале више од дозвољеног. Следствено, и у основи архаичног израза за мито – *лихоимство*, налазила се наплата недозвољеног вишка - *лишка*.⁷³⁰ Упечатљив опис судијског дељења правде у режиму *кормления* даје догађај из времена великог кнеза Василија Ивановича који је описао историчар Карамзин, а пренео га кривичар В. Линовски: „Једном су пријавили Василију да је московски судија узимао новац од тужиоца и туженог, осуђујући оног ко му је дао мање. Велики Кнез га је позавао код себе. Судија није порицао (оптужбу), и као невин је одговорио: Господару ја увек више верујем богатом, него сиромашном, схватам да је првом мања потреба да обмањује и посеже за туђим. Василије се осмехнуо и користољубац је на крају остао без тешке казне”. И страни путници, иако су „хвалили љубав према праведности” кнеза Василија, примећивали су да су у руској држави „богати ређе од сиромашних губили парнице”.⁷³¹

Први корак у промени оваквог стања у правосуђу Московске Русије учињен је Судебником од 1497, са забраном судијама да примају накнаду у форми *посула*. Најзад, после сталних жалби становника на неподношљивост терета које су им наметали намесници („жаловали мы наперед”, вели Иван IV, „сего бояр своих и князей и детей боярских, города и волости давали им в кормления, и нам от крестьян челобитья великия

(жупа) у удеоно доба Североисточне Русије, води порекло од речи *власть* (власт). Исто онако као што се у основи реч *область* налази реч *власть*, из које је додавањем предлога *об*, који упућује на обим, опсег, изведена реч за територију на којој се власт врши (*область* - *область*). М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 193; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 486-488; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VI, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция I, I Территория ее административные деления, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

⁷³⁰ В. Ключевский износи став да судске таксе које су се у Московској Русији узимале у корист кнежеве државне представљале замену за стару виру. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 345-346; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

⁷³¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 29-30.

и докука была безпрестанная”), цар Иван Грозни је 1555. у потпуности реформисао локалну управу, уводећи плату и поместија уместо непосредног издржавања чланова локалног патримонијалног апарата. *Корм* се трансформисао у пореску обавезу према централној државној благајни. Истовремено, војводе као локални представници централних органа власти (прикази), били су изузети из фискалних послова, који су прешли у надлежност изборних самоуправних службеника – *голови и целовальники*.⁷³² Судебником од 1550. године формиран је је целовит систем судских такси, које су се све до владавине Бориса Годунова наплаћивале непосредно у корист суда који је судио, а од тада су искључиво упућиване у државну благајну.⁷³³ Од укидања *кормления* у Московском царству судије су, по сведочењу иностраних савременика, могле да примају само поклоне чија вредност није прелазила осам рубљи и њих су редовно качили уз иконе, које су „у великом броју украшавале њихове домове”; осим тога, у првој седмици после Васкрса (тзв. Светла седмица) дозвољавало се судијама да заједно са васкршњим јајима примају и неке ситније поклоне.⁷³⁴ О озбиљности намере Ивана Грозног да потпуно сузбије обичај обећања плаћања накнаде (посул) судији или судијском чиновнику од стране парничара за успешан исход спора, говори и одредба чл. 99. Судебника од 1550. године. Овим прописом „налаже се објављивање на тргу у Москви и по свим градовима Московске земље, и Новгородске земље, и Тверске земље и по жупама (*волост*), да тужилац или тужени судијама и приставима у парници (*в суде*) не обећавају награду”.⁷³⁵ Осим тога, у циљу уједначавања судске праксе и обезбеђивања правичног суђења цар Иван Грозни је установио општу надлежност царског суда да одлучује о жалбама поданика на одлуке нижих судова.⁷³⁶

⁷³² А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 489.

⁷³³ По тарифнику чл. 46. Судебника од 1550, који прописује износе језда (*езда*), види се да су тада судске таксе искључиво наплаћиване у новцу и то у монетама московског новчаног система уређеног реформама мајке Ивана IV, велике кнегиње Јелене Глинске. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

⁷³⁴ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 30.

⁷³⁵ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346.

⁷³⁶ После обећања датом народу испред Кремља 1550. године да ће им „сам бити, колико је то могуће, судија и заштита”, да ће „неправду сломити и отето вратити”, цар Иван Грозни је наложио Алексеју Адашеву да

Међутим, иако је Иван IV званично укинуо систем *кормления*, он је, како примећује А. Н. Филипов, „фактички постојао до краја московског периода”.⁷³⁷ Зато је још у првој половини XIX века, В. Линовски, анализирајући кривичноправне мере у Уложенију против корупције чиновника, упозорио да је „сам систем управљања (систем *кормления*) у старој Русији много допринео том злу”.⁷³⁸ Остаци старих патримонијалних схватања, као извор корупције у новој организацији судско-административног апарата, испољавали су се и у доживљају војводске служба код самих њених носилаца. Наиме, иако је увођење војводског система управљања почетком XVII века, уз паралелно постојање тзв. губних самоуправних органа, у формалном смислу допринело коначном „учвршћивању државног (централно-административног) начела у локалном управљању”, у пракси код „војвода идеја дужности још увек није била у потпуности развијена”.⁷³⁹ С тога се временски краткотрајна војводска служба још увек међу кандидатима схватала, како примећује А. Д. Градовски, „као милост, привремени одмор, ради поправљања својих послова на рачун повереног града”.⁷⁴⁰ С тим у вези, врло је симптоматична најчешћа

формирана судску колегију у коју ће бити упућиване жалбе (*челобитие*), које ће разматрати цар лично. Орган који је основао Адашев касније је добио назив Челобитная изба или приказ. Право цара на суђење у последњој инстанци значајно је ограничено више пута помињаном одредбом чл. 20. X главе, коју класик руског монархизма Л. Тихомиров, тумачи као последицу бирократизације, ограничења царске власти и потискивања старог самоуправног московског поретка, чије су основе постављене свеобухватном реформом великог цара Ивана Грозног. Л. Тихомиров, *Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность*, стр. 72-73, 87.

⁷³⁷ А. Н. Филипов, *Учебник истории русского права*, стр. 488.

⁷³⁸ В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 27.

⁷³⁹ Историчар Кључевски примећује да је у архивској грађи „не један пут сретао молбе, у којима *подјачи* моли за повећање плате, објашњавајући ту молбу тиме што у његовој канцеларији нема послова који њему доносе корист, већ су сви послови царски, неуносни, тј. у корист државне благајне”. В. Кључевский, *Терминология русской истории, Лекция VIII, IV Органы управления в древней Руси*, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm

⁷⁴⁰ Проблем са награђивањем судија од стране странака, као остатак древног обичајноправног института награђивања изабраних судија, није био својствен само руском државноправном развоју. Против оваквих схватања, борбу су водиле и друге европске државе, што, примера ради, показују одредбе Каролине. Тако се у овом чувеном Законику наводи да „у појединим местима судије чине злоупотребе, захтевају и наплаћују од туђиоца посебну накнаду за сваког злочинца, подвргнутог казни.” За разлику од Уложенија, у Каролини је само остављена могућност да судија буде кажњен за овакву противзакониту накнаду и то бечасном казном службене деградације у позив целата (CCV). Каролина, *Уголовно – судебное уложение Карла V, CCV*, стр. 132.

формула која се среће у молбама лица која су се обраћала централној власти за добијање војводске службе: *прошу отпуститъ покормитъся*.⁷⁴¹ И мада израз *покормитъся*, како истиче Владимирски Буданов, „више не означава намете, већ државну плату (*жалованье*)”, бројни укази које је упућивала централна власт, а у којима се упозоравало *воеводам кормов не даватъ* (указ од 1615), показују да су чиновници на силу изнуђивали незаконита давања од локалног становништва. Зато А. Н Филипов закључује, да су се „војводе, не мање од претходних *намесника-кормленщика* бринули о томе да се обогате од војводства”.⁷⁴²

Тадашње разумевање државне службе у хумористичкој форми потпуно верно је изразио класик руске историјске науке С. М. Соловјев: „презадовољни племић спрема се за град у коме је добио војводство – и част велику и приходе богате. Радује му се жена: и њој ће донести; радују се деца и рођаци: потом отац и мајка, стричеви, ујаци, тече и стрине, ујне и тетке, *земски староста* (старешина самоуправне власти) ће са поклонима и њима навраћати за празнике; радују се сви дворјани – економи, подрумари: биће пресити; радују се мала деца и њих неће заборавити; од радости, више него икада говори глупости луда која живи на племићком двору: и за њу ће бити милостиње. Сви су орни, путују ка повереном плену”.⁷⁴³ Поразне опаске о степену корупције у руском судству у време доношења Уложенија дао је и шлезвиг-холштајнски херцог Олеарије. Он је посебно инсистирао на незајажљивој подмитљивости појединих најугицајнијих државних функционера, као што је био „Леонтије Степанович Плешчев који је био постављен за главног судију у Земском Двору или Приказу (Приказ који је имао судску надлежност у престоници)”. „Он је”, јетко примећује Олеарије, „без мере драо и скидао кожу са обичног народа; поклонима се није могао заситити, па је парничарима када су му долазили у Приказ исисавао срж из костију, што је обе стране претварало у сиромаше”.⁷⁴⁴ Четрдесетих година захтеви за сређивањем стања у московском судству, у којима се корупција судија и судијски чиновника издваја као највећи проблем, стижу редовно на царску адресу. Овакви

⁷⁴¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 29.

⁷⁴² А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 491.

⁷⁴³ Наведено према А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 490-491.

⁷⁴⁴ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 288. Криминалиста Н. Д. Сергејевски, с правом упозорава, да податке и зачључке из извештаја западноевропских путописаца о стању у московској држави XVII века треба узимати са огромном дозом резерве, јер су по правилу били састављени од људи који су осећали „презир и злобу према руском народу”. Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 60.

захтеви, који су имали форму молби (*челобитие*), по правилу су стизали из средњих и нижих редова служеће класе (*служижилые люди*). Тако су 1641. године дворјани⁷⁴⁵ осредњи племићи и *деца бојарска* из „розных городов всею землею” од цара тражили законито суђење („...а велел их во всяких делех судить по судебнику блаженны памяти царя и великого князя Ивана Васильевича всеа Русии...”), потом брзо суђење („И со всякими людьми велел бы их государь судить на Москве и в городех безсрочно...”), истребљивање корупције („И посулы б государь велел вывести.”), као и омогућавање да незадовољни парничар тужи првостепеног судију пред највишим судом - бојарском *Расправном палатом* („А которые судьи учнут судить не по правде, и с теми б судьями в-ых неправедных судех велел бы государь перед бояры давати очные ставки”).⁷⁴⁶

Поред очигледне дуге домаће традиције предузимања мера на сузбијању корупције у московском судству, на писце Уложенија приликом санкционисања кривичног дела доношења незаконите судске пресуде утицали су, по свој прилици, и захтеви масовних народних побуна из маја и јуна 1648. године, у којима је бес најширих слојева градског становништва посебно био усмерен на корумпиране судије. Најомраженији, као поменути судија Плешчев, страдали су у уличном линчу. Зато се два месеца пре отпочињања рада на Уложенију, једно од главних царевих обећања датих незадовољном побуњеном народу односило на замену оваквих судија „људима частним и правичним”, те да ће се у будуће „судити без мита и свима једнако”, о чему ћу строго водити рачуна сам цар.⁷⁴⁷ Међутим, не дуго после доношења Уложенија, Георгије

⁷⁴⁵ Дворјани (или *уездны дворяни*) су представљали богатији провинцијски разред *служилые люди* и заједно са *децом бојарском* дуговали су државну службу по рођењу – *по отечеству*. Међутим, за разлику од ових других, дворјани су као имућнији углавном сужили као коњаници, док су *деца бојарска* по правилу били нижи пешадијски официри. В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция III, Состав русского общества XVI, XVII в., http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm

⁷⁴⁶ М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 184. Анализирајући део текст жалбе цару од 1641. године у коме се тражи - *И посулы б государь велел вывести*, А. Г. Мањков, истиче следеће: „Овде се говори, по свој прилици, о укидању једног од института обичајног права, који се сачувао из времена феудалне раздробљености и који се састојао од карактеристичне форме (у виду *посула*) награђивања судије”. Видећи у акту од 1641. године извор антикорупцијским одредбама Уложенија, Мањков закључује, да са „Уложенијем од 1649. треба повезати ликвидацију, условљену општим процесима централизације државног управљања, управо тог система обезбеђења судија – ликвидацију кормљенија”. А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 218.

⁷⁴⁷ С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 356-357; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 178.

Котошихин је забележио да ни бројне и оштре кривичноправне мере предвиђене у новој кодификацији нису искорениле широко распрострањену корупцију у редовима московских судија: „иако је за овакво дело била одређена казна и уз то су за мито (*посул*) полагали заклетву, са страшним проклињањем, да неће узимати мито и да ће судити законито, према царском указу и према Уложенију, ништа за њих није вера и заклетва и казне се не плаше, од прелести не могу да задрже своје очи и помисли и руке своје врло брзо ка миту пуштају”. Котошихин потврђује да су случајеви посредног узимања мита од стране судије, „преко жене, или кћерку, или преко сина и брата, или слуге”, мада кажњиви по чл. 7. X главе Уложенија, у пракси и доцније били бројни.⁷⁴⁸ Не би ли довео у реду правосуђе московски законодавац је и после доношења Уложенија предузима додатне мере, па је тако 1654. године уведена награда за пријављивање пристрасног и корумпираног судије.⁷⁴⁹

2.3.2. Злоупотреба службеног положаја

У Уложенију је московски законодавац регулисао бројне облике збирног кривичног дела злоупотребе службеног положаја, код којих су се у улози субјекта појављивали чиновници различитих надлежности и чиновна. Услед чињенице да у Московском царству средином XVII века још није дошло до раздвајања судства од управе, већ су обе гране власти биле обједињене у оквиру компликованог система приказа, исти субјекти кривичног дела злоупотребе службеног положаја су се једном јављали као административни чиновници, а други пут као судије и судски помоћници.⁷⁵⁰

Мада у Законику на једном месту нису једнообразно дефинисани основни елементи бића овог кривичног дела против службене дужности, чини се да одредба члана 150. X главе садржи опште правило о кривичној одговорности за злоупотребу службеног положаја свих државних чиновника у Московском царству: „Ако војводе и дијаци и ма који приказни људи (чиновници), пошто су у царској служби у градовима, почну да

⁷⁴⁸ О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современое сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm.

⁷⁴⁹ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 218.

⁷⁵⁰ М. А. Чельцов-Бebuтов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 675; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 629.

израбљују и наносе штету градским и ујездним људима и о томе против њих буде поднета жалба...”⁷⁵¹ Реч је о једној, у највећем делу, типској норми, јер су у њој формулисана поједина карактеристична обележја кривичног дела злоупотребе службеног положаја, која су заједничка за већину у Уложенију предвиђених облика овог деликта.⁷⁵² Тако је у одредби чл. 150. X главе кривична одговорност чиновника код злоупотребе службеног положаја везана за кумулативно испуњење три услова: незаконит рад чиновника, штета на страни странке и узрочно-последична веза између незаконитог чиновничког рада и настале штете. Оваква инкриминација злоупотребе службеног положаја испољава својства једног мешовитог института, који стоји између кривичног дела и грађанскоправне одговорности за накнаду штете. Последично се у чл. 150. X главе, али и код већине других облика овог кривичног дела, поред кривичне санкције – новчане казне у корист државе („на них же иматъ на государя пеню, что государь укажет смотря по делу”), предвиђа и накнада штете („и на тех воеводах по сыску взятое править тем людем”), која у појединим случајевима, кроз мултиплицирање износа, стиче пенални карактер.⁷⁵³ С друге стране, управо се код деликта злоупотребе службеног положаја најасније показује еволуција древног материјалног схватања противправности, где се под кривичним делом разуме повреда конкретног интереса појединца или заједнице, у формално схватање противправности, где је кривично дело радња којом се нарушава заповест садржана у правној норми. Уношењем у бића појединих облика злоупотребе службеног положаја субјективних елемената, а пре свега, мотива, законодавац Уложенија је значајно изменио старо материјално схватање кривичног дела, јер је код њега воља починиоца била потпуно

⁷⁵¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 150, стр. 108; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 150, стр. 125; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 150, стр. 47, 202.

⁷⁵² Професор Владимирски Буданов је инкриминацију чл. 150. X главе без основа ограничио на злоупотребе административне власти војвода, иако је у истој монографији, на другом месту, тврди да су административни органи имали и судску власт, те да су сходно томе војводе у московском периоду имале надлежност да суде у грађанским предметима; оваква судска надлежност војвода, како наводи Владимирски Буданов, није била ограничена висином тужбеног захтева, уколико је војвода у свом апарату имао писара, дијака (*дьяк*), док је без писара војвода могао суди у споровима чија вредност није прелазила 20 рубаља. Круг стварне судске надлежности војвода регулисана је у чл. 3. XIII главе Уложенија. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 346, 629-630; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XIII, 3, стр. 147.

⁷⁵³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 150, стр. 108; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 150, стр. 125; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 150, стр. 47.

потиснута фактом настанка штете. И најзад, вршење чиновничке функције као посебно својство субјеката свих облика кривичног дела злоупотребе службеног положаја, пресудно је у Уложенију определило заштитни објект (јавну службу) овог кривичног дела, а тиме је у други план потиснуло елемент грађанскоправне компезације оштећене странке.⁷⁵⁴

Бројне и разнородне облике кривичног дела злоупотребе службеног положаја који су предвиђени у Уложенију, могуће је према врсти кривичне радње разврстати у поједине групе.

Најбројнију групу чине они облици злоупотребе службеног положаја код којих се радња састојала у одуговлачењу поступка пред државним органом. Законописци Уложенија су за означавање ове кривичне радње користили именице *волокита* и *волокитно* и глагол *волочит*, а израз *волокита* је због завидно доследне употребе у Законику (чл. 15, 16. X) стекао све одлике правотехничког термина.⁷⁵⁵ У московској кодификацији одуговлачење (*волокита*) се везивало, како за административни, тако и за судски поступак, због чега се као субјекти овог облика злоупотребе службеног положаја наводе судије, дијаци (*дѣяк*) и њихови заменици (*подѣячий*), нижи судски чиновници – *пристави*, *недељичици* и *целоваљници*, као и војводе (чл. 2. VI, 15, 16, 123, 146. X).⁷⁵⁶ У Уложенију насупрот инкриминације одуговлачења поступка није стајао прецизно одређен стандард вођења брзог поступка, већ се у највећем броју одредби које уређују овај облик злоупотребе службеног положаја он одређивао описно, лаконском употребом прилога *вскоре* – убрзо, који у чл. 16. X главе добија нешто прецизнији оквир у формулацији „а њему је било могуће да тај предмет брзо уради”.⁷⁵⁷ Одређивање конкретне садржине овог

⁷⁵⁴ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, Москва, 1860, стр. 213-214; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабег). Историко-догматическое исследование, С.-Петербург, 1880, стр. 65.

⁷⁵⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 15, 16, стр. 32, 187; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3 (ВОЛОДЪНЬЕ-ВЯЩЬШИНА), стр. 6-7, 10-12.

⁷⁵⁶ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 34-35; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁵⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 16, стр. 83; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 16, стр. 104; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 16, стр. 32. У одређивању стандарда брзог суђења, ништа прецизнија од Уложенија није била ни ССС. Она прокламује да се „у свим кривичним предметима доприноси брзом одвијању суђења”, те да се „не чине штетна одуговлачења” (LXXVII). Каролина, Уголовно – судбно уложение Карла V, LXXVII, стр. 70.

процесног стандарда у великој мери је зависило и од субјективног елемента мотива, који је улазио у састав бића највећег броја Закоником предвиђених случајева *волоките*.

Ради остварења стандарда брзог суђења законодавац Уложенија је предвидео два допунска инструмента. Најпре се све судије, под претњом казне, обавезују да буду редовно присутне у приказу у коме обављају државну службу, како се, речју московских законописаца, „ни у једном приказу никаквим људима не би чинила непотребна одуговлачења и штете”. Према изричитој наредби чл. 23. и 24. X главе у оправдане разлоге за одсуство судије убрајали су се болест, неодложне кућне обавезе („за своим каким нужним домашним недосугом”), дужности по основу местничества („кроме отеческих дел”) и службени одлазак у иностранство („отпуск с Москвы”). По Уложенију одсутан судија није добијао замену, већ су остале судије заједно (*все вопче*) доносиле пресуду, али је по чл. 23. било обавезно да се у пресуди наведе име одсутног судије, као и разлог његовог одсуства. Судија који би одсуствовао из приказа мимо законом оправданих разлога кажњаван је по нахођењу цара („тому судье за его вину учинить наказанье, что государь укажет”).⁷⁵⁸ Као изузетак у односу на обавезу свакодневног вршења чиновничке службе, законодавац у следећем чл. 25. X главе таксативно набраја нерадне дане у Московском царству, уз изричиту наредбу да у тим данима „суда же не

⁷⁵⁸ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. X, 23, 24, стр. 84-85; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 292; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 189; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 229-230. У руској правноисторијској науци се водио дуготрајан спор око колегијалног, односно инокосног састава московских судова. И поред свих недоумица, чл. 2. X главе Уложенија садржи потпуно недвосмислену норму о колегијалном вршењу судске функције у Бојарској думи: „А бояром, околничим, и думным людем сидеть в полате, и по государеву указу государевы всякие дела делать всем вместе”. И док је Уложенијем колегијални састав експлицитно потврђен само у погледу Бојарске думе (М. А. Чельцов-Бебутов, *Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах*, стр. 675), Котошихин га као обавезно обележје везује за целокупни систем судова у Московском царству: „А судит указано в Приказех бояром, и оклничим, и столником, и дворяном, и дьяком... всем вместе и без единого и единому без всех, в правду...” О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 189-190; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 229; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 126; И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, стр. 526-527;; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 292. Дилема руских правника о колегијалном, односно инокосном карактеру московског судства има своју паралелу у дуготрајном правноисторијском спору око састава судова у средњовековној Србији. О томе више у Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, стр. 723-724.

судити и никаких дел в приказех не делати”.⁷⁵⁹ Међутим, за кршење ове наредбе у Уложенију није била предвиђена казна.⁷⁶⁰

Одредбе о *волокити* као облику злоупотребе службене дужности, распоређене су у Уложенију, сагласно преовлађујућем процесном карактеру његове систематике, према врсти и току судског, односно административног поступка. Детаљан начин регулисања и место у систематизацији указују да је законодавац Уложенија од свих *волокита*, највећи значај придавао одуговлачењу парнице, тзв. *суда*, које је регулисано у две повезане

⁷⁵⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 25, стр. 85. У нерадне дане су спадали су сви празници посвећени Исусу Христу („Господски празници”), тзв. Сиропусна седмица пред почетак Васкршњег поста („Сырная неделя”), прва и задња, тзв. Страсна седмица Васкршњег поста, седмица после Васкрса („седьм дней по Пасце”), све недеље, као и рођендани цара, царице и њихове деце. Иначе, члан 25. X главе о празницима припада оним одредбама Уложенија које је патријарх Никон подвргао најоштријој критици, због тога што су биле противне учењу и канонима православне Цркве. Критика се односила на изједначавање рођендана царске породице са највећим црквеним празницима, као и на посветовњачен језик (нпр. „день Рождества Христова”) који су, противно дотадашњој руској црквенонародној традицији, код навођења празника користили законописци Уложенија („Не усхол бы скверный твой язык изглаголати или написати; Рождество Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, или Святое Богоявление Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, - и ниже праздник нарече, но день”). В. М. Унодольский, Отзыв патриарха Никона об Уложении царя Алексея Михайловича, Русский архив, кн. 2, Москва, 1886, стр. 8, <http://www.ferapontovo.ru/objects/mainbrowser-718.pdf>. Управо, имајући у виду Никонову критику М. Архангельски је закључио, да је „законодавац Уложенија гледао на недељу и празничне дане са чисто државне тачке гледишта и никако – не црквене”. М. Архангельский, О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви, Христианские чтения, 7-8, стр. 78. Овај став деле и неки од новијих истраживача Уложенија. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 190. Одредбе о тзв. судском времену из Уложенија у погледу црквених празника имају своју паралелу у гл. 44. гр. 7. гл. 1. Крмчије, као и у прописима о празницима у Московској Русији високо цењене Синтагме Матије Властара. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 165; А. Соловјев, Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 517. Међутим, као непосредни извор за састављање прописа о празницима писцима Уложенија је послужило Указ од 17. марта 1647. које су, сагласно теорији синфоније, заједно донели цар и Сабор архијереја Руске цркве на челу са патријархом Јосифом. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 190.

⁷⁶⁰ Казну за не садржи ни одредба следећег чл. 26, којом се забрањивало бављење трговачким и свим другим пословима, осим трговином прехрамбеним намирницама и сточном храном, почев од суботе у 18 часова, недељом и Христовим празницима посвећеним. Међутим, примери из праксе показују да се кршење прописа о празницима кажњавало и то независно од врсте посла и друштвеног статуса починиоца. Тако је 1669. године смештен у затвор кнез Григориј Оболенски, зато што је приморао своје сељаке и холопе да у недељу Свих Светих раде на имању. А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому

одредбе (чл. 15. и 16), средишње и најобимније X главе Законика. Осим тога, позиција ових одредби у првом делу X главе, после декларације о једнаком законитом суду и установе изузећа судије, а у оквиру групе одредби о кривичним делима против службене дужности у правосуђу, показује да су законописци инкриминацију одуговлачења поступка третирали као једну од основних мера за обезбеђење законитог и правичног суђења. Оваква намера се и изричито потврђује на крају одредбе чл. 15. речима – *да у судским поступцима једнако тужиоцу и туженом не буде одуговлачења и штете*.⁷⁶¹

Одуговлачење судског поступка од стране судија, свих чиновна, издвојено је од кривичне радње одуговлачења других судских чиновника у посебан члан 15. X главе Уложенија. Да би судија одговарао за одуговлачења судског поступка, поред остварења објективних елемената бића – одуговлачења поступка и причињавања услед тога штете тужиоцу или туженом („а челобитчиком в том чинится волокита и убытки”), било је неопходно и постојање мотива који појачава судијин умишљај, а који је у наведеном члану описан вишезначном синтагмом - *для своей корысти*.⁷⁶² Историјски извори показују, како истиче већина истраживача Уложенија, да се најчешће „одуговлачење (*волокита*) користило за изнуђивање мита”.⁷⁶³ Поступак против судије за *волокиту* покретао се по приватној иницијативи, жалбом (*челобитная*) лица које је сматрало да је оштећено због одуговлачења судског поступка. За судију, за кога би се у инквизиционом поступку – *сиску* („а сыщется про то допряма”), утврдило да благовремено „о судском предмету није одлучио услед своје користи”, законодавац Уложенија није одредио врсту и висину казне, већ је она у сваком појединачном случају одређивана царским указом („что государь укажет”).⁷⁶⁴

праву, стр. 233; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 190.

⁷⁶¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 15, стр. 82-83.

⁷⁶² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 15, стр. 104, 290; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 15, стр. 32, 187; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 15, стр. 82-83.

⁷⁶³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 187.

⁷⁶⁴ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 15, стр. 104, 290; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 15, стр. 32, 187; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 15, стр. 82-83.

Поред судије, радњу одуговлачења судског поступка могли су према чл. 16. X главе да предузму и шеф судског персонала – *дьяк* (писар, дијак), као и његов заменик *подьячий* (подписар).⁷⁶⁵

Одредба о инкриминисању *волоките* од стране *дьяк*-а и *подьячий*-а садржински се наслања на чланове 11-14. X главе који детаљно регулишу послове судске администрације. Следствено, код наведених лица кривична радња одуговлачења поступка била је скопчана са судско-административним пословима које су обављали, а пре свега са поступком вођења свеобухватног судског записника (нацрт, тзв. *черновик* и препис, тзв. *беловик*), у коме се бележио садржај свих процесних радњи. Одуговлачење у сачињавању нацрта (*черновик*) записника непосредно је тангирало интересе странака, посебно тужиоца, јер се први део поступка – судска расправа (*судоговорение* или синтагма „судить суд”) - завршавао потписивањем „нацрта” записника од стране странака⁷⁶⁶; после тога странке нису могли да износе нове доказе, а туженом се од момента потписивања „нацрта” записника забрањивало да располаже спорном имовином. На коначност процесних радњи предузетих у првој фази поступка указује и синтагма *дело засужено*, којом се означавало закључивање овог, најбитнијег дела судског поступка.⁷⁶⁷ Друга фаза

⁷⁶⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 16, стр. 83; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 16, стр. 104; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 16, стр. 32.

⁷⁶⁶ И док је судска расправа била у потпуности усмена, судско деловодство је у свим фазама било подвргнуто строгим захтевима писмене форме. Тако, неписмена странка није могла на записник да стави крст или неки други знак, већ је по чл. 11. уместо ње то требала да уради писмена особа којој странка „верује”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 11, стр. 82; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 11, стр. 103; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 11, стр. 32.

⁷⁶⁷ Одредбом чл. 11. X главе Уложенија било је уређено судско деловодство. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 11, стр. 82; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 11, стр. 103; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 11, стр. 32. Међутим, коментатори издања Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., истичу да се овај пропис односио само на оптужни (контрадикторни) судски поступак, тзв. *суд*. Вођење администрације у инквизиционом поступку, тзв. *сиску* није било регулисано у кодификацији од 1649, већ су њени састављачи у гл. XXI искључиву пажњу посветили нормирању појединих фаза судске истраге. По ауторима наведеног коментара Уложенија разлоге за овакав приступ московских законописаца треба тражити у томе што је у контрадикторном поступку по правилу постојала могућност апелације, која је захтевала уредно вођење судских списа, док оваква потреба није постојала у московском инквизиционом поступку у коме је апелација представљала изузетак. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 185-186, 189; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права,

називала се *вершение дела* и у њој се доносила пресуда (*приговор*) и састављао препис (*беловик*) нацрта судског записника, који се оверавао и коме се додавао потипсани примерак нацрта (*черновик*).⁷⁶⁸

За непосредно вођење судског записника био је задужен писар (*подьячий*), док је писар, дијак (*дьяк*) као руководилац администрације одговарао за веродостојност обе верзије записника, али је уз то и учествовао у суђењу (чл. 3. XIII главе). С тога, законодавац Уложенија у интересу парничара обавезује *подьячий*-а да брзо заврши свој део посла, како би могло да се приступи доношењу пресуде – *на стол к вершению вскоре*. Кривична одговорност *дьяк*-а проистичала је из његовог хијерархијски вишег положаја у односу на *подьячий*-а и с тим повезане обавезе контроле његовог рада. И у овом случају злоупотребе службеног положаја законодавац је кривичну одговорност условио постојањем мотива мита („что дьяк или поьячей волочил кого многое время для посулу”).⁷⁶⁹ Поред кривичне одговорности највиших представника судске администрације, чланом 13. X главе Уложенија предвиђена је и процесна могућност одузимања судског предмета *подьячий*-у против кога би један од парничара поднео жалбу због пристрасности у раду.⁷⁷⁰

За одуговлачење поступка (*волокиту*) од стране *дьяк*-а и *подьячий*-а била је прописана кумулативна новчана и телесна казна. Новчана казна која се састојала у плаћању накнаде парничару који је био оштећен због административног одуговлачења судског поступка и који је против *дьяк*-а и *подьячий*-а поднео жалбу (*челобитная*). Накнада се називала *проести* (дангуба) и као форма накнаде штете помиње се на много www.bookshunt.ru/b142370; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 567-568

⁷⁶⁸ Савремени руски израз *приговор* за судску пресуду, управо, од Уложенија добија својство у правном саобраћају редовно коришћеног правотехничког термина. Иначе пресуда се доносила у форми *правая грамота*, која се састојала од преписа судског записника (*беловик*) и саме пресуде, и као таква уручивала се странкама. Нацрт судског записника (*черновик*) чувао се у архиви приказа у коме је суђено. В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 239; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 186, 195; М. Н. Тихомирова, Приказное делопроизводство в XVII веке, Труды по истории Москвы, стр..

⁷⁶⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 16, стр. 83; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 16, стр. 104, 290; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 16, стр. 32, 186-187; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230.

⁷⁷⁰ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 290.

места у Уложенију. Међутим, редован износ *проести* у Законику је био је апсолутно одређен у размери 1 гривна по дану (нпр. X, 18, 113, 114, 130; XV, 5), док су *дьяк* и *подьячий* за одуговлачење судског поступка, према одредби чл. 16. X главе, плаћали „по две гривны на день”. С тим што се код *волоките* нису урачунавали празнични дани. Уплата двојног износа дангубе (*проести*) имала је пенално обележје, због чега се у овом случају не ради о накнади штете, већ о новчаној казни.⁷⁷¹ Поред новчане казне, *дьяк* и *подьячий* су за одуговлачење судског поступка, као један од облик кривичног дела злоупотребе службеног положаја, кажњавани казном батињања. *Дьяк* је кажњаван лакшим обликом батињања – ударан је штаповима, док је *подьячий* бичеван.⁷⁷² Казна се у циљу генералне превенције извршавала јавно и то тако што су осуђеном пре батињања око врата привезивали ствари које је узимао као мито: „кесу са новцем, сребро, одећу, бисере, чак и сољену рибу”.⁷⁷³

Одуговлачење судског поступка, као облик злоупотребе службеног положаја, у Уложенију се није везивао само за судије и највише представнике судско-административног апарата, већ и за ниже судске службенике који су вршили извршно-судске и полицијске послове – приставе (*пристав*) и недељшчике (*недељщик*). Код ових чиновника *волокига* је била повезана са њиховом обавезом да благовремено изврше службене радње од којих је зависио почетак судског поступка – проналажење туженог, уручивање тужбе и обезбеђивање његовог појављивања пред судом⁷⁷⁴, као и обезбеђивање

⁷⁷¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 187; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 213; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁷² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 16, стр. 32, 187; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 34-35; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁷³ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 31.

⁷⁷⁴ Московски акузаторски судски поступак се покретан је тужбом која се називала *исковая челобитная*, а коју је тужилац предавао надлежном приказу. Она је морала да садржи четири елемента име туженог, прецизирање предмета и вредности спора, и место становања туженог. Код стварноправних спорова обавезно је било да поднета тужба буде обезбеђена службеним писаним исправама. Тужба која није садржала обавезне елементе се одбацивала, док је уредну тужбу дијак (*дьяк*) оверавао својим потписом и заводио под одговарајућим редним бројем у службену књигу. Овакву оверену тужбу, дијак је предавао приставу или недељшћнику, са налогом да се обезбеди присуство туженог пред судом, због чега се овај документ у московском правном језику називао *приставная приставная память*. Туженом се од момента пријема тужбе од стране пристава у форми *приставная память* и обезбеђења јемства остављао рок од

од стране туженог јемца који ће гарантовати благовремено извршење свих процесних обавеза.⁷⁷⁵ Кривичноправно кажњавање *пристава* и *недељићика* због одуговлачења у предузимању извршно-судских и полицијских радњи имало је паралелу у процесноправном санкционисању странака због опструкције судског поступка. Циљ ових мера био је истоветан – обезбеђење брзог суђења.

Тако се у чл. 123. X главе предвиђала кривична одговорност за пристава који не би у року од три дана обезбедио и предао *подьячий*-у надлежног приказа јемство од стране

недељу дана у коме је морао да се јави суду (чл. 111. X главе). Овај додатни рок се, по свему судећи, остављао за припрему одговора на тужбу. Истоветан рок уживао је и тужилац који се први пут не би појавио на суду заједно са туженим (чл. 109. X главе). Осим тога, према чл. 108. X главе Уложенија странке су саме могле да се договоре око термина појављивања пред судом, подносећи при том надлежном приказу тзв. *отсрочная челобитная*. Последице непојављивања пред судом у оквиру седмичног рока биле су исте за тужиоца и туженог. Тужилац се лишавао права на тужбу, док је тужени губио спор доношењем контумационе пресуде, тзв. *безсудная грамота* (чл. 109. и 111. X главе). Судски поступак се без расправе решавао у корист тужиоца и у случају када тужени после одслушане тужбе не би дао никакав одговор (чл. 101. X главе). Међутим, на основу контумационе пресуде нису могли бити решени судски спорови у вези са стварним правима на баштинама (*вотчинама*) и *поместијима*, спорови који су се тицали сељака и *холона*, као и они који су се односили поједине врсте тражбина (чл. 109. X главе). У парницама са оваквим предметима искључивала се примена заклетве као доказног средства, док је примена сведочења била крајње ограничена. Ту су као основно доказно средство служиле службене писане исправе, због чега су се и ови предмети називали *крепостное дело*, тј. предмети који су се решавали на основу докумената – *крепость* (јед.). У овим предметима ни тужилац није могао изгубити право на тужбу само услед непојављивања пред судом у законом предвиђеном року. У време доношења Уложенија позивање на суд у форми *приставне памјати*, било је углавном ограничено на Москву и њену околину, док је за позивање тужених који су живели у непрегледној евроазијској унутрашњости московске државе друге половине XVII века била прикладнија тзв. *зазывная грамота* (позивна грамота). Код ове форме судског позивања надлежни приказ је на основу тужбеног захтева у форми *исковая челобитная*, издавао грамоту на име војводе ујезда у коме је живео тужени, предајући је на руке тужиоцу, који је потом носио надлежном војводи. Војвода је био дужан да пронађе туженог и уручи му тужбу, као и да преузетим јемством обезбеди његово појављивање на суду. За разлику од позивања у форми *приставне памјати*, код другог начина судског позивања тек је неодазивање на треће узастопно слање *позивне грамоте* доводило то губљења спора (чл. 114-118. X главе). Ову разлику је Кавелин објашњавао чињеницом да се непојављивањем на суду код *приставне памјати* нарушавао претходни договор између пристава и туженог, док је при састављању *позивне грамоте* воља туженог била потпуно искључена. Установу троструког узастопног позивања туженог руски законописци су могли преузети из византијске 34. новеле цара Лава Мудрог. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 636; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 230-232; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 193, 196, 199-200; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; И. Д.

тужиоца и туженог који су живели ван престонице, тзв. *ставочная поручная записъ*⁷⁷⁶, а којим су, сагласно обавези из чл. 112. X главе, трећа лица имовински гарантовала да парничари до окончања судског поступка неће напуштати Москву. Окончање суђења се везивало за моменат читања пресуде странкама.⁷⁷⁷ Одуговлачење у обезбеђивању овог јемства могло је да нанесе штету странкама, али и државној каси с обзиром на могућност наплате судских такси.⁷⁷⁸ Пристав је за неблагоприятно обезбеђивање јемства из чл. 123. X главе кажњаван батињањем штаповима, с тим што је неизвршену обавезу морао да заврши

Беляев, История русского законодательства, стр. 568; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 125-126; А. Соловјев, Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 516.

⁷⁷⁵ Процесно јемство (*порука, поручительство*) је спадало у оне обичајноправне установе које је московски законодавац наследио из периода удеоне расцепканости, а која израсла из некадашњих снажних крвнородничких и територијалних веза чланова древних словенских општина. Процесно јемство се састојала у имовинским и моралним гарантијама трећих лица („људи добри, којима је у томе било могуће веровати”, чл. 203. X главе) да ће тужени извршити поједине или све процесне обавезе. Код неких процесних радњи и тужилац је морао да обезбеди јемце. Ипак, јемство се најчешће односило на обавезе туженог да благовремено дође пред суд, као и да у случају губитка спора изврши пресуду; у случају да тужени то не учини, обавезе су извршавали јемци. Они су имали право регреса према лицу за кога су јемчили и то не само у погледу плаћеног основног дуга и судских такси, већ и право на накнаду штете и дангубу – *проести* (пројести), у износу од по 3 рубље месечно (чл. 155. X главе). Једно лице је могло да има више јемаца и сваки је могао да јемчи за посебну процесну радњу. Поред добровољног, постојало је и принудно јемство. По чл. 139-141. X главе Уложенија, у случајевима када тужени добровољно не обезбеди јемство да ће се благовремено појавити на суду, пристав је могао принудно да обавезе као судске јемце сроднике туженог или ако је тужени бојар, његовог управника имања (*дворник*), сељаке или холопе. Јемство се давало писмено састављањем исправе која се називала *поручная записъ*, а коју је пристав или недељшћик (код форме позивања путем *приставне памјати*), односно војвода (код форме позивања путем *позивне грамоте*) био обавезан да датирану пошаље у надлежни приказ. А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 141-146; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 232; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 193, 196, 200-201, 204, 213-214; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 300-301; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 636.

⁷⁷⁶ Реч *ставочная* по једној претпоставци потиче од синтагме стати пред суд – *стать к суду*. Комплементаран документ овом јемству била је *ставочная челобитная* коју су странке подносиле суду као доказ да су се лично јавиле. *Ставоочная челобитная* се, по свој прилици, давала усмено на записник у надлежном приказу. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 195.

⁷⁷⁷ Прописујући забрану напуштања престонице до окончања судског поступка у неком од централних приказа, законодавац је, пре свега, имао у виду период од окончања судске расправе до доношења пресуде, на шта упућује језичко тумачење одредбе чл. 112. X главе Уложенија. Наиме, процесну фазу доношења

истог дана. Уколико ни после батињања не изврши службену обавезу, отпуштан је из чиновничке службе („и в приказе ему у дела быть не велеть”), уз плаћање судских такси које су падале на тужиоца и туженог који су без обезбеђеног јемства напустили Москву. После обавештења примљеног од писара да пристав није извршио наведену службену обавезу, *дьяк* је предмет уступао другом приставу. У случају да писар (*подьячий*) не обавести претпостављеног писара (*дьяк*) о учињеном службеном прекршају пристава, одговарао је заједно са приставом као његов саучесник.⁷⁷⁹

За одуговлачење у обезбеђивању процесног јемства, као облика злоупотребе службеног положаја, кажњавани су и *недельщики*. Реч је о судским извршитељима који су се налазили у свим управама (*приказима*) централне власти (чл. 147. X главе). Поред стално именованих недељшћика, постојали су и од локалног становништва бирани *недельщики*.⁷⁸⁰ У чл. 146. X главе Уложенија инкриминише се одуговлачење *недельщика* да обезбеди „брзи” почетак суђења, што је посебно наносило штету интересима тужиоца

пресуде (*приговор*) московски законописци су називали *вершение дела*, а у наведеној одредби Уложенија стоји: „А которой истец, или ответчик с суда дав по себе *поручную запись*, что ему до вершения суднаго дела с Москвы не съехать”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 112, стр. 95-96; М. А. Чельцов-Бebutov, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 678; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 195.

⁷⁷⁸ Потенцијална штета коју су странке могле да претрпе од неблагоприятног обезбеђења овог вида јемства стајала је у непосредној вези са стандардом брзог суђења и процесним правилом из чл. 112. X главе Уложенија, по коме је странка која би после положеног јемства, а пре завршеног суђења напустила Москву, на период дужи од три дана, губила судски спор и уз то је била обавезна да уплати све судске таксе. Законодавац Уложенија предвиђа као изузетак и један случај оправданог одсуства из Москве до окончања суђења. Ради се о обавези извршења неког државног посла – војног, дипломатског и сл., када се пресуда доносила и поред одсуства странке из престонице. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 195; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 231.

⁷⁷⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 123, стр. 98-99; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 123, стр. 41-42, 197; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 35.

⁷⁸⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201-202; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 182-183, 232-233; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304. Назив *недельщик* потиче отуда што су ови службеници добијали седмична задужења и седмично се међу собом ротирали у извршењу послова. В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция II, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

(„исцов с ответчики к суду вскоре ставить не учнет”).⁷⁸¹ „Брзи” почетак суђења стајао је, како је већ речено, у непосредној вези са обавезом извршно-судских органа да пронађу туженог, уруче му тужбу, а посебно са обавезом да осигурају и проследе у приказ писано јемство трећег лица – *порукой к суду*, јер је према чл. 111. X главе почетак судског поступка био условљен обезбеђивањем јемства - *а бес поручной записи по приставной памяти ответчика не винити*.⁷⁸² С тим у вези било је овлашћење *недельщика*, односно *пристава* да туженог који у присуству сведока одбије да обезбеди јемство за благовремено јављање суду, који се скрива или који се силом супроставља наведеним извршно-судским органима приведу помоћу полицијског апарата локалног војводе у надлежни приказ у Москву.⁷⁸³ Поред објективне стране, законодавац је у биће овог облика кривичног дела злоупотребе службеног положаја унео и субјективни елемент мотива, па је *недельщик* кривично одговарао само ако је радњу *волоките* предузео због мита или пријатељства према туженом („которой неделщик, норова кому по посулом, или по дружбе”). *Недельщик* који би почино овакав деликт кажњавао се казном батињања штаповима – *нещадно* (непоштедно), док га је у случају трећег вишеструког поврата чекало бичевање и губитак службе.⁷⁸⁴

⁷⁸¹ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. X, 146, стр. 107; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. X, 146, стр. 46, 201; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 32.

⁷⁸² *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. X, 111, стр. 40, 195; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 298-299. У име туженог који је био оправдано спречен, на договорени почетак суђења могао је да се појави не само јемац, већ и неки од његових директних или побочних сродника. Само уколико је јемац или сродник био без потомства („что он безсемеинной и безлюдной человек”, чл. 108. X главе), службено се проверавала истинитост његових навода о оправданој спречености туженог. За разлику од јемства које је представљало законом уређени институт, процесно заступање сродника била је искључиво обичајноправна установа коју су у XVII веку признавали московски судови. Како истиче проф. Владимирски Буданов пре епохе Уложенија сродници и суседи су, заправо, били обавезни јемци на основу обичајноправне установе, тзв. *круговая порука*. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 636.

⁷⁸³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. X, 139, 141, стр. 104-105; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. X, 139, 141, стр. 44-45, 200-201; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 303.

⁷⁸⁴ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. X, 146, стр. 107; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. X, 146, стр. 46, 201; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 32.

У чл. 2. VI главе Уложенија прописан је један карактеристичан случај административне *волоките*, којим се, заправо, на најнепосреднији начин разрађивало правило из чл. 150. X главе о кривичној одговорности војвода и других чиновника локалне администрације за штету коју својим незаконитим радом нанесу појединцима. Ради се о злоупотреби дискреционог овлашћења које су на основу чл. 1. VI главе Уложенија имале војводе у ујездима, а у вези са проценом испуњености законом предвиђених услова за издавање путне исправе за прелазак границе Московског царства (*проезжя грамота*). Законодавац је најпре у чл. 1. обавезао војводе да посао око издавања путних исправа обављају *безо всякого задержания*, па је потом у чл. 2. VI главе предвидео кривичноправне мере за кршење овог правно обавезујућег стандарда. И код овог облика злоупотребе службеног положаја, за постојање кривичног дела било је неопходно да радња одуговлачења проузрокује штету („простой и убытки”) лицу које је поднело захтев за издавање путне исправе, а које је жалбом (*челобитная*) иницирало покретање *сиска* против војводе. Услов настанак штете је у овом случају имао посебан значај, јер је наведена инкриминација унета у кодификацију ради заштите трговаца од чиновничких злоупотреба, као корелат привилегији из чл. 1. VI главе да се путне исправе, пре свега, издају лицима која обављају трговину - *для торгового промыслу*. Овај облик војводске злоупотребе службеног положаја кажњавао се по нахођењу цара (*и воеводам за то быти от государ*) и уз то је повлачио новчану казну у корист оштећеног, у висини двоструког износа причињене штете.⁷⁸⁵

Поред одуговлачења поступка, у Уложенију се често срећу и облици злоупотребе службеног положаја који су били повезани са убирањем судских такси, где су се као субјекти појављали недељшчици и подписари.

Недељшчик је према одредбама чл. 144-148. X главе, поред осталог, вршио и наплату такси од тужиоца и туженог.⁷⁸⁶ Ове таксе су највећим делом служиле за покривање трошкова које су недељшчик и његови помоћници, тзв. *заговорщики*, имали у судском поступку, а у вези са личним уручивањем позива и узимањем јемстава од

⁷⁸⁵ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. VI, 1, 2, стр. 67-68; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. VI, 1, 2, стр. 92, 272-273; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., гл. VI, 1, 2, стр. 22-23, 161; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 176; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 34.

⁷⁸⁶ Странка која је изгубила спор надокнађивала је половину таксе странци која је добила парницу. *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 201;

странака да ће се појавити на суду, као и у вези са прикупљању доказа на терену. У зависности од тога где је обављао своју дужност, недељшчик је наплаћивао две врсте такси. У случајевима у којима је службене процесне радње предузимао у оквирима града недељшчик је наплаћивао тзв. *хоженое*, док је за службене радње предузете у ујезду или у неком другом граду наплаћивао језд (*езд*).⁷⁸⁷ Да би спречио злоупотребе ових чиновника, законодавац је износ *хоженое* (хоженоје) одредио у апсолутном износу од 10 дењги, док се *езд* (језд) наплаћивао у износу једна полтина на 100 врсти (1, 06 км).⁷⁸⁸ Законско фиксирање износа судских такси, није била једина мера коју је московски законодавац предузео како би ставио под контролу *недељшчике*, који су, како примећују поједини савремени коментатори Уложенија, „очигледно били познати због својих марифетлука”.⁷⁸⁹ Уз то, недељшчик је при ступању на дужност морао да обезбеди јемство трећих лица (*поручительство*), којим је гарантовао да неће злоупотребљавати своја службена овлашћења, а између осталог и да од странака неће наплаћивати већи износ такси од оног који је Закоником био прописан.⁷⁹⁰ Као корелат оваквом положеном јемству, законодавац

⁷⁸⁷ Казуистична логика старог законописца утицала је на формирање назива наведених такси - *хоженое* и *езд*, јер се у основи ових правнотехничких појмова налазе глаголи *ходить* (ићи пешке, ходати) и *ездить* (путовати превозним средством, јахати), који указују на разлику у месту вршења радње, односно начину на који су чиновници путовали до места вршења радње. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), Москва, 1978, стр. 37-38; Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 47; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304-305.

⁷⁸⁸ Код одређивања износа језда законописци од 1649. године учинили су у номотехничком погледу корак напред у односу на састављаче Судебника од 1550. године, јер уместо казуистичног прописивања језда у чл. 46. Царског Судебника, тако што се његова вредност одређивала за сваки град понаособ, у зависности од тога колико је удаљен од Москве одакле је путовао *недељшчик* („А ездѹ от Москвы до Коломны полтина, ...до Калуги рубль, ...до Вязмы полтора рубля...”), у Уложенију се успоставља опште правило за одређивање износа језда. Разлика у начину прописивања језда између Уложенија и Судебника од 1550. дошла је, не само како последица развијеније правне технике, већ по свој прилици, и чињенице да је у време формирања приказа (пол. XVI в.) нижи судски персонал био малобројан и концентрисан у престоници; доцније се, међутим, њихов број увећава и они се већ редовно налазе и у оквиру локалног чиновничког апарата. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция II, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

⁷⁸⁹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304.

⁷⁹⁰ „А быть неделщиком во всех приказех за крепким поруками, а поруки велеть по них збирать в том, что им будучи у государева дела в неделщиках никаким воровством не промышлять, и челобитчиком продажи и убытков ни в чем не чинить.” (чл. 147. X главе). В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 147,

је прописао кривично дело за које се *недељшчик* први пут кажњавао батињањем штаповима (*батог*), уз обавезно враћање тужиоцу износа који је превазилазио законом дозвољену вредност таксе, док је у случају троструког вишеструког поврата губио службу и уједно се подвргавао јавном бичевању. Истим казнама кажњавани су и *заговоршчици*, који су се у пракси вероватно често појављали као саучесници, јер према изричитој наредби из Уложенија *недељшчици* нису могли сами да врше ни једну од службених радњи.⁷⁹¹

Злоупотреба службеног положаја *подьячий*-а, када су у питању судске таксе, била је повезана са обавезом овог чиновника да у посебном документу, одмах по завршеном судском поступку, унесе податке о наплаћеним таксама, а после тога је овакву евиденцију својим потписом оверавао надлежни *дьяк*.⁷⁹² Низвршење ове службене обавезе, са намером да се утајом плаћене таксе оствари лична противправна корист („и чтобы ему теми пошлинами самому покорыстоватися”), представљало је према одредби чл. 129. X главе кривично дело, које се кажњавало јавним бичевањем пред колегама у приказу („велети его у приказу при многих людех бити кнутом”). Истовремено, осуђени је био обавезан да странки која је два пута платила исту таксу и врати утајен износ таксе. У случају поврата следила је поново телесна казна бичевања, али овог пута на тргу, губитак

стр. 107; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 147, стр. 46, 201; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 232-233.

⁷⁹¹ Један недељшчик и његови *заговоршчици*, чија је имена дијак био обавезан да унесе у службену евиденцију (чл. 148. X главе), представљали су неку врсту правног удружења (ортаклука), на шта указује и етимологија речи *заговоршчици* од *заговор*, са значењем *товарищество* – удружење, друштво. Правна веза међу њима се заснивала на узајамним имовинским јемствима (*круговая порука*), које су приликом ступања на дужност полагали држави, гарантујући, као солидарно одговорни јемци да ће уредно и благовремено вршити своје службене обавезе, те да ће евентуалну штету нанету странци у службеном поступку заједнички надокнадити. И док су у погледу грађанскоправне одговорности били солидарно одговорни, кривична одговорност недељшчика и заговоршчика била је индивидуална („А будет кто неделщик или его товарищи учинят кому какие убытки, а сыщется про то допряма, и то взяти на всех заговорщиках отдати челобитчику, да того же, кто такое дело учинит, бити кнутом по торгом и викнути в тюрьму, на сколько государь укажет”, чл. 148. X). В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция II, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 128, стр. 101; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 128, стр. 43, 198; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 128, стр. 119, 301.

службе *подьячий*-а и прогонство у неки од пограничних градова, ради ангажовања у другој одговарајућој државној служби.⁷⁹³

У Уложенију је у вези са суђењем предвиђен још један облик кривичног дела злоупотребе службеног положаја. Реч је о делу састављања лажног судског записника, из чл. 12. X главе, код кога се као субјекти јављали *дьяк* и *подьячий*. Као и код већине других облика злоупотребе службеног положаја и овде је законодавац кривичну одговорност изричито условио постојањем мотива личне пристрасности („по дружбе, или кому мстя недружбу”) или материјалне користи („норовя кому по посулом”), али само на страни *дьяк*-а. *Подьячий* се у овом случају јавља као пуки извршилац службених налога претпостављеног *дьяк*-а („Ако неки *дьяк*... нареди *подьячий*-у да напише судски записник, али не онако како је било на суђењу”), због чега законодавац и не одређује његов субјективни однос према делу. Објект радње кривотворења био је препис, тзв. *беловик*, који је *подьячий* састављао дословно преписујући детаљни изворни записник са суђења, тзв. *черновик*, са чијим су садржајем странке претходно биле упознате и који су потписале лично или у случају да су биле неписмене преко лица од поверења.⁷⁹⁴ Деликт кривотворења преписа судског записника добија специфичну тежину с обзиром на то да *подьячий*, према чл. 11. X главе, није смео да врши измене и брисања ни у радној верзији записника, у током трајања суђења. Уз то, *дьяк* је као шеф администрације био обавезан да пре потписивања *беловик*-а сравни препис са изворником.⁷⁹⁵ Законодавац Уложенија је строго кажњавао овај облик злоупотребе службеног положаја; *дьяк* се подвргавао тежем облику јавног батињања – бичевању и уз то је био лишаван службене дужности, док је *подьячий* кажњаван одсецањем руке. Овакво са савременог становиштва теже кажњавање

⁷⁹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 129, стр. 101; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 129, стр. 43, 198; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 129, стр. 119, 301; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 34; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁹⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 12, стр. 82; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 12, стр. 32, 186-187; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 12, стр. 103, 290.

⁷⁹⁵ „А судные дела в приказех записывати подьячим, а чернения бы меж строк приписки и скребения в тех записках не было... А как подьячей с тоя записки судное дело напишет набело, и дьяку справя то дело с прежнею запискою закрепить своею рукою ” (чл. 11). В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 11, стр. 82; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 11, стр. 103; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 11, стр. 32, 185-186.

лица које је имало само улогу извршиоца налога хијерархијски претпостављене особе не објашњава се литератури неједнаким кривичноправним третманом лица која су имала различити службени чин, а често и другачије социјално порекло, какви су били *дьяк* и *подьячий*, већ „тежњом да се казни онај орган с којим је извршено кривично дело”. Циљ специјалне превенције се остваривао, како изрицањем *дьяк*-у бесчасне казне лишења дужности, тако и бесчасним обележавањем главног судског писара – *подьячий*-а одсецањем руке којом се служио у обављању занимања.⁷⁹⁶ С друге стране, количина части, опредељена према службеном чину, одлучујуће је утицала на избор казне код лажне оптужбе за злоупотребу положаја против *дьяк*-а и *подьячий*-а. Према пропису чл. 14. X главе клевете против дијака су повлачиле бичевање, док се за клевете чија жртва био подписар кажњавало лакшим обликом батињања.⁷⁹⁷

И док су се претходни облици кривичног дела злоупотребе службеног положаја тицали радњи предузетих у вези са административним и судским акузаторским поступком - *судом*, облици предвиђени у члановима 83, 84. и 86. XXI главе Уложенија односе се на злоупотребе овлашћења службених лица у истражном судском поступку – *сиску*. Позиција у систематизи кодификације овог облика злоупотребе службеног поступка опредељена је намером законописаца да у глави посвећеној кривичним делима крађе, разбојништва и убиства, обједини све материјалне и процесне норме које се односе на ова кривична дела. С тога, процесна судско-полицијска овлашћења недељшчика и губног целовальника (*губной целовальник*)⁷⁹⁸ да откривају и хапсе починиоце крађа и разбојништава, као и да

⁷⁹⁶ В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 186; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 34; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 133; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 219.

⁷⁹⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 14, стр. 82; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 14, стр. 104, 290; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 14, стр. 32, 187.

⁷⁹⁸ *Губной целовальник*, како му име говори, припадао је самоуправном (*губном*) судско-административном апарату, који је формиран реформом локалне управе цара Ивана Грозног и чији је старшина био *губни староста*. За разлику од *губних староста* које су се бирали на самоуправним скуповима ујезда само из редова *служилије људи*, *губни целовальници* су се бирали међу припадницима разреда *тяглые люди*, независно од службеног или социјалног статуса, како ситни племићи и *деца бојарска*, тако и градско и сеоско становништво. Бирачи су истовремено били порески обвезници који су финансирани рад самоуправног чиновничког апарата (чл. 97. гл. XXI). После избора *губни целовальници* су полагали заклетву целивањем крста, одакле и потиче други део њиховог назива („...да з губными же старосты в городех у

врше непосредни надзор над тамницама, заједно са затворском стражом, прати инкриминација злоупотребе оваквих овлашћења. Писци Уложенија су предвидели две инкриминисане радње: омогућавање оптуженим лоповима и разбојницима да побегну из затвора и пуштање оптужених за крађе и разбојништва из затвора на основу положеног јемства, али без обавештавања, тзв. *докладом*, војвода и *дьяка*.⁷⁹⁹ У првом случају су законописци изричито предвидели примање мита као мотив за злоупотребу судско-полицијских овлашћења од стране наведених судских чиновника („по посулом, и его отпустит”, чл. 83. XXI главе), мада је пракса била много инвентивнија од законодавца. Тако је *губни целоваљник* у граду Шују одвео из затвора кући једну жену-разбојника као заложницу, али му је она у току ноћи украла кључеве од тамнице и ослободила све затворенике.⁸⁰⁰ Супротно томе, у другом случају се није тражило постојање посебног мотива код учиниоца, већ је за кривичну одговорност било довољно да је *недельщик* или *целоваљник* поступио противно правилима о ослобађању из затвора лопова и разбојника.⁸⁰¹

розбойных и у татиных дел быти губным целовалником и дьячком, и у тюрем тюремным сторожем, по выбору сошных же людей, за крестным же целованьем”, чл. 4. гл. XXI). Основне дужност *губних целоваљника* биле су: присуствовање суђењима за која је био надлежан губни староста, извођење на терену појединих доказних средстава (нпр. *повалный обыск*-општи претрес), управљање затворима и скупљање дажбина намењених за издржавање самоуправног апарата. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 356-358, 379-381; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 14, стр. 410-412; 431-432; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 179-183; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 529-534; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 194-199; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 316; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция II, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm.

⁷⁹⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 83, 84, 86, стр. 246; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. XXI, 83, 84, 86, стр. 244, 428-429; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXI, 83, 84, 86, стр. 113, 376-377.

⁸⁰⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 377.

⁸⁰¹ Оваквом радњом извршења нарушавао се сам *ratio* додељивања самоуправним властима судско-полицијске надлежности за неполитичка кривична дела, јер је овим требало да се у области судства обезбеди узајамно ограничење и контрола представника централне власти и самоуправних органа. У случају који се инкриминише у чл. 84. XXI главе, равнотежа се реметила на штету централних судско-административних органа. И док је у судским и полицијским пословима војвода имао право контроле над радом самоуправних власти, дотле је у финансијским и економским пословима ујезда потпуно био искључен. Практика пружа бројне примере који говоре међусобној суревњивости војвода и губних власти. Тако су се војводе из Шуја жалиле цару „на злоупотребе и небригу губних власти”, док су истовремено оне цару пријављују војводе зато што „он в губные дела вступаетца”. Због преплитања надлежности и честих

За оба облика злоупотребе службеног положаја који су предвиђени у XXI глави Уложенија, биле су запрећене истоветне кумулативне казне: јавно бичевање и затвор „до государева указу”, као и накнада штете лицу оштећеном крађом или разбојништвом у висини вредности тужбеног захтева. Једино се у погледу висине накнаде тужбеног захтева правила разлика између *недельщика* и *целоваљника*, јер је први био обавезан да исплати двоструки износ тужбеног захтева, што је, заправо, била новчана казна, док се други обавезивао да плати половину вредности тужбеног захтева. Ова разлика је, по свој прилици, потицала од тога што су за једногодишњу службу целоваљника бирали лица из средњих и нижих економских редова – тзв. *деца бојарска*, као и „добри људи” из градског и сеоског становништва, тзв. *черны волостей* (слободне сеоске општине), и што је још значајније, бирали су од стране људи скромног имовинског статуса. Ова другу чињеницу законодавац је морао да узме у обзир код одређивања висине дела тужбеног захтева који су према чл. 84. XXI главе надокнађивали целоваљници, јер је за исправност свих радњи браних службеника самоуправног апарата гарантовало њихово бирачко тело, што је био израз древне установе колективног солидарног имовинског јемства, тзв. *круговая порука*.⁸⁰²

Бројне одредбе Уложенија о кривчном делу злоупотребе службеног положаја углавном имају домаће порекло. Састављајући их, законописци су се ослањали на одговарајуће норме Судебника из 1550, тзв. *Статейные списки*⁸⁰³ и судску праксу приказа, истовремено прилагођавајући их променама у административно-судском

оваквих спорења и московска власт се током друге половине XVII века непрестано колебала око уређења локалне управе, дајући некада предност, једном, а други пут другом моделу уређења. Тако су 1661. године војводе у потпуности истиснуте у корист самоуправних губних установа, да би 1679. године то исто било учињено, али у обрнутом смеру; 1684. поново је враћена бицефална локална управа, која ће у историју отићи са реформама Петра Великог, у којој није преживео систем губне самоуправе Ивана Грозног. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 198-199.

⁸⁰² В. Ключевский, *История сословий в России*, стр. 135; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 181-182, 219-220; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 376-377; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 428-429. Одредба чл. 147. X главе Уложенија показује да су јемство морали да обезбеде не само изабрани *недельщики*, већ и они које су именовани у саставу појединих приказа („А быть неделщиком во всех приказех за крепкими поруками...”). *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 201.

⁸⁰³ Збирка питања упућених из приказа у законодавно тело у вези са правним празнинама и нејасноћама које су се појавиле приликом решавања конкретних судских предмета. Реч је о специфичној московској форми судско-законодавне иницијативе. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 219-220.

уређењу и захтевима изабраних представника Земског сабора, који је 1649. године донео Уложеније. На маргинама неких од ових одредби у првом рукописном примерку Уложенија, кодификатори су оставили белешке о њиховом пореклу.

Тако уз чл. 14. X главе, који садржи инкриминацију лажне оптужбе против судија и судских чиновника за злоупотребе службеног положаја, стоји напомена: „Из старог Судебника и садашњег Уложенија”.⁸⁰⁴ И док је „повезаност са Уложенијем непозната”, под Судебником се мислило на чл. 6. Судебника од 1550. године, који се од наведеног члана Уложенија разликује у погледу запрећене казне. Наиме, у кодификацији Ивана Грозног се код овог деликта, за разлику од Уложенија, не прави разлику у кажњавању у зависности од службеног чина оштећеног, већ је за клевете нанете било судијама свих рангова, било *дьяк*-у или *подьячий*-у, починилац кажњаван јавним бичевањем и затвором.⁸⁰⁵ Иако кодификатори од 1649. о томе нису оставили експлицитно сведочанство, Царски Судебник је послужио као узор и за писање одредбе чл. 12. X главе о кривотворењу судског записника од стране *дьяк*-а и *подьячий*-а. Законодавац од 1550. године третира радње извршења *дьяк*-а и *подьячий*-а као самосталне деликте, па их сходно томе регулише у два одвојена члана (4. и 5). Коментатори издања *Соборное Уложение 1649 года - текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, обједињавање ова два деликта у Уложенију у једно јединствено кривично дело, код ког се *дьяк* и *подьячий* јављају у улози подстрекача и извршиоца, објашњавају „повећаним, средином XVII века, степеном централизације, бирократизације и субординације унутар административног, а самим тим и судског апарата руске државе”.⁸⁰⁶ На рецепцију „из старог Судебника” указују и белешке које се налазе на бочним маргинама рукописног свитка Уложенија, уз чланове 144. и 148. којима се уређивала делатност судско-административног извршитеља – *недельщика* и истовремено имкриминисале злоупотребе у вези са наплатом такси. Очигледно се ради о чл. 45. и 47. Царског Судебника, који су у наведеним одредбама Уложенија углавном добили само нову, правнотехнички дорађенију редакцију. Начин уређења односа између

⁸⁰⁴ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 186.

⁸⁰⁵ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 429.

⁸⁰⁶ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 186.

недељшчика и *заговоршчика*, регулисање њихове грађанскоправне и кривичне одговорности у вези са вршењем службе, па чак и износи такси које су наплаћивали недељшчици – *хоженое* и *езд*, били су истоветни у Уложенију, као и сто година пре тога у Судебнику. У односу на нормативни узор, Уложеније је најзначајније измене унело прописивањем исте казне за злоупотребу положаја за *недељшчике* и њихове помоћнике – *заговоршчике*.⁸⁰⁷

Уз члан 146. XXI главе, који санкционише умишљајно одуговлачење појединих фаза судског поступка од стране *недељшчика*, као и уз следећи члан 147, законописци су оставили белешку која указује да је реч о решењу које представља новину у московском правном систему – *Вновь прибавлено (Вновь же прибавлено)*.⁸⁰⁸ Коментатори Уложенија су сагласни да су наведене норме унете у кодификацију да би се служба *недељшчика* „ставила у чврсте оквири законитости”. Захтев је, по свој прилици, потицао од изабраних чланова Земског сабора (тзв. *Ответная палата*) који су припадали грађанству, у првом реду трговаца, којима је злоупотреба са одуговлачењем судског поступка од стране *недељшчика* често наносила, за разлику од богатих бојара, кобне имовинске последице.⁸⁰⁹ Истовремено, оваква, речју А. Г. Мањкова, „детална регламентација дужности пристава и

⁸⁰⁷ Занимљиво је да и Душанов законик, по узору на Василике, у чл. 108. регулише тачан износ накнаде за пристава, док у чл. 162. инкриминише наплату вишка. А. Соловјев, Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 526. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1; Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 568. У погледу саме надлежности *недељшчика*, најкрупнија промена коју је донело Уложеније у односу на Судебник од 1550. састојала се у укидању некада најважније обавезе *недељшчика* – организације судског двобоја (*поле*), што је дошло као последица ишчезавања овог доказног средства почетком XVII века. После нестанка двобоја није, међутим, дошло до промене основне улоге *недељшчика*, јер је он и даље био обавезан да обезбеђује неке од доказа, као што је према чл. 144. X главе тзв. *общая ссылка*, односно позивање тужиоца и туженог на једног или неколико истих сведока. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 637-638.

⁸⁰⁸ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201.

⁸⁰⁹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 304; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 201.

недељшчика... означавала је видљиво снажење улоге државног начела у судском поступку који се покретао грађанским тужбама”.⁸¹⁰

2.4. Кривична дела против правосуђа

Један значајан број одредби Уложенија посвећен је санкционисању различитих облика напада на правосуђе, које је за седамнаестовековног законодавца било једно од највише ранжираних правних добара. Поједине по правној природи сродне деликтне радње којима се нарушавао ауторитет московског суда, иако их законодавац Уложенија, остајући на нивоу казуистичне номотехнике, не подводи под једно кривично дело, правни историчар може да их у циљу систематичности истраживања представи као јединствено кривично дело непоштовања суда. Незаобилазно кривично дело против правосуђа у свим старим кодификацијама, па и у руском Саборном Уложенију, била је самопомоћ, која је, заправо, представљала негативна страну тежње сваке државе да афирмацијом искључивог права на правосуђе на најрепрезентативнији начин потврди и снагу своје власти над становништвом једне територије.

2.4.1. Непоштовање суда

Писци Уложенија су различите облике кривичног дела непоштовања суда инкриминисали у X глави Законика и то у другом делу ове главе, у коме су, почев од чл. 100, изложене процесне норме којима се уређује московски оптужни поступак, тзв. *суд*. Законодавчев избор да се прописи којима се инкриминишу поједини облици кривичног дела непоштовања суда нађу у овом делу X главе, а не у њеном првом делу у коме су прокламована начела судског поступка у Московском царству и регулисана бројни судско-организациони институти, последица је дедуктивног приступа у излагању материје. Истовремено, инкриминисање појединих облика непоштовања суда започиње одмах после чланова 100. до 104. који регулишу различите институте у вези са покретањем судског поступка (обавезни елементи и уручивање тужбе, позивање на суд туженог, рокови, правне последице неодривања на судски позив итд.), чиме се потврђује став оних руских правних историчара који су тврдили да су процесне и

⁸¹⁰ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 233.

материјалноправне норме X главе Уложенија распоређене у духу казуистичне номотехнике, која, пре свега, следи „ток судског поступка”.⁸¹¹

Прописивањем кривичног дела непоштовања суда законодавац је узимао у заштиту само правосуђе, које се, како је приметио Т. Тарановски, од настанка државне организације сматрало као главно и основно јавно добро.⁸¹² Успешним вршењем правосуђа остваривао се један од основних задатака државе – очување унутрашњег мира у земљи, с тога у оквиру кривичног дела непоштовања суда законодавац Уложенија штити сваку од фаза акузаторског судског поступка, тзв. *суда*, од радњи које су спречавале уредно функционисање московског правосуђа. Следствено, као потенцијални извршиоци овог деликта јављали су се парничари и други учесници оптужног поступка - *суда*. Они су различитим, Закоником предвиђеним радњама, нарушавали процесни стандард пристојне парничне странке, који је законодавац представио на почетку чл. 105. X главе: „и тужилац и тужени када стану пред судије, да траже и одговарају учтиво и смирено и без буке, и пред судијама да не говоре никакве неучтивне речи и између себе да се не препиру”.⁸¹³

Првим облицима кривичног дела непоштовања суда, које су писци Уложенија предвидели у члановима 105. и 106. X главе, штитио се поредак централног дела акузаторског судског поступка (*суд*) - судске расправе (*судоговорение*), а с њим у вези и ауторитет главног носиоца судске власти, као прворазредне државне функције – судије.⁸¹⁴ Суђење за непоштовање суда одвијало се у форми инквизиционог поступка, тзв. *сиска*, на шта упућује употреба у чл. 106. правнотехничке синтагме *сыщется про то допряма*, која обавезује суд да у циљу утврђивања истине изведе сва расположива доказна средства.⁸¹⁵

У првом од наведених чланова предвиђа се пет различитих начина нарушавања поретка судског поступка, код којих радња извршења није непосредно била управљена ка судији, већ ка супротној странци или неком другом учеснику у судском поступку: усмена

⁸¹¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 112, стр. 43-45.

⁸¹² Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 481-482.

⁸¹³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 105, стр. 93; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, гл. X, 105, стр. 112-113, 297; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. X, 105, стр. 38-39, 194.

⁸¹⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 194; В. Ключевский, Терминология русской истории, Лекция VII, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 233.

⁸¹⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 106, стр. 94.

увреда, шамарање, претња оружјем без наношења повреде, рањавање и убиство.⁸¹⁶ Услед оваквог начина извршења, облик кривичног дела непоштовања суда предвиђен у чл. 105. на први поглед има сложену правну природу једног кривичног дела против правосуђа и кривичног дела против личности. Међутим, законодавац Уложенија је у овом случају првенствено штитио ауторитет судске власти, док је заштита личних права нападнутог појединца (пасивног субјекта) искључиво била у функцији његовог процесног положаја. Отуда у овом случају место извршења деликта није имало својство отежавајуће околности као елемента бића једног кривичног дела против личности, већ је суд као место извршења кривичног дела, слично цркви и царском двору (гл. I и III), мењао само природу кривичног дела, конвертирајући увреду, телесну повреду или убиство у облике једног посебног кривичног дела против правосуђа. На то упућује и синтагма судско бесшчаће (*судейское бесчестие*) којом се у чл. 105. означава увреда нанета у току суђења другој страни.⁸¹⁷

Ипак појава странке као пасивног субјекта утицала је да законодавац за случајеве непоштовања суда из чл. 105. X главе предвиди кумулативно кажњавање потенцијалног починиоца и то тако што се затвором или телесном, односно смртном казном штитило правосуђе као заједнички (општедруштвени) заштитни објект, док су се новчаном глобом у корист оштећеног штитила његова лична права. Основном казном се остваривала сврха специјалне и генералне превенције, док се имовинском казном обезбеђивала морална и материјална сатисфакција оштећеном. Правноисторијски посматрано имовинске казне су у овом случају остатак древне установе композиције, као и старијег материјалног схватања кривичног дела.⁸¹⁸

За наношење другој страни вербалне увреде у току судског поступка била је предвиђена казна затвора од недељу дана и плаћање оштећеном новчане глобе за увреду, тзв. *бесчестие* (*бесчестье*), и то у зависности од службеног разреда и чина оштећеног, а према тарифнику прописаном у чл. 27. - 99. X главе Уложенија. Дужина затворске казне показује да се „судска” увреда блаже кажњавала од увреду нанете другом световњаку у

⁸¹⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 105, стр. 93; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22.

⁸¹⁷ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 186-189; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 212-214; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 194.

⁸¹⁸ Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 212-214.

цркви, за коју је према чл. 7. I главе Уложенија, била прописана казна затвора од месец дана, док се новчана глоба у корист оштећеног одређивала на исти начин. За наношење удараца другој страни у току судске расправе, али без наношења повреда, починилац је по чл. 105. кажњаван плаћањем двоструког износа глобе (*бесчестие*) предвиђеног у чл. 27. - 99. X главе. Овде се дуплирањем износа „бесчашћа” остваривала горе поменути двострука функција казне. Наиме, у оквиру групе кривичних дела против личности овакав атак на тело другог појединца, као и сви видови лаких телесних повреда, квалификовао се као реална увреда части, која се кажњавала плаћањем једноструког износа „бесчашћа” из чл. 27. – 99. X главе Уложенија.⁸¹⁹ У случају да један од парничара „пред судијом замахне на другог оружјем или ножем, али га не повреди”, кажњавао се лакшим обликом батињања – штаповима. Код овог начина извршења кривичног дела непоштовања суда одсуствује имовинска казна, јер се ради о покушају, па у складу са материјалном концепцијом кривичног дела онај коме је она упућена није претрпео никакву штету. С друге стране, вредност правосуђа као заштитног објекта утицала је да законодавац кривичноправно санкционише и саму претњу.⁸²⁰ Четврти начин извршења деликта непоштовања суда из чл. 105. X главе односи се на наношење у току судске расправе повреда другој странци употребом неког оруђа или оружја, за шта је следила казна батињања у тежем облику – бичевање (*кнут*). На овом месту законописци, на први поглед, изостављају имовинску казну као материјалну сатисфакцију за оштећеног; међутим, пошто би по томе овај начин извршења представљао неодржив изузетак у односу на све друге начине извршења кривичног дела непоштовања суда из чл. 105, вероватно је реч о омашци законописаца, као последици казуистичне номотехнике.⁸²¹ Потврда за то налази се у наставку истог члана где се предвиђа казна за исти начин извршења - напад оруђем или оружјем на другу просецну странку, али са каснијим наступањем последице смрти услед рањавања, за шта

⁸¹⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 350; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 191.

⁸²⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 105, стр. 93-94; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23.

⁸²¹ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23. Иначе, новчана глоба у корист оштећеног била је према чл. 10. XXII главе предвиђена као допунска казна код тешких телесних повреда, па би њено одсуство у случају из чл. 105. X главе, који због карактера места извршења има својство квалификованог облика, било сасвим нелогично. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 10, стр. 251; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

је била запрећена смртна казна, као и принудно извршење на приходима и непокретној имовини починиоца у корист породице убијеног, али искључиво ради откупа из зајма код ког је била заложена личност зајмопримца, тзв. *служилая кабала* („...да ис тех же убойцовых животов и с вотчин взяти убитого кабальныя долги. А будет учнут бити челом убитого жена или дети о бескабальных долгах, и им в том отказати”). И најзад, писци Уложенија, вођени логиком казуистичне правне технике, предвиђају као посебан начин извршења ситуацију у којој је једна парнична странка услед напада на њу оруђем или оружјем од стране другог парничара, изгубила живот већ у самом суду; у овом случају је осуђени починилац кажњаван истоветно као и у ситуацији када је смртна последица наступила после изласка из суда.⁸²²

Код другог облика кривичног дела непоштовања суда, који је регулисан у чл. 106. X главе, за разлику од претходног облика, у улози пасивног субјекта јављао се сам судија, као носилац правосуђа, добра које је било заштићено овим кривичним делом. Место извршења дела био је суд, прецизније сам оптужни судски поступак, због чега је круг потенцијалних починилаца био ограничен на процесне странке. У погледу предвиђених радњи овај облик деликта непоштовања суда био је истоветан облику из чл. 105. И овде законодавац ради испуњења двојачке сврхе кажњавања – застрашивања извршиоца и потенцијалних починилаца оваквог напада на правосуђе и пружања материјалне сатисфакције оштећеном судији, односно његовој породици, предвиђа кумулативно постојање телесне, односно смртне казне и имовинске казне. Ипак у погледу запрећених казни постоји значајна разлика између облика кривичног дела непоштовања суда који су предвиђени у чл. 105. и 106. X главе, јер су се вербални или реални напади на судију знатно оштрије кажњавали од напада на парничну странку. Тако се онај ко „судију обесчисти непристојном речју”, у зависности од тежине увреде, кажњавао јавним батињањем бичем или штапом и плаћањем оштећеном судији износа глобе, тзв. бесчашћа, прописаног у члановима 27. - 99. X главе Уложенија. Рањавање судије повлачило је казну одсецања руке и плаћање у корист судије двоструког износа глобе („...и за бесчестие доправити вѣдвое”), док се за убиство судије починилац кажњавао смрћу и имовинском казном у корист породице убијеног.⁸²³

⁸²² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 105, стр. 93-94; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23.

⁸²³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 106, стр. 94; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23.

Законодавац Уложенија није само кривичноправно штитио од напада странака морални и телесни интегритет судија, већ и нижих судских чиновника – недељшчика и пристава. Може да се претпостави да су у пракси управо ови службеници приказног апарата, због карактера њиховог посла, били и најчешће жртве различитих атака од стране незадовољних појединаца. Свако уручивање судског позива (*приставная память*) туженом и с тим повезано обезбеђивање гаранција за његово појављивање на суду, као и евентуално хапшење туженог који није обезбедио процесно јемство (*поручительство*) других лица (чл. 139. X главе), који се скрива или који се силом супроставља (чл. 141. X главе), носило је значајне ризике за безбедност пристава и недељшчика.⁸²⁴ У обимном чл. 142. X главе писци Уложенија су предвидели два начина извршења овог облика кривичног дела непоштовања суда – непосредан физички напад на пристава или недељшћика („и тот, по кого послан будет пристав с государевыми грамотами, учнет того пристава, или сина боярского бити”) и насилно одузимање послатих поднесака и њихово уништавање („или у него наказную и приставную память, или государевы грамоты отоимет и изъдерет”). У вези са првим начином извршења, законодавац је у посебном ставу чл. 142. регулисао случај напада на недељшчике и пристава који је проузроковао смртну последицу.⁸²⁵ Законодавац круг потенцијалних извршиоца овог дела не ограничава само на странке у судском акузаторском поступку, тзв. суду („...кого ответчика велят судьи сыскати на Москве по приставной памяти, и поставити к суду...”), већ га одмах проширује и на сва она лица која би пристав или недељшчик, по било ком основу службено позвао, у форми *государевы грамоты*, у неки од приказа („...о каком деле ни буди...”).⁸²⁶ Зато ако се полази од савремене, Московском царству непознате, деобе судске и управне власти, инкриминација из чл. 142. X главе само делом представља облик кривичног дела непоштовања суда.

Оваква кривичноправна заштита недељшчика и пристава требала је да по дубини учврсти ауторитет московске државне власти, угрожаван у првој половини XVII века, не само још увек живим удеоним традицијама, већ пре свега сталним унутрашњим побуна и

⁸²⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 199-201; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 231-233; М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 677-678; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 635-636.

⁸²⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 142, стр. 105-106; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 232-233; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200-201; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 303.

⁸²⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200.

устанцима. Нарочито је био рањив ауторитет оних пристава и недељшчика које је бирало становништво у оквиру губног самоуправног апарата.⁸²⁷ Отуда законодавац ауторитет нижег судског чиновничког особља узима у појачану заштиту и то на двојак начин – језичко-стилском формулацијом чл. 142. и запрећеним казнама.

Субјекта овог облика кривичног дела непоштовања суда законодавац назива непослушником царске грамате, односно царске наредбе („...и такова непослушника за государеву грамоту бити кнутом...”), чиме се истиче чињеница да противљење и напади на пристава и недељшчике представљају тежак вид директног непокорвања врховној власти.⁸²⁸ Законописци су на другом месту у чл. 142. X главе и експлицитно истакли да се нападом на пристава или недељшчика при вршењу службене дужности, уствари, обешчашћују виши службеници приказа по чијој су наредби они предузели конкретну радњу („...и тем он приказных людей, от которых тот пристав послан будет, обезчестит...”).⁸²⁹ Овакво инсистирање у законском тексту на службеној вези између пристава и недељшчика, као чиновника који су свој посао углавном вршили на терену, и централне приказне управе, по свој прилици су настали и из потребе да се превлада у XVII веку још увек раширено архаично поистовећивањем државне власти са зградама у којима су седели приказни чиновници.

Законодавац Уложенија ауторитет нижег судијског извршног особља штити и кумулативним прописивањем за овај облик непоштовања суда изузетно оштрих казни: батињање бичем, затвор од три месеца и плаћање двоструког износа глобе (*бесчестие* и *увечие*). За убиство недељшчика и пристава била је запрећена смртна казна.⁸³⁰ Тако је и

⁸²⁷ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 181-182; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 381.

⁸²⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 142, стр. 105-106; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200-201. Именица *непослушникъ*, као термин за означавање оног који се непокорва државној власти, било ког нивоа, среће се и у другим московским правноисторијским изворима из XVII века. Тако у једној локалној наредби од 1676. године стоји: „А буде которые служилые и промышленные люди учнутъ чинитца непослушны и почнутъ тебе отказывать, тебе бь... техъ непослушниковъ прислать, за поруками, въ Баргузинской острогъ”. ДАИ VII, 138. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 11 (НЕ-НЯТЫЙ), Москва, 1986, стр. 229.

⁸²⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 142, стр. 105-106; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200-201.

⁸³⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 142, стр. 105-106; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 233; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 23.

код казни прописаних за дело из чл. 142. X главе доследно спроведен принцип примењен и код других облика кривичног дела непоштовања суда, по коме се телесном казном и затвором остваривала сврха специјалне и генералне превенције у заштити правосуђа као јавног добра, док се глобом која се плаћала оштећеном остваривала ретрибутивна сврха.

Као непоштовање суда у Уложенију се инкриминише, не само непосредни напад туженог на пристава и уништавање судских и других службених позива, већ и сама непокорност позивима. Туженог који се у оптужном поступку – суду не повинује судском позиву погађале су не само процесне, већ и кривичноправне последица. Тако се, како примећује А. Чебишев Димитријев, „једна радња која није деликтна по свом унутрашњем својству и која у себи садржи само неизвршавање закона, подвргавала личном кажњавању”, или још прецизније, „нејављање суду у грађанским стварима”, наставља исти аутор, „повлачило је за собом не само губитак спора, већ и личну казну”. То је био, како примећује овај руски правник из XIX века, резултат потискивања у кодификацији цара Алексеја Михаиловича „старијег субјективно-моралног, друштвеног погледа на противправну радњу” новијим „објективно-правним, државним схватањем апстрактне правичности”.⁸³¹ Следствено, по чл. 140. и 141. X главе кажњавало се свако одбијање да се прими службени позив, било тиме што се тужени после узимања јемства од његових људи „дуго времена не јавља”, или се склонио из Москве или другог града у село које чини његову вотчину или помјестије („и в деревне ухорониться”), или једноставно као силник одбија да прими позив од пристава („или учиниться силен”).⁸³² Повезивање субјекта овог облика непоштовања суда са *поместијем*, као и помињање у својству процесних јемаца „његових људи” – сељака и холопа, указује на то да је законодавац у првом реду имао у виду припаднике разреда *служилије људи*, који су, по свој прилици, у пракси најчешће испољавали непокорност наредбама државних власти.

Казна за такве „непослушнике”, тј. „непокорнике” (*ослушник*) зависила је, у првом реду, од тога да ли се радило о првом извршењу овог деликта или о рецидиву. У случају када се тужени први пут не покори службеном позиву, већ га присилно приведу у приказ полицијски органи - *стрелци* и *пушкари*, кажњавао се лакшим обликом батињања, плаћао је таксу (*језд*) у корист *пристава*, односно *недељичика* и уз то је био дужан да надокнади тужиоцу дангубу коју је претрпео услед неодржавања туженог судском позиву, у висини

⁸³¹ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 224-226.

⁸³² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 140, 141, стр. 104-105; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200.

једне гривне по дану, не рачунајући недеље.⁸³³ Блаже се кажњавао онај облик непокорности код кога туженог, после „дужег времена не појављивања”, приведе сам пристав, без посебне полицијске подршке. За овај нижи степен противљења државној власти законодавац Уложенија није одредио казну, већ је врсту и висину казне, кроз формулацију *что государь укажет*, остављао оцени суд; уз то, починилац је и у овом случају био обавезан да плати недељшчику *језд*, а тужиоцу дангубу по горе прописаној размери. У овом, као и у претходном случају, после кажњавања туженог за непоштовање суда поступак по основној тужби настављан је у форми московске варијанте оптужног поступка – *суда*.⁸³⁴ Када једно исто лице трећи пут не поступи према налогу пристава кажњавано је лакшим обликом батињања и једномесечним затвором, а био је обавезан да надокнади дангубу тужиоца. Код овог облика непоштовања суда, тужени је аутоматски губио и основни спор, што је доводило до принудног извршења тужбеног захтева.⁸³⁵

На маргинама рукописног оригинала кодификације, уз чланове 105. и 106. X главе, писци Уложенија нису оставили белешку о њиховом пореклу. Међутим, још је први истраживач кривичноправне материје Уложенија, В. Линовски, указао на садржинску сличност одредбе чл. 105. московске кодификације са текстом артикула 62. IV поглавља Литванског статута (треће редакције од 1588.). Ова теза Линовског издржала је стопедесетогодишњу проверу, јер се понављала у већини доцнијих анализа наведене одредбе Уложенија.⁸³⁶

Реч је о артикулу који је, како произилази из његовог наслова, искључиво кривичноправно санкционисао ситуације у којима је једна од судских странака на другу „пред судом речима или руком напала, ударила или повредила или убила”. У литванско-руској кодификацији су предвиђени скоро исти начини извршења овог деликта који се

⁸³³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 141, стр. 105; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 21.

⁸³⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 140, стр. 104-105; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 21.

⁸³⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 141, стр. 105; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной. ..., стр. 200.

⁸³⁶ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 22-23; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 233; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной. ..., стр. 194.

касније срећу и у московском Законику од 1649. и уз то, у обе кодификације ови начини извршења изложени су у истоветном редоследу.⁸³⁷

Међутим, московски законописци ни у овом случају нису реципираној норми прилазили некритички, већ су је у погледу предвиђених казни значајно изменили. Наиме, иако су Статутом и Уложенијем за вербални и реални напад на противну страну у судској расправи предвиђене исте врсте казни (затвор, телесне казне, смртна казна и глоба у корист оштећеног), у московској кодификацији је видљиво њихово значајно ублажавање. Тако се за вербалну увреду пред судом у Литванском статуту предвиђао шестонедељни затвор, док је у Уложенију за исто дело била прописан казна затвора у трајању од једне седмице; такође, по Статуту је већ за претњу другој страни, „исукивањем мача или сабље” у току суђења, следила казна сакаћења одсецањем руке, док је за рањавање или убиство била запрећена смртна казна, док се у Уложенију батињање предвиђало како за претњу, тако и за рањавање другог парничара.⁸³⁸ Разлике у казнама када су у питању инкриминације из чл. 105. X главе Уложенија и артикула 62. IV поглавља Литванског статута од 1588, по свој прилици, потичу од намера литванског и московског законодавца да у различитим правцима одступе од општих узор-правила византијског права којима се регулисао покушај убиства и убиство. Наиме, одредбом чл. 46. XVII титуле Еклоге, која је и једним и другим кодификаторима преко 49. главе Крмчије била доступна и у словенском преводу, за убиство, који се извршавало мачем, предвиђена је била смртна казна, која се извршавала истим оружјем („Ударивши кога мачем, ако га убије, подвргнуће се казни мачем”), док се покушај убиства кажњавао одсецањем руке („Ако рањени човек не умре, тада се оном који га је ранио досуђује одсецање руке, зато што се уопште дрзнуо да нанесе ударац мачем”). Следствено, покушај убиства судског противника у току трајања судске расправе по Литванском статуту се кажњавао теже, а по Уложенију лакше у односу на наведено казнено правило византијског права. Међутим, ово правило је, како примећује Н. И. Тиктин, дословно усвојено у казненом делу чл. 106. X главе Уложенија, којим се инкриминише рањавање и убиство судије од стране парничара као облик непоштовања суда. За разлику од Уложенија, Статут ни у једној од три редакције није предвидео деликт вербалног или реалног напада на судију у току трајања судског поступка. Потпуно

⁸³⁷ Наслов артикула 62. гласи: „Кто бы на кого перед судом словом или рукою покушался, толкнул или ранил или убил”. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље IV, арт. 62, стр. 393.

⁸³⁸ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље IV, арт. 62, стр. 393.

супротно, Литванским статутом од 1588. године у артикулу 63. IV поглавља санкционисани су различити случајеви напада судије на парничаре.⁸³⁹

Коментатори Уложенија у издању *Российское законодательство X-XX веков, т. 3*, одредбе чланова 105. и 106. X главе о кривичном делу непоштовања суда повезују са нормама обимног чл. 26. Судебника од 1550. године.⁸⁴⁰ Реч је о пропису у коме је дат један тарифник глоба за повреду части (тзв. бесчестие), у апсолутном износу од једне до педесет рубаља, а у зависности од службеног разреда и чина оштећеног. Међу овде побројаним службеним разредима и чиновима има и оних који су у Московском царству вршили судску функцију (нпр. деца бојарска или дијаци). Одсуство у овом случају других казни осим глобе, указује да је законодавац од 1550. године искључиво штитио личну част припадника појединих московских службених разреда, међу њима и оних који су обављали судске дужности. У прилог томе да се Судебником превасходно штитила лична част говори и чињеница да су у тарифнику глоба за увреду части побројани не само припадници разреда *служилые люди* који су дуговали чиновничку службу, већ и грађани и сељаци као припадници разреда *тяглые люди*.⁸⁴¹ С тим у вези, службено својство обешчашћеног лица могло је да као отежавајућа околност утиче на висину казне, али по Судебнику, како истиче А. Чебишева Димитријева, оно није формирало посебно кривично дело против правосуђа.⁸⁴² Најмање су три фактора утицала да се у руском праву пре Уложенија од 1649. не формира посебно кривично дело непоштовања суда, већ да се вербални или реални напади на државне службенике квалификују као повреде личних права. Први фактор који је спречавао да се формира правно гледиште по коме поред личне части судија и судијских чиновника, постоји и правосуђе као јавно добро, које захтева посебну кривичноправну заштиту, су остаци старих патримонијалних схватања из периода тзв. *кормления*, где је, како је већ истакнуто „судъ *кормленщиков* имао карактер,

⁸³⁹ У словенској редакцији одредба чл. 46. XVII титуле Еклоге гласи: „Иже ударить кого мечемъ, мечемъ да убиень будетъ. Аще ли не умереть узвеныи, да усекнуть руце ударившему, имже отнюдь ударити дерзну” (Крмчија, гл. 49, гр. 16. чл. 5). Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 74-75; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 136; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 72, 189-190; Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље IV, арт. 63, стр. 393.

⁸⁴⁰ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 297.

⁸⁴¹ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm;

⁸⁴² А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 188-189.

не јавне дужности, већ приватноправног овлашћења”.⁸⁴³ Услед оваквих схватања, до доношења Уложенија московско кривично законодавство генерално даје предност заштити приватних у односу на јавна добра, што је био још један од ограничавајућих фактора који је спречавао да правосуђе пре кодификаторске радње од 1649. постане посебан објект кривичноправне заштите. И најзад, трећи ограничавајући фактор било је преовлађујуће материјално схватање кривичног дела у руским правним документима пре Уложенија, из чијег су видокруга противправности измицале сви напади на општа добра, као што је било правосуђе, који нису доводили до конкретне материјалне последице.⁸⁴⁴ Због свега, чл. 105. и 106. X главе Уложенија не представљају проширену редакцију чл. 26. Судебника од 1550. године, већ су то одредбе чл. 27. - 99. X главе у којима се детаљно и свеобухватно прописују износи глоба за увреду части (тзв. *бесчестие*) у Московском царству.

2.4.2. Самопомоћ

Писци Уложенија нису предвидели једну генералну норму којом би инкриминисали самопомоћ уопште, већ су у духу казуистичне номотехнике регулисали два посебна случаја самовласног решавања спорова. Они су везани за кривична дела крађе и разбојништва, због чега су их законописци предвидели у XXI глави кодификације, која носи наслов „О разбојништвима и крађама” (*О разбойных и о татиных делех*).⁸⁴⁵

Писци Уложенија су забрану самовласног вансудског разрешавања спорова искључиво везали за деликте крађе (*татьба*) и разбојништва (*разбой*), јер се радило о кривичним делима за која се судило у инквизиционој форми судског поступка, тзв. *сыск*, у којој је интерес јавне оптужбе имао приоритет над конкретним приватним интересом

⁸⁴³ А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 489.

⁸⁴⁴ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по рускому до-петровскому праву, стр. 182, 190-192.

⁸⁴⁵ Поред крађе, разбојништва и грабежа као кривичних дела против имовине, у XXI глави се нашло и убиство. Овакав састав XXI главе, са кривичним делима различитих заштитних објеката, био је опредељен судском надлежношћу губне управе, која је у форми *сиска* судила, управо, за ова дела. Тиме је још једном потврђено да су процесни критеријуми били одлучујући за одређивање систематике Уложенија. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 354-356; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 243-244; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 118-119.

оштећеног. Сходно томе, одредбом чл. 31. XXI главе код кривичних дела крађе и разбојништва било је забрањено тужиоцу, под претњом новчане казне, да се са туженим измири и постигне поравнање. Инкриминисање мирена тужиоца и туженог и самовласног разрачунавања са лоповом приватног власника имало је истоветни циљ: овим кривичноправним мерама законодавац Уложенија је желео да сузбије две крајње појаве којима се угрожавало остварење јавног интереса код кривичних дела за која се судило у истражном судском поступку. Овакав приоритет јавног оптуживања није постојао и код других неполитичких кривичних дела.⁸⁴⁶

Други разлог што је законодавац Уложенија кривично дело самопомоћи искључиво везао за поједина имовинска кривична дела, по свој прилици налази се у томе што је код истих кривичних дела постојала установа правно дозвољеног убиства, учиниоца (чл. 88. и 89. XXI главе). Међутим, примена овог основа искључења противправности била је повезана са испуњењем читавог низа услова (сведоци убиства, место убиства, одношење тела убијеног у надлежни приказ), чија је основна функција била да овај правно дозвољени облик самопомоћи држе у границама закона, како не би био угрожен јавни мир и ауторитет државе.⁸⁴⁷ Зато, како истиче П. Колосовски, лице које би „изашло из законом оивиченог круга постајало би преступник против јавне власти, који се дрзнуо да себи

⁸⁴⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 31, стр. 235; Соборное Уложение 1649 года- текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 366; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 244; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 234. У Уложенију се само понављала одредба чл. 42. Уставне књиге Разбојног приказа од 1616-1617. године, којом се забрањивало вансудско поравнање код крађе и разбојништва. М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html> Да се једино мирене са лоповом и разбојником још крајем XIV века у руском праву инкриминисало као вид „самосуда” показује одредба чл. 6. Двинске уставне грамоте: „А за самосуд четири рубље; а самосуд је ово: ко ухвати лопова (*тата*) на делу (*с поличным*), па га пусти, а за себе узме обећану награду (*посул*), а намесници сазнају за то, онда је то самосуд, а осим тога нема самосуда”. Двинская уставная грамота 1397 г. Российское законодательство X - XX веков. В 9 томах. Том 2, Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / Отв. ред. А. Д. Горский. М., 1985. С. 181 - 182. <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1269912> Т. Тарановски је указао на „извесну аналогију” између инкриминације мирена код крађе и разбојништва у руском праву и прописа чл. 149. Душановог законика, у коме стоји: „Ти-зи гусарије и тати да се не помилују, на да се ослепе и обесе”. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 482-483.

⁸⁴⁷ Више у целини уводног дела под називом *Основи искључења противправности* на стр. 33.

присвоји право суђења – неутуђиво добро државе”.⁸⁴⁸ Управо овакво другачије понашање чини суштину кривичног дела самопомоћи, које је у чл. 88. XXI главе Уложенија инкриминисано у следећем облику: „А ко лопова ухвати, и не водећи га у приказ, подвргне га тортури у својој кући, и лопову причини бешчашће и озледе...”.⁸⁴⁹ Ради се о ситуацији у којој се лопов, пошто је ухваћен, налазио у пуној власти приватног власника и он је имао потпуну могућност да га преда у руке државне власти, како би му она судила за крађу. Овде су околности случаја биле такве да су отпадали сви они разлози због којих је законодавац Уложенија искључио правну одговорност приватног власника за убиство или рањавање лопова. После хватања лопова више није претила изненадна опасност за живот власника и његових укућана, а предвидљивост понашања ухваћеног лопова је отклањала извињавајуће разлоге који су доводили до смањене урачунљивости (губитак рационално усмерене воље) код покраденог власника.⁸⁵⁰ Међутим, власник у ситуацији која је била предвиђена у чл. 88. XXI главе поступа потпуно другачије, па ухваћеног лопова сам испитује, подвргавајући га тортури. И док је држави било у интересу да у циљу очувања јавног реда покрадени власник уместо ње благовремено предузме поједине полицијске радње, присвајање судске власти није могло да јој иде у прилог, јер се тиме одузимала једна од првобитних и основних функција државе. Следствено, установом правно дозвољеног убиства односно рањавања лопова штитила се, речју Колосовског, „светиња уточишта” приватног поседа, чија је граница делом била неприкосновена и за представнике државне власти (чл. 138. X главе)⁸⁵¹; док се посредством заштите живота и

⁸⁴⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 246-247.

⁸⁴⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 88, стр. 247.

⁸⁵⁰ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 245.

⁸⁵¹ По одредби чл. 138. X главе Уложенија пристав није могао да уђе на имање туженог како би му уручио позив или како би га због скривања привео, већ је привођење туженог или његових људи искључиво могао да изврши по њиховом изласку са приватног поседа („А будет которой ответчик учнет у пристава укрыватися, и во дворе у себя не учнет сказыватися... как тот ответчик сам, или человека его, или дворник з двора сойдет, и того ответчика, или человека его, или дворника, пристава взяв, привести в приказ...”). За познатог руског правника из XIX века, И. Фојницког, заштита неприкосновености приватног поседа која је била обезбеђена Уложенијем, представљала је рецепцију „чистог енглеског образаца” заштите овог личног права. Када је у питању граница од које је за московског законодавца од 1649. почињала неприкосновеност приватног поседа, онда треба имати у виду да је у чл. 138. X главе вишезначни архаизам *двор* употребљен у смислу којим се означавала, не целокупна имовина једног титулара, већ само средишњи њен део на коме се налазила кућа и привредни објекти. Овај најзначајнији део поседа био је по правилу ограђен, на шта указују

тела већ ухваћеног лопова од самовласног испитивања и тортуре обезбеђивала неприкосновеност права државе на суд.⁸⁵²

За овакав облик самопомоћи по чл. 88. XXI главе Уложенија била је прописана новчана казна, као материјална сатисфакција оштећеном, односно његовој породици за повреду части и тела (*бесчестье и увечье*). После осуде за самопомоћ, за саму крађу се није судило у инквизиционом, већ у акузаторском судском поступку (*...и ему татъбы своей на том тате икати судом...*), јер је после хватања извршиоца на делу доказни поступак био једноставнији и није захтевао извођење оних доказних средстава која су била својствена *сиску*, каква је, примера ради, била торура.⁸⁵³ Оваква промена форме судског поступка највише је погађала имовинске интересе самовољног власника украдене ствари, јер је услед непримењивања тортуре у оптужном поступку, имовински део његовог тужбеног захтева могао да буде остварен само у мнималном износу од $\frac{1}{4}$ почетне вредности тужбе.⁸⁵⁴

речи из члана 139: „пристав на основу позива (*приставная память*) туженог, или његове људе ухвати на вратима његовим...”. С друге стране, само место за становање се у Уложенију са великом доследношћу назива *домъ*, као у наведеном чл. 88. XXI главе који говори о самопомоћи, где стоји *учнет пытать у себя в дому* („подвргне га тортуре у својој кући”). В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 138, 139, XXI, 88, стр. 104, 247; И. Я. Фойницкий, Мошенничество по русскому праву, С.-Петербург, 1871, стр. 39; И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 494; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 200; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 189-191, 306-307. Занимљиво је да је неким другим актима донетим у XVII веку неприкосновеност приватног дома била искључена код истраге за утају царине, и то без обзира на службу и чин осумњиченог, као и независно од тога да ли је реч о поданику Московског царства или странцу („А для утаенных товаров таможенным головам и целовальникам посылати на дворы всяких чинов к людям и к иноземцем безпенно, чтоб в избылных никто не был”) А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 238.

⁸⁵² П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 244-245; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 78; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 378.

⁸⁵³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 88, стр. 247; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 378.

⁸⁵⁴ Члановима 22-27. XXI главе Уложенија био је регулисан поступак надокнаде имовинске штете лицу оштећеном крађом или разбојништвом, које је у московском праву било једини тужилац код ових кривичних дела. Специфичност овог поступка огледала се, поред осталог, и у томе што код доношења пресуде износ наведен у тужби није био одређујући, већ она вредност украдених ствари коју би признао тужени приликом испитивања под тортуром (чл. 23). У случају да исказ дат под тортуром лица оптужених за крађу

Мањи део истраживача Уложенија у одредбама чланова 88. и 89. XXI главе видео је инкриминацију кривичног дела самопомоћи.⁸⁵⁵ Знатно је већи број оних аутора који су одредбу - А ко лопова ухвати, и не водећи га у приказ, подвргне га тортури у својој кући, и лопову причини бешчашће и озледе...”, третирали као прекорачење нужне одбране, која је по овим писцима била предвиђена у одредбама чланова 88. и 89. XXI главе, а у интересу заштите приватне имовине.⁸⁵⁶ Гледиште по коме се у наведеној одредби не ради о кривичном делу самопомоћи, већ о прекорачењу нужне одбране, спорно је због тога што се међу условима који искључују противправност, а који су предвиђени у члановима 88. и 89. XXI главе, не налази битан елемент без кога не постоји институт нужне одбране. Реч је о стварном постојању напада који прети опасношћу правним добрима нападнутог, пре свега његовом животу и здрављу, као и животу и здрављу чланова његове породице. Наиме, стилизација наведених одредби Уложенија је таква да из њих не може да се ни *explicite* ни *implicite* закључи да је законодавац пошао од ситуације у којој постоји очигледан отворени напад од стране лопова. Супротно од тога, у Уложенију се под крађом (*татьба*) искључиво подразумевало, како доказује Л. Белогриц Котларевски, „тајно отимање туђе ствари”. На овакав начин извршења деликтне радње недвосмислено указује израз *украдом* из чл 89. XXI главе („...украдом учнет хлеб жати...”), изведен од прилога *крадомъ*, са значењем потајно, кришом. Јавно отимање туђих покретних ствари, уз примену насиља, у Уложенију се искључиво везивало за друга два кривична дела против

или разбојништво не садржи податке о вредности украдених ствари, примењивало се правило из чл. 24. по коме се тужиоцу из имовине осуђених надокнађивала штета у вредности $\frac{1}{4}$ тужбеног захтева. Разлог за постојање оваквих прописа по Владимирском Буданов се налазио у томе што су у то време износи тужбених захтева редовно били преувеличани. М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 416-417; Сборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 363.

⁸⁵⁵ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 246-247; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 222, 224.

⁸⁵⁶ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 60, 64, 78; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 215-216; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 70-72; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 340; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; Сборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 377-378.

имовине – грабеж и разбојништво.⁸⁵⁷ Уз то, у члановима 88. и 89. субјект ни у тренутку када је откривен не предузима било какав напад према власнику или његовим укућанима. Радња напада на страни лопова постоји једино у моменту када га при потери власник украдене ствари хапси уместо државе и када његов напад уствари добија форму противзаконите самоодбране. Потпуно другачије су писци Уложенија формулисали нужну одбрану у оним члановима у којима се по општој сагласности истраживача Уложенија регулисао овај општи кривичноправни институт. Реч је о прописима чл. 105. и 200. X главе, у којима се изричито предвиђало постојање стварне радње напада уперене на неко од правних добара нападнутог, али и истовременост радње одбране нападнутог лица.⁸⁵⁸ Пошто је нужном одбраном предвиђеном у чл. 200. X главе обухваћен, не само напад на живот и тело, већ и на имовину, на шта указује израз „дом” (*и дом свой обороняя*), претпостављено нормирање нужне одбране у циљу заштите овог правног добра у чл. 88. и 89. XXI главе представљало би несврсисходно понављање исте кривичноправне мере.⁸⁵⁹ Због свега реченог, у чл. 88. XXI главе не прописује се установа нужне одбране, већ један други, специфичан основ за искључење противправности, који је искључиво, како истичу коментатори Уложенија у издању *Российское законодательство X-XX веков, т. 3*, био „усмерен на заштиту приватне својине”.⁸⁶⁰ Ако се не ради о установи нужне одбране, онда нема ни прекорачења њених граница. У чл. 88. XXI главе ради се, додуше, о прекорачењу, али таквом код кога власник украдене ствари излази из домена законите самоодбране као милицијске мере и самовласно залази у област правосуђа као неприкосновеног јавног добра сваке, па и најраније државне организације. Управо, ово друго чини суштину правне природе кривичног дела самопомоћи.

⁸⁵⁷ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 27-29; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 154-155; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 351-352; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 91-92; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 8 (КРАДА – ЛЯЩИНА), стр. 6.

⁸⁵⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 212; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго рускаго права, стр. 215-216; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 71; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 340.

⁸⁵⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 200, стр. 119; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 306-307.

⁸⁶⁰ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 430.

Други облик самопомоћи регулисан је у члановима 79. и 80. XXI главе, а везан је, како за кривично дело крађе, тако и за разбојништво. Ради се о специфичном облику самопомоћи код ког су се у улози нападног објекта јављали сељаци и холопи земљопоседника из реда *служилије људи* свих чиновна, који су на основу усмених исказа оптужених лица датих под тортуром (тзв. *язычная молка*), осумњичени за учешће у крађи или разбојништву. Оваква лица била су дужна да се јаве надлежној губној управи или војводи, како би се, најпре кроз њихово суочавање са оптуженима (тзв. *очная ставка*), проверила тачност оваквих тврдњи.⁸⁶¹ У оквиру опште милицијске обавезе свих поданика

⁸⁶¹ *Язычная молка* је била специфична установа руског инквизиционог поступка-*сиска*, која се састојала у томе да оптужени (*язык*) за разбојништво или крађу под тортуром оптужи друго лице као извршиоца или саучесника. Овакав оптужујући исказ био је процесно релевантан само ако је дат у току првих шест месеци боравка оптуженог у затвору. *Язычная молка* је неизоставно доводила до суочавања (тзв. *очная ставка*) оптуженог и лица кога је он оптужио. Оптужба дата под тортуром од стране три или више лица аутоматски је повлачила примену тортуре над лицем које је оваквим исказима било оптужено (чл. 40. XXI главе Уложенија). Такође, тортура се над оваквим лицем неизоставно примењивала и када је *язычная молка* указивала на неког које и раније вршио оваква кривична дела или је био непознат (без места становања или непокретне имовине) у месту извршења крађе или разбојништва.

У свим другим случајевима после суочења (*очная ставка*) следило је извођење доказа који се називао *повальный обыск*. Реч је о установи која је свој корен имала у древном праву месног становништва да учествује у суђењу, али се са појавом у XVI веку инквизиционог поступка, који су спроводили губни (самоуправни) органи, претворила у доказно средство. Учешће у извођењу овог доказног средства било је обавезно за целокупно месно становништво свих категорија. *Повальный обыск* (општи претрес, опште саслушање) је функционисао као нека врста пороте, коју су чинили заклетни (крсноцеливајућа заклетва) *обыскные люд*ы. Њихов број је могао да се креће од 15 до 100, па се с обзиром на то и разликовао мали и велики *повальный обыск*. *Обыскные люд*ы су сведочили о околностима релевантним за расветљавање свих елемената поједине крађе или разбојништва, па су нека од најчешћих питања била следећа: ко су у вашој губи злочинци, лопови и разбојници; код кога долазе и коме довозе украдену робу и сл. Чињеница да су *обыскные люд*ы давали исказе о неком факту, а да нису давали изјаве у корист лица кога су сматрали невиним, удаљавају *повальный обыск* од класичне пороте, англосаксонског модела. Како истиче А. Чебишев Димитријев, *повальный обыск* је имао мешовито својство једног истражног средства за откривање делинквената и обичног сведочења као доказног средства. О томе говори и кривична одговорност његових учесника за лажно сведочење, предвиђена у чл. 61. XXI главе Уложенија.

Члановима 35, 36, 42. и 43. XXI главе Уложенија регулисане су процесне последице у зависности од тога како су се *обыскные люд*ы изјаснили у односу на оптуженог. Уколико је оптужени од стране *обыскные люд*ы оквалификован као познати разбојник - *лихой человек*, подвргаван је тортури у циљу добијања признања. У случају да оптужени буде оправдан од *обыскные люд*ы, ослобађан је уз њихово јемство, које се давало у форми записа. Оптужени је подвргаван тортури и када већи део *обыскные люд*ы не оправда оптуженог или дође до поделе гласова на једнаке делове. *Обыскные люд*ы нису били обавезни да дају

Московског царства, земљопоседници су били дужни да државним властима предају сваког од својих сељака или холопа уколико је био осумњичен за крађу или разбојништво. Међутим, у чл. 79. XXI главе инкриминисан је случај у коме земљопоседник уместо да државним властима изручи такво лица (*сыскав у себя розбойников... не хотя их к сыску отдати в Губу*), самовласно над њим спроводи истрагу, подвргавајући га најтежим облицима тортуре.⁸⁶² Санкционисањем самосуда као облика кривичног дела самопомоћи писци Уложенија су надлежност патримонијалног суда световних земљопоседника у кривичним стварима ограничили искључиво на фазу покретања поступка. Наиме, сагласно одредби чл. 48. XXI главе оптужба за крађу или разбојништво коју земљопоседник поднесе самоуправним (губним) властима или војводи против „људи својих, или сељака или свог управника имања”, а које су уз то сами привели, аутоматски је иницирала покретање судског поступка у форми *сиска*. Прецизније, оптужбе земљопоседника (*дворяне и приказные люди и дети боярские*) биле су довољне да оптужени за крађу или разбојништво буду подвргнути испитивању под тортуром. Тако је инкриминација самосуда из чл. 79. XXI главе кривичну надлежност патримонијалног суда у делима која се гоне у оквиру инквизиционог поступка искључиво оставља у границама полицијских овлашћења из чл. 48. исте главе Уложенија.⁸⁶³ Забраном земљопоседницима да суде својим сељацима и холопима за крађу и разбојништво, очигледно се, како истиче А. Г. Маньков, изражавало „стремљење државне власти да искључиво у својим рукама усредреди поступке за крађу и разбојништво”.⁸⁶⁴

позитиван или негативан исказ уколико им оптужени или околности дела нису били познати. Поступак је био писмен, а исказ заклетих сведока је бележио губни писар (*губной дьяк*). А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 221-224; М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 679-680; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 364-365, 368; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 243-249; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 418-420; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 640.

⁸⁶² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 79, стр. 245; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 375-376; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 428; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224.

⁸⁶³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 48, стр. 239; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 369; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 631-632.

⁸⁶⁴ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 222.

За овај тип самосуда земљопоседник, који је имао од државе додељено *поместије*, кажњавао се његовим одузимањем. Припадник разреда *служилије људи* који није имао *поместије* за самосуд над сељацима и холопима осумњиченим за разбојништво и крађу кажњавао се најтежим обликом батињања – јавним бичевањем (*его бити кнутом по торгам*). Поред кривичне одговорности, самосуд лица која нису имала *поместија* повлачио је и њихову грађанскоправну одговорност, јер се тужбени захтев лица оштећеног крађом или разбојништвом принудно наплаћивао из њихове имовине (*на них же по тому же правити исцовы иски*).⁸⁶⁵ У чл. 80. XXI главе прописан је случај у коме радњу самосуда над лицима осумњиченим за крађу или разбојништво није вршио сам земљопоседник, већ његови „људи или сељаци” и то без знања својих „бојара” (*без ведома бояр своих*). Имајући, по свој прилици, у виду округлији карактер нижих друштвених слојева, законодавац као последицу њиховог самосуда предвиђа смрт (убийственное дело) лица осумњичених за крађу, односно разбојништво. За овај облик кривичног дела самопомоћи (самосуда) била је запрећена смртна казна.⁸⁶⁶

Иако законски опис радњи из чл. 79. и 80. XXI главе недвосмислено указује на узурпацију кривичног суда као облика кривичног дела самопомоћи, што је у овом случају потпуно неспорно и међу писцима који су се бавили Уложенијем, за кодификаторе је ово био само један од специфичних облика скривања лица оптужених за крађу и разбојништво. На то упућује место у систематици Законика норми чл. 79. и 80. XXI главе које се надовезују на чланове 77. и 78. у којима се регулише класично пружање заштите оваквим лицима од стране њихових световних или црквених земљопоседника и са којима наведени прописи о самопомоћи чине јединствену номотехничку мини целину.⁸⁶⁷

⁸⁶⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 375-376; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 428.

⁸⁶⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 80, стр. 245; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 375-376; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 428.

⁸⁶⁷ Само скривање лица осумњичених за крађу и разбојништво од стране њихових земљопоседника представљало је посебно кривично дело, за које је према чл. 78. XXI главе била запрећена висока новчана казна од 50 рубаља, која се плаћала царској благајни. Уз то, на терет имовине осуђених земљопоседника принудно се наплаћивао целокупан износ тужбеног захтева лица оштећених крађом или разбојништвом. Земљопоседнике осуђене за скривање својих људи, надлежни приказ је пуштао уз јемство (*порука*) да ће пронаћи и изручити губним (самоуправним) органима осумњичене за крађу или разбојништво. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 428; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 376.

Када је у питању порекло одредби о самопомоћи, писци Уложенија су на маргини уз чланове 88. и 89. XXI главе оставили белешку о извору из кога су преузели наведене норме – из *Литовскога*. Реч је о артикулима 21. и 26. XIV поглавља Литванског статута треће редакције од 1588. године.⁸⁶⁸

Први од наведених артикула по свом садржају потпуно одговара одредби чл. 88. XXI главе Уложенија, јер се у њему, како стоји и у самом наслову артикула (*Об убийстве вора при поличном*), предвиђа установа правно дозвољеног убиства лопова од стране покраденог приватног власника, као и прекорачење овог основа за искључење противправности у форми кривичног дела самопомоћи.⁸⁶⁹ Артикул 26. Литванског статута од 1588. има паралелу у чл. 89. XXI главе Уложенија, јер се у њему, као и у кодификацији од 1649. године, регулише специјалан вид правно дозвољеног убиства и рањавања лопова повезан са крађама жита, сена и дрва.⁸⁷⁰ Руско-литвански законодавац је правно дозвољено убиство, односно рањавање лопова ограничио истим оним материјалним и процесним условима који ће се доцније наћи и у московској кодификацији. Тако је за искључење противправности било неопходно да лопов буде ухваћен на делу, тј. у кући приватног власника са предметом крађе (*поличное*) у рукама (*если бы кто-либо убил вора при поличном в своем доме*); поред тога, и у Литванском статуту треће редакције правно дозвољено убиство или рањавање лопова условљавало се пружањем отпора од стране лопова да буде ухваћен у току потере „на путу, или било где у пољу, или у шуми”; и најзад, да би приватни власник био ослобођен правне одговорности за убиство лопова било је неопходно да одмах после убиства обезбеди присуство суседа у кући (*такового убитого вора тотчас после этого убийства должен показать околным соседям*), као и да потеру за одбеглим лоповом покрене пред суседима и осталим непознатим људима (*кто гнался по дороге за вором, должен иметь при себе соседей или посторонних людей*). За разлику од Уложенија где је сведочење наведених лица, заједно са одношењем рањеног, односно убијеног лопова и украдене ствари (*поличное*) надлежним судским властима, било довољно за ослобађање од кривичне одговорности, у Статуту се предвиђала могућност покретања судског поступка и онда када су наведени докази били обезбеђени; у

⁸⁶⁸ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 3; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 377; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 73; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 35-36.

⁸⁶⁹ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XIV, арт. 21, стр. 452.

⁸⁷⁰ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XIV, арт. 26, стр. 453.

том случају приватни власник који је убио лопова могао је себе оправдати полагањем пред надлежним судијом (*вряд*) заклетве очишћења (*должен от этого очиститься присягой*), уз исту такву заклетву сведока који су тиме стицали функцију саклетвеника.⁸⁷¹ Условљавање у овом случају ослобађења од кривичне одговорности полагањем заклетве дошло је као последица средњовековног оптужног судског поступка у коме су се докази формално оцењивали, а који се налазио у основи судског поступка који је био предвиђен и у трећој редакцији Литванског статута.⁸⁷² Истовремено, одсуство заклетве као доказног средства код правно дозвољеног убиства лопова у Уложенију, у сагласности је са природом инквизиционог судског поступка – *сиска*, по коме се у Московском царству судило за убиство и крађу.⁸⁷³ Одредба артикула 21. XIV поглавља Литванског статута није само у погледу правно дозвољеног убиства односно рањавања лопова великим делом истоветна са одредбом чл. 88. XXI главе Уложенија, већ и у погледу инкриминације самопомоћи. Тако се и у Статуту радња извршења код овог облика самопомоћи састојала у самовласном подвргавању ухваћеног лопова испитивању под тортуром. Следећи логику казуистичне правне технике, састављачи Статута, за разлику од московских кодификатора, не предвиђају једну норму за овај облик самопомоћи, већ посебно регулишу случајеве простог противправног задржавања лопова од стране власника, противправног задржавања рањеног лопова са наступањем последице његове смрти и подвргавања лопова испитивању под тортуром. За сва три облика самопомоћи која су предвиђена у артикулу 21. XIV поглавља Литванског статута од 1588. прописане су посебне казне: за просто самовласно задржавање лопова била је запређена новчана глоба, тзв. *навязка*, која се плаћала оштећеном због повреда части и тела; за противправно задржавање са наступањем смртне последице плаћала се крвнина, тзв. *головщина*; а за самовласно подвргавање лопова тортури починилац се кажњавао плачањем двоструког износа глобе за наношење повреда (*навязка*). Приметна је разлика у висини казне за самопомоћ између Статута и Уложенија, јер се у кодификацији од 1649. учинилац самовласног испитивања лопова под тортуром кажњавао плаћањем једноструког износа глобе, тзв. *бесчестье* и *увечье*, које је имало потпуно исту сврху као и *навязка*.⁸⁷⁴ Међутим, већ у новом законику којим је 1669. године уређена материја појединих кривичних дела

⁸⁷¹ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XIV, арт. 21, 26, стр. 452-453.

⁸⁷² Т. И. Довнар, Н. М. Юрашевич, История государства и права Беларуси, стр. 109.

⁸⁷³ М. А. Чельцов-Бебутов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 678-681; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 243-249; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 639-641.

против личности и имовине, а који је познатији под именом „Новоуказные статьи о татевных, разбойных и убийственных делах”, овај облик самопомоћи ће се, као и у Литванском статуту од 1588. кажњавати плаћањем двоструког износа глобе тзв. *бесчестье* и *увечье*.⁸⁷⁵

Иако је неспорно да су норме чл. 88. и 89. XXI главе о самопомоћи преузете из Литванског статута, оне имају и неке друге далеке претходнике. Тако се у тзв. Широј Руској Правди, у чл. 40. којим се регулисала крађа (*О татби*), налази слична инкриминација самопомоћи, повезана као и у Уложенију са правно дозвољеним убиством лопова: „Ако неког убију код клети (зграде) или у ма каквој (другој) крађи, убили су га као пса; ако га задрже до сванућа, да га воде на кнежев двор; ако га убију, а људи су га видели свезаног, тада да плате 12 гривни”.⁸⁷⁶ Н. И. Тиктин у истраживању хронолошки иде и даље, па је узор за наведени пропис Руске Правде налазио у одредбама Прохирона и још старијег Мојсијевог законодавства, у којима се предвиђало правно дозвољено убиство ноћног лопова.⁸⁷⁷ Осим тога, Прохирон је на генералан начин прописао установу правно дозвољеног убиства разбојника, која у словенској редакцији Закона градског гласи: „Разбојника летъ комуждо убивати безбедно” (Кормч. гл. 48. гр. 3. ст. 16).⁸⁷⁸

Уз одредбе чл. 79. и 80. XXI главе којима се регулише самосуд као други облик самопомоћи писци Уложенија нису оставили белешку која би указивала на рецепирану норму. Савремени истраживачи Уложенија су мишљења да су кодификатори ове прописе унели у Законик имајући у виду питање надлежног приказа, дато у форми законодавне

⁸⁷⁴ Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XIV, арт. 21, стр. 452; В. Демченко, Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг), стр. 59-66.

⁸⁷⁵ У чл. 16. овог законика стоји: „А будет кто татя изымав, и не вода в приказ, учнет его пытать у себя в дому, и на нем татю доправитъ бесчестье и увечъ вдвое...”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича, Москва, 2011, стр. 387-388.

⁸⁷⁶ Текст одредбе чл. 40. тзв. Шире Руске Правде наведен према српском преводу из Д. Николић, Древноруско словенско право, Београд, 2000, стр. 214.

⁸⁷⁷ Пропис из Прохирона о ноћној крађи (*furtum nocturnum*), према словенској редакцији из Крмчије, гласи: „Ако у ноћи неко убије лопова, тада неће бити кажњен, зато што није могао да га без невоље поштеди” (Кормч. гл. 48, гр. 39, чл. 3). Код старих Јевреја ноћна крађа је била регулисана на следећи начин: „Ако се ухвати у поткопавању лопов, и буде рањен тако да умре, да не буде крив за крв онај који га буде убио. Али ако изађе сунце, крив је за смрт његову, јер га је убио”. (2 Мој, гл. 22, тач. 2. и 3). Ова одредба Мојсијевог законодавства Русима је била позната преко 45. главе Крмчије. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 72.

⁸⁷⁸ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 48.

иницијативе, које се налази уз члан 60. допуњене Уставне књиге Разбојног приказа. Питање које је постављено 1619. године, а одговор законодавца је добило тек у Уложенију гласило је: „Ако неки човек сам истражује разбојнике, своје сељаке или људе, мучи их, не хотећи их предати ради истраге у *зубу* (самоуправне власти), скрива код себе злочинце, и шта чинити тим људима, то у овом *указу* (наредби) није написано”.⁸⁷⁹

Независно од питања конкретног правног споменика из кога су преузети прописи Уложенија о кривичном делу самопомоћи, старији руски криминалиста Н. Власев, „коначно обустављање самопомоћи” везује за „признање државног интереса у гоњењу кривичних дела”, односно за процесно-историјски моменат потискивања класичног средњовековног оптужног поступка инквизиционим судским поступком.⁸⁸⁰

⁸⁷⁹ М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>.

⁸⁸⁰ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 214-215.

2.5. Кривична дела против имовине

Када су у питању кривична дела против имовине, Саборно Уложеније се надовезује на претходне московске законе у којима се постепено уобличавају три најзначајнија деликта против имовине: крађа, грабеж и разбојништво. Подвлачи се јасна линија између крађе као противправног присвајања туђа ствари и грабежа и разбојништва као јавног отимања туђе ствари.⁸⁸¹

2.5.1. Крађа

За означавање кривичног дела крађе (*furtum*) у Уложенију су се, како истиче Л. Белогриц Котларевски, користила два термина: *таџба* и *кража*.⁸⁸² Супротног мишљења је био познати руски правник, савременик Белогриц Котларевског, И. Фојницки, који је у *таџби* видео једини израз за означавање крађе у Уложенију. Овакву тврдњу поткрепио је позивањем на ондашњу „праксу општих судова која је, наравно, следила терминологију Уложенија и када се хтело говорити о крађи у техничком смислу, тада се увек употребљавао израз *таџба*; израз *кража* у њеним (судске праксе) очима се више односио на начин извршења, него на посебно кривично дело.”⁸⁸³ Израз *воровство* који се, почев од Војних артикула Петра Великог па до 1866. године, користио као правно-технички термин за крађу, у Законику од 1649. имао је много шире значење. Њиме се означавала свака противправна радња, односно кривично дело уопште, аналогно значењу који је у Руској Правди имао израз *обида*.⁸⁸⁴

⁸⁸¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 351-352.

⁸⁸² Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 19.

⁸⁸³ И. Я. Фойницкий, Мошенничество по русскому праву, стр. 21. У српском средњовековном праву, такође су се паралелно употребљавали изрази *крађа* и *таџба*, с тим што се новији израз *крађа* користио за означавање деликта, док је старији израз *таџ*, служио као назив за извршиоца. Тако се у Светостефанској (Бањској) хрисовуљи само кривично дело означавало изразом *крађа* („А глоба междусобънаа крагіа како и оу Влашькомъ законе”), деликтна радња глаголом *крати* („И аще кѣто оукраде чѣго вѣноутрь цркъве...”), док се за означавање извршиоца крађе користио израз *таџ* („...и догде се не обретоу татиіе цркъвьнии...”).

⁸⁸⁴ А. В. Соловјев, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), Београд, 1926, стр. 92, 94-95; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави, стр. 455.

У Уложенију крађа није била изричито дефинисана, па је највећи број истраживача негативно одређује и то тако што истиче како се са доношењем Уложенија из бића кривичног дела крађе коначно истискује елемент насиља. Следствено, почев од ове кодификације, под *таблом* се искључиво подразумевало тајно присвајање туђе покретне ствари. На то указује етимолошко значење црквено-словенске речи *таѣба*, која има исти корен као и реч *таумь*, са значењем тајно, скривено, у потаји.⁸⁸⁵ Слично латинском називу за крађу – *furtum*, који је изведен из корена *furto, furtim* - потајно, крадом.⁸⁸⁶ Да се под *таблом* у Уложенију искључиво сматрало тајно присвајање туђе ствари, види се и из чл. 89. XXI главе, у коме се радња извршења описује прилогом *украдом*, односно глаголом *покрадет*. То потврђује и пропис артикула 26. XIV поглавља Литванског статута од 1588, који је у потпуности преузет у наведеној одредби Уложенија и у коме се начин извршења једне од алтернативно предвиђених радњи крађе дефинише речима: „или воровским тайним образом покосил луга...”.⁸⁸⁷ Уношењем елемента тајног начина извршења у биће

⁸⁸⁴ *Воровство* као назив за крађу у Петровом Војном закону дошло је као превод немачког *Deibstahl*. Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 19-21; И. Я. Фойницкий, Мошенничество по русскому праву, 21-25; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 313; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 3 (ВОЛОДЪНЬЕ-ВЯЦЬШИНА), стр. 31; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 12 (О – Опарный), Москва, 1987, стр. 49-50. О различитим називима за кривично дело током руског правноисторијског развитка у Уводу, у целини Назив и схватање кривичног дела.

⁸⁸⁵ Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 90-92; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 28-33; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 359-360; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 352. Супротан став износи Фойницки, по коме је крађа у Уложенију обухватала и насилно, јавно присвајање туђе ствари. И. Я. Фойницкий, Мошенничество по русскому праву, стр. 25. Недефинисање кривичног дела крађа није било последица ниског нивоа правне технике московских законописаца, јер се крађа, између осталог, није дефинисала ни у СССР. Немачки коментатори Каролине су овакав приступ њених твораца објаснили „национално-правним карактером схватања” садржаног у одредбама о крађи, које је „разумљиво судијама и шефенима без додатног појашњавања”. Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CLXVIII, стр. 111-112.

⁸⁸⁶ М. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, стр. 442.

⁸⁸⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 89, стр. 247; Статут великаго княства літоўскаго 1588. поглавље XIV, арт. 21, стр. 452; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 28-29, 33.

кривичног дела крађе, *татъба* се почев од Уложенија јасно одваја од друга два деликта против имовине – разбојништва (*разбой*) и грабежа (*грабеж*).⁸⁸⁸

По Уложенију предмет крађе је била туђа покретна ствар. У правном смислу својство ствари у руском средњевијековљу имали су и робови (*холопи*), јер су као објекти права чинили имовину њихових господара. Московско право је и пре кодификаторске радње од 1649. године знало за крађу *холопа*, која се у Судебницима од 1497. (чл. 9) и 1550. (чл. 61) назива *головная татъба*. Међутим, у Уложенију је крађа холопа искључиво била ограничена на Татаре („А ко буде у Астрахану или у Сибиру Татаре од кога крао или на силу отимао...”, чл. 118. гл. XX), с тим што је овим прописом у пракси било обухваћено „и целокупно неруско становништво наведених области (Сибир, Поволожје и Прикаспијски реон)”.⁸⁸⁹

Законодавац од 1649. године није присвајање свих туђих предмета квалификовао као крађу. Тако се под крађу није подводио улов рибе у туђем језеру, али које се налази у шуми починиоца, нити косидба траве са туђе ливаде која се налази у оквиру шуме починиоца. Ови облици противправног присвајања туђе ствари доводили су само до имовинскоправне одговорности (*...и на нем велети исцу убытки доправити*), а били су регулисани у чл. 242. X главе, у оквиру једне мање групе сродних одредби (238-243) којима су се уређивала права и обавезе из службености (*servitus*), као једног од стварних права на туђој ствари (*iura in re aliena*).⁸⁹⁰ Службености које је законодавац Уложенија

⁸⁸⁸ Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 91.

⁸⁸⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XX, 118, стр. 230; Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 353; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 353; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 23-24. О крађи *холопа* руске народности у Уложенију се не говори ништа, по свему судећи зато што се правни положај ових *холопа* у пракси убрзано изједначавао са положајем сељака, да би почетком XVIII века холопство у Русији, речју проф. Владимирског Буданова, коначно било „ликвидирано путем природног одумирања са исцрпљивањем његових извора” (Обзор истории..., стр. 409). У време доношења Уложенија једини још увек живи извор ропства налазио се у новоприпојеним крајевима на истоку Царства, посебно међу сибирским домородцима, као и Татарима, који су и сами имали много робова, а једно од основних занимња била им је трговина робљем. Више о *холопству* у М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 391-410. О моралном и правном утицају који је извршила Руска црква у циљу ублажавања положаја холопа у А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 232-233.

⁸⁹⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 242, стр. 129; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 219-220; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 318-319; Л.

регулисао настале су услед специфичног средњовековног начина додељивања земље и посебних географских и привредних прилика у северноруским кнежевинама. Наиме, владар је једном лицу могао да у форми *поместија* или *вотчине* дарује земљу, а другом лицу, у оквиру истог поседа, право плодуживања (*ususfructus*) на језеру и ливади или на *бортничество* - шумско пчеларство у туђој шуми (чл. 239).⁸⁹¹ Имајући све то у виду, јасно је да се у случајевима предвиђеним у чл. 242. не ради о присвајању туђе ствари, већ о неком од видова прекорачења права власника повласног добра.⁸⁹² Поред тога, предмет

Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 22; Большой толковый словарь русского языка, стр. 92.

⁸⁹¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 219-220. Шумско пчеларство спада у најстарије облике пчеларства, а посебно је било карактеристично за привредни живот словенских народа, као и азијских народе који су живели у руском суседству (Башкири и др). Руски назив *бортничество*, у чијој основи се налази реч *бортъ*-шупље дрво, указује на то да се мед прикупљао од дивљих пчела чији су ројеви насељавали у шупљине стабала шумског дрвећа. У почетку су шупљине биле природне, тако да су пчелари заправо били скупљачи меда; касније, свакако од XIV века, јавља се нова интезивнија техника *бортничества*, код које се у дебелим стаблима шумског дрвећа, најчешће храста, липе и борова, дубило по више вертикално распоређених рупу, у којима су се правиле импровизоване кошнице за дивље пчеле. Такође, на гранама дрвећа качене су кошнице од плетеног прућа, тзв. *кузов*. Како су у средњовековним руским државама мед и восак спадали у најважније извозне артикле, онда не чуди што се у руским правним споменицима, почев од Руске Правде (чл. 75. и 76. тзв. Шире Правде), срећу одредбе којима се штити *бортничество*. Бортничество, Очерки русской культуры XIII-XV веков. Часть первая. Материальная культура, <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000170/st008.shtml>; Д. Николић, Древноруско словенско право, стр. 219.

⁸⁹² Истоветне географске, привредне и правне прилике утицале су на то да се и у трећој редакцији Литванског статута нађе посебно десето поглавље са осамнаест артикула под називом „О шумским честарима, о лову, о бортном дрвету, о језерима и ливадама”. Одредбе чл. 238-243. X главе Саборног Уложенија не представљају ништа друго, него нову, правнотехнички изврснију редакцију артикула 3. и 4. X поглавља Статута од 1588. године. Уосталом на Литвански статут као узор недвосмислено упућује и белешка-из *Литовскаго*, коју су писци Уложенија оставили на маргини уз чланове 238. до 243. У наведеним одредбама Статута детаљно су регулисани поједини случајеви прекорачења права службености пролаза (*via*) или прекорачења права службености плодуживања (*ususfructus*) на штету власника повласног добра. Тако се Статутом, између осталог, забрањује лицу које има право плодуживања на језеру или ливади да приликом проласка преко честара (*луца*) власника повласног добра носи оружје и води пса како не би нанео штету на дивљачи; такође, забрањује му се да зими сече дрва у шуми око језера, осим за прављење корита за смештај уловљене рибе. Лице које је уживало право на скупљање меда у туђој шуми, могло је да износи мед само ручно, а не на колима, како не би причинило штету шуми као повласном добру; осим тога, лице које је имало право на *бортничество* могло је да из дрвета које је природно пало узме мед, пчеле и приручну кошницу, али не стабло и пањ. Такође, нормирани су и случајеви прекорачења права власника повласног

крађе по Уложенију нису могли да буду ни хмељ (чл. 215. X главе) и шумско дрво (чл. 220. X главе), због чега се противправно присвајање ових предмета није називало *татба* или *кража*, већ искључиво *насилство* и повлачило је имовинскоправну одговорност починиоца. Уз то, прилог *насилство* је указивао на јавно извршење, што је било супротно појму крађе, како је она описана у Саборном Уложенију.⁸⁹³ На исти начин законодавац је третирао и присвајање пчела и меда из туђег дрвета, али без уништења шумског пчелињака (*борть*). Тежи облик који се квалификовао као крађа, односио се на присвајање целих шумских пчелињака (чл. 219. X главе). Пошто је код противправног присвајања шумског дрвета, као и пчела и шумског меда, законодавац фиксно одредио износ накнаде штете, она је у појединим случајевима, у висини која је превазилазила износ конкретне штете, представљала, заправо, новчану казну, која се плаћала у корист оштећеног.⁸⁹⁴ Овакво мешање грађанскоправне и кривичноправне одговорности било је последица још увек живог древног материјалног схватања кривичног дела као *обиде*, односно „радње која се процењује само по количини штете, нанесене приватном лицу”.⁸⁹⁵ Да су по схватању законодавца Уложенија сви наведени облици противправног присвајања туђе ствари из X главе имали мешовити карактер опште опасног кривичног дела, које се гонило у форми инквизиционог поступка – *сиска*, и дела подобног да нанесе

добра, као што је улов рибе у туђем језеру, кошење туђе ливаде, као и крчење дрвећа у својој шуми на којима друго лице има право на шумско пчеларство. Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље X, арт. 3. и 4, стр. 424.

⁸⁹³ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 24.

⁸⁹⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 215, 220, стр. 123, 124; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 24-26; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 216. Законско фиксирање износа одштете код противправног присвајања туђе ствари, које у појединим случајевима институту накнаде штете даје својство новчане казне, представља „традицију која води порекло још од Руске Правде”. Истој правној традицији припада и Литвански статут у чијем се X поглављу одређују, примера ради, фиксне новчане накнаде за присвајање туђег хмеља (3 рубље гроша, чл. 10), за присвајање туђег сена (чл. 4), за улов дивљачи у туђој шуми (нпр. за европског бизона 12 рубљи гроша, потом за лоса и јелена 6 рубљи, 3 за медведа и дивљег коња, а најмање полакоп гроша за куницу, чл. 2). Када накнада није била Статутом фиксно одређена, одређивала се у оптужном поступку заклетвом оштећеног, као у случају неовлашћеног улова рибе од стране власника повласног добра у језеру власника послужног добра (чл. 4). Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 316; Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље X, арт. 3. и 4, стр. 424-425. Текст тзв. Кратке и Шире Руске Правде консултован према преводу Д. Николић, Древноруско словенско право, стр. 203-225.

⁸⁹⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 313, 335; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 190-191, 227-228.

штету само имовинским правима појединца, које се расправљало у форми оптужног контрадикторног поступка – *суда*, види се и по томе што је суђење започињало у форми *суда*, да би се у фази извођења доказа прешло у процесну форму *сиска* („...и с суда про то сыщется допряма...”, чл. 215, 219, 220. и 242).⁸⁹⁶ Због свега тога чини се блиска истини претпоставка Л. Белогориц Котларевски, да су у пракси „у оваквим случајевима судије имале пуно право да крађу кажњавају као самовољно коришћење или оштећење туђе ствари.”⁸⁹⁷

Изузимајући наведене предмете из списка покретних ствари које се нису кривичноправно штитиле у оквиру кривичног дела крађе, законодавац није имао у виду малу вредност наведених ствари, мада се свакако радило о стварима који су биле „распрострањене у огромним количинама”, већ „правни поглед народа на те предмете”, који је сматрао да се њиховом „крађом не причињава значајна штета власнику”.⁸⁹⁸ Тако се, примера ради, у малоруској (украјинској) традицији сматрало да лице које у туђој шуми узима само сува дрва није, не само кривично, већ ни имовински одговорно. Етички корен оваквог народног правног схватања изражавао се кроз изреку - *Бог ствара део свакоме*. У шумом богатој сибирској Томској губернији народни поглед на крађу шумског дрвета био је још флексибилнији, јер се сматрало да „шуму нико није садио и нико о њој није бринуо, већ је њу подигао Бог за потребу човека”, па се сеча дрвета уопште није сматрала противзаконитим делом. Народно схватање крађе шумског дрвета оставило је свој траг и на руској правној терминологији, па се знатно доцније од Саборног Уложенија, у

⁸⁹⁶ Може да се претпостави да је законодавац у наведеним случајевима противправног присвајања туђе ствари, који се нису квалификовали као крађа, иницијалну фазу судског поступка (подношење тужбе, тзв. *исковая челобитная*) подредио правилима оптужног поступка-*суда*, како би странкама оставио могућност вансудског споразума, који је, под претњом новчане казне тужиоцу, био забрањен у инквизиционом поступку (чл. 31. XXI главе). В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 31, стр. 235; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 366; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 244; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 234.

⁸⁹⁷ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 24. Наведене радње и В. Линовски квалификује као кривично дело насилног овладавања, уништења и повређивања туђе имовине. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 81-84.

⁸⁹⁸ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 24-25.

Кривичном закону од 1864. године, за присвајање туђег дрвета није користио „срамним термин” - кража, већ еуфемизам *лесная порубка* - горосеча.⁸⁹⁹

Основни облик *табје* регилсан је у члановима 9. и 10. XXI главе Уложенија. Врсту и висину казне законодавац је одредио у зависности од тога да ли се радило о првој крађи или о поврату. За прву *табју* починилац је кумулативно кажњаван јавним батињањем бичем (*кнутом*), одсецањем левог уха, двогодишњим затвором, као и одузимањем имовине у корист тужиоца („...а животы его отдати исцом в выть...”). У овом случају се први пут у историји руског законодавства за казну затвора везује коришћење рада утамничених лица: „...и из затвора извести га, послати у оковима да ради на свакој работи, где цар нареди” (чл. 9).⁹⁰⁰ Обичан повратник према чл. 10. такође је кажњаван јавним батињањем бичем (*кнутом*), одсецањем десног уха и казном затвора, дуплираном у односу на прву крађу, на четири године.⁹⁰¹ Како код прве осуде за крађу, тако и код

⁸⁹⁹ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 69-70. Другачија правна традиција од руске када је у питању квалификација сече туђе шуме среће се у немачкој ССС. Одредба чл. CLXVIII Каролине у зависности од начина извршења предвиђа три облика горосече, идући од лакшег ка тежем: „тајно изнесе посечена дрва која припадају другом лицу”, „тајно и забрањеним начином посече шуму која припада другом лицу”; „посече шуму, која припада другом лицу, разбојничким и опасним начином, у необично или забрањено време, као нпр. ноћу или у празнични дан”. Сва три облика законодавац Каролине инкриминише као кривично дело крађе. Реч је, како примећује коментатор руског издања Каролине, о реципираној норми старонемачког права. Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CLXVIII, стр. 116-117.

⁹⁰⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXI, 9, стр. 118-119, 359; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 412-413; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 50; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 80. Од краја XVII века принудни рад затвореника, који се у пракси све чешће користио, називао се *каторга*, *каторжная работа*, док се лице на издржавању казне принудног рада називао *каторжанин*, *каторжный невольникъ*. Реч *каторга* води порекло од грчке речи *kátargon* што је био назив за галију на којој су веслали осуђеници. По свој прилици и у Русији је од времена Петра Великог најчешћи вид принудног рада осуђеника било веслање на бродовима. У савременом руском језику *каторга* је робија. Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 18; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 7 (К – КРАГУЯРЬ), стр. 92-93; Большой толковый словарь русского языка, стр. 423.

⁹⁰¹ Белогриц-Котляревски закључује да се одредба чл. 10. односила и на оне повратнике који нису били кажњени за прву крађу, већ би прва крађа била откривена тек током истраге за другу крађу. Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 50. Међутим, почетак чл. 10. који гласи – *ако би тог тата ухватили у другој крађи* – ако се контекстуализује по правилима систематског тумачења јасно упућује на починиоца који је већ био кажњен за крађу по претходном чл. 9. Соборное

обичног поврата, осуђени је после одслужене казне затвора, тзв. *урочных лет*, упућиван у прогонство у неки од удаљених пограничних градова – *в Украинные города*.⁹⁰² Оваквом лицу се издавала потврда да је одслужио казну затвора за крађу, коју је он у месту прогонства предавао писару. Потврда је била у непосредној вези са казном одсецања ушију, која је код кривичног дела крађе имала, не само казни, већ и превентивно-безбедоносни карактер, јер су се на овај начин осуђени лопови трајно и видљиво жигосали. С тим у вези, законодавац је у чл. 19. XXI главе предвидео слање *грамота* у градове и села путем којих би се обнародовала општа обавеза свих становника једне општине да хватају и предају властима она лица која имају одсечене уши, а не поседују потврду о одслуженој казни затвора.⁹⁰³ Не испуњавање ове обавезе повлачило је високу

Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. XXI, 10, стр. 119, 359; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 412-413; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 80.

⁹⁰² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 80; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 216-217.

⁹⁰³ Владимирски Буданов наводи мишљење по коме је из обавезе чланова општине да хватају преступнике рођен и „општи претрес“ (*повальный обыск*), као доказно средство московског судског поступка. И Т. Тарановски је био мишљења да су све националне варијанте установе генералне истраге (*inquisitio terrae generalis*), па и руски *повальный обыск*, настале из колективне обавезе чланова локалне заједнице да откривају и хватају лопове и разбојнике. Овакав закључак потврђује и предвиђање у Уложенију кривичне одговорности за учеснике руског „општег претреса“, тзв. обыскные люди, због неоткривање разбојника и лопова скривених у њиховој општини (чл. 61. XXI главе). *Грамоте* чије се слање помиње у чл. 19. XXI главе Уложенија су тзв. *губныя грамоты*, којима је централна власт установљавала органе губне самоуправе. Издавале су се на молбу становника једне области, па је и њихов адресат било целокупно локално становништво, коме се редовно налагала обавеза хватања и кажњавања (посредством изабраних *староста*) разбојника. Иначе, одредбе чл. 19. и 20. XXI главе својим садржајем добрим делом подсећа на пропис о професионалним лоповима (*тати*) и разбојницима (*гусари*) из Душановог законика (чл. 145). Истоветно у руској и српској кодификацији је постојање обавезе целокупног становништва да се бори против професионалних тата и разбојника, као и начин обавештавања становништва о овој обавези: „Повелова царство ми. По всех земльах, и по градовех, и по жупах, и по краиштех, гусара и тата да нест ни у чијем пределу“. Такође, оба законодавца кршење ове обавезе кривичноправно кажњавају, с тим што је у Душановом законнику била предвиђена колективна одговорност села које је није пријавило оваквог тата, док је у Уложенију кршење колективне општинске полицијске обавезе откривања и хватања делинквената повлачило искључиво индивидуалну кривичну одговорност оних лица која су скривала починиоце (чл. 20, али и чл. 62. XXI главе). По Владимирском Буданову, колективна кривична одговорност општине је у московском праву коначно била укинута управо Уложенијем. Уз то, запређена казна је била неупоредиво строжија у Душановом законнику, јер се село расељавало, а господар села је одговарао лично „као тат и

новчану казну од десет рубљи (чл. 20. XXI главе); истовремено, Уложеније процесно гарантује сигурност лицу које приведе лопова, јер у одредби чл. 8. XXI главе прописује да суд неће узимати у обзир оптужбе ухапшеног против лица које га је привело надлежном органу, осим ако се не ради о оптужби за саучесништво.⁹⁰⁴ Самоуправне старешине – *губне старосте* или војводе у градовима у којима није било самоуправних органа, биле су дужне да такава приведена лица испитају под тортуром по правилима *сиска*, те да потом резултате истраге пошаљу у *Разбојни приказ*, а оптужене држе у месном затвору до добијања даљих упуштава.⁹⁰⁵

Поред основног облика крађе, Уложеније је познавало и више видова квалификоване и привилеговане крађе. Чланом 12. XXI главе започиње низ од три члана којима је законодавац инкриминисао три посебна квалификована облика крађе. У првом од ових чланова као квалификаторна околност предвиђало се извршење треће крађе, за шта је била запређена смртна казна и одузимање имовине у корист оштећеног. При том није било од значаја да ли је починилац раније био кажњаван за крађе или су претходне две крађе откривене тек у истражном судском поступку (*сиску*) вођеном за трећу крађу. Осим тога, међу истраживачима историје руског права примећено је да се у наведеној одредби Уложенија не повлачи јасна разлика између поврата и стицаја, јер речи – *Ако ухватите тата, и докажу му три крађе, или четири, или више...* – могу да се односе како на поврат, тако и на хомогени реални стицај, код ког је починилац у одређеном временском

гусар”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 19, 20, 61, 62, стр. 233, 241; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 640; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362-363, 372; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 220-224; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 423-425; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 224; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 457-459; М. Павловић, Српска правна историја, стр. 138-139.

⁹⁰⁴ Законодавац је норму чл. 8. XXI главе експлицитно мотивисао речима „да би сви људи без страха преступнике који су им доступни приводили у губу”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 8, стр. 231; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 358-359; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 245; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 213-214.

⁹⁰⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 9, 10, 19, стр. 231-232, 233; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 245; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362-363; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 80.

интервалу извршио више кривичних дела крађе.⁹⁰⁶ Квалификованом крађом по чл. 13. XXI главе Уложенија сматрала се крађа праћена убиством, независно од тога да ли је реч о првом извршењу или поврату. И овај облик тешке крађе кажњавао се смртном казном и одузимањем имовине у корист оштећеног.⁹⁰⁷ У ред квалификованих крађа спадала је и црквена *тамба*, за коју је такође била запрећена смртна казна, коју је пратила конфискација имовине црквеног тата. За црквену крађу смртна казна се, по сведочењу Котошихина, извршавала спаљивањем.⁹⁰⁸ У Уложенију се код црквене крађе није правила разлика између крађе освештаних и неосвештаних предмета, као ни с обзиром на место извршења, на крађу у олтару и крађу ван олтара. У томе кодификатори Уложенија у потпуности следе дотадашњу руску традицију инкриминисања црквене крађе, која је овим деликтом у првом реду штитила имовинска права Цркве, а не одређене религиозне вредности. Јер према „црквеном законодавству”, како примећује, В. В. Јесипов, „светотатством се сматрала само крађа освештаних црквених сасуда и предмета и њихова употреба противно њиховој сврси; крађа ствари које нису посвећене Богу, него су постављене у цркви ради чувања, није *свето-тамба*, већ просто *тамба*.”⁹⁰⁹ С друге стране, изузетна оштрина у кажњавању овог облика крађе, која може да се прати од Псковске судне грамоте, преко оба Судебника, до Уставне књиге Разбојног приказа од 1617. и на крају Саборног Уложенија, објашњавала се у руској правној науци „делом

⁹⁰⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 359; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370. По Белогориц Котларевском и Владимирском Буданову јасно разграничење између рецидива и стицаја не постоји, не само у чл. 12, већ ни у чл. 10. којим се санкционише друга крађа. Л. Белогориц Котларевски износи мишљење да се у руском праву „разликовање стицаја кривичних дела и поврата у ужем смислу појављује тек у Законику од 1669. године” (тзв. „Новоуказные статьи о татевных, разбойных и убийственных делах”). М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 359; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 50-51.

⁹⁰⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 359; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 81; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, Москва, 1912, стр. 88.

⁹⁰⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 14, стр. 232; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 117-118; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 123-124; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 139.

⁹⁰⁹ В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 118; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 61-63; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 135-136; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 360-361.

великом побожношћу наших предака, делом утицајем византијског права”.⁹¹⁰ Према запрећеној казни својство квалификоване крађе имала је и крађа коња од стране лица на војној служби, из чл. 29. VII главе. Наиме, за разлику од обичних лопова који су се кажњавали батињањем, затвором и одсецањем уха као мешовитом казнено-полицијском мером, војне коњокрадице је погађала знатно суровија казна сакаћења у виду одсецања руке. У овом случају је законодавац, како истиче Белогриц Котларевски, узео у обзир две квалификаторне околности, време извршења - војна служба припадника класе *служилије људи*, и значај и вредност коња као објекта радње. С тим, што је, по запажању истог писца, преовлађујући значај имала друга околност, јер се крађа неких других предмета током трајања војне службе инкриминисала као привилегована крађа.⁹¹¹

У Уложенију је санкционисано и неколико облика привилеговане крађе. У XXI глави предвиђена су два облика: пољска крађа и крађа рибе из туђег језера или рибњака. Предмети пољске крађе по чл. 89. XXI главе Уложенија биле су житарице, у непожњевеном или пожњевеном стању, и сено. Следствено, место извршења пољске крађе била је туђа њива или ливада, на којој се налазе наведене ствари, како у природном стању – непожњевене житарице, тако и делимично прерађене радом власника - пожњевене житарице и сено. Законописци Уложенија нису у текст наведеног прописа, аналогно крађи непожњевених житарица, унели и крађу непокошене траве. Пошто се овај облик пољске крађе изричито помиње у артикулу 26. XIV поглавља Литванског статута од 1588. године („...или је украо сено, или је лоповским тајним начином покосио ливаду...”), који је према белешци самих законописаца реципиран приликом састављања чл. 89. XXI главе Уложенија, очигледно се ради о случајном пропусту московске кодификационе комисије. Пољска крађа се по Уложенију кажњавала батињањем бичем (*кнут*).⁹¹² Улов рибе из туђег језера или рибњака, „татиним обычаем” (лоповски), како изричито стоји у чл. 90. XXI

⁹¹⁰ В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 114; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 97-98; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 353.

⁹¹¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 279; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., гл. VII, 7, стр. 27, 171; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 192; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 65-66.

⁹¹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 89, стр. 247; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 66; Статут великага княства літоўскага 1588. поглавље XXI, арт. 26, стр. 453.

главе, кажњаван је само онда ако је починилац ухваћен на делу (*татьба с поличным*).⁹¹³ Коментатори Уложенија у издању *Российское законодательство X-XX веков*, изнели су мишљење да се наведена одредба у пракси примењивала не само на недозвољени риболов, већ и на недозвољени лов даброва и видри.⁹¹⁴ На врсту и висину казне код овог облика привилеговане крађе није утицала вредност украдене рибе (*а поличное и гривны не стоит*), већ чињеница да ли се радило о првој крађи или поврату. Код првог недозвољеног риболова починилац се кажњавао лакшим обликом батињања - батињањем штаповима (*батог*). Обични поврат се кажњавао тежим обликом батињања - бичевањем (*кнут*), док се вишеструки поврат код крађе рибе кажњавао одсецањем уха.⁹¹⁵

Остали привилеговани облици крађе нису санкционисани у XXI глави Уложенија, која је била посвећена деликтима које су у процесној форми *сиска* разматрале установе *губне* самоуправе и *Разбојни приказ*, већ већином у X глави Уложенија која садржи процесноправне и материјалноправне прописе искључиво везане за московски оптужни поступак - *суд*. Реч је о крађама кошница са пчелама и медом (чл. 219), воћа у туђим воћњацима (чл. 221), поврћа у туђим вртovima (чл. 222), али и недозвољеном лову даброва на туђим водама (чл. 214) и дивљих птица у туђим замкама за храњење и примамљивање, као и уништавању таквих замки (чл. 216. и 217). Да се издвајање ових облика крађе из XXI главе не може сматрати случајним, види се већ по томе што законописци у наведеним одредбама нису употребили именице *татьба* и *тать*, нити прилоге изведене из њих.

⁹¹³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 90, стр. 247; Л. Белогриц-Котляревский, *О воровстве-краже по русскому праву*, Выпуск первый, стр. 67.

⁹¹⁴ И пре доношења Уложенија појединачним грамотама се под претњом новчаним казнама и казнама батињања забрањивао недозвољени лов видри и даброва. Карактеристична је царска грамота од 28. августа 1635. године, упућена у Велики Перм, под насловом „О забрани да се гвозденим кљусама лове даброви и видре”. По овој грамоти криволовац, али и његови помоћници, први пут се кажњавао јавним бичевањем и новчаном казном од 2 рубље, у случају поврата бичевањем и новчаном казном од пет рубаља, а за треће извршење беспштедним бичевањем (*нещадно*) и казном затвора у трајању у коме процени суд. Иначе, ова грамота је донета због тога што је лов кљусама довео скоро до истребљења популацију даброва и видри на подручју Великог Перма. Појава у периоду Уложенија мноштва прописа којима се регулисао лов, за А. Чебишев Димитријева била један од доказа да већ у време владавине цара Алексеја Михайловича руска држава „преузима на себе, под видом јавне користи, административно туторство”, преображавајући се у форму *Polizeistaat*, која ће своју пуноћу достићи у епохи Петра Великог. *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 430; А. Чебышев Димитриев, *О преступном действии по русскому до-петровскому праву*, стр. 194.

⁹¹⁵ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 378; Л. Белогриц-Котляревский, *О воровстве-краже по русскому праву*, Выпуск первый, стр. 67.

Стога, ове видове присвајања туђе ствари, Владимирски Буданов не подводи под појам *табе*, већ их квалификује као лакше облике *грабежа*.⁹¹⁶ Коментатори Уложенија у издању *Соборное Уложение 1649 года - текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, радње описане у наведеним одредбама X главе, изузимајући присвајање туђег воћа и поврћа, квалификују као деликте оштећења туђе имовине. По мишљењу ових коментатора, присвајање туђег воћа и поврћа није имало обележја кривичног дела, па је оштећени могао само да потражује накнаду штете у оквиру контрадикторног судског поступка – *суда*.⁹¹⁷ Међутим, у свим наведеним прописима Уложенија изричито се помиње глагол *покрадет*, односно *украдет*, који упућује на један од термина – *кража*, којима се у Уложенију означавало кривично дело крађе.⁹¹⁸ Уз то, код противправног присвајање наведених предмета, не само да је постојала обавеза накнаде штете у фиксном износу, која је због тога често имала карактер новчане казне, већ је у појединим случајевима законодавац прописао и телесне казне за починиоца. Тако се за уништење замки за примамљивање птица починилац кажњавао, осим новчаном казном, чија је висина зависила од тога да ли је замка била намењена тетребима (3 рубље) или јаребицама (1 рубља), и „безпошtedним” (*нещадно*) батињањем прутевима (чл. 217); за крађу кошница са пчелама и медом починилац је кажњаван новчано, у висини 3 рубље по свакој кошници, као и тежим обликом батињања – батињање бичем (чл. 219); док је за крађу поврћа из туђег врта, поред накнаде штете, прописано и кажњавање починиоца, али врсту и висину казне законодавац није одредио, већ је оставио судијама да према околностима сваког случаја („...учинити наказанье смотря по делу”) изаберу казну прописану за неку од сродних крађа (чл. 222).⁹¹⁹ По овим елементима се наведени облици противправног присвајања туђих ствари свакако удаљују од специфичне, неделиктне правне природе коју је имало присвајања туђег хмеља или шумског дрвета, и истовремено приближавају кривичном делу крађе. Истовремено, код уништавања туђих замки за примамљивање птица, „мазањем смолом или белим луком, или било чим другим”, законодавац постојање кривице изричито условио злом намером (*по недружбе*) на страни починиоца, што јасно упућује на деликтну одговорност.⁹²⁰ Ипак, алтернативно квалификовање радње извршења у свим наведеним прописима употребом прилога *насиљством* и *покрадет*, потврђује став оних аутора који

⁹¹⁶ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 353.

⁹¹⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 215-216.

⁹¹⁸ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 72-73.

⁹¹⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 214, 216, 217, 219, 221, 222, стр. 123-124.

⁹²⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 215.

су тврдили да у Уложенију није постојало јасно разграничење између наведених привилегованих облика крађе и деликата оштећења туђе ствари и самовољног коришћења туђе ствари. Управо бића ових деликата треба повезати са прилогом *насиљством*, који пре свега упућује на јавно извршење.⁹²¹

Два разлога наводи Л. Белогриц Котларевски за објашњење снисходљивог става законодавца према привилегованим облицима крађе из X главе Уложенија. Најпре, реч је о предметима који су по свом положају удаљени од сталног „будног надзора власника, он над њима само ретко показује своју власт, печат своје личности”. Обичном народу је знатно теже било да види крађу код присвајања туђих ствари расутих по шуми, него код присвајања ствари смештених у туђој кући или амбару. Тако је једно савесно лице могло да призна да замка за примамљивање јаребица (*куропатная сетка*) постављена у шуми има свог власника, док је „друго лице, ништа мање савесно, могло да мисли да је њу власник изгубио.” Други разлог за блаже кажњавање крађа предвиђених у X глави је ондашње народно схватање да су воће, поврће, мед, а посебно дивљач, „знатно више производи природе, него људских руку. Човек за њихово добијање или уопште не троши своје снаге, тако што их ствара сама природа, без било каквог учешћа човека; или је он потрошио сразмерно мало труда, тако да производи природе више изгледају као добро послато од Бога, него добијено напорима човека”.⁹²²

Осим наведених, Уложеније је познавало још два облика привилеговане крађе. У III глави кодификације, посвећеној заштити части, поретка и сигурности царског двора, инкриминисана су два вида крађе царске имовине. Одредбом чл. 8. посебно је санкционисан недозвољени улов рибе из царских језера и рибњака, што показује да се прописима III главе Уложенија кривичноправно штитио не само московски двор у ужем смислу, већ целокупни царски посед, укључујући царска села. За недозвољени риболов на царским језерима и рибњацима остављено је судијама да у конкретном случају изабере новчану или неку другу казну. Генералну заштиту целокупној царској имовини пружала је одредба наредног члана 9, по коме се за прву крађу дворских ствари починилац кажњавао бичевањем (*кнутом*), за обичан поврат бичевањем и полугодишњим затвором, док је за трећу крађу царских ствари починиоцу одсецана рука.⁹²³ Реч је о специфичном пропису Уложенија, који нема паралеле ни у блиском Литванском статуту, у чијем се артикулу 22.

⁹²¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 316; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 68; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 82-83.

⁹²² Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 70-71.

XIV поглавља санкционисала крађа на двору. Наиме, по Литванском статуту од 1588. крађа на двору је имала одлике квалификоване крађе, јер се поврат кажњавао смртном казном независно од вредности украдене ствари, док се по Статуту год основног облика крађе смртна казна изрицала само када су украдене ствари прелазиле одређену вредност.⁹²⁴ Један од облика привилеговане крађе нормиран је и у оквиру војних прописа VII главе Уложенија. Субјект овог деликта могло је да буде само лице на војној служби („...на службе в полкех...”), а радња се састојала у присвајању оружја које припада другом војном лицу. Иако су законописци за означавање предмета радње употребили реч *ружъе* - пушка, поједини коментатори Уложенија наглашавају да под овом речју треба подразумевати оружје уопште. Овај облик крађе кажњавао се безпоштедним (*нещадно*) батињањем бичем (*кнут*), уз враћање украденог оружја власнику.⁹²⁵

Када је у питању порекло наведених материјалноправних прописа Саборног Уложенија о крађи, одредбе у којима се санкционисао основни облик крађе (чл. 9. и 10. XXI главе) добрим делом су се наслањале на одговарајуће прописе Судебника од 1550. и Уставне књиге Разбојног приказа од 1617. године. Ипак, кодификатори од 1649. нису потпуно реципирани раније норме о кривичном делу крађе, већ су у погледу запрећених казни унели и неке значајне измене. Тако је у Уложенију из претходних законодавних аката сачувана казна јавног бичевања за прву *татбу*, као и принудна наплата тужбеног захтева из имовине осуђеног; с друге стране, казна затвора се у Судебнику Ивана Грозног и у Уставној књизи Разбојног приказа примењивала само алтернативно, све док осуђени не би обезбедио чврсто јемство (*порука*) других лица („...а не будет поруки, и его посадит в тюрму...”, чл. 37. У. к. Разбојног приказа) да у будуће неће красти („...а его дати на крепкую поруку...”, чл. 55. Судебник од 1550). Следствено, у ранијим московским законским споменицима затвор је имао својство мере специјалне превенције, док је са Уложенијем стекао казни карактер. Као мера за предупређење поврата код крађе у новој

⁹²³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. III, 8, 9, стр. 66; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 74; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157.

⁹²⁴ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XIV арт. 22, стр. 452; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 74.

⁹²⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 28, стр. 74; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 170-171; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 279; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 192; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 74.

кодификацији је изабрано одсецање уха.⁹²⁶ Уложеније је у односу на дотадашње московско право значајно изменило начин кажњавања друге крађе. Јер док су Судебници већ за другу крађу, у случају када се добије признање оптуженог под тортуром, прописивали смртну казну (чл. 11. Суд. 1497. и чл. 56. Суд. 1550)⁹²⁷, која се у законодавним променама из 1617. мења у казну одсецања руке (чл. 38), кодификатор од 1649. смањује овакву казнену диспропорцију између прве и друге крађе, па за обичан поврат, како је наведено, само удвостручују казну затвора.⁹²⁸ Најзад, у односу на период Судебника, у Уложенију се сасвим губи некада правно најзначајнија разлика између татбе *с поличным* и татбе *без поличного*. Наиме, у епохи Судебника једино се *татба с поличным* сматрала крађом у кривичноправном смислу, а *поличним* се, како истиче Владимирски Буданов, најпре називало хватање починиоца на делу, а касније и сам предмет (*corpus delicti*) који се у тренутку хватања налазио код починиоца. Овај облик крађе се у древним временима сматрао нарочито тешким, због чега се и строжије кажњавао, јер је сусрет са лоповом остављало снажан утисак на оштећеног и раздражену локалну заједницу која је имала обавезу да гони починиоца; уосталом, и институт правно дозвољеног убиства лопова, који се среће у већини европских средњовековних права, представља својеврсну законодавчеву афирмацију овакве социјалне перцепције.⁹²⁹

⁹²⁶ За разлику од Царског Судебника од 1550. године, затвор се у вези са крађом у Судебнику од 1497. уопште и не помиње. Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413.

⁹²⁷ По чл. 56. Судебника од 1550. оптужени за другу крађу, од кога није добијено признање под тортуром, кажњаван је доживотним затвором. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

⁹²⁸ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 352; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 359; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 80.

⁹²⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 352; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 365. О крађи ухваћеној на делу говоре Каролина и Литвански статут. За крађу са *обличенијем*, Душанов законик је прописао квалификовану смртну казну, која се извршавала вешањем после претходног ослепљивања (чл. 149). Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XIV арт. 5, 6, 7, 10, стр. 449-451; Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CLVII, CLVIII, стр. 111-112; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 456-457; М.

Обавезно подвргавање оптуженог тортури већ код прве крађе представља кључну процесну измену коју је у погледу суђења за овај деликт донело Уложеније. Наиме, у Судебнику се тортура (*пытка*) примењивала тек у суђењу за другу крађу, јер се за прву крађу судило у оптужном поступку (*суду*), у коме није примењивана тортура.⁹³⁰ Зато промена у погледу примене тортуре коју је донело Уложеније представља само последицу потпуног и коначног процесног преласка крађе из оптужног у инквизициони судски поступак (*сыск*). Тиме је у губним установама, које су од 1555. године постале искључиво надлежне за суђење *татбе*,⁹³¹ „*сыск* преузео одлучујућу превоћ над *судом*”.⁹³² Надлежност

Павловић, Српска правна историја, стр. 138.

⁹³⁰ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр.412- 413.

⁹³¹ Акт под називом *Приговор о разбойных делах*, донет 1555. године, коначно је укинуо патримонијални систем локалне управе оличен у намесницима, а уместо њега се уводи *земско* самоуправно устројство. С тим у вези, прописана је обавеза *губних староста* да гоне лопове и разбојнике. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 355; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 320. По мишљењу В. Линовског први акт којим је *татба* пренета из надлежности намесника у надлежност изабраних губних староста био је *наказ* (наредба) *селима Кириловог манастира* од 1549. године. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 79. Истог мишљења у погледу времена преласка *татбе* у надлежност губних органа деле и коментатори у Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm.

⁹³² М. А. Чельцов-Бebutов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 670; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 214. Како истиче класик руске правноисторијске науке Владимирски Буданов, до епохе „Судебника сваки процес је био оптужни”. Појава истражног поступка везана је за државноправне реформе Ивана Грозног и настанак установа *губне* самоуправе, које су сукцесивно добијале надлежност да суде за разбојништва, крађе и убиства. „Првобитно то није био судски процес”, истиче Буданов, „већ начин хватања и кажњавања познатих (ноторних) разбојника (*ведомые лихие люди*). Пошто су се таквим људима почели да сматрају, не само ухаћене на месту извршења кривичног дела, већ и повратнике и људе оптужене од чланова општине, онда су ухаћене познате разбојнике (*ведомые лихие люди*) почели да испитују о томе да ли су раније чинили кривична дела, те да кроз „општи претрес” (*повальный обыск*) сазнају мишљење општине о њима. На тај начин се кратка процедура кажњавања познатих разбојника (*ведомые лихие люди*) претворила у судски поступак. Томе се додаје испитивање ухапшених о њиховим саучесницима, чиме се већ изражава то да држава сама гони починиоце”. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 635. На истоветан начин генезу московског инквизиционог судског поступка-*сиска*, објашњава и М. А. Чельцов-Бebutов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 670. По Кључевском, у почетној фази развоја циљ инквизиционог судског

губних староста за *татбу* потврђена је одредбом чл. 3. XXI главе Уложенија, али је истим прописом стављена под непосредни надзор централне управе, у лику *Разбојног приказа*. Изузетак у погледу стварне надлежности за суђење *татиних делех* учињен је у погледу градова у којима нису изабрани органи *губне* самоуправе и у којима је за *татбу* судио војвода. Такође, због непостојања самоуправног устројства у престоници, за крађу извршену у Москви судио је *Земски приказ*, који је иначе управљао и другим областима престоничког живота, док је за крађу извршену на територији Московског ујезда непосредно био надлежан *Разбојни приказ*.⁹³³

Иако се материјалноправни прописи Уложенија о основном облику кривичног дела крађе надовезују на раније московско законодавство, Н. И. Тиктин их с основом доводи у везу и са византијским правом. Наиме, Еклога (чл. 11. XVII титуле), а потом и Прохирон (чл. 54. XXXIX титуле) у пропису исте садржине, казну за крађу прописују у зависности од тога да ли се радило о првом извршењу или поврату. Код казне за прву крађу у Еклоги се правила разлика између имућног и сиромашног починиоца, тако да је први кажњаван новчаном казном у висини двоструке вредности украдене ствари, док је други осуђиван на батињање и прогонство. За поврат се у Еклоги предвиђала јединствена казна одсецања руке.⁹³⁴ Н. Калачов и М. Бенемански показују да су ови византијски прописи о крађи дословце преузети у једном руском правном акту од 1549. године.⁹³⁵ У основи прописа о крађи свих каснијих московских правних споменика, почев од Судебника Ивана Грозног

поступка-сиска којим је руководио губни староста, „није било васпостављање права у сваком од случаја када је оно било нарушено, већ обезбеђивање јавне сигурности”. В. О. Ключевский, Русская история, стр. 316.

⁹³³ О судском устројству у Московском царству у периоду Саборног Уложенија више у нап. 711.

⁹³⁴ Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 69, 175-176; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, стр. 339; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 140; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 92. А. Соловјев наводи да се према Еклоги и Прохирону прогонством кажњавао обичан поврат, а да је казна одсецања руке била прописана за трећу крађу. Међутим, текст одредбе о крађи XVII титуле Еклоге, касније реципиран у XXXIX титули Прохирона, не даје основа за овакве закључке. А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 499.

⁹³⁵ Акт од 1549. године је *наказ* (наредба) *селима Кириловог манастира*. У њему не само да је преузето начело по коме се рецидив узима као полазиште код кажњавања крађе, већ су из византијских прописа садржаних у Крмчији дословце преузете казне за прву крађу и поврат. Н. Калачов, О значенији Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 103; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 168-170; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 316; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 79-80.

па до Уложенија, налази се византијски принцип различитог кажњавања прве крађе и поврата. Као и у византијском кривичном законодавству, и у наведеним споменицима московског права вредност украдене ствари није утицала на врсту и висину казне, што је супротно начину на који је ово кривично дело било нормирано у Руској Правди, као и у већини западнословенских и германских правних споменика.⁹³⁶ Осим тога, кумулативно прописивање у Уложенију казне батињања и прогонства за прву и другу крађу, неодољиво опомиње на византијске узоре, московски законописцима доступне преко 48. (чл. 54. гр. 39) и 49. главе словенске Крмчије (чл. 34. зач. 16. гл. 49). Овакав византијски утицај се чини извеснијим у светлу чињенице да се прогонство уопште не помиње као супсидијарна казна за крађу у ранијим московским правним споменицима; за разлику од казне одсецања руке која је, како примећује Н. Тиктин, из Еклоге и Прохирона преузета 1617. године у Уставној књизи Разбојног приказа.⁹³⁷

⁹³⁶ У Литванском статуту се већ прва крађа предмета који је вредео више од 4 коп гроша кажњавала смртном казном (артикул 7. XIV поглавља). У ССС је, такође, већ сама вредност предмета изнад 5 гулдена, без других додатних околности, представљала квалификаторну околност, због чега је „она (крађа) морала бити строже кажњена” (CLX). И пре ових кодификација, као у знатно старијем Саксонском огледалу, казна се одређивала с обзиром на вредност украдене ствари. У овом правном споменику лопов се кажњавао смртном казном вешања, осим у случају кумулације две олакшавајуће околности: време извршења-дневна крађа и вредност украдене ствари мања од 3 шилинга (3. П. књ. II, чл. 13. тач. 1). У енглеском праву се у времену Едварда I свака крађа, имајући својство фелоније, кажњавала смрћу, док се од Едварда III прави разлика с обзиром на вредност украденог предмета, па се крађа ствари чија је вредност била мања од 12 пенија у енглеској тројној подели деликата квалификовала као мисдиминор и стога блаже кажњавала. Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 26-27; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 321, 353; Статут великаго княства літоўскага 1588, поглавље XIV, арт. 7, стр. 450; Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CLX, стр. 112; Саксонское зеркало, стр. 54; J. H. Baker, An Introduction to English Legal History, London, 1971, стр. 287; История государства и права зарубежных стран, Том I, Древний мир и Средние века, стр. 509.

⁹³⁷ Казна одсецања руке је у чл. 38. Уставне књиге Разбојног приказа прописана, као и у византијском праву, за другу крађу. М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 103-104; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 92, 94. Да су наведени византијски прописи о крађи извршили утицај, не само на право држава византијског, православно-словенског цивилизацијског круга, већ и на право западнохришћанских држава, показују одредбе немачке Каролине. У њима се за лакши и тежи облик прве крађе прописују готово исте оне казне које су у Еклоги и Прохирону запрећене за прву и другу крађу. Тако се лакши облик прве крађе кажњавао уплатом оштећеном двоструке вредности украдене ствари, док се тежи облик крађе, када је лопов ухваћен пре него што би стигао до сигурног „уточишта”, а није реч о посебно тешкој насилничкој крађи, нити је вредност украдене ствари

Поједине одредбе Уложенија о квалификованим облицима крађе представљају рецепцију ранијих прописа московског права, док друге воде порекло из византијских законских споменика. Санкционисање у Уложенију вишеструког поврата, почев од треће крађе, као квалификованог облика овог дела и прописивање за њега смртне казне, представља дословно понављање прописа чл. 39. Уставне књиге Разбојног приказа. Међутим, трећа крађа се кажњавала смрћу и у руским правним споменицима из периода пре доношења великокњажевског Судебника од 1497. године – Двинској уставној грамоти (1397) и Псковској судној грамоти (1467).⁹³⁸ Такође, и када је у питању нормирање црквене *татбе* Уложеније није донело ништа ново, већ је у њему само репродуковано претходно правило чл. 40. Уставне књиге Разбојног приказа. С тим што се почев од Псковске судне грамоте, у свим руским правним актима црквена крађа убрајала у нарочито тешке крађе, које су се кажњавале смрћу.⁹³⁹ Иако када је у питању *светотатство* византијско право, већ од Еклоге, следи црквено право, па различитим казнама штити олтар и свете сасуде, с једне стране, и ванолтарски храмовни простор, с друге стране, Н. И Тиктин ипак указује на једно старије Јустинијаново правило по коме се црквена крађа неизоставно кажњавала смрћу. Један од три предвиђена начина извршења смртне казне по овом пропису било је и спаљивање, али ће рановизантијска традиција примене овог облика смртне казне за деликт црквене крађе поново оживети на хришћанском западу, док ће каснијим византијским правним споменицима, као и њиховим словенским репликама она бити потпуно страна. Стога се чини ваљаним претпоставка да је спаљивање као казна за црквену татбу у Московску Русију дошла са

прелазила 5 гулдена, кажњаван је батињањем и прогонством из земље. Каролина, Уголовно – судбено уложение Карла V, CLVII, CLVIII, стр. 111-112.

⁹³⁸ Византијско право за разлику од руског права није правило разлику између обичног и вишеструког поврата, па су по томе московски правни споменици ближи правној традицији већине германских и словенских народа. М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 359; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 50.

⁹³⁹ М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; 115; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 114; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 360-361; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 50; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 97.

запада.⁹⁴⁰ То посредно потврђују и промене које је у регулисању црквене крађе, а под непосредним утицајем одлука Сабора Руске цркве од 1667. и Прохирона, донео кривични Законик од 1669. године (тзв. „Новоуказные статьи о татебных, разбойных и убийственных делах”). Сагласно наведеним узорима, црквена крађа се не само дели на тежи и лакши облик, а с обзиром на место извршења дела (у олтару и ван олтара), као и с обзиром на нематеријалну вредност објекта радње (свете сасуде и обични црквени предмети), већ се код првог извршења за најтежи облик *светотатства* смртна казна замењује казном сакаћења.⁹⁴¹

Сами писци Уложенија су на рукописном оригиналу Законика уз чл. 29. VII титуле оставили белешку – из *Градских*, која јасно упућује на византијски Прохирон као извор из

⁹⁴⁰ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 97.

Према чл. 15. XVII титуле Еклоге тежи облик *sacrilegium*-а, крађа у олтару, кажњавао се ослепљивањем, док се крађа ван олтара, као лакши облик, кажњавала шибањем, бесчасним шишањем и прогонством. И у Прохирону се налази истоветан пропис о црквеној крађи. У Крмчију су обе одредбе унете скоро неизмењене. Међутим, позната јужнословенска компилација Закон судни људем значајно ублажава византијску казну за крађу у олтару, јер је уместо ослепљивања предвиђала продају починиоца, док је казна за крађу ван олтара остала иста као и у византијским изворима. У српском средњовековном праву крађа из цркве, ако је судити по чл. 30. Светостефанске (Бањске) хрисовуље, кажњавала се као и *невера* – конфискацијом целокупне имовине. Насупрот томе, у Каролини се спаљивањем кажњавао најтежи облик крађе из цркве – крађа дарохранилнице са честицама св. причешћа (чл. CLXXIII). Реч је о одредби која је, као примећују руски коментатори ССС, преузета из италијанског канонског права. На исти начин је, како наводи В. В. Јесипов, крађа из цркве кажњавана и у Бамбершком и Браденбуршком законнику. Међутим, у Саксонском огледалу смртна казна за крађу из цркве и гробнице изшавала се погубљењем на точку (З. П. књ. II, чл. 13. тач. 4). Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 69, 175-176; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, стр. 340; Саксонское зеркало, стр. 55; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 119, 123; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 97; А. Соловјев, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), Београд, 1926, стр. 94; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањићкој држави, стр. 456; Каролина, Уголовно – судебное уложение Карла V, CLXXIII, стр. 118; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 117-122.

⁹⁴¹ М. Бенемански примећује да је казна ослепљивања из византијских извора, у Законнику од 1669. замењена казном сакаћења, јер се „у руском праву до тог времена није употребљавало ослепљивање као законска казна”. Поврат се, како изричито стоји у Законнику од 1669, кажњавао „по Уложенију”, смртном казном. В. А. Томсинов, Законодательство царя Алексея Михайловича, Новоуказные статьи о татебных, разбойных и убийственных делах, чл. 12. стр. 386; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 262; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 137-138; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 115-122; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 353.

кога је дословце преписана наведена норма.⁹⁴² Реч је о чл. 53. XXXIX титуле Прохирона, у коме се понавља ранија одредба Еклоге (чл. 10. XVII титуле), а којом се инкриминисала крађа у војсци као квалификовани облик овог кривичног дела против имовине. Еклогина одредба о крађи у војсци преузета је и у Русима добро познатом Закону судни људем, с том разликом што се крађа коња кажњавала продајом у ропство. У оквиру крађе у војсци византијски законодавац је једним чланом санкционисао крађу војничких коња и крађу оружја, па је сходно томе неспорно и византијско порекло, не само чл. 29. у коме се регулише крађа коња, већ и претходног чл. 28. VII титуле који се односи на крађу оружја у војсци. Само се потпуном рецепцијом наведених византијских норми може објаснити одступање које законодавац Уложенија чини, у једном случају поопштравајући, а у другом ублажавајући опште правило Законика из XXI главе о кажњавању крађе. Јер се у Уложенију, као и у наведеним византијским кодификацијама крађа коња у војсци, као квалификовани облик крађе услед ондашње велике економске и војне вредности коња, већ код првог извршења кажњавала одсецањем руке, док је крађа оружја, као привилеговани облик крађе, повлачила казну батињања. Ипак, ни у овом случају московски законописци нису механички преписали рецепирану норму, већ су је правнотехнички дотерали, разбијајући, с обзиром на различити објект радње, јединствену византијску одредбу у два посебна члана. Уз то, како примећује Н. И. Тиктин, московски законодавац је имао стварне конкретне разлоге за рецепцију наведених византијских правила, јер је „велики беспоредак владао у војсци у смутном периоду међуцарства”.⁹⁴³

⁹⁴² В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1.

⁹⁴³ М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 210; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 109; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 98; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 96; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 65-66, 74; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 69, 174-175. И у српском средњовековном праву крађа коња је, по свој прилици под утицајем наведених византијских правила, сматрана квалификованим обликом крађе. А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 501-502; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 455-456. Крађа коња се и у германском праву третирао као квалификована крађа. Тако се у Саксонском огледалу крађа коња и волова испрегнутих из плугова сврставала, заједно са крађом црква и гробница, крађом воденица, издајом, тајним убиством и ноћном палевином, у најтеже деликте који су се кажњавали квалификованом смртном казном, која се извршавала погубљењем на точку (З. П. књ. II, чл. 13. тач. 4). Саксонское зеркало, стр. 55.

2.5.2. Грабеж

Руско право је, као и друга средњовековна германско и словенска права, познавало поред крађе и *rapini* као други облик одузимања туђе покретне ствари, који се у словенским правима називао *грабеж*.⁹⁴⁴ Ставови појединих руских правних писаца када је у питању одређивањем правне природе грабежа у периоду Уложенија се разликују. Према класику руске правноисторијске науке, М. Ф. Владимирском Буданову, у периоду Руске Правде грабеж није био издвојен у посебну врсту кривичних дела против имовине, већ се „кажњавао исто као татба и под именом татбе”, мада се у неофицијелним изворима овог периода сусреће термин грабеж за означавање насилног отимања туђе имовине. У епохи Судебника, како истиче исти аутор, грабеж се већ издваја у посебно, најмање тешко кривично дело против имовине и под њим се подводи свако „самовољно одузимање имовине од другог лица после свађе настале из неког личног или имовинског рачуна”. Почетком XVII века на грабеж се гледа знатно строжије, па се он по својој тежини, како примећује М. Ф. Владимирски Буданов, приближава разбојништву (*разбой*), али је у појединим одредбама Уложенија и даље видљив благонаклон став московског законодавца према овом облику одузимања туђе имовине.⁹⁴⁵ Знатно прецизнији у одређивању правне природе грабежа у Уложенију био је Л. Белогориц Котларевски, који је грабеж повезивао са радњом јавног отимања туђе имовине. Он је биће грабежа у Уложенију негативно дефинисао посредством дистинктивних елемената који грабеж одвајају од сличних кривичних дела. Грабеж се у односу на крађу, како је она одређена у Уложенију, разликовао по јавном извршењу радње отимања туђе ствари. Сам законодавац је у чл. 136. X главе, који је Л. Белогориц Котларевски сматрао основним прописом Уложенија о грабежу, номотехнички повезао грабеж и наносење телесних повреда (тзв. *бой*), али недвосмислено указујући да се ради о два посебна кривична дела. Разлог за овакав номотехнички приступ московског законодавца објашњаван је тиме што је јавно отимање туђе имовине, у чему се изражавала суштина грабежа, у пракси најчешће био скопчан са насиљем над телесним интегритетом другог лица. У случајевима када истовремено јавно отимање туђе имовине и насиље над телом другог лица није било

⁹⁴⁴ О грабежу у римском, као и у старом германском и словенском праву дао је Талберг праву малу студију у оквиру рада о историјском развоју грабежа и разбојништва у руском праву. Д. М. Талберг, *Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж)*, стр. 41-46; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, стр. 454.

⁹⁴⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории рускаго права*, стр. 321, 352.

„предузето са предумишљајем отимања”, онда се радило о извршењу два посебна кривична дела, једног против имовине – *грабеж* и једног против личности – *бој* („бой”). Међутим, у случају када је постојао субјективни елемент изражен у претходној намери починиоца да нападне неко лице с циљем одузимања његове имовине, тада су се, по мишљењу Л. Белогориц Котларевског, елементи *грабежа* и *боја* сливали у биће једног новог, јединственог кривичног дела против имовине – разбојништва (*разбой*). Сходно томе, овај писац закључује да се грабеж у Уложенију ограничавао, „судећи по духу одредби које нормирају ово кривично дело, само на јавно ненасилно одузимање туђе имовине”.⁹⁴⁶ У специјалистичком раду посвећеном историјском развоју кривичних дела разбојништва и грабежа у руском праву, Д. М. Талберг износи став да се од „времена Саборног Уложенија обележје насиља издваја из бића татбе”, па се, последично, под грабежом „подразумевало уопште свако насилно деловање у сфери имовинских односа”. Иако је и разбојништво било нераздвојиво од насиља, оно се у московском праву разликовало од грабежа, пре свега, по томе што су починиоци овог дела по правилу били чланови разбојничких банди, који су разбојништва вршили „у виду заната”. И поред тога што се у периоду Уложенија правила разлика између грабежа, с једне стране, и крађе и разбојништва, с друге стране, Талберг је био мишљења да се у овој фази развоја руског права још увек није формирао посебан појам грабежа, као *sui generis* кривичног дела против имовине, какви су били *татба* и *разбой*. Прецизније, иако је из појма крађе издвојено насилно одузимање туђе имовине и од њега формулисан читав низ посебних случајева, московско законодавство, закључује овај аутор, „није дошло до пуног сазнања да јавно насиље код имовинских кривичних дела повећава кривичну одговорност починиоца у односу на оног ко тајно изврши кривично дело – *крадетъ*, зато оно не прави никакве разлике у кривичној одговорности за татбу и грабеж”.⁹⁴⁷

Одредбе о грабежу нису у Уложенију систематизоване на једном месту, већ су расуте по различитим главама кодификације, где су их законописци смештали вођени или материјалноправним критеријумом заштитног објекта или процесноправним критеријумом врсте судског поступка у коме судило за ово кривично дело. Тако су у глави VII (чл. 22, 30, 32), која је уређивала оружану силу Московског царства, санкционисани они облици грабежа које су извршавали *служилије људи* током трајања војне службе (тзв.

⁹⁴⁶ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 29-33; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 136, стр. 103.

⁹⁴⁷ Д. М. Талберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 90-92.

ратные люди) према сељаштву.⁹⁴⁸ У XXII глави (чл. 5), која је првенствено посвећена кривичним делима против личности и брачног и породичног морала, нашао се облик грабежа код кога су се у улози починиоца јављала деца, а у улози оштећених родитељи.⁹⁴⁹ Грабеж почињен од одбеглих *холопа*, санкционисан је у XX глави Уложенија (чл. 4), у потпуности посвећеној правном уређењу установе *холопства*.⁹⁵⁰ Грабеж који је пратио татбу регулисан је у XXI глави (чл. 15), непосредно после одредби о појединим основним и квалификованим облицима крађе, а пре групе одредби којима се регулисао други, знатно тежи вид насилног и јавног одузимања туђе имовине – разбојништво (чл. 16-18).⁹⁵¹ Грабеж као насилно одузимање туђе имовине у пракси је најчешће био праћен кривичним делом наношења телесних повреда (*бой*). Следствено, законодавац Уложенија је поједине облике грабежа регулисао заједно са бојем и то у оквиру X главе (чл. 136, 199), јер се за оба деликта судило у процесној форми оптужног контрадикторног поступка (тзв. *суд*), који је био уређен појединим прописима управо ове главе Уложенија. Такође, и грабеж жита повезан са заузимањем туђе земље, као начином самовласног разрешавања спорова око међа, био је нормиран у X глави Уложенија (чл. 211), јер се казна за грабеж изрицала у оптужном судском поступку.⁹⁵²

⁹⁴⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 22, 30, 32, стр. 72-73, 74; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 170-172; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 352; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 189.

⁹⁴⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 5, стр. 251; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 88; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 384-385; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 433.

⁹⁵⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XX, 4, стр. 205-206; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 311-312.

⁹⁵¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 15, стр. 232; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 30-31; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 414-415; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 88-89.

⁹⁵² За разлику од грабежа за који се судило по приватној тужби у контрадикторном поступку-*суду*, сам спор око међе и својинских права решавао се у истражном судском поступку-*сиску*, на шта указује и синтагма *с суда про то сыщется допряма*. У форми *сиска* решавани су сви судски предмети код којих се одлучивало на основу службених писаних исправа о својинским правима, тзв. *крепость*. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 136, 199, 211, стр. 103, 119, 122-123; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 199, 211-212, 215; Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 30; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 88.

Свим овим одредбама је заједничка употреба глагола *грабить* за означавање кривичне радње, која се неретко додатно описује и употребом прилога *насиљством*. У изворима XIV – XVII века термином *грабежъ* најчешће се означавала радња уперена против нечије имовине, као и сама насилно отета туђа имовина.⁹⁵³ Међутим, Талберг показује да је грабеж у московским документима XVI и XVII века употребљаван као семантички вишезначна реч, а не као прецизан правнотехнички термин, јер се често користио „у смислу насиља уопште, принуде, а понегде и изнуде”. Са оваквим значењем реч грабеж је употребљавана и у Уложенију, у чл. 3. IX главе и у чл. 45. XVI главе.⁹⁵⁴ Да се под грабежом подразумевало насилно и јавно одузимање туђе имовине показује не само језичка редакција наведених прописа Уложенија, већ и временски и месни оквир (нпр. ратно стање, напад и опсада приватног поседа, расправа око међе) у коме законодавац смешта радње појединих облика грабежа, као и својстава субјеката грабежа и карактер њиховог односа са оштећеним (војно лице – сеоски домаћин). Ипак, кривичном делу грабежа, како је оно схватано у XVI и XVII веку, по правилу није био својствен умишљај усмерен на присвајање туђе ствари из користољубивих разлога, па се грабеж по изостанку *lucri faciendi causa* разликовао од татбе и разбојништва. Како објашњава Телберг, код грабежа је „задавање имовинског губитка” најчешће представљало само одмазду за неке друге нерашчишћене рачуне између починиоца и оштећеног, углавном у вези са правима на земљи. Стога у московским правним споменицима, почев од Псковске судне грамоте, грабеж често прати *находъ* или *наездъ*, који означава „насилни напад на туђу непокретну имовину”; по намери починиоца ова два напада на туђу имовину, *грабеж* – покретну, а *находъ* на непокретну, била су у московском праву ближа установи самовласног разрешавања спорова, него противправном присвајању туђе имовине.⁹⁵⁵ Оваквом облику самопомоћи блиска је радња грабежа предвиђена у чл. 211. X главе Уложенија, у којој је

⁹⁵³ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 32-33; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 112-113.

⁹⁵⁴ И у руско-литванским правним споменицима се реч грабеж употребљавала као синоним за насиље уопште. Д. М. Талберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 61, 87-88.

⁹⁵⁵ И у Литванском статуту се грабеж често повезивао са самовласним разрешавањем имовинских спорова. Поред, овог значења у руско-литванском праву речју *грабеж* се означавала заплена имовине по основу нелаћеног потраживања. Поверилац је у форми „грабежа” могао да заплени ствари, али и самог дужника, који је временски ороченим радом исплаћивао неплаћени дуг. Редакције Литванског статута од 1529. и 1566. разликовале су судски грабеж од „безправног”. Д. М. Талберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 58-60, 83-84; За значење речи *наездъ* видети Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 10 (Н – наятися), Москва, 1983, стр. 84-85.

објект радње било жито посејано на туђој парцели коју је починилац грабежа узурпирао, јер је сматрао својом („...ту чюжуюу землю хлебом посеет, и учнут ту землю называти своею землею...”).⁹⁵⁶

Због непостојања јасне представе о садржају кривичног дела грабежа, у московској судској пракси XVII века долазило је до проблема са разграничењем, пре свега, грабежа и разбојништва, као два различита облика јавног и насилног одузимања туђе покретне имовине. О томе сведочи питање садржано у чл. 65. Уставне књиге Разбојног приказа о томе како треба квалификовати отимања туђе имовине и њену продају од стране већих група козака, као разбојништво или као грабеж – *во что ставит: в разбой или в грабеже*.⁹⁵⁷ Различити правни споменици XVII века, као и одредбе Уложенија које под грабеж, а не под разбојништво, подводе насилну реквизицију туђе имовине од стране лица на војној служби (чл. 22, 30, 32. VII главе) и пљачку имовине господара од њихових одбеглих холопа (чл. 4. XX главе), показују да је московски законодавац појам разбојништва везивао само за оне пљачке туђе имовне које изврше познати професионални починиоци, који су се разбојништвом бавили у виду заната.⁹⁵⁸

Правни споменици показују да се у судској пракси Московског царства повлачила не само јасна разлика између грабежа и разбојништва, већ и између грабежа и кривичног дела наношења телесних повреда (*бой*) које је било чест пратилац насилног отимања туђе имовине. Разграничење између ова два деликта посебно је било мотивисано намером државе да спречи неосноване оптужбе за грабеж, којима су били склони оштећени код боја, не би ли тако добили већу одштету. Као меру за спречавање оваквих лажних оптужби за грабеж и бој, које су услед спорости и подмитљивости судства у московском периоду могле да нанесу велику штету и вишеструко угрозе оптуженог, законодавац је, по угледу на Литвански статут, инкриминисао као посебно кривично дело лажно оптуживање за грабеж и бој. Овакав клеветник кажњаван је изузетно оштро: кумулативном казном

⁹⁵⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 211, стр. 122-123; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 215.

⁹⁵⁷ М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 88.

⁹⁵⁸ У московским правним споменицима XVII века се наводи како козаци и стрелци (припадници стајаћих војно-полицијских снага) нападају грађане с циљем пљачке, али *не разбиваютъ, а грабятъ*. Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 75-76; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 170-172, 311-312, 362; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 352.

јавног батињања *кнутом*, новчаном казном од пет рубаља у корист државе, новчаном казном у корист оштећеног у висини двоструке вредности причињене штете, као и казном затвора. При обичном и вишеструком поврату новчана казна у корист државе се мултипликовала, док је код вишеструког поврата дуплирано батињање, уз увођење нове казне лишавања процесних права („...и впредь ему ни на кого ни в каких исках приставных памяти не подьписывати и суда не давати”).⁹⁵⁹

Иако биће кривичног дела грабежа у Уложенију није било номотехнички до краја дефинисано, постоји и читав низ спољних, процесноправних елемената на основу којих је могуће разграничити грабеж и разбојништво. Процесни статус грабежа одређен је чл. 136. X главе, заједно са процесним статусом кривичног дела nanoшења телесних повреда (*бой*). *Грабеж* и *бой* су, Тальберговом речју, „делили заједничку процесну судбину”, јер су се њима штитила приватна имовинска и лична добра физичких лица, због чега су спадали у посебну велику групу кривичних дела која су по схватању московских законописаца имала приватноправни карактер. Насупрот овој групи кривичних дела, стајала су тзв. *губныя дела* – крађа, разбојништво и убиство, којима су се штитила општа добра, у првом реду јавни мир и поредак. Овакво схватање значаја заштитног објекта рефлектовало се и на процесну страну, па се грабеж по правилима оптужног контрадикторног поступка (*суд*) искључиво гонио по приватној иницијативи; супротно томе, тзв. *губныя дела*, међу њима разбојништво гоњена су *ex officio* у оквиру истражног поступка (*сиск*). Уз то, код грабежа је, за разлику од тзв. *губныя дела*, било дозвољено вансудско поравнање починиоца и оштећеног.⁹⁶⁰

⁹⁵⁹ Д. М. Тальберг, *Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж)*, стр. 86; В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. X, 186, 187, 188, стр. 117; *Соборное Уложение 1649 года* – текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 209-210. У свом путопису о Московском царству, холштајнски дипломата из времена доношења Саборног Уложенија, Адам Олеарије, дао је врло жив и упечатљив опис злоупотреба са лажним тужбама. По његовим речима, злогласни моћник Л. С. Плешћев, „окупио је око себе покварене младиће, како би они лажно оптуживали частне имућне људе, потказујући их и оптужујући за крађе, убиства или каква друга кривична дела. По овим пријавама несрећне људе су бацали у тамницу, ту су их држали крајње рђаво и нису их пуштали по неколико месеци, све док скроз не би пали у очај. У међувремену су се, безбожне Плешћевљеве слуге јављале пријатељима заточеног, тајно им предлажући како да ослободе пријатеља. Тактиком варалицао они су трговали са пријатељима несрећника, одређујући колико марају да дају за његово ослобођење. Иначе, он (Плешћев) никога није удостојио свог присуства, ни оптуженог, ни његове пријатеље”. Наведено према *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 311-312.

⁹⁶⁰ Д. М. Тальберг, *Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж)*, стр. 71-72, 84-86; А. Чебышев Димитриев, *О преступном действии по русскому до-петровскому праву*, стр. 210-211;

Пошто је кривично дело грабежа било уперено против имовине, која је по схватању московских законодаваца вредносно искључиво сматрана приватним правним добром, грабеж се, заједно са другим кривичним делима против приватних добара, по својој правној природи налазио између кривичноправних и грађанскоправних деликата. Стога се и казна, како примећује А. Чебишев Димитријев, „често јављала у форми приватноправне одштете”.⁹⁶¹ Основни облик грабежа се према чл. 136. X главе кажњавао новчано, исплатом тужиоцу двоструког, пеналног износа накнаде. Иста казна је била запрећена у чл. 22, 30. и 32. VII главе за насилну отимачину туђе имовине од стране војних лица, као и за насилно и злонамерно присвајање жита са туђе њиве (чл. 211. X главе).⁹⁶² Судаћи по додатној казни батињања кнутом, карактер квалификованог облика грабежа имала је насилна јавна пљачка туђе имовине од стране лица која су у групи, заверенички и умишљајно, напала туђе домаћинство („...кто придет к комунибудь на двор насильством, скопом и заговором, умысля воровски...”, чл. 198. и 199. X главе).⁹⁶³ Такође, како примећује Тальберг, обележје квалификованог грабежа имао је и „грабеж насиљем” који изврше „син или кћерка” према имовини „оца или мајке” (чл. 5. XXII главе), који се кажњавао као и претходни квалификовани облик овог деликта – двоструком новчаном накнадом и „безпоштедним” (*нещадно*) бичевањем.⁹⁶⁴

Прописи Уложенија о грабежу највећим делом су преузети из Литванског статута, о чему сведоче и напомене које су сами законописци оставили на маргини рукописног оригинала кодификације.⁹⁶⁵ Овакав избор извора рецепције није био случајан, јер, како је

227-228; М. А. Чельцов-Бebuтов, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, стр. 670; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362.

⁹⁶¹ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 227-228.

⁹⁶² Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 86; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 199; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русакого права, стр. 352.

⁹⁶³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 198, 199, стр. 119; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 211-212.

⁹⁶⁴ Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 88; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 384-385; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 433; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 5, стр. 251.

⁹⁶⁵ Белешке које упућују на Литвански статут стоје уз следеће одредбе Уложенија о грабежу: чл. 30. VII главе, чл. 198. и 211. X главе и чл. 5. XXII главе. В. Линовский, Исследование начал уголовного права,

приметио Тельберг, „ни у једном древно-словенском споменику не показује се тако рељефно карактер кривичне радње познате под именом грабежа, као у Литванском статуту”. Укратко, у Литванском статуту се прави јасна разлика између грабежа, разбојништва и крађе. Кривично дело грабежа има сва она обележја која се јављају и у Уложенију, а пре свега се одликује тиме што обухвата „сваку насилну радњу према имовини која се налази у државини другог лица, али без обележја присвајања туђе имовине из користољубивих разлога”.⁹⁶⁶ Међутим, писци Уложенија нису реципиране одредбе Статута од 1588. године дословце преписивали, већ су их прилагођавали особеностима московског правног и социјалног живота. Тако се, примера ради, пропис о грабежу који изврше лица на војној служби из чл. 30. VII главе разликује од одредбе изворника по томе што се у њему кривичноправна заштита од радње грабежа пружала цлокупном сеоском становништву („...учнут ставится по селом и по деревням во дворех, или в гумнах для воровства, и станут грабити...”), независно од социјалног статуса, док су се одредбом артикула 18. II поглавља искључиво штитила имовинска прва два сталежа – племства (шљахте) и римокатоличког свештенства („...кому из духовных или светских сословий...”).⁹⁶⁷ Оваква измена у односу на оригинал дошла је као последица различитог државно-правног и социјалног строја Московског царства и Великог књажества литванског, односно непостојања установа германско-романског феудализма у руској држави московске епохе.⁹⁶⁸ Наведени пропис Уложенија о грабежу је у односу на преузети пропис Статута и правно-технички дорађенији и језички прецизнији, како у погледу описа радње, тако и прецизним одређивањем посебних казни за убиство, силовање и грабеж војних лица.⁹⁶⁹ И код прописа о грабежу који је извршен у оквиру завереничког групног напада на туђе имање, законодавац Уложенија не ограничава, као што чини законодавац Статута, кривичноправну заштиту само на имовину племства, већ штити сву имовину независно од социјалне припадности њеног титулара. Такође, уз Статуту познату новчану казну у висини двоструке накнаде, законодавац Уложенија уводи код овог облика

изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1, 3.

⁹⁶⁶ Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 45-46, 64.

⁹⁶⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 30, стр. 74; Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље II, арт. 18, стр. 362; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171.

⁹⁶⁸ Видети напомену бр 7.

⁹⁶⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171-172.

квалификованог грабежа, као и код грабежа извршеног над имовином родитеља из чл. 5. XXII, и додатну своју санкцију „битье кнутом нещадно”.⁹⁷⁰

2.5.3. Разбојништво

Разбојништво (*разбой*) је већ од периода московских Судебника спадало у ред најтежих кривичних дела, чијим се инкриминисањем штитио јавни мир као опште добро, те је за гоњење разбојништва била заинтересована сама држава. Зато је, како потврђује Белозерска губна грамота од 1539. године, суђење за разбојништва већ пре доношења Царског Судебника од 1550. прешло у надлежност установа губне самоуправе, односно њених изборних челника – *губних староста*. Прецизније, прво кривично дело које је уврштено у судску надлежност новооснованих органа губне самоуправе, а којима је потиснута дотадашња намесничка, патримонијална управа, било је разбојништво. Генерална потврда овакве појединачне праксе додељивања судске надлежности губним старостама у делима разбојништва потврђена је чл. 60. Судебника од 1550. године („А старостам губным, опричь ведомых разбойников, у наместников не вступатись ни во что”).⁹⁷¹ С тим у вези, све уставне и даровне (тзв. *жалованныя*) грамоте од друге половине XVI века искључују разбојништво из надлежности световног и духовног патримонијалног суда.⁹⁷²

Разбојништво је у судску надлежност органа губне самоуправе прелазило на иницијативу самих становника појединих области, јер је прелаз са намесничког, патримонијалног судства на самоуправно судство било право, а не обавеза појединих локалних територијалних заједница - *уезда*. Пошто је локално становништво имало обавезу да издржава (*кормление*) управу намесника, замена намесничког самоуправним судом била је праћена плаћањем *откупа* држави у износу збира свих дажбина које су до

⁹⁷⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 211-212, 384.

⁹⁷¹ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 77; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 79; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 363.

⁹⁷² За наведене повеле видети напомену бр. 367. Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 77-78.

тада плаћали намеснику. Оваква управно-судска реформа цара Ивана Грозног, са којом су суђења за кривична дела, најпре разбојништва, а убрзо и *татбе*, прешла на самоуправне судове, била је условљена стањем личне и имовинске сигурности у московској држави.⁹⁷³ Наиме, како показују историјски извори, још у удеоно доба организоване групе разбојника преплавиле су северноруске кнежевине, тако да је, по писању историчара Карамзина, отаџбина Руса „више личила на тамну шуму него на државу... сигурности није било ни на путу, ни у кући”.⁹⁷⁴ Први истраживач кривичног права Уложенија, В. Линовски, издвојио је неколико специфичних московских фактора који су проузроковали овакву масовну појаву разбојништава. Први од фактора који је омогућавао ширење криминалитета била је слаба насељеност северноруских земаља, које су „од давнина биле прекривене шумама у којима су разбојници лако могли да сакрију свој плен и да се лако сакрију од гоњења и заслуженог кажњавања”. Други фактор били су непрестани спорови удеоних кнежева, „који су спречавали увођење мира, сигурности и спокојства у њиховим кнежевинама”. Трећи фактор који је утицао на стварање општег беспоредка били су стални напади суседних неруских номадских племена на руске кнежевине у циљу стицања плена. Четврти извор општег нереда и несигурности били су бројни новгородски бегунци. И најзад, пети фактор који је довео до масовне појаве разбојника биле су лоше стране патримонијалне управе, јер су намесници, који су добијали управу над појединим областима у циљу личног издржавања (тзв. систем *кормления*), првенствено гонили убице и починиоце оних кривичних дела од којих су, на име високих такси, могли да стекну велике приходе.⁹⁷⁵ Међутим, Н. Д. Сергејевски примећује да пљачке, насиље и неморал не обележавају само историју московске државе XVII века, већ су у истом периоду, у ништа мањој мери, видљиви и у животу држава других европских народа, као последица колосалног раскола и кризе у којој се нашао религиозно-морални поглед европског човека XVII века. Негативна, криминална страна живота једног народа свакако је значајна за грађење научне представе о једној епохи националне историје, али „зар је само то”, с правом се пита Сергејевски, „историја народа”; а посебно када су извор информација

⁹⁷³ В. О. Ключевский, Русская история, стр. 320-321; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 164.

⁹⁷⁴ Наведено према В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 73.

⁹⁷⁵ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 73-74.

страни путници који су у својим дневницима о московској држави XVII века, по правилу, писали „погрешно, неправедно, чак и свесно лажући”.⁹⁷⁶

Шта се под разбојништвом подразумевало у периоду Судебника види се из Белозерске губне грамоте од 1539. године, у којој се каже да су разбојници ти који „многа села и засеке разваљују и имовину отимају и пребијају и убијају до смрти многе људе”.⁹⁷⁷ Истовремено, разбојништвом се сматрало само оно дело код ког се за осумњиченог потврди да је познати разбојник (*ведомые лихие человек*), што је свакако термин који сам по себи указивао на повратништво.⁹⁷⁸ Суђење оваквим лица одвијало се у форми инквизиционог поступка – *сиска*, чији је настанак управо везан за суђење категорији – *ведомые лихие люди*, односно ноторним разбојницима. Наиме, повратништво је давало разбојништву социјални карактер, па је зато држава била заинтересована да активном улогом у инквизиционом поступку, кроз примену тортуре и на други начин, утврди све стране извршеног кривичног дела, а пре свега евентуалне саучеснике.⁹⁷⁹ По Судебнику од 1497. (чл. 39) и Царском Судебнику од 1550. (чл. 59) разбојник, за кога би се доказало да је *ведомой лихой человек*, кажњавао се смртном казном.⁹⁸⁰

Саборно Уложеније са одредбама чланова 16, 17. и 18. XXI главе доноси значајне промене у санкционисању разбојништва, а поједини писци иду и даље у својим закључицима, тврдећи да се са Уложенијем „коначно одваја разбојништво од татбе и убиства и одређује његово биће.”⁹⁸¹ По Владимирском Буданову и у епохи Уложенија

⁹⁷⁶ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 59-60.

⁹⁷⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 361.

⁹⁷⁸ Да ли је једно лице ноторни разбојник, односно *ведомые лихие человек*, осим у случају хватања на делу (*разбой с личным*), доказивало се у поступку састављеном од комбинације три доказна средства својствена руском истражном судском поступку-*сиску*: тортуре (*пытка*), „општег претреса” (*повальный обыск*) и оптужбе осумњиченог против других лица за саучесништво у извршењу разбојништва (*язычная молка*). В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 75-76; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 361; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 72, 78-79; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 245-247; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 640-641.

⁹⁷⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362.

⁹⁸⁰ Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 361.

⁹⁸¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 16, 17, 18, стр. 232-233; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362; Российское законодательство X-XX веков, т. 3,

заштитни објект разбојништва је остао сложен: „у њему се још увек подразумева и напад на имовину, и напад на живот и здравље, али уствари са циљем отимања имовине”.⁹⁸² Субјективни елемент умишљаја управљеног на протвправно присвајање туђе ствари је *differentia specifica* разбојништва, како у односу на грабеж као облик јавног отимања туђе покретне ствари, тако и у односу на убиство, које је у пракси често пратило разбојништво. По овом обавезном субјективном елементу московско кривичо дело разбојништва, и поред двостуког карактера заштитног објекта, има карактер кривичног дела против имовине. Пошто има карактер самосталног кривичног дела против имовине, разбојништво у Уложенију „не губи своја суштинска обележја ни онда када је извршено без убиства и без паљевине”.⁹⁸³ С тим у вези, Талберг износи став да је „тешко решити питање да ли одређено насиље против лица представља неопходни елемент појма разбојништва или не представља, али је извесно да разбојништво без убиства не губи своја суштинска обележја”.⁹⁸⁴

Највећи број руских правних историчара је бићу кривичног дела разбојништва у периоду Уложенија додавао још један обавезни субјективни елемент, који *разбой* још више удаљује од *грабежа*. Да би се јавно отимање туђе имовине квалификовало као разбојништво у московском праву је било неопходно да оно буде извршено од стране професионалних разбојника, најчешће организованих у разбојничку банду. Правећи разлику између разбојништва и грабежа В. И. Сергејевич напомиње да „код разбојништва, као и код грабежа, постоји претња насиљем и само насиље, али да за кажњивост разбојништва није важно насиље, већ то да је разбојништво занимање”.⁹⁸⁵ Чињеницу да Уложеније, као ни правни споменици донети пре њега, није предвиђао разбојништво извршено од стране организоване банде као посебан квалификовани облик овог кривичног дела, Талберг употребљава као доказ у прилог тезе да се разбојништвом сматрало само оно дело чији су извршиоци професионални делинквенти. Он вештим правничким силогизирањем истиче како то што московски законодавац у условима „ванредне распрострањености разбојништва не разликује обично разбојништво од разбојништва банде”, може да се објасни само тиме да је „извршење кривичног дела у виду занимања

стр. 415.

⁹⁸² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 351.

⁹⁸³ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 415.

⁹⁸⁴ Д. М. Талберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 76.

⁹⁸⁵ В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370.

било једно од обележја разматраног кривичног дела”.⁹⁸⁶ Насупрот наведеним ставовима, Владимирски Буданов је истицао да својство професионалног бављења разбоништвом на страни субјекта кривичног дела „није било неопходно за формирање бића разбојништва”. Јер, како примећује овај класик руске правноисторијске науке, разликовање, почев од Уставне књиге Разбојног приказа из 1617. године (чл. 10), „у оквиру разбојништва рецидива, парализује схватање разбојништва као занимања”.⁹⁸⁷ По коментаторима издања Уложенија у *Российское законодательство X-XX веков*, увођење института поврата код разбојништва потиснуло је стари појам познатог разбојника, односно *лихого человека*.⁹⁸⁸

Теоријска расправа о нужним својствима субјекта код кривичног дела разбојништва у Уложенију, наслања се на читав низ историјских извора који врло пластично потврђују да је постојање великог броја разбојничких банди било својствено московској држави, не само у XVI веку, већ и у XVII веку. Ширењу оваквих видова криминала поговодила је страна интервенција и државно-правни беспоредак у периоду *Смутње*, с почетка века XVII века. Тако се у једном Указу из 1607. године каже како су „многа разбојништва и по путевима грабежи учињени и чине се”. Један каснији документ из друге половине XVII века потврђује да су овакве масовне пљачке извршавале бројне организоване разбојничке банде: „разбојници различитих чинова, бојарски људи и холопи возе се по улицама на саоницама и иду пешке у великим групама, са оружјем и *бердишима* („бердыш”),⁹⁸⁹ с *рогатинима* („рогатина”)⁹⁹⁰ и са секирама, и с великим ножевима, и чине злодела, људе батињају и пљачкају и пребијају до смрти и свакаква злодела чине ови разбојници”.⁹⁹¹

Код кривичног дела разбојништва у Уложенију су, по угледу на одредбу чл. 10. Уставне књиге Разбојног приказа, прописане различите казне у зависности од тога да ли се радило о првом извршењу или о поврату. Истовремено, Уложеније као и Уставна књига

⁹⁸⁶ Д. М. Тальберг, *Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж)*, стр. 75-76.

⁹⁸⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 351.

⁹⁸⁸ *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 416.

⁹⁸⁹ *Бердыш* је руско хладно оружје, у виду издужене секире у облику полумесеца и са сечивом ширине од 40 до 100 центиметара, које је постављено на дугачкој (око 2 метра) дрвеној држаљи. У периоду од XIV до XVII века бердиш се налазила у наоружању стрелаца и московске пешадије. Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, *Словарь русских историзмов*, стр. 16.

⁹⁹⁰ *Рогатина* кратко копље у Московској Русији. Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, *Словарь русских историзмов*, стр. 130.

⁹⁹¹ *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 415; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 74-76.

Разбојног приказа, разликује обичан и квалификовани облик разбојништва. С друге стране, у односу на реципирани московски извор, Уложеније поштрава казнену политику према разбојништву, кажњавајући га, за разлику од претходних руских правних споменика, знатно строжије од *тамбе*. Наиме, док се по Уставној књизи Разбојног приказа код обичног облика разбојништва смртном казном кажњавао само вишеструки, односно други поврат, Уложенијем се смртна казна за разбојништво уводи већ за обичан поврат. Уместо казне затвора, неодређене дужине трајања, која је за прво извршење разбојништва била запређена у Уставној књизи Разбојног приказа, у Законику од 1649. се казна затвора прецизира на три године, а њено издржавање се, као и код *тамбе*, везује за принудни затворски рад („...посылати в кайдалах работати...”, чл. 16. XXI главе). Уз то се за прво разбојништво Уложенијем прописују две нове допунске казне: одсецање десног уха, као полицијска мера обележавања осуђеног разбојника у циљу специјалне превенције, и прогонство после издржаног затвора, а у циљу политике колонизације нових ненасељених евроазијских пространа. Уложеније по узору на Уставну књигу Разбојног приказа предвиђа код разбојништва две квалификаторне околности: убиство и паљевину. У случају постојања ових околности разбојништво се кажњавало смртном казном, независно од тога да ли се радило о првом извршењу овог кривичног дела или о поврату („...да на том же розбое учинили убивство, или пожгли дворы, или хлеб, и тех разбойников и за первой разбой казнити смертью”, чл. 18 XXI главе).⁹⁹²

⁹⁹² М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 16, 17, 18, стр. 232-233; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 76-77; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 415-416; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 351-352; Д. М. Тальберг, Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж), стр. 79.

2.6. Кривична дела против личности

Код кривичних дела против личности законодавац Уложенија се надовезује на ранију московску законодавну праксу санкционисања кривичних дела из ове групе. По начину на који су уређена њихова бића и по запрећеним казнама свакако су најкарактеристичнија дела ове групе убиство и телесне повреде. У томе ова кривична дела изражавају она обележја која су већ била видљива у претходним законским споменицима московског права.

2.6.1. Убиство

У периоду Руске Правде, као и у првобитним правима других словенских и германских народа, није постојало јасно разграничење између кривичних дела против личности и кривичних дела против имовине. Материјални поглед на кривично дело утицао је на поистовећивање приватне имовине и телесног интегритета као заштитних објеката. Због тога се у првој фази развоја руског права биће убиства са предумишљајем⁹⁹³ стапа са бићем разбојништва, који заједно дају појам *разбой*-а којим се обухватао, како напад на личност, тако и напад на туђу имовину. Услед тога што је старо руско право узимало у обзир само спољну страну кривичног дела, убиство је у оквиру *разбой*-а имало само својство квалификаторне околности, јер је код разбојништва са убиством повећани обим материјалне штете утицао на већи степен кривичне одговорности, а последично и на тежину казне. Међутим, како показују одредбе Псковске судне грамоте, и поједини квалификовани облици *тамбе* као што су били црквена крађа и крађа коња, теже су се кажњавали од убиства.⁹⁹⁴ Од Судебника из 1497. године, убиство се коначно

⁹⁹³ Владимирски Буданов истиче како се већ у Широј Руској Правди прави разлика између убиства са предумишљајем и убиства без предумишљаја – јавног убиства у свађи или на гозби. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 319. Исти став у погледу Руске Правде износи и Теодор Тарановски. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 439. Потпуно супротан став од Владимирског Буданова износи П. Колосовски, по коме се „разликовање између умишљајних и нехатних кривичних дела расветлило тек у другом периоду” развоја руског права, који започиње са доношењем Судебника од 1497. године. П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 180.

⁹⁹⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 349; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому

инкриминише као самостално кривично дело, под називом *душегубство*.⁹⁹⁵ У погледу начина кажњавања *душегубство* се у оба Судебника изједначавало са разбојништвом уколико је било извршено од стране познатих злочинаца (*ведомым лихим человеком*), које је чекала смртна казна.⁹⁹⁶ Ипак, убиство се у процесном погледу уподобило разбојништву и *татби* тек у првој деценији XVII века, када прелази у судску надлежност органа губне самоуправе, који тзв. *губныя дела* (јавноправни деликти) разматрају у форми истражног поступка – *сиска*. До тада су убиство судили намесници и војводе у форми оптужног поступка, тзв. суда. Касни прелазак убиства у *губныя дела*, код којих је било забрањено

уголовному праву, Москва, 1857, стр. 30-31; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 56; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 148; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 355.

⁹⁹⁵ О значењу речи *душегубство* и *душегубец* више у Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 389-390. И у појединим српским средњовековним повељама се срећу речи *душегубије* и *душеубиство*, као синоними за убиство. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 438-439. Изразом *душегубство* убиство се означавало и у Судебнику од 1550. (чл. 60), али се у XVII веку потискује из званичних правних споменика речју *убийство*, која се искључиво користила и у Саборном Уложенију. Законодавство периода образования и укрепления Русского централизованного государства, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 57.

⁹⁹⁶ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 99; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 349; А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 148; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 57; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 314. По мишљењу коментатора Уложенија у издању *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, у руском законодавству се све до *Бојарског приговора* од 1625. године „убиство искључиво разматрало у вези са татбом или разбојништвом или као једна од манифестација разбојништва”. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 355, 374. Колосовски почетак инкриминисања убиства повезује са повећаном пажњом коју је московска држава испољавала према разбојништву као социјалној појави. Појачано старања државе да што боље правно уобличи разбојништво, довело је до тога да се убиство одвоји од разбојништва и санкционише као самостално кривично дело, са сасвим другачијим заштитним објектом. П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 99-101. В. Линовски је сматрао да се издавајање убиства од разбојништва у московском праву може „приписати упознавању са Литванским статутом и бржљивом изучавању грчких (византских) кривичних закона”. В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 57.

вансудско поравнање починиоца и оштећеног, огледа се и у томе што се све до краја XVII века срећу мировни споразуми између убице и породице убијеног, додуше од почетка XVII века необавезни за државне судове.⁹⁹⁷ Каснији прелазак убиства, у односу на разбојништво и *тамбу*, у дела која је држава гонила *ex officio*, не представља специфичност московског права, већ правило у правнисторијском развоју код већине европских народа.⁹⁹⁸

Убиство са умишљајем се у чл. 72. XXI главе регулише једном општом нормом, што је супротно доминантној казуистичној номотехници кодификације: „А кто кого убьет с умышления, и сыщется про то допряма, что с умышления убил...”. За убиство са умишљајем била је прописана смртна казна, независно од друштвеног ранга убице и убијеног, из чега произилази да је код овог облика убиства подједнаку кривичноправну заштиту уживао, како живот човека из разреда *служилије људи*, тако и живот сељака, па чак и холопа.⁹⁹⁹ Овакав генерални начин регулисања убиства са умишљајем у Уложенију указује да се ради о позајмици из правног система са знатно савршенијом правном техником од ондашње московске. Упоредном анализом, Н. Калачов, Н. И. Тиктин и М. Бенемански су реципирани извор пронашли у седамдесетдеветој одредби 39. титуле византијског Прохирона, која у редакцији словенске Крмчије гласи: „Творяй убійство волею, коего любо аще естъ возраста, мечемъ муку да прійметь” (Кормч. гл. 48, гр. 39, ст. 80).¹⁰⁰⁰ Изворно је реч о норми из Еклоге (чл. 45. XVII титуле) која је дословце преузета у

⁹⁹⁷ А. Чебышев Димитриев, О преступном действии по русскому до-петровскому праву, стр. 149-150; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 214; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 316.

⁹⁹⁸ Душанов законик (чл. 145-148) је гоњење *ex officio* од стране државе везивао само за професионалне тате (лопове) и гусаре (разбојнике), паљевину (чл. 99. и 100) и издају (*неверу*). Статут Казимира Великог који је временски близак Душановом законуку, према наводу Т. Тарановског, забрањивао је службено гоњење убиства. Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 364.

⁹⁹⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 72, стр. 243; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 154-158; 181; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 220; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 221; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 349; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 4-5; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 10 (Н – наятыся), стр. 221.

¹⁰⁰⁰ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго русскаго права, стр. 112-113; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 56; М. Бенеманский,

Прохиرونу и које се неизмењена налази у 49. глави Крмчије.¹⁰⁰¹ Код умишљајног убиства смртном казном се кажњавао како извршилац, тако и подстрекач (чл. 19. XXII глава Уложенија); осим у случајевима када је извршилац холоп, а подстрекач његов господар, јер је овакав социјални однос доводио до веће кривичне одговорности подстрекача (чл. 12. и 21. XXII глава).¹⁰⁰²

Уложеније познаје читав низ квалификованих облика кривичног дела убиства, које Колосовски дели у две велике групе. Прву групу чинила су убиства лица са којим је починилац био „тесно везан морални обавезама”, чије је кршење имало својство квалификаторне околности. Другу групу састављала су она убиства код којих је својство квалификаторне околности имало место извршења деликта, јер су се за одређена места везивале представе о њиховој неприкосновености и посебном друштвеном уважавању или професионални статус субјекта.¹⁰⁰³

Прва група квалификованих убистава регулисана је у XXII глави Уложенија, која носи наслов *Указ за какіе вины кому чинити смертная казнь, и за какіе вины смертию не казнити, а чинити наказание*.¹⁰⁰⁴

У чл. 1. и 2. ове главе санкционисано је убиство родитеља, како оца, тако и мајке, које изврше син или кћерка. Реч је о кривичном делу које је до доношења Уложенија искључиво било регулисано црквеним законодавством, што је била одлика великог броја деликата који су се нашли у XXII глави Уложенија. Овај облик квалификованог убиства повлачио је смртну казну, која се извршавала *безо всякия пощды* (чл. 1), а иста казна је погађала и саучеснике – *которые с ними такое дело учинят*.¹⁰⁰⁵ Мада је из законског описа овог облика убиства изостало било какво одређивање његове субјективне стране,

Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 205.

¹⁰⁰¹ Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 72, 188-189; К. Е. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, стр. 331; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 136;

¹⁰⁰² Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 389; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 435.

¹⁰⁰³ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 182.

¹⁰⁰⁴ По Владимирском Буданову разлика између XXI и XXII главе Уложенија, а обе регулишу кривичноправну материју, потиче од разнородности извора рецепције, јер је за састављање XXI главе као основ послужио московски правни документ с почетка XVII века – Уставна књига Разбојног приказа, док је за писање XXII главе коришћен Литвански статут московске редакције. Наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 382.

поједини истраживачи Уложенија полазе од става да је законодавац у овом случају претпостављао умишљај. Наиме, сходно тадашњим схватањима и нивоу номотехнике, код убиства оца или мајке „сматрало се излишним” посебно истицање умишљаја, јер је у самој радњи „јасно исказано значење воље субјекта”. Као доказ за ову тврдњу, Колосовски наводи случајеве у којима је законодавац „видео могућност за било какву сумњу или неодређеност”, па је сматрао неопходним да додатним елементима истакне субјективну страну кривичног дела. Тако се код сродног кривичног дела, телесних повреда нанесених једном од родитеља, умишљај није претпостављао, јер је до удараца могло доћи и случајно, због чега законодавац инкриминисану радњу ударања везује за испољавање дрскости од стране починиоца – *з дерзости рукою зашибет*.¹⁰⁰⁶ Супротно тврдњу износе коментатори издања Уложенија у *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, истичући да су се „деца за убиство родитеља кажњавала смртном казном независно од мотива и околности убиства”, у чему би се, заправо, и изражавало својство квалификованости.¹⁰⁰⁷ На убиство родитеља, законодавац је у чл. 3. XXII главе номотехнички надовезао инкриминацију убиства деце од стране родитеља, с том разликом што се овде радило о привилегованом облику кривичног дела убиства. Наиме, за убиство деце родитељи су кажњавани једногодишњим затвором, уз обавезу јавног покајања у цркви.¹⁰⁰⁸ У чл. 7. исте главе Уложенија инкриминисан је још један облик убиства којим се

¹⁰⁰⁵ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXII, 1, 2, стр. 250-251; П. Колосовский, *Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву*, стр. 182-183; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 383; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 433; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 57; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории русского права*, стр. 349-350; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 222; В. И. Сергеевич, *Лекции и исследования по древней истории русского права*, www.bookshunt.ru/b142370.

¹⁰⁰⁶ П. Колосовский, *Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву*, стр. 183-184. И Маньков полази од става да је законодавац Уложенија квалификоване облике убиства „оцењивао само као умишљајне”. А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 221.

¹⁰⁰⁷ *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 383.

¹⁰⁰⁸ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXII, 3, стр. 251; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной...*, стр. 383; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 433; П. Колосовский, *Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву*, стр. 184-185; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 57.

нападало на моралне везе међу најближим крвним сродницима. По овој одредби карактер квалификованог убиства имало је убиство сродника у првом степену побочног сродства - брата или сестре, и оно се кажњавало смртном казном. Код овог облика убиства крвна веза и близак степен сродства имали су својство квалификаторне околности.¹⁰⁰⁹

Уз чланове 1. и 2. законописци су оставили белешку – из *Градских*, док напомена уз чланове 3. и 7. упућује на Литвански статут – из *Литовскога*.¹⁰¹⁰ Међутим, упоредна анализа свих наведених чланова XXII главе Уложенија, артикула 7. XI поглавља Литванског статута од 1588. и чл. 35. XXXIX титуле Прохирона¹⁰¹¹, показује да норма садржана у Прохирону, уз мања одступања, представља заједнички извор одредби Статута и Уложенија. Свеобухватан и језгровит византијски пропис, једноставног језика и стила – *убица претка или потомка, или побочног сродника, огњу да се преда* (Кормч. гл. 48, гр. 39, ст. 35), литвански законодавац казуистично рашчлањава у три норме којима посебно регулише убиство родитеља, убиство деце и убиство побочних сродника.¹⁰¹² И док руско-литвански законодавац све три норме излаже у једном преобимном и непрегледном артикулу, московски законописци их правно-технички систематизују у три самостална члана XXII главе.¹⁰¹³ Најзначајније одступање у наведеним руским правним споменицима

¹⁰⁰⁹ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXII, 7, стр. 251; *Соборное Уложение 1649 года* – текст, коментарији, Л. И. Ивиной..., стр. 385; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 433; П. Колосовский, *Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву*, стр. 199-201.

¹⁰¹⁰ В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, Примечания, стр. 3.

¹⁰¹¹ Н. И. Тиктин порекло наведене одредбе Прохирона проналази у *de lege Pompeia de parricidiis*. Н. И. Тиктин, *Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей*, стр. 77.

¹⁰¹² Н. И. Тиктин, *Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей*, стр. 77; М. Бенеманский, *Закон градский. Значение его в русском праве*, стр. 206; Н. Калачов, *О значении Кормчей в системе древняго рускаго права*, стр. 113-114; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 57-58. М. Петровић наводи две одредбе из Мојсијевог законодавства, садржане у 48. глави Светосавске Крмчије, која прописују смртну казну за децу која злостављају или туку родитеље. М. Петровић, *Крмчија Светога Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Београд, стр. 25.

¹⁰¹³ За разлику од Уложенија, у Литванском статуту од 1588. године се изричито помиње умишљај починиоца као услов за кривичну одговорност код убиства родитеља. Такође, Литвански статут, за разлику од Уложенија, прописује начин извршења смртне казне код убиства родитеља; под утицајем најстарије римске правне традиције предвиђен је изузетно суров квалификовани облик смртне казне, тако што су се осуђеном на тргу кљештима чупали делови тела, да би се потом ставио у џак, заједно са псом, петлом,

у односу на византијски образац, тиче се кажњавања детеубиства. За разлику од Прохирона у коме се смртном казном кажњавало убиство свих сродника, независно од степена сродства, у Статуту се, као и у Уложенију, убиство деце кажњавало знатно лакше него убиство родитеља. У овом случају је до одступања у односу на византијско законодавство дошло под утицајем древних руских патријархалних схватања која су апсолутизовала границе родитељске власти, проширујући их и на сам живот детета. Под утицајем византијског права „Уложеније ограничава ову власт и кажњава убиство детета, али се не одлучује да у потпуности следи свој извор, па одређује много блажу казну”. По запажању Н. Власева, Уложеније је први руски законски споменик у коме се среће државна казна за ово дело, јер се пре тога оно кажњавало само црквеним казнама.¹⁰¹⁴ П. Колосовски у својој минуциозној анализи показује да се у кодификацији од 1649. пошло од правно признате грађанскоправне и дисциплинске родитељске власти, услед чега је смукот и мачком, и потом бацао у дубоку воду. И најзад, трећа разлика између одредби о убиству родитеља, деце и сродника Литванског статута и Уложенија, се састоји у томе да је Статуту убиство сродника било ког степена сродства имало својство квалификованог убиства, док је у Уложенију круг таквих сродника сведен само на брата и сестру. И у српском средњовековном праву се преузима византијско гледиште по коме је убиство било ког сродника сматрано квалификованим убиством. Статут великага княства литовскога 1588, поглавље XI, арт. 7, стр. 428; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 383, 385; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 57-58; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 77; Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, стр. 444.

¹⁰¹⁴ Да се не ради о случајном одступању од византијског правног узора, већ да је законодавац Уложенија свесно и плански излазио у сусрет домаћој правној традицији и наравима, види се и по одредби чл. 6. XXII главе у којој се прописује казна бичевања за сина или кћерку уколико поднесу *челобитие* суду против једног од родитеља. Ова норма има свој извор у чл. 28. XXVII главе Прохирона, али се византијским прописом забрањивало сведочење на суду и то како деце против родитеља, тако и родитеља против деце. Из једног илустративног примера који наводи Бенемански види се да се правило предвиђено Уложенијем примењивало и од стране црквених судова. Син неког свештеника Федора Филипова, под именом Петар, поднео је Санктпетербуршкој духовној конзисторији пријаву против оца, због његових пијанстава и изгреда, током којих се свађао са својом женом и дететом, „јурећи их секиром и ножем”. Син је пријавио оца „да не би дошло до убиства”. Међутим, Конзисторија је, полазећи од забране подношења тужби суду против родитеља, осудила свештениковог сина Петра на лакши облик батињања, уз писмено обавезивање да ће родитељима бити послушан. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 77; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 217; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 206-207; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 383-385; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 433. Више о родитељској власти и имовинскоправним односима родитеља и деце у руском праву у М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 462-468.

законодавац стао на становиште да се код „извршења детеубиства не очекује тако искварена воља”, као код убиства родитеља. Посебно због тога што је, по мишљењу овог аутора, законодавац узео у обзир да је „у највећем броју случајева повод за извршења овог кривичног дела (детеубиства) било безобзирно понашање детета, а оно је као последицу могло да има домаће кажњавање, само у блажој форми”. Отуда законодавац Уложенија, не случајно, овакво прекорачење граница родитељске дисциплинске власти не назива *преступление* (кривично дело), већ *грех* („...объявляти тот свой грех...”).¹⁰¹⁵

Следећи облик квалификованог убиства у Уложенију било је убиство мужа од стране жене, регулисано у чл. 14. XXII главе. Законодавац је код овог облика убиства, поред општег начина извршења – *учинит мужу своему убийство*, предвидео и један посебан начин извршења – тровање мужа од стране жене („...окормит его отравою...”).¹⁰¹⁶ Овакво убиство се сматрало квалификованим без обзира на степен кривице учиниоца, јер су жене своје мужеве најчешће тровале из нехата. Наиме, жене су, како примећује Н. И. Тиктин, најчешће „давале чудотворне напитке не би ли на силу привукле себи мужа”. Строгоћа у кажњавању нехатног тровања мужа дошла је у руско право посредством Византије, у која се овај деликт оштро осуђивао, почев од црквених правила св. Василија Великог, преко Еклоге и Прохирона, јер је сматран остатком паганског сујеверја. Утицај византијског права је дошао посредством Руске цркве, која је до 1649. искључиво била надлежна да суди за деликте тровања.¹⁰¹⁷ Жену која би убила мужа чекао је квалификовани облик смртне казне, тако што је жива закопавана у земљу. Код овог облика убиства иста казна чекала је и саучесника, па су тако 1682. године у Мосви живе закопане две жене, које су убиле мужа једне од њих.¹⁰¹⁸ Овај сурови облик кажњавања задржан је до Указа од 1689. године, али су у пракси чести били случајеви владаревог помиловања осуђенице, које је за последицу имало њено монашко пострижење.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁵ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 186-187; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 217.

¹⁰¹⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 14, стр. 252; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 387; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 434; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 58.

¹⁰¹⁷ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 62-64; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 390.

¹⁰¹⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 350.

За разлику од византијског (чл. 42. XVII титуле Еклоге и 77. XXXIX титуле Прохирона)¹⁰²⁰ и руско-литванског (арт. 6. XI Литванског статута од 1588.)¹⁰²¹ законодавства, патријархалнији московски законодавац није сматрао квалификованим убиством и убиство жене од стране мужа. У пракси се ово убиство најчешће оцењивало као нехатно, па је сходно томе муж-убица блаже кажњаван него жена убица. И у овом случају, као и код убиства деце од стране родитеља, ондашњи законодавац је пошао од правно санкционисане власти мужа над женом, која се налазила у темељу московског правног и моралног поретка. Следствено, за законодавца Уложенија, како објашњава Колосовски, убиство жене је најчешће имало карактер нехатног прекорачења граница дисциплинских овлашћења мужа, чија је слобода расуђивања најчешће била значајно ограничена претходним понашањем жене, што је имало карактер ублажавајуће околности.

¹⁰¹⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 387; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 434. Текст једног помиловање жене осуђене за убиство мужа од 11. марта 1677. наводи Колосовски у свом делу. У документу стоји како је *по указу*, тј. пресуди донетој у име *Великого Государя Царя и Великого Князя Федора Алексејевича, всеа Великия и Малыя и Белья России Самодержца, и по соборном Уложению, и по Градским законом*, на Трговачком тргу у Владимиру, 10. марта закопана жена Фетјушка, „за то што је она Фетјушка отсекла косом главу своје мужу Логинку Гаврилову”. Већ сутрадан, 11. марта, канцеларији губне самоуправе у граду Владимиру (*губна изба*), што јасно указује на судску надлежност губне самоуправе за квалификована убиства, поднета је молба (*били челом*) од стране архимандрита Рождественског манастира Варнаве са братијом, игумана Спасо-Златовратног манастира Иполита са братијом, игумана Успенског манастира Маремјана са сестринством и кључара Богородичине цркве Ивана са братијом. Подносиоци су молили да се жена Фетјушка извади из земље и да се после тога постриже у манастиру – *ради его Царьского многолетнего здравия и ради помяновения блаженные памяти отца его Государева, Великого Государя Царя и Великого Князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белья России Самодержца*. На молбу је позитивно одговорено и Фетјушка је помилована и послата у Успенски манастир, а игуману и сестринству је наложено да и после монашења Фетјушку држе „са великом обазривошћи и под чврстом управом”. П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 193-194.

¹⁰²⁰ Реч је о инкриминацији кривичног дела тровања која се у скоро истоветном тексту среће у Еклоги и Прохирону, те у 48. и 49. глави словенске Крмчије. Тако у Еклогиној одредби, између осталог, стоји: „Откривени, био слободан или роб, у томе да је, под било којим предлогом, дао пиће било коме, била то жена мужу или муж жени ... и он се разболи и умре, подвргнуће се казни мачем”. Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 72, 188; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 63-64; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть 1, стр. 138.

¹⁰²¹ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 6, стр. 428; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 388.

Жена која би починила убиство над мужем, по седамнаестовековним московским схватањима, „показивала је много већи степен изопачене воље, грубо нарушавајући све моралне везе и односе, не само захтеве природе, већ чак и оне освештане религијом и уопште схватања и веровања јавног мњења”. Све су то, по ставу ондашњих криминалиста, биле тешке препреке које су на сваком кораку сталаје испред жене потенцијалног убице и које су јој „давале средстава и времена да се уздржи од замисли”, а што је вољи починиоца давало „јасна својства злобе и унутрашње искварености”. Осим тога, московски законодавац је прописао знатно строжију казну за жену као починиоца убиства, имајући у виду да је у пракси жена најчешће убијала због прељубе, што је овом деликту давало карактер квалификованог убиства из ниских побуда.¹⁰²²

Следећи квалификовани облик убиства предвиђен Уложенијем, који је као квалификаторну околност имао нарушавање моралних обавезности (*officium*) између убице и убијеног, било је убиство господара од стране његовог холопа. Израз *помисльм смертное убийство* (чл. 8. XXII главе), упућује на умишљај као субјективни услов за постојање кривичне одговорности код овог квалификованог облика кривичног дела убиства. Холоп који убије свог господара по одредби чл. 9. XXII главе Уложенија, кажњаван је смртном казном, која се по слову норме извршавала *безо всякия же пощады*. Код овог облика убиства кажњив је био и покушај, за који је била запрећена казна одсецања руке (чл. 8. XXII главе).¹⁰²³ Овај облик убиства је за московског законодавца био нарочито тежак из два разлога. Њиме се атаковало на закониту власт господара, која је делом имала и јавноправну природу, као неопходни субститут не тако моћној средњовековној држави, због чега је ово убиство било „веома опасно за мир у држави”. Уз то, овим убиством су се нарушавали и морални односи између холопа и господара, који су према ондашњим схватањима наликовали породичним односима. Холоп је сматран чланом господаревог домаћинства, па је сагласно томе, господар и према њему имао положај оца, коме су сви чланови породице дуговали, осим послушности, и осећања

¹⁰²² П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 195-199; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 218.

¹⁰²³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 8, 9, стр. 251; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 385; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 433-434; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 58.

узајамног уважавања и љубави.¹⁰²⁴ Овај облик убиства је био посебно санкционисан и пре Уложенија, што потврђују текстови оба Судебника и допуне уз Уставну књигу Разбојног приказа.¹⁰²⁵

Карактер изузетно тешког убиства по Уложенију је имало и чедоморству, санкционисано у чл. 26. XXII главе. Законодавац у чл. 26. XXII главе употребљава реч *детей*, а не *плод*, чиме се заштитни објекат не ограничава на заметак (дете у мајчиној утроби), већ и на већ рођено дете.¹⁰²⁶ Ово дело се после спроведеног инквизиционог судског поступка – *сыщется про то допряма*, кажњавало смртном казном, било да је сама извршила чедоморство, било да је користила услуге другог лица. У случају када трудна жена тражи од друге особе да изврши чедоморство (...или иной кто по ея велению погубит...), истом казном је кажњаван непосредни извршилац и мајка као саучесник – подстрекач.¹⁰²⁷ На први поглед оваква казнена политика законодавца код чедоморства делује противречно у односу на благу казну која је у чл. 3. исте главе била прописана за убиство деце од стране родитеља. Међутим, текст норме јасно указује да се не ради о чедоморству уопште, већ о убиству детета зачетог у незаконитој и неморалној вези – *жена учнет жити блудно и скверно, и в блуде приживет с кем детей*. Сходно томе, код оваквог чедоморства намера је била да се „сакрије аморални начин живота”, па је прописивање смртне казне имало, пре свега, функцију генералне превенције ради искорењивања свих облика блуда и очувања хришћанске моралне основе народног живота.¹⁰²⁸ У овом случају је мотив починиоца, како примећује Н. Власев, „срушио представу о законитој родитељској власти”.¹⁰²⁹ Овакав циљ казне изричито је наведен у арт. 60. XI поглавља Литванског статута од 1588, на који, по свему судећи, упућује белешка кодификатора са рукописног свитка Уложенија. Циљ казне проистиче из мотива инкриминације који је наведен у на почетку одредбе Статута: „Желимо да видимо да се у

¹⁰²⁴ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 189-191.

¹⁰²⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 385.

¹⁰²⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 26, стр. 254; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 62.

¹⁰²⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 26, стр. 254; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 392.

¹⁰²⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 188-189; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 436.

¹⁰²⁹ Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 218.

нашој хришћанској држави сачува поштовање и уважавање свега што приличи хришћанским начелима, а да се прекршиоци подвргну праведном кажњавању, због ког би и други људе могли да се уздрже од безакоња”.¹⁰³⁰ Независно од очигледних сличности које постоје између одредби о чедоморству у Саборном Уложенију и Литванском статуту треће редакције, Н. И. Тиктин је пронашо историјски дубље корене ових прописа руског права у византијској Еклоги. Кључна сличност се огледа у чињеници да се и у Еклоги инкриминација чедоморства ограничавала само на убиство плода који је зачет у незаконитој вези, односно „блуду” како стоји у словенској редакцији Крмчије (Кормч. гл. 49, зач. 16, ст. 14), што је, уз нарушавање савршене једноставности и језгровитости византијског правног језика, поновљено у Уложенију. С друге стране, за разлику од Статута и Уложенија који су овај облик чедоморства кажњавали смртном казном, у Еклоги је била прописана знатно блажа кумулативна казна, која се састојала у батињању и прогонству.¹⁰³¹

Карактер квалификованог убиства имала су и убиства службених лица у току вршења службе, међу којима је законодавац издвајао само оне који су вршили судску функцију, јер је правосуђе био основни атрибут суверености државе оног времена. Прецизније, на питању способности државе, да монополизујући судску власт у својим рукама, сачува јавни мир, афирмисала се снага државе на прелазу из фазе средњовековне патримонијалне расцепканости у модерну државу са јединственом организацијом и монополном принуде. Поред судија, као што је напред наведено код кривичног дела непоштовања суда, законодавац Уложенија је штитио и ниже судско-управне чиновнике као што су пристави и недељшчици. Службено својство лица условило је појачано кажњавање овог облика убиства у односу на обично убиство, па је починиоцу изрицана поред смртне казне и додатна новчана казна. Колосовски примећује да је код овог облика убиства законодавац занемарио унтрашњи, субјективни услов, посебно елемент свести субјекта, а да је за „увећање одговорности служила, пре свега, представа о угрожености

¹⁰³⁰ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 60, стр. 439; Соборное Уложение 1649 года-текст, коментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 392; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 62.

¹⁰³¹ Пропис Еклоге о чедоморство измењен је у Прохирон тако што се њиме инкриминисао сваки облик чедоморства независно од мотива починиоца. Занимљиво је да Закон судњи људем, састављен највећим делом од прописа из Еклоге, не садржи уопште одредбу о чедоморству. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 62; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 71, 186-187; С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, Часть I, стр. 83-117.

државе, која неминово произилази из кривичног дела којим се исказује јавно непоштовање владе и необузданост поступака којима се руши поредак сваког друштвеног уређења.¹⁰³²

Службено својство је у Уложенију било квалификаторна околност не само када се везивало за заштитни објект, него и када се тичало појединих субјеката кривичног дела убиства. Према чл. 30. VII главе убиство које би починило лице које се налази на војној служби, као и приликом доласка и одласка из војске (...едучи на государеву службу, или з государевы службы по домом...), кажњавало се смрћу, независно од степена кривице.¹⁰³³ Како су се норме VII главе Уложенија, што произилази из садржаја чл. 1, примењивале искључиво о ратном стању, под војним лицима су се подразумевала сви становници Московског царства који су били ратни војни обвезници.¹⁰³⁴ Заштитни објект је код овог дела био ограничен на сељаке, који су, по свој прилици, најчешће страдали од распуштене војске, јер нису имали средстава да се заштите.¹⁰³⁵ Да је законодавац Уложенија сматрао тежим оне деликте против личности која почине лица на војној служби, види се по томе

¹⁰³² На овом месту Колосовски износи запажање како историчар права не сме о правним институтим да суди на основу „сопствених спекулација” које имају у виду стање правних института у времену у коме он живи, већ је нужно да „уђе у живот дате епохе и да на предмет истраживања гледа очима савременика”. С тим у вези, код квалификованог убиства судије и судских чиновника законодавцу није непозната субјективна страна дела, она постоји, али не у том обиму, који она има у нашим очима”. Колосовски даље закључује, „због тога, службени карактер лица који служи као главни узрок за увећавање одговорности, не искључује признање субјективне стране, будући да онај ко се одлучио на убиство неког ко није обичан човек (државни службеник) исказује самим тим и неуобичајен степен зле намере”. П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 201-207.

¹⁰³³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 30, стр. 74; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 279; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 208-209.

¹⁰³⁴ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 1, стр. 69. Како је међу коментаторима Уложенија примећено, Законик дефинише војску као јединствену организацију свих војних обвезника, независно од социјалног разреда, због чега се у чл. 1. ни једном речју не помиње војна служба по основу поседовања земље, већ се прописује обавеза државе да свим војним лицима током трајања службе исплаћује плату и обезбеђује сточну храну. Ради извршавања ове обавезе држава је увела нови порез у висини од 25 копејки до једне рубље. Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 164; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 273-274.

¹⁰³⁵ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 189; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171.

што се војник кажњавао смрћу не само за убиство цивила, већ и за nanoшење телесних повреда, али под условом да су извршени са умишљајем (...приедет к кому на стан по недружбе нарядным делом..., чл. 32).¹⁰³⁶

Повод за пооштрено кажњавање војних лица као починиоца тешких кривичних дела било је масовно вршење ових дела од којих је страдало становништво, како на непријатељској, тако и на домаћој територији, због чега су она била посебно опасна за државу. За војничку дисциплину посебно су били погубни дуги војни походи без резултата и боравак у тешким условима на разореној територији који су стварали озлојеђеност код војника. Масовна насиља и пљачке посебно су били забележени током ратних дејстава од 1654. до 1667. године. По мишљењу А. Г. Мањкова тешко се успевало у томе да се заштити мирно становништво од злоупотреба војних лица, јер није постојао организовани систем снабдевања војске намирницама.¹⁰³⁷ За убиства која почине тзв. *ратни људи* биле се надлежне пуковске војводе. Наиме, за сва кривична дела и имовинске тражбине војних лица које су настале током трајања војне службе, односно у ратно време, биле су искључиво надлежне војне судске власти, док су за кривична и имовинска дела која су настала пре почетка војне службе били надлежни редовни судско-управни органи, али се суђење одлагало до окончања војне службе – када „государева служба минется” (чл. 149. X главе). Овако регулисање судске надлежности код војних лица требало је да „у време рата, у походу или борби, све делове војске потчини једном команданту, независно од службеног и социјалног статуса војних лица”.¹⁰³⁸

У Уложенију својство квалификаторне околности код кривичног дела убиства имала су поједина места извршења – црква, царски двор и суд. Реч је о местима која је законодавац посебно кривичноправно штитио, имајући у виду не само државни интерес, већ када су у питању храм и царски двор изузетно високо поштовање које су Црква и самодржавни цар уживали у руском народу и које је обликовало посебан руски поглед на

¹⁰³⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. VII, 32, стр. 74; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 209-2010.

¹⁰³⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 171; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 210; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 190.

¹⁰³⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 149, стр. 107-108; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 163, 202; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 192.

свет.¹⁰³⁹ Кривичар Колосовски посебну кривичноправну заштиту царског двора објашњава тиме што се радило о месту становања руског цара, које је због његовог миропомоцања, у очима народа добијало религиозно посвећење.¹⁰⁴⁰

Убиство извршено на двору¹⁰⁴¹ санкционисано је у III глави Уложенија, која носи наслов „О царском двору, да на царском двору ни од кога не буде било каквог бешчашћа и борбе”. Код овог облика квалификованог убиства законодавац је разликовао два случаја, када је деликт извршен у непосредном присуству цара (чл. 3. III главе) и када је извршен

¹⁰³⁹ Руски народни идеал није била савршена држава као обична политичка организација, већ „Света Русија”, тежња да се „достигне светост под мајчинским руководством Цркве”. Овакво схватање, како објашњава Л. Тихомиров, произишло је из онтолошког и аксиолошког постулата који је „релативни свет (политички и друштвени) подређивао апсолутном свету (религиозном)”. „Тиме друштвено-политички живот није постао култ руског народа”, већ су, додаје Тихомиров, „његови идеали морално-религиозни”. Такав поглед на свет условио је високо народно поштовање према – аутокефалној Цркви и царству, које народ није доживљавао као установе које су стајале ван бића народног живота, већ као његов недвојиви део. О руском народном доживљају Цркве и самодржавног царства најизразитије сведоче народне пословице као што су *Коме Црква није мати, томе Бог није отац и Цар наређује, а Бог на истинити пут изводи и Нико није против Бога, а да није против цара*. Л. Тихомиров, *Монархическая государственность, Часть третья, Русская государственность*, стр. 46-55. М. В. Зизикин истиче како је „устројство Московске државе било оваплоћење руског схватања хришћанског идеала”. Московски владари су својим животом служили народу као стварни образац хришћанског религиозно-моралног идеала и управо се у томе и налазио извор изузетног поштовања царске власти код Руса, у њој се, закључује Зизикин, „као у жижи одражавају народна религиозна схватања”. О таквом претежно хришћанском морално-поучном доживљају царске власти говоре и стихови песме:

„Како се велики, православни цар
На висини својој недостижној
Пред истом светињом са народом моли,
Како правила строга Цркве он поштује,
О празницима духом се весели,
У дане поста смирено одевен
Са народом смирено на покајање ходи.”

Наводећи бројне црквене обреде у којима је цар учествовао, свакодневна богослужења којима је царска породица присуствовала, стоги пост који је владар испуњавао (нпр. у Васкршњем посту руски цар је узимао храну тек у среду), начин на који је водио свакодневни живот и најзад, сакрално-дидактичка својства ентеријера царске палате, са параклисима и зидним иконописима у домаћим одајама (световни намештај пољског и немачког стила први пут је продreo на двор у време тзв. пољског рата 1654-1667. када је цар Алксеј боравио у Вилњусу и Полоцку), Зизикин доказује да је у московско доба владар на себи носио не само „подвиг власти”, већ „подвиг хришћанског живота по типичу, усмереног на непрекидно самоограничење и самоодрицање”. Блистави раскош царских одежди и целокупног протокола по узору на

на двору, али не и испред самог цара (чл. 5. III главе). Како се у чл. 3. не помиње *государев двор*, већ само *царско величество*, то се, по свему судећи ова норма примењивала и у оним ситуацијама када је до убиства у присуству цара долазило и ван оквира московског Кремља где је био смештен руски царски двора, односно палата као њен део који се изричито помиње у чл. 1. III главе Уложенија.¹⁰⁴² Знатно су се теже кажњавали деликти извршени непосредно пред царем, него они почињени на двору, чијем извршењу цар није присуствовао. Следствено, кривичним делима извршеним у присуству цара наносила се увреда части њему лично, док се делима извршеним на двору вређала част царског двора, као установе посебног општенационалног поштовања.¹⁰⁴³ Додуше разлике у казнама нису видљиве код убиства, јер се оно у оба случаја, како истиче А. Г. Мањков, „квалификовало само као умишљајно” и кажњавало се смртном казном и покривањем дугова убијеног из имовине осуђеног, већ код других знатно лакших кривичних дела против личности.¹⁰⁴⁴ Тако се наношење телесних повреда трећем лицу употребом оружја у царевом присуству увек кажњавало смрћу, док се исто такво дело византијске императоре, који је засењивао западњаке, био је редовно везан за богослужења у дане највећих хришћанских празника. Почев од Петра Великог, овакав православни подвижнички идеал биће под утицајем протестантизма потиснут из свакодневног живота и васпитања руских владара; последично ће доћи и до десакрализације церемонијала на московском двору, кроз укидање бројних обреда, својствених руском доживљају православне вере, који су имали дубоки хришћанско-васпитни смисао усмерен на унутрашње смирење и самоограничење цара пред Христом (нпр. цареви излази на Цвети када је патријарх, симболички се уподобљавајући Христу, јахао на магарцу а за њим је ишла свита у којој је био и цар, обреди последње седмице пред Васкршњи пост када је цар тражио опрост за грехове од патријарха, служио и ручавао са просјацима, посећивао затворенике итд). Додуше, историчар Кључевски јасно укзује да се почетак снажнијег западног утицаја на двор и руске високе друштвене групе почео да се осећа већ педесетих година XVII века. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 167-187; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 490-493, 518-524.

¹⁰⁴⁰ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 214.

¹⁰⁴¹ Квалификована убиства извршена у цркви и суду анализирана су у оквиру кривичних дела изазивања црквеног беспоретка и непоштовања суда.

¹⁰⁴² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. III, 1, 3, 5, стр. 65; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 155, 157; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 214-217.

¹⁰⁴³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 217.

¹⁰⁴⁴ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 221.

извршено на двору, али не и пред царем, кажњавало смрћу само уколико је после рањавања наступио смртни исход.¹⁰⁴⁵ Само потезање оружја представљало је кривично дело, али с том разликом што се оваква радња извршена у царевом присуству кажњавала драстично – одсецањем руке (чл. 4. III главе), док се свако друго потезање оружја на двору кажњавало тромесечним затвором (чл. 5. III главе).¹⁰⁴⁶ Н. И. Тиктин правилно закључује да се у оба ова случаја радило о инкриминисању покушаја убиства.¹⁰⁴⁷ И најзад, у циљу непосредне заштите цара, те мира и сигурности на двору, одредбом чл. 7. III главе забрањивало се ношење далекометног оружја – пушке кремењаче (*пицалъ*)¹⁰⁴⁸ и лука и стреле „на царском двору, у Москви”, као и ван дворца, у непосредној близини места којима цар пролази. Кршење ове забране повлачило је лакши облик батињања и једнонедељни затвор.¹⁰⁴⁹ Разлика између деликата против личности почињених у присуству цара и у његовом одсуству на двору, огледа се и у томе што је код првих

¹⁰⁴⁵ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 215-217; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 158.

¹⁰⁴⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. III, 4, 5, стр. 65; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 67; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 158.

¹⁰⁴⁷ За разлику од Уложенија, који у духу казуистичне номотехнике санкционише само поједине облике покушаја убиства који су се законодавцу чинили најбитнијим (чл. 4. и 5. гл. III, 106, X, 199, X, 8, XXII), у византијском законодавству је покушај убиства био регулисан једном општом нормом. У чл. 46. XVII титуле Еклоге, а према словенској редакцији из Крмчије (Кормч. гл. 49. гр. 16. ст. 5), стајало је: „Иже ударит кого мечем, мечем да убиен будет. Аще ли не умрет уязвеный, да усекнут руке ударившему, имже отнюд ударити дерзну”. Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 74.

¹⁰⁴⁸ Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 106-107.

¹⁰⁴⁹ А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 158; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 268. Према ономе што наводи М. В. Зизикин изгледа да се за владавине Алексеја Михайловича наведена норма Уложенија о забрани уношења било каквог оружја на двор доследно примењивала, чак и у случајевима када се радило о царевим рођацима, најближим бојарима и иностраним изасланицима. Пошто је одлагање мачева за стране изасланике по ондашњима схватањима представљало срамоту, често је долазило до дугих и жучних расправа, као у случају једног шведског маршала коме 1661. године, и поред свих молби, није било омогућено да пред цара изђе са сребреним жезлом. Зизикин забрану уношења оружја на двор повезује не само са спољном царевом безбедношћу, већ и са свештеним карактером установе царства, услед кога се московски цар није превасходно доживљавао „као војсковођа, него као оваплоћење идеала црквеног живота и чувар Православља, као врховни ктитор Цркве”. М. В. Зизикин, Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје, књ. I, стр. 174.

апсолутну заштиту уживала само личност цара, док су се код друге групе деликата штитили и приватни интереси оштећеног. С обзиром на ову разлику, законодавац за убиство и телесне повреде почињене на двору предвиђа поред основне казне и допунску казну, која се састојала у плаћању двоструке пеналне накнаде за повреду телесног интегритета и части оштећеног – *безчестье и увечье*; због природе заштитног објекта оваква накнада за бешчаће је изостављена код деликата извршених у царевом присуству.¹⁰⁵⁰

Посебно регулисање убиства извршеног на двору или пред царем није било својствено ранијем московском праву. Истраживачи Уложенија су у доброј мери сагласни да се ради о позајмици из арт. 9. и 10. I поглавља Литванског статута треће редакције, која је у московској кодификацији правно-технички усавршена разврставањем материје у седам краћих и кохерентнијих целина.¹⁰⁵¹ Ова инкриминација је представљала реакцију законодавца на побуне које су у предвечерје доношења Уложенија данима потресале Московско царство, посебно његову престоницу, а које су претиле да угрозе и самог цара и његову породицу.¹⁰⁵² Уз то, и специфичне прилике које су владале у московском дворцу, који се пре свега одликовао многољудношћу, налагале су потребу за прописима који ће оштрим кривичноправним мерама штитити безбедност цара и поредак у двору и руској престоници.¹⁰⁵³ Извори показују да су овакве мере биле оправдане, јер случајеви

¹⁰⁵⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157.

¹⁰⁵¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 157; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 212-213, 216.

¹⁰⁵² Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 268; М. Н. Тихомиров, Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, Труды по истории Москвы, стр. 437; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, стр. 356-357; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 411-412, 462; М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя Древней Руси, стр. 177-178.

¹⁰⁵³ О многољудности која је владала на двору у московском Кремљу говори сведочанство Г. Котошихин: „Бојари и околници и думни и ближњи људи долазе цару са молбама од раног јутра, сваког дана... А када је њему (цару) могуће да седне у своје одаје и да слуша о стварима или да усмено говори, и бојари тада сви пред њим стоје... исто тако долазе и после ручка, увече, по цео дан.” Поред приватних подносилаца жалби, на двору су редовно боравили и бојари и писари (*дьяки*) из појединих управа (*приказа*), који су о раду реферисали цару; у двору је одређеним данима заседала и Бојарска дума. Да би атмосфера ужурбаности и гужве која је карактерисала московски двор била потпунија, слици Кремља из XVII века треба додати и бројне јединице стрелаца који су се старали о безбедности двора. Наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 155; Л. Тихомиров, Монархическая государственность, Част третья, Русская государственность, стр. 59.

угрожавања телесног интегритета другог лица који су извршени на двору или у присуству цара нису у пракси били реткост. Међутим, изгледа да су се судске власти снисходљиво односиле према починиоцима, па су за деликте против личности извршене на двору изрицали блаже казне од оних које су биле прописане Уложенијем.¹⁰⁵⁴

Законодавац Уложеније као посебан облик регулише убиство извршено приликом завреничког напада групе људи на нечији приватним дом (чл. 198. X главе). У овом случају се поред постојања организоване групе, са претходно договореном завереничком намером (*скопом и заговором*), изричито захтевало и постојање „злочиначког умишљаја” (*умысля воровски*) усмереног на личност домаћина, његову имовину (*приедет к кому нибудь на двор насильством*), као и на личност његове жене, деце или слугу, као неопходног услова за кривичну одговорност.¹⁰⁵⁵ Посебно нормирање овог облика убиства представљало је не само последицу казуистичне методологије законописаца, већ је било и израз законодавчевог убеђења да се радило о нарочито тешком облику убиства. Две су околности, по Колосовском, овом убиству давале карактер квалификованог облика, заверенички предумишљај као субјективни елемент и суров начин извршења као објективни елемент у бићу овог дела.¹⁰⁵⁶ Облик убиства прописан одредбом чл. 198. X главе карактеристичан је и по томе што законодавац разликује непосредног извршиоца од саучесника, као чланова завереничке скупине. У случају да се приликом завереничког напада на туђи приватни дом почини убиство, починилац је теже кажњаван од других саучесника; главни извршиоца овог облика убиства чекала је смртна казна, док су

¹⁰⁵⁴ Тако је 1675. године по жалби (*челобитие*) коју поднео страпачи (*стряпачий*) Иван Матвејев Хрушћов, цар осудио Александра Петрова Протасева на „беспоштедну” (*нещадно*) казну батињања штаповима (*батог*) и плаћање глобе (тзв. *безчестие*) у четвороструком износу, јер је Протасев на двору, пред Великим Государем, Хрушћову циглом разбио главу. П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 218. Иначе *стряпачий* је вршио високу дворску службу која је обухватала старање о имовини царског двора. Уз то, обављали су и различите радње високог церемонијалног карактера, као што је држање цареве капе током богослужења, током војних маршева водили су рачуна о царевом оклопу и мачу, а током ручкова на двору постављали су јело пред највише бојаре. Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 150.

¹⁰⁵⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 198, стр. 119; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 211-212.

¹⁰⁵⁶ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 219-220.

саизвршиоци кажњавани тешким обликом батињања и прогонством („самого казнити смертю же, а товарищев его всех бити кнутом и сослати, куды государь укажет”).¹⁰⁵⁷

Белешка на маргини рукописног свитка Уложенија указује на Литвански статут као извор из кога је преузета норма чл. 198. X главе. И у овом случају су, како је већ примећено, „состављачи московског кодекса критички и стваралачки пришли извору и преиначавајући га примерено условима руске стварности и права”.¹⁰⁵⁸ Реч је о арт. 1. XI поглавља Литванског статута од 1588. године, који носи наслов „Кто бы на чей-либо дом или жилище умышленно напал, желая его убить”. Московски законописци су не само правно-технички разбили наведену гломазну одредбу Статута у два члана – 198. и 199, већ су, пре свега, заштитни објект, ограничен у Статуту на племићко имање – *дом шляхетский*, проширили, кривичноправно штитећи неприкосновеност сваког приватног обитавалишта, независно од социјалне припадности титулара – *приедет кому нибудь на двор на насильством*.¹⁰⁵⁹ У томе се још једном јасно одражава сва специфичност московског друштвеног поретка, у односу на поредак Великог књажевства литванског, који је представљао једну од верзија германско-романског феудализма. Осим наведене промене, Уложеније индивидуализује одговорност саучесника, док Литвански статут смрћу кажњава како непосредног извршиоца, тако и саучеснике. И најзад, за разлику од руско-литванског законодавца, московски законодавац за различите облике завереничког напада на личност и приватну имовину предвиђа суђење у процесној форми сиска – *а сыщется про то допряма*.¹⁰⁶⁰

По Уложенију карактер привилегованих убистава имала су сва она убиства извршена од стране лица која су имала од државе признату власт над убијеним: родитељска власт, мужевљева власт и патримонијална (господарска) власт.¹⁰⁶¹ Посебан облик привилегованог убиства било је убиство од стране повериоца задоцнелог дужника

¹⁰⁵⁷ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 211-212; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 313-314; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 340.

¹⁰⁵⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 212; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 1; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 220.

¹⁰⁵⁹ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 1, стр. 426-427; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 212.

¹⁰⁶⁰ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 1, стр. 426-427; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 212

који му је на основу судске пресуде предат како би својим радом исплатио дуг.¹⁰⁶² Законодавац и у овом случају предвиђа суђење у процесној форми *сиска*, а одређивање казне потпуно препушта слободној оцени суду (*что государь укажет*), не везујући је у пропису чл. 268. X главе за конкретни степен кривице и околности дела.¹⁰⁶³

За разлику од убиства извршеног са умишљајем, које је у Уложенију уређено једном општом нормом, нехатно убиство је регулисано на казуистичан начин, тако што је законодавац навео само неке, по његовом суду карактеристичне и најважније случајеве убиства из нехата. Мада је законодавац Уложенија у разради субјективне стране кривичног дела, под утицајем византијског законодавства, отишао знатно даље у односу на раније руске правне споменике, прописивање једне генералне норме којом би били обухваћени сви они разнородни случајеви убиства који су се јављали у пракси, а који нису имали својство умишљајног убиства, представљао је за правничку струку XVII века изузетно захтеван номо-технички подухват. Колосовски је био мишљења да су за законодавца Уложенија постојале две врсте убиства – умишљајна и неумишљајна. Друга група је у односу на прву по својим унутрашњим карактеристикама била неуједначена и некохерентна; сачињавале су је две врсте убистава, „случајна, тј. таква која су настала без икаквог учешћа воље” (*бес хитрости*, чл. 18. XXII главе) и нехатна, која су „стајала између две крајње тачке” – умишљајних и случајних убистава, „не пристајући ни једној од ових страна”.¹⁰⁶⁴ Тврдња Колосовског иде трагом најопштије византијске поделе која, искључиво полазећи од воље извршиоца, дели убиства на *волная* и *неволная* (према словенском преводу из Крмчије) и у којој се убиство из нехата одређује, како стоји у

¹⁰⁶¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 350; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 182-199.

¹⁰⁶² Ова установа московског извршног поступка називала се *видать головою* (изручити главу, односно човека). Дужник се заједно са породицом предавао повериоцу. Држава је фиксирала износе вредности годишњег рада дужника и чланова његове породице, па се годишња зарада мушкарца обрачунавала у висини 5 рубљи, жене 2½ рубље, а деце старије од десет година 2 рубље. М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 639.

¹⁰⁶³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 268, стр. 134; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 220; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 323.

¹⁰⁶⁴ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 166-167, 231; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русского права, стр. 231-233; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 435.

општеауторитативном 8. правилу св. Василија Великог, као „близь есть вольнаго убийства”.¹⁰⁶⁵ Одсуство у појединим случајевима предвиђеним Уложенијем јасне разлике између нехатних и случајних (чл. 18. и 20. XXII главе) и нехатних и умишљајних (чл. 17. XXII главе) убистава било је, по проф. Владимирском Буданову, последица „неправилног језика реципираних иностраних извора који је Уложеније цара Алексеја Михаиловича понекада уводио у недоследност”, а не „стварног погледа на предмет”¹⁰⁶⁶

Случајеви убистава из нехата побројани у оквиру мале групе сродних одредаба (чл. 69-73), у члановима 69, 70, 71. и 73. XXI главе Уложенија, свде се на две ситуације: убиство извршено у тучи (*драка*)¹⁰⁶⁷ и убиство извршено у пијаном стању. Туча и пијанство као једине две околности за које се везује нехатно убиство наводе се и пре доношења Уложенија, у допунским одредбама Уставне књиге Разбојног приказа.¹⁰⁶⁸ Избор ових околности није био диктиран само њиховим, по свој прилици, честим присуством у пракси, већ и тиме што се у њима по схватању московског законодавца довољно јасно и једноставно уочавала разлика у субјективним елементима између умишљајних и нехатних убистава. Воља усмерена на извршење кривичног дела убистава, као главни субјективни елемент код умишљајног убистава, непостоји код убистава извршеног у тучи или пијаном стању. Код убистава извршеног у пијанству, не само да непостоји кривичноправно релевантна воља, већ је и у погледу свести починилац или у стању неурачунљивости или битно смањене урачунљивости. Тако је у одсуству апстрактних правно-теоријски знања, казуистична правна техника допринела истицању и разради унутрашње, субјективне стране кривичног дела убистава, те постепеном раздвајању умишљајног од нехатног убистава.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁵ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 65; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 339; Н. Милаш, Правила Православне Цркве с тумачењима, књ. II, стр. 359-360; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, стр. 494.

¹⁰⁶⁶ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 339.

¹⁰⁶⁷ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 4 (Г – Д), стр. 349.

¹⁰⁶⁸ Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русского права, стр. 220; М. Владимирский-Буданов, Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>.

¹⁰⁶⁹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 69, 71, 73, стр. 242-243; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 177-178; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 66-67.

Док се код умишљајног убиства „социјални аспект није узимао у обзир, па се убица у свим случајевима подвргавао смртној казни”, дотле се „нехатно убиство извршено у тучи или у пијаном стању кажњавало у зависности од друштвеног статуса субјекта и објекта кривичног дела”.¹⁰⁷⁰ Истовремено, примена тортуре за добијање исказа као крунског доказа којим се доказивало постојање нехата код кривичног дела убиства, није имала никакво ограничење у погледу социјалног статуса оптуженог.¹⁰⁷¹

У одредби чл. 69. XXI главе регулисан је случај убиства холопа од стране холопа другог господара („...а убьет до смерти боярской человек боярского же человека...”). С обзиром на статус холопа, законодавац у овом случају установљава двоструку казну: убицу кажњава тежим обликом батињања – бичевањем, преласком под власт господара убијеног холопа заједно са породицом и давањем писменог јемства („чистую поруку з записью”) „да у будуће неће чинити злочине”, а господара убице кажњава губитком једног радника и његове породице.¹⁰⁷² Међутим, према чл. 70. XXI главе оштећени господар је могао да одбије да прими убицу позивајући се на то да је познати криминалац - *ведомой*

¹⁰⁷⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 218-221.

¹⁰⁷¹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русскаго права, стр. 640-641; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 220, 246. Неограничена у погледу статуса лица над којима се примењивала, тортура (*пытка*) је у московској држави имала једно временско ограничење. Наиме, полазећи од 94. главе Стоглава која је забрањивала рад у празничне дане, Указом од 23. децембра 1649. године налагало се празницима и „субботам после обеда, а в воскресенье до обеда в приказах не сидеть, и дел никаких не делать” (законодавац одређује дан по манастирском начину рачунања времена – од вечерњег богослужења до вечерњег богослужења), осим онима који су били распоређени у службама Приказ војне службе (*Разрядный приказ*), Иностранних дела (*Посольский приказ*) и Приказа великог двора (*Приказ большого дворца*), који је управљао царском (дворском) имовином, двором, селима и људима везаним за царску имовину. Уложеније, предвиђа још два изузетка од опште забране рада недељом и током великих црквених празника, трговање намирницама за људску исхрану и сточном храном (чл. 26. X главе) и вођење поступка извођење доказа, уз примену тортуре, код оптужби за разбојништво и крађу (чл. 32. XXI главе). Прописивање другог изузетка прати образложење законодавца да „разбојници и лопови и празничним данима православне хришћане бију, и муче, и ватром спаљују, и до смрти пребијају”. В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 26, XXI, 32, стр. 85, 235; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 417-418; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 190, 386.

¹⁰⁷² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 69, стр. 242-243; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 425-426; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 59; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 220.

вор и да уместо тога захтева новчану компензацију штете, у фиксном износу од *пятьдесят рублев денег*. Жена и деца убијеног холопа остајали су код старог господара.¹⁰⁷³

Код следећег облика нехатног убиства, извршеног у тучи или пијаном стању, који је био предвиђен Уложенијем, у улози субјекта јавља се земљопоседник – баштиник (*вотчиник*) или *помешчик*, док улогу објекта радње има сељак (*крестьянин*) другог земљопоседника. После изведеног доказног поступка, уз употребу тортуре, земљопоседник се за нехатно убиство туђега сељака кажњавао затвором, чије трајање није било законом одређено. Кажњавање земљопоседника за нехатно убиство затвором, а не батињањем, представљало је кривичноправну привилегију коју је уживао разред *служилије људи*. Осим тога, на убицу су прелазили дугови убијеног настали на основу писаних и оверених уговора (*кабала*), као и обавеза да земљопоседнику убијеног преда најбољег свог сељака, заједно са породицом и са имањем.¹⁰⁷⁴ У судском поступку за убиство сељака или холопа у својству тужиоца се појављивао његов господар, јер су после смрти њихова потраживања и дуговања прелазила на господара (чл. 66. и 67. XXI главе).¹⁰⁷⁵

У Уложенију је предвиђен као посебан случај и убиство у тучи или пијанству једног сељака од стране сељака другог земљопоседника. Убица и његов земљопоседник су се кажњавали као и код нехатног убиства холопа; с том разликом, што је оштећени

¹⁰⁷³ В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 70, стр. 243; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 374; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 425-426.

¹⁰⁷⁴ По запажању коментатора издања *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., предаја сељака заједно са њиховом имањем показује да су они били, сагласно одредбама чл. 1, 2, 9. и 10. XI главе Уложенија, нераскидиво правно везани за земљу коју су обрађивали, што није био случај код холопа. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 71, стр. 243; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 374-375; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 426; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, стр. 59; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 220.

¹⁰⁷⁵ Положај господара, као неке врсте супсидијарног дужника, посредно говори о томе да су холопи имали пословну спообност, што им је непосредно било и признато појединачним законима (укази) донетим пре Уложенија (1624. и 1628. године). Холопи су имали брачну способност, могли су да буду власници покретних ствари, да се баве трговином и занатством. В. А. Томсинов, *Соборное Уложение 1649 года*, гл. XXI, 66, 67, стр. 242; М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истории рускаго права*, стр. 405-406; *Российское законодательство X-XX веков*, т. 3, стр. 425-426; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, стр. 136; *Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии*, Л. И. Ивиной..., стр. 374-375.

земљопоседник уместо убице и његове породице, могао да потражује у виду накнаде неког другог, бољег сеоског домаћина са породицом и имањем.¹⁰⁷⁶

Један правни акт из године доношења Уложенија упућује на закључак да су се у пракси и други, у Законику нерегулисани случајеви убистава, који су стајали између умишљаја и случаја, блаже кажњавали од умишљајног убиства: „а за безхитростное дело нашим русским людям довелось чинить наказание, а не смертная казнь”.¹⁰⁷⁷ Исто потврђују и поједине судске пресуде из периода после доношења Уложенија. Тако је марта 1686. године лекар Мишка Тулејшчиков, у алкохолисаном стању, свом колеги Андреју Харитонову погрешно одмерио један златник (*золотник*, стара руска мера за течност око 1/72 литра) изузетно отровног живиног сублимата (HgCl₂) уместо ракових очију. Харитонов је живин сублимат дао пацијенту, писару (*подьячий*) Јурију Прокофјеву, од чега је он умру у тешким мукама. Тулејшчиков је кажњен слањем у прогонство у Курск, заједно са породицом, док је Харитонов био обавезан да положи писано јемство (*поручная запись*) да убудуће неће више никоме давати такве штетне и смртоносне напитке.¹⁰⁷⁸ Казна прогонства за убиство из нехата могла је да буде преузета из византијске Еклоге (чл. 47. и 48. тит. XVII главе) посредством 49. главе Крмчије, која је за лакше облике убиства из нехата кумулативно прописивала казну батињања и прогонство. Имајући у виду да је за тежи облик убиства из нехата у Еклоги било прописано одсецање руке, Н. И. Тиктин закључује, да је у Уложенију „казна за нехатно убиство била знатно лакша него у грчко-римским изворима”.¹⁰⁷⁹

У Уложенију се среће и неколико облика случајног убиства („что такое дело учинится бес хитрости”). Законодавац је при избору појединачних случајева које ће заоденути у општеобавезујућу законску форму, имао пред собом пре свега реципиране одредбе Литванског статута од 1588. (арт. 15. и 23. XI поглавља), као извора на који

¹⁰⁷⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 73, стр. 243; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 374-375; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 426; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 59; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 220.

¹⁰⁷⁷ Н. Власьев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 229-230.

¹⁰⁷⁸ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 156-157; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 6 (ЗИПУНЬ-ИЯНУАРИЙ), стр. 57; Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 51.

¹⁰⁷⁹ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 67; Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 72-73, 189-190.

упућују напомене самих законописаца.¹⁰⁸⁰ У чл. 18. XXII главе законодавац Уложенија је предвидео облик случајног убиства код ког је нечија смрт наступила услед тога што га је туђи коњ, покидавши узду и појуривши, на смрт прегазео. За разлику од арт. 23. Литванског статута, московски законодавац овакво убиство не оцењује изричито као случај (*casus*), већ га сврстава у велику групу неумишљајних убистава – *А будет такое убийство учинится от кого без умышления*. Овим се потврђује став једног броја руских писаца да Уложеније, следећи Уставну књигу Разбојног приказа, не прави начелну разлику између случајних и нехатних (*неосторожность*) убистава, већ само између умишљајних и неумишљајних убистава. При томе, писци Уложенија, речју Н. Власева, усмеравају „своју пажњу на непостојање несумњивог умишљаја”, а не на дефинисање нехата и случаја. Исто тврди и В. И. Сергејевич, па у чл. 18. и 20. XXII главе „види мешање нехатног убиства са случајним”.¹⁰⁸¹ Одсуство умишљаја се у првом реду везивало за елемент воље, што се јасно види из законског описа оних облика случајног убиства који су предвиђени у чл. 20. XXII главе. Реч је о убиству од стреле или метка које је испалило једно лице током лова на птице или дивље животиње или приликом гађања у мету и убиству које је било последица случајног бацања камена или дрвета. Ови облици убиства се означавају као неумишљајни („...што такое убийство учинилося ненарочно, без умышления...”, чл. 20), због тога што између случајног извршиоца и убијеног пре тога није било „недружбы и никакия вражды”. У намери да превазиђу казуистичност реципираног правила Литванског статута (арт. 23. XI поглавља), састављачи Уложенија норму чл. 20. проширују и на друге сличне случајеве – *кого убьет до смерти деревом, или камнем, или чем нибудь не нарочным же делом*.¹⁰⁸² Облици случајних убистава

¹⁰⁸⁰ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 167; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, Примечания, стр. 3, 60; Статут великаго княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 15, 23, стр. 430-431; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 388-389.

¹⁰⁸¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 18, стр. 253; Н. Власев, О вменении по началам теории и древняго русскаго права, стр. 232-233; В. И. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права, www.bookshunt.ru/b142370; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 389-390; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 60; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 166-167.

¹⁰⁸² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 20, стр. 253; Статут великаго княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 23, стр. 431; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в

предвиђени у члановима 18. и 20. XXII главе Уложенија нису били кажњиви: „и наказания за такое дело никому не чинити” (чл. 18), „и за такое убиство никого смертию не казнити, и в тюрьму не сажати потому” (чл. 20).¹⁰⁸³

Иако нису повлачила кривичну одговорност, законодавац случајна убиства назива „грешним делом” (чл. 20), што је очигледно последица утицаја црквеног и византијског световног права које је прописивало казну лакшег облика прогонства и за случајно убиство. „Онај ко невољно убиство учини, да се изгони”, стоји у Закону градском из Крмчије (гл. 48, гр. 39, ст. 87). Познато 8. правило св. Василија Великог, у коме се детаљно и на казуистичан начин излаже учење хришћанске Цркве о разлици између умишљајних (хотимичних) и неумишљајних (нехотимичних) убистава, свакако је утицало на оцену московског законодавца да случајно убиство у црквеноправном смислу сматра „грешним делом”. Посебно ако се има у виду да објективна страна оних облика случајних убистава који су предвиђени у чл. 20. XXII главе Уложенија добрим делом одговара случајевима „невољних” убистава који се *verbi causa* наводе у 8. правилу св. Василија Великог. Тамо између осталог стоји, да ће се нехотимичним сматрати и убиство „када се ко баци каменом на псето или на дрво, и погоди човјека: таквومه је намјера била да отјера звијер, или да стресе плод, а међу тијем неко је случајно подишао под удар пролазећи туда”. Н. И. Тиктин је био мишљења да су у овом случају размимоилажења између византијских и црквеноправних извора и Уложенија, пре свега оно које се односи на некажњивост случајног убиства, дошла путем реципираних одредби Литванског статута.¹⁰⁸⁴

2.6.2. Телесне повреде

Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 60; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 389-390.

¹⁰⁸³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 18, 20, стр. 253; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 60.

¹⁰⁸⁴ Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 69-70; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 113; Н. Милаш, Правила Православне Цркве с тумачењима, књ. II, стр. 359; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 60.

Први руски законски споменик у коме се телесне повреде инкриминишу као самостално кривично дело против личности је Уложеније. Пре кодификације од 1649. године, посебно у епохи оба Судебника, телесне повреде су се обично разматрале у вези са грабежом, као што се и убиство мешало са разбојништвом. Наиме, за старог законодавца, услед материјалног схватања кривичног дела, „две различите категорије противправних радњи се”, речју Владимирског Буданова, „стапају у јединствени циљ кривичног дела (отимање имовине); једно се јавља само као средство за извршење другог”.¹⁰⁸⁵ Због веће друштвене опасности, еманципација убиства из групе кривичних дела против имовине, догодила се знатно пре телесних повреда.

Основни облици кривичног дела телесних повреда регулисани су члановима 10-12. XXII главе Уложенија. Московски законодавац разликује два облика телесних повреда: осакаћивање као тежи облик и тешко батињање као лакши облик телесних повреда.

Код тежег облика телесних повреда (*нанесение увечья*), који је прописан у чл. 10. XXII главе, законодавац набраја одсечене делове тела који имају својство објекта радње: „одсече руку, или ногу, или нос, или ухо, или одреже усну, или ископа око”. Из законског описа посредно произилази да се код овог облика кривичног дела телесних повреда подразумевао умишљај починиоца. На то упућују речи које описују злу намеру починиоца: „Ако неко не бојећи се Бога, и не плашећи се царског гнева (*не опасаяся государския опалы*) и казне, почини над било ким тешко понижење (*мучительское наругательство*), одсече му руку...” Истовремено законодавац „не улази у разматрање мотива кривичног дела, већ кажњава за осакаћивање независно од разлога њиховог наношења”.¹⁰⁸⁶ По Колосовском овај облик телесне повреде чинио је тешким „посебно суров начин извршења”.¹⁰⁸⁷ Телесне повреде праћене осакаћивањем кажњаване су по принципу материјалног талиона: „...и за такво понижавање које је починио, њему исто учинити...”. Осим тога, починилац је био обавезан да оштећеном плати новчану глобу у

¹⁰⁸⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 350; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

¹⁰⁸⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 10, стр. 251; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 64; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 23-26; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 12 (О – Опарный), Москва, 1987, стр. 379; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 10 (Н – наятися), стр. 223.

¹⁰⁸⁷ П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 223.

износу од педесет рубљи по осакаћеном делу тела.¹⁰⁸⁸ Судска пракса после доношења Уложенија показује да се кажњавање по принципу талиона примењивало сасвим ретко, па је његово прописивање за најтежи облик телесних повреда имао искључиво сврху застрашивања потенцијалних починиоца.¹⁰⁸⁹ Изостављање у овом случају плаћања оштећеном глобе за увреду части објашњава се међу истраживачима Уложенија као доказ одељивања овог облика телесних повреда као кривичног дела против личности од кривичних дела против части и имовинских права.¹⁰⁹⁰

Лакшим обликом телесних повреда, предвиђеним у чл. 11. XXII главе, обухваћени су тешки облици пребијања (*тяжкий побой*), који као последицу нису имали осакаћивање дела тела. Законодавац као пример средства којим се извршавало ово дело наводи дебело уже са металним шилцима (*ослопъ*),¹⁰⁹¹ бич (*кнут*) и штапове (јед. *батог*). Да није реч о обичном батињању показују, не само средства која су подобна да нанесу тешку повреду, већ и подумкао начин извршења дела, јер се извршење деликта повезује са намамљивањем („пругатель кого нибудь зазвав”) или довлачењем на силу на имање починиоца („или силою заволошки к себе на двор”).¹⁰⁹² Поједини истраживачи Уложенија, полазећи од таквог начина извршења, у овој инкриминацији виде законодавчев „мотив да сузбије самовољу, самосуд, тако карактеристичан за обичајно право феудалног друштва”.¹⁰⁹³ За

¹⁰⁸⁸ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 10, стр. 251; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 64; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 223.

¹⁰⁸⁹ Н. Д. Серегеевски у својој студији о казнама у руском праву XVII века наводи само један случај кажњавања по принципу материјалног талиона. Реч је о случају из 1701. године у коме је извесном Ивану Михајлову сину неког Шмакова, на тргу у Пскову, пробијен ножем леви длан, јер је он својим ножем пробио пуковника Филипа Кара. Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 132.

¹⁰⁹⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 350; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

¹⁰⁹¹ За *ослопъ* в. Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 13 (Опасъ-Отработыватися), Москва, 1987, стр. 109.

¹⁰⁹² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 11, стр. 252; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 224; Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), стр. 157.

¹⁰⁹³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

тешко батињање била је запрећена казна јавног бичевања, затвор од месец дана и двострука накнада бешчашћа према скали из X главе Уложенија.¹⁰⁹⁴

Према чл. 12. XXII главе и за тежи и за лакши облик телесних повреда истом казном се кажњавао непосредни извршилац и саучесник у улози подстрекача – *кто на такое дело кого научит*.¹⁰⁹⁵

Криминалиста В. Линовски и правни историчар М. Ф. Владимирски Буданов изворе чланова 10. и 11. XXII главе Уложенија су нашали у Литванском статуту од 1588. године.¹⁰⁹⁶ Реч је о арт. 27. XI поглавља које носи наслов о „О главарини, нашошењу повреда и глоби за повреде племићке” (*О головцилах, причинених увечий и о навязках шляхетских*).¹⁰⁹⁷ Већ из наслова рецепираног прописа уочава се крупна разлика у односу на наведене прописе о кривичном делу телесних повреда у Уложенију, јер док законодавац Статута „узима у заштиту телесни интегритет шљахте”, дотле се „заштитни објект у Уложенију одређује у безличној форми – *учинит над кем*”. Тиме и ова норма Уложенија показује не само оригиналност и креативност московских кодификатора, већ различитост друштвених уређења руско-литванске и московске државе.¹⁰⁹⁸ Независно од чињенице што се у Литванском статуту од 1588. године срећу исти облици осакаћивања који су предвиђени у чл. 10. XXII главе Уложенија (са изузетком случаја избијања зуба кога нема у Уложенију), као и кажњавање по принципу материјалног талиона код

¹⁰⁹⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 64; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 223.

¹⁰⁹⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 12, стр. 252; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 434; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 64; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 223.

¹⁰⁹⁶ Наведено према Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 64.

¹⁰⁹⁷ Статут великага княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 27, стр. 432. *Головцила* и *навязка* су врсте новчаних казни у Литванском статуту, које су поред пеналног имале и карактер грађанскоправне накнаде штете за повреду телесног интегритета личности, али и за нанету моралну, нематеријалну штету. *Головцила* је глоба која се плаћала породици убијеног, уствари општепозната код свих словенских народа установа главарине. *Навязка* је глоба која се плаћала оштећеном за нанете телесне повреде и повреде части, аналогно московској глоби „безчестья и увечья”. В. Демченко, Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг), стр. 60-68; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 274-275.

¹⁰⁹⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 386.

телесних повреда праћених осакаћивањем, Н. Калачов и Н. И. Тиктин су указали на знатно старији правни споменик као могући извор рецепције. Ради се о тзв. Мојсијевим законима, старозаветним прописима који поред осталог садрже и норму о кажњавању телесних повреда по принципу талиона. Ово старозаветно правило московским законодавцима је било познато посредством 45. главе Крмчије, у чијем чл. 47. стоји: „Человек, иже аще убиет всяку душу человечесю, смертию да умрет... И аще кто сотворит порок ближнему, якоже сотвори ему, такоже и ему сотворят”.¹⁰⁹⁹

Поред два основна облика кривичног дела телесних повреда Уложеније познаје и неколико квалификованих облика овог деликта. Ако се суди по запрећеној казни, најтежи облик телесних повреда имало је рањавање неког лица у присуству руског цара, јер је кажњаван смртном казном.¹¹⁰⁰ Поред владара, појачану кривичноправну заштиту уживале су и судије током вршења службе, па је онај ко би нанео повреду, или чак само ударио судију у згради приказа, кажњаван одсецањем руке, независно од тежине повреде и здравственог стања оштећеног.¹¹⁰¹ И најзад, трећи заштитни објект чији је јавни значај утицао на поштравање запрећене казне био је приватни посед са кућом за становање. Реч је о организованом завереничком нападу на нечији „двор” из чл. 199. X главе, који је био додатно тежак због постојања предумишљаја код починиоца, као и због безобзирног начина извршења. И овај облик телесних повреда, независно од тежине повреда у конкретном случају, кажњаван је одсецањем руке.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁹ Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 113; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 78-79; Статут великаго княства літоўскага 1588, поглавље XI, арт. 27, стр. 432.

¹¹⁰⁰ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. III, 3, стр. 65; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 215.

¹¹⁰¹ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 106, стр. 94; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 225.

¹¹⁰² В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. X, 199, стр. 119; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 219-221.

3. Казне

3.1. Оправдање и циљ казне

Мада се московски правници XVII века нису бавили теоретском разрадом питања оправданости и циља кажњавања, анализом система казни Уложенија, као и праксом кажњавања, могуће је пронаћи опште принципе кажњавања који су водили московске кодификаторе приликом прописивања појединих казни.¹¹⁰³

Казненом философијом Уложенија доминира утилитаристичко оправдање казне, јер се избор казни за поједина кривична дела искључиво вршио с обзиром на њихову корист за државу. Корист починиоца од изречене казне, у смислу његовог морално-социјалног исправљања, у периоду изградње руске државе после националне катастрофе *Смутног времена*, у којој је државни интерес доминирао над свим другим појединачним интересима, сасвим је занемарена при одређивању казнене политике. Уосталом московска држава XVII века, како показује Н. Д. Сергејевски, није имала ни довољно новчаних средстава, нити кадровских потенцијала, да развије такав казнен систем који би био усмерен на успешно поправљање осуђеника.¹¹⁰⁴

Ипак, сами изрази за казну и кажњавање који су се користили у Уложенију, *жестокое наказание* (нпр. чл. 104. XXI главе) и *наказание* (нпр. чл. 8. III главе), показују да је још увек било сачувано и старије морално-религиозно схватање оправдања казне као средства за исправљање, односно поучавање починиоца. Како се види из појединих историјских извора реч *наказание(ье)* се са архаичним значењима учења, старања и руковођења користила и у време доношења Саборног Уложенија.¹¹⁰⁵ Тежња за поправљањем кривца у првом плану је избијала код црквених казни које су изрицали световни судови, као што се према Уложенију код детеубиства родитељима налагало

¹¹⁰³ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 356.

¹¹⁰⁴ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 10-12; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 37.

¹¹⁰⁵ Словарь русского языка XI-XVII вв, Выпуск 10 (Н – нятися), стр. 109; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 358.

јавно покајање у храму (чл. 3. XXII главе).¹¹⁰⁶ У судској пракси друге половине XVII века често се срећу осуде на слање у манастир као допунску казну. Тако је неки војник Кондрашко по жалби своје мајке, због блудног и насилничког живота који је водио са *иноземцы некрещеным* и занемаривања хришћанских обавеза, осуђен на казну батињања и потом послат ради духовног исправљања у Симонов манастир.¹¹⁰⁷ У Уложенију се код појединих кривичних дела противних хришћанској етици, као што је блуд са робињама (чл. 80. XX главе) или принудна апостасија (чл. 24. XXII главе), прописивало обавезно упућивање починиоца црквеном суду како би „ему учинити указ по правилу Святих Апостол и Святих Отец”.¹¹⁰⁸

У епохи XVII века у којој је „начело приватне освете већ иживело свој век”, ретрибутивистичко схватање казне као одмазде (освете), из кога је она генетички и настала, среће се тек код појединих кривичних дела и то углавном под утицајем иностраних закона. Тако се под утицајем Мојсијевих закона из Крмчије у Уложенију за тешке телесне повреде уводи кажњавање по принципу материјалног талиона („...и за такое его наругателство самому ему то же учинити...”, чл. 10. XXII главе).¹¹⁰⁹ У појединим случајевима предвиђеним Уложенијем лажно оптуживање пред судом (*ябедничество*) кажњавало се оном казном која је била прописана за кривично дело које се лажно стављало на терет другом лицу, што је очигледно било понављање истог оног принципа кажњавања који се у истом случају, сходно одредбама Еклоге и Прохирона примењивао у византијском праву.¹¹¹⁰ У два случаја у Уложенију је казна прописана применом начела симболичног талиона; код кривичног дела састављања лажног судског записника подписар се за радњу фалсификовања кажњавао одсецањем руке (чл. 12. X главе), док се

¹¹⁰⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXII, 3, стр. 251.

¹¹⁰⁷ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 288-290.

¹¹⁰⁸ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 343-344, 391; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 287.

¹¹⁰⁹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 3; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 356; Н. Калачов, О значении Кормчей в системе древняго рускаго права, стр. 113; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 78-79; А. Н. Филиппов, Учебник истории рускаго права, стр. 300.

¹¹¹⁰ У чл. 51. XVII титуле Еклоге на крајње лапидаран начин санкционисано је кривоклетство: „Клеветници се подвргавају оној казни, која је наређена за то за шта је он лажно оптужио”. Е. Э. Липшиц, Эклога, Византийский законодательный свод VIII века, стр. 73; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 80-82; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 208-209; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 6-7.

код кривичног дела пушења дувана за други поврат расецао нос (чл. 16. XXV главе). У овом другом случају, како истиче Н. Д. Сергејевски, примена начела одмазде по принципу симболичног талиона била је само делимична, јер се дуван увлачио не само носем, већ и устима, а најчешће само њима, а уста и грло нису били обухваћена казном сакаћења.¹¹¹¹

Сагласно утилитаристичком оправдању казне у Уложенију се заштита државе и друштва од будућег деловања починиоца истиче као највидљивији и најпримарнији циљ кажњавања, што се најчешће изражавало речима: „чтобы лихих людей вывести” („да би искључили познате криминалце”). Овај циљ се могао остварити на тројак начин: потпуним уништењем починиоца, лишењем фактичке могућности за извршење истог кривичног дела и удаљавањем из места пребивалишта у коме је извршио дело. Следствено, у Уложенију је законодавац код најтежих кривичних дела био широке руке када је прописивао смртну казну, осакаћивање дела тела којим је почињено кривично дело и доживотно прогонство.¹¹¹² Функцију специјалне превенције имале су и поједине блаже казне сакаћења, као што је било одсецање ушију лоповима и разбојницима. Ове казне нису починиоцу одузимале физичку могућност да понови кривично дело, али су га врло упадљиво жигосале, видљиво га издвајајући пред заједницом, чиме су се умањивале шансе за успешно извршење новог кривичног дела, а посебно за успешно скривање од полицијско-судских органа.¹¹¹³

Други циљ казнене политике Уложенија који се уочава у његовим кривичноправним прописима било је застрашивање других потенцијалних починилаца.¹¹¹⁴ Одредбе којима се инкриминишу поједина кривична дела препуне су синтагми које изражавају циљ генералне превенције: „да се други, имајући то у виду, не би у будуће

¹¹¹¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 7-8; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 356-357.

¹¹¹² Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 12-13; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 357; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225.

¹¹¹³ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 43-44; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 362-363; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 361; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 13.

¹¹¹⁴ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 13-15; А. Н. Филиппов, Учебник истории рускаго права, стр. 301; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ея состояние, стр. 64-65; Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 37; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 357-358 А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225.

усудили да тако нешто ураде” („...чтобы на то смотря иным неповадно было впредь так делати...”, чл. 1. III главе, слично и у чл. 7. гл. I, чл. 4. гл. VI, чл. 16. и 25. гл. VII, чл. 18, 20, 133, 143, 171, 217, 251. и 252. гл. X);¹¹¹⁵ у Законику се среће и конкретнији облик овакве генерално упозоравајуће поуке везан за тачно одређено кривично дело, као у случају скривања разбојника и лопова из чл. 62. XXI главе: „чтобы всяким людем у себя воров и татей розбойников держати было неповадно”.¹¹¹⁶ Циљ застрашивања потенцијалних починилаца се остваривао и комбинацијом јавног извршења казне и изузетном суровошћу појединих квалификованих видова смртне казне и казни сакаћења. Казне су се често извршавале на градском тргу, на сталном месту које је било посебно уређено за извршење казни, као што је на Црвеном тргу, испред московског Кремља, то било тзв. *Лобноје место*. Претходно су се читале пресуде испред надлежних приказа, после чега је осуђеник уз пратњу бројних чиновника одвођен на место извршења казне.¹¹¹⁷ На посматраче посебан утисак морале су да оставе смртне казне спаљивања на тихој ватри, тзв. *сожжение на медленном огне*, набијања на колац, одсецање делова тела секиром, тзв. *четвертование*, као и погубљивање на точку.¹¹¹⁸ Прости облици смртних казни, а нарочито вешање, често су се извршавали ван града, на прометним местима, по дрвећу крај путеве и на обалама река, као и у месту у коме су починиоци живели или где су извршили деликт, како изричито налаже допунски кривични законик из 1669, тзв. *Новоуказные статьи*: „...тех воров вершити в тех местах, где они воровали, или где они жили, чтоб на них смотря, иным не повадно было так воровать, а на пустых местах таких воров не вершить” (чл. 123).¹¹¹⁹ У циљу застрашивања других лица, тела најопаснијих

¹¹¹⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 61, 68, 71, 73, 83-84, 102, 106, 114, 123-124, 131-132. Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 14.

¹¹¹⁶ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 241; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 371-372.

¹¹¹⁷ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 15. *Лобное место* је каменом озидан подијум, ограђен балванима и металним ланцима на московском Црвеном тргу, налик затворској ћелији, који је имао троструку функцију: на њему су објављивани важни царски укази, извршаване најтеже казне и најзад, служило је као зборно место за окупљање Московљана. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, Энциклопедический словарь. Общество государство. Правители и полководцы. Народы и страны. Москва, 2004, стр. 468; Т. Г. Аркадьева, М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, Словарь русских историзмов, стр. 76.

¹¹¹⁸ О овим казнама више у наредном поглављу *Систем казни*.

¹¹¹⁹ В. А. Томсинов, Законодательство царя Алексея Михайловича, стр. 415; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 95, 100; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр.

делинквената или поједини делови остављани су дуго на месту погубљења или су преношени на друго ефектније место, као што се догодило са главом познатог побуњеника Стењке Разина.¹¹²⁰ Мада законодавац Уложенија не уређује сам начин извршења казне, већ оставља судијама да то ураде полазећи од устаљене праксе и ценећи околности сваког посебног случаја, код покушаја пребегавања војника непријатељу, као једног од облика издаје, изричито се прописује „вешањем наспрам непријатељских пукова” (чл. 20. VII главе).¹¹²¹ У функцији генералне превенције било је излагање одсечених делова тела лица осуђених на казне сакаћења на дрвећу и зидовима појединих здања. Тако се, примера ради, на унтрашњим зидовима државног новчаног завода качени делови тела службеника осуђених за фалсификовање и кварење новца. Ипак, ефекат генералне превенције код казни сакаћења није био велики, јер су се оне прописивале за сразмерно мали број дела.¹¹²² Знатно већи ефекат застрашивања потенцијалних починилаца имало је и јавно извршавање у московској држави иначе најчешћих - казни батињања. Често су осуђеници бичевани тако што су вођени градским улицама.¹¹²³ Застрашивање потенцијалних починиоца као циљ казне по свему судећи је у московско законодавство дошло посредством византијског права, јер се у Прохирону налазе одредбе о вешању разбојника на местима извршења дела, као и вешање испред положаја јединице војника-издајника који су покушали да пребегну непријатељу.¹¹²⁴

Трећи циљ казне на који упућују кривичноправне одредбе Уложенија било је извлачење из казне материјалне корист за државу. За ондашњу прилично сиромашну државну благајну имовинске казне су представљале значајан извор прихода. Отуда се у Саборном Уложенију у преко седамдесет случајева предвиђају имовинске казне у корист државе различитих врста, од конфискација имовине до новчаних глоба. Да је за московске законодавце XVII века овај циљ казне заузимао високо месту на листи приоритета казнене 358.

¹¹²⁰ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 129.

¹¹²¹ Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 277.

¹¹²² О России, в царствование Алексея Михайловича. Глава 7, О Приказех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 270.

¹¹²³ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 16, 155-156.

¹¹²⁴ Одредба Прохирона о начину кажњавању разбојника у редакцији из Крмчије гласи: „Нарочитии разбойницы на местех, на нихже разбой творяху, повешени да будут” (Кормч. гл. 48. гр. 39. ст. 15). Н. И. Тиктин, Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей, стр. 91; М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 201.

политике, показује и чињеница да су се у Уложенију имовинске казне по бројности налазиле на другом месту, одмах после казни батињања.¹¹²⁵ Извлачење користи за државу из личности осуђеника био је, како примећује Н. Д. Сергејевски, више него сложени задатак за московске власти XVII века. Уложеније је први руски законски документ који изричито помиње упућивање затвореника на рад. Иако се у кодификацији од 1649. године оно везује само за лица која су била осуђена на казну затвора у трајању од две, три и четири године, треба претпоставити да су се на рад могли упутити и доживотни затвореници, као и они који су били осуђени на казну затвора унапред неодређеног трајања. Одредбе чл. 9, 10. и 16. XXI главе Уложенија само утврђују обавезу затвореника да раде када за то постоји потреба државе, али не одређују ни врсту, нити организацију таквог рада: „...и ис тюрьмы вымая его, посылать в кайдалах работать, где государь укажет”.¹¹²⁶ Поред веслања на бродовима, затвореници су како потврђује један документ из 1650. године радили и у царским виноградима у Астрахану. За овакве послове, из којих су били искључени политички затвореници, добијали су за храну (*корму*), најпре два *дења* (новчана јединица), а потом и три *дења* по дану. Иако није постојао правно и технички разрађен систем организације затвореничког рада, један случај из 1682. године упућује на закључак да се већ водило рачуна да држава искористи рад затвореника у пословима у којима је он, с обзиром на своја знања и вештине, могао да највише пружи. Наиме, те године је извесни Ивашка Шчербинин, затвореник у северном подуралском граду Соли-Камској, послат као специјалиста у Јаренск, ондашње познато место изгнанства, да истражује налазишта сребра.¹¹²⁷

И најзад, четврти циљ казне по Уложенију било је обештећење оштећеног, које се остваривало прописивањем различитих новчаних глоба у корист оштећеног. Основу за изрицање ових казни чинила је како материјална, тако и нематеријална штета која је извршењем кривичног дела нанета појединцу. Ова у древној Русији најзначајнија сврха казне, задржала се и у XVII веку, али је засенак била потпуно потиснута доминацијом интереса државе над интересом појединца.¹¹²⁸

¹¹²⁵ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 15-16; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 57.

¹¹²⁶ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 16-17; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 413; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, гл. XXI, 9, стр. 231-232.

¹¹²⁷ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 19-20.

¹¹²⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 357; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 21.

3.2. Систем казни

Као што не даје класификацију кривичних дела, московско законодавство није изградило ни један општи систем казни. То се одразило на појаву казни неодређених, по висини и по врсти, као и на њихову неуједначеност, како у оквиру истог кривичног дела са више различитих законом предвиђених појавних облика, тако и између различитих кривичних дела, сличног степена друштвене опасности.¹¹²⁹

Примера неодређених казни у Уложенију има доста, а најнеопредељенији вид казне по врсти и степену изражавао се синтагмом – *что государь укажет*. У појединим случајевима неодређена је била висина казне, па се израз *что государь укажет* у нешто измењеном облику везивао за казну затвора – *посадить в тюрьму до государева указу*, казну батињања – *учинить жестоко наказание, что государь укажетъ*, или за новчану казну.¹¹³⁰ Израз *государь* само код политичких деликата упућује на пресуду царевог личног суда, док се код осталих кривичних дела иза овог термина скривао целокупни систем судско-управних органа московске државе који су пресуду доносили у име владајућег цара. Укратко, према истраживању Н. Д. Сергејевског у Уложенију се у четрдесетпет случајева прописивала по врсти или висини или и по једном и по другом критеријуму неодређена казна.¹¹³¹

У Уложенију је приметна неуједначеност казни, па се тако прва крађа кажњавала јавним бичевањем, одсецањем левог уха, двогодишњим затвором и прогонством, док се крађа пчела, као посебан облик крађе, кажњавала само батињањем. Оваква казнена диспропорција била је, по мишљењу Владимирског Буданова, последица различитог порекла наведених норми кодификације од 1649. године, јер је одредба чл. 219. X главе преузета из Литванског статута, док се опште правило о првој крађи из XXI главе Уложенија наслањало на домаћу московску традицију инкриминисања овог кривичног дела.¹¹³² Поред тога, Саборно Уложеније карактерише код појединих кривичних дела

¹¹²⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 358.

¹¹³⁰ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 24-26; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 354-355; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 112.

¹¹³¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 24.

¹¹³² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 355.

кумуляција више тешких казни којом се изразито нарушавала сразмерност између тежине деликта и изречене казне. Тако се прва крађа кажњавала батињањем кнутом, одсецањем левог ува, двогодишњим затвором, праћеним принудним радом, прогонством и запленом имовине у вредности тужбеног захтева лица оштећеног крађом.¹¹³³

У Соборном Уложенију биле су предвиђене следеће казне: смртна казна, казне сакаћења, казне батињања, затвор, прогонство, имовинске казне у корист државе, новчане казне у корист оштећеног, губитак права и црквено покајање.¹¹³⁴

3.2.1. Смртна казна

Смртна казна се у Уложенију прописивала у око шездесет случајева, а најчешће за кривична дела против државе. То је непоредиво више него у Великокњажевском Судебнику и Судебнику цара Ивана Грозног, у којима је смртна казна била резервисана за издају, противдржавну заверу (*крамола*), убиство господара од стране холопа, крађу из цркве, крађу коња, као и код рецидивиста.¹¹³⁵ Повећање кривичних дела за која је забрањена смртна казна које доноси Уложеније, међу руским правним историчарима и криминалистима најчешће се објашњавало утицајем византијске, посредством Крмчије и

¹¹³³ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 227.

¹¹³⁴ А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 358-362.

¹¹³⁵ Руски истраживачи се разилазе око броја кривичних дела за која је у Уложенију била прописана смртна казна. Највећи број кривичних дела, шездесеттри, навео је Е. К. Викторски. Број од „око шездесет” наводи Н. Д. Сергејевског, дајући као и Викторски подробен списак кривичних дела. Резултате истраживања Сергејевског прихватио је совјетски историчар А. Г. Мањков. Разлика између Викторског и Сергејевског потиче од различитог квалификова појединих радњи, као самосталних кривичних дела или облика у оквиру појединих кривичних дела. Рестриктиван приступ у дефинисању бића појединих кривичних дела утицао је на првог истраживача Уложенија, В. Линовског, да наведе податак о тридесет шест кривичних дела забрањених смртном казном, а његову тезу преузео је у својој монографији посвећеној историјском развоју кривичних дела против живота и здравља П. Колосовски. Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 83, 291; А. Г. Мањков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 91-94; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 194; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 94-95; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 361.

западноруске правне традиције, посредством Литванског статута.¹¹³⁶ У Уложенију је само у седам случајева био одређена врста смртне казне (спаљивање: чл. 1. I главе, чл. 4. II, чл. 228. X, чл. 24. XXII; чл. 20. VII главе-вешање; сипање отопљеног метала у грло: чл. 1. V; закопавање живог у земљу: чл. 14. XXII); код осталих кривичних дела избор облика (обична или квалификована) и врсте смртне казне законодавац је оставио судијском нахођењу.¹¹³⁷ Код убиства најближих сродника и господара од стране холопа предвиђених у XXII глави, законодавац Уложенија синтагмом „казнити смертию без всякия пощады”, како примећује Е. К. Викторски, упућује судију да изрекне једну од квалификованих смртних казни.¹¹³⁸

Обични облици смртне казне у пракси су извршавани одсецањем главе, у почетку секиром, а од Петра Великог мачем, потом вешањем, које се сматрало безчаснијим обликом смртне казне од прво поменутог, и најзад, дављењем у реци и бацањем под лед, које се углавном примењивало над починиоцима масовних противдржавних побуна. Извршење смртне казне стрељањем из ватреног оружја у руској држави је уведено тек Војним закоником цара Петра Великог.¹¹³⁹

Квалификовани облици смртне казне који су се примењивали у московској држави друге половине XVII века нису по својој суровости заостајали за казнама које су се у овом периоду изрицале у државама Западне Европе, али се због своје крајње једноставности, простоте и формално-правне неуређености уопште нису одликовале оном морбидном „инвентивном минуциозношћу која је карактерисала казне на Западу у овој епохи”. Уз то, највећи број ових казни био је непознат Русима ранијих времена.¹¹⁴⁰ Посебно је била сурова смртна казна која се извршавала сукцесивним одсецањем делова тела живог осуђеника које се завршавало одрубљивањем главе, тзв. *четвертование*, које се примењивало над самозванцима, издајницима и бунтовницима (нпр. бунтовник Стењка Разин 1671. г, самозванац лажни-Симеон 1674. г., тунгуски побуњеник Ерјуканко 1685. г). Набијање на колац се у московској држави по свему судећи примењивало још у XVI веку, а посебно се често среће у периоду *Смутног времена*. Једна од древних руских форми квалификоване смртне казне било је сипање у грло осуђеног растопљеног метала од кога се израђивао новац. Следствено, овај облик смртне казне примењивао се, као својеврсни

¹¹³⁶ Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 61-62.

¹¹³⁷ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 60, 62, 67, 72, 125, 252, 253-254.

¹¹³⁸ Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 80-81.

¹¹³⁹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 99-103.

¹¹⁴⁰ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 90, 103-104.

вид симболичног талиона, над државним мајсторима за израду новца осуђеним за крађу метала и умањење вредности новца. Закопавање живог у земљу у Уложенију се прописивало за mužeубиство (чл. 14. XXII главе). Ова изузетно нечовечна казна услед дужине трајања мучења, јер су поједине млађе жене, иако без воде и пића, умирале тек после неколико дана (у једном случају чак тридесте првог дана), извршавана је врло ретко. Закопавање жене mužeубице законом од 1689. године замењено је одсецањем главе, иако се у пракси среће све до 1740. године. Два квалификована облика смртне казне, несвојствена Русима ранијих времена, уведена су у другој половини XVII века у Московско царство, као плод његове постепене вестернизације. Реч је о казни спаљивања која се у Уложенију за богохуљење (чл. 1. I главе), одвраћање од православне вере (чл. 24. XXII главе), умишљајна паљевина утврђеног града ради његове предаје непријатељу (чл. 4. II главе) и умишљајна паљевина туђег приватног дома (чл. 228. X главе). У пракси се смртна казна спаљивањем нарочито често употребљавала у судским поступцима против присталица старовеског раскола, који је због реформи патријарха Никона педесетих година почео да потреса Руску цркву. Вођа старовеераца, архиђакон Авакум, у својој аутобиографији набраја многе саборце које су „ватром испекли, и као хлеб сладак принети су светој Тројици”. Спаљивање се извршавало јавно на ломачи или тзв. *сруб*, дрвеној бараци без крова, напуњеној сламом, у коју се смештао осуђеник. Крајем XVII века у руску судску праксу улази у употребу још један западноевропски казнени изум, код ког се смртна казна извршавала употребом дрвеног точка којим су се ломиле кости осуђеника и на који се он потом постављао како би у мукама издахнуо у наредним сатима, али у неким случајевима и данима.¹¹⁴¹

До 1727. године смртне казне су се ради генералне превенције најчешће извршавале на градским трговима, да би те године био издат указ којим се прописивало „впредь в Санктпербурге и Москве никому смертных казней внутри города не чинить, а чинить те экзекуции за городом”.¹¹⁴² Формални поступак извршења смртне казне састојао се од три кључна чина: покајања и духовне поуке, читања пресуде и одласка на место извршења казне. Уложеније у чл. 34. XXI главе налаже да осуђени разбојници и лопови пре извршења смртне казне проведу обавезних шест месеци у покајању, у посебној

¹¹⁴¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 104-122; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 96; В. В. Есипов, Грех и преступление, святотатство и кража, стр. 23; А. Попов, Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву, стр. 144-149.

¹¹⁴² Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 94.

затворској просторији – *покаянная изба*. Ово правило Н. Д. Сергејевски проширује на сва лица осуђена на смртну казну. Страни путописци бележе да су осуђеници ово време проводили у строгом посту: „er Busse thun muss mit hartem Leben”. Руска црква захваћена у другој половини XVII века проблемима повезаним најпре са староверским расколом, а потом и са уклањањем са трона патријарха Никона, мењала је свој однос према могућности да се осуђеници исповеде и причесте пред извршење казне. И док се исповест по правилу омогућавала осуђенима на смрт, уз обавезно присуство последњег дана „искусног свештеника” који је требао да да духовну поуку и утеху осуђеном, причешћивање се дозвољавало само „по расуждению отцов духовных”.¹¹⁴³ По Уложенију се извршавање смртне казне над трудном женом одлагало за време после порођаја (чл. 15. XXII главе), што је било већ установљено указом од 1637. године који се позивао на Прохирон – *по грацком закону*.¹¹⁴⁴ Такође, према московском законодавство било је забрањено да се смртне казне извршавају током Васкрса и дана када се одржавао помен неке од чланова царске породице.¹¹⁴⁵

3.2 2. Казне сакаћења

Уложеније познаје две врсте казни сакаћења: тежи код кога се одсецао орган којим је почињено неко дело, чиме се у форми материјалног талиона остваривао циљ одмазде или што је било чешће постигао ефекат специјалне превенције; и лакши којим се одсецао неки функционално другоразредни орган починиоца, чиме се починилац трајно обележавао („до веку признатен”). По В. Линовском и Владимирском Буданову казне сакаћења су у Уложенију дошле посредством утицаја византијског права и Литванског статута. Одсецањем дела тела по принципу талиона у Уложенију су се кажњавале само тешке телесне повреде (чл. 10. XXII главе), али судска пракса показује да се овај начин кажњавања у московској држави сасвим ретко користио. Сакаћење као вид специјалне

¹¹⁴³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 366; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 91-93; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 225-226.

¹¹⁴⁴ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 387-388; Российское законодательство X-XX веков, т. 3, стр. 434-435.

¹¹⁴⁵ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 366; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 96.

превенције у Уложенију се јавља само у виду одсецања руке и то код невеликог броја кривичних дела: напада на телесни интегритет другог лица извршеног на месту које је уживало посебну заштиту - на царском двору, пред царем и пред судијом, фалсификовање докумената и два вида крађе – трећа крађа на царском двору и крађа коња у војсци од стране војних лица. Судска пракса у московској држави друге половине XVII века показује две различите тенденције. С једне стране, знатно већи број дела од оних предвиђених у Уложенију кажњавао се одсецањем руку, ногу или прстију, често и као замена за смртну казну. С друге стране, од осамдестих година интерес државе налагао је да се казне сакаћења, које су доводиле до трајног радног губитка осуђеног, замењују за државу знатно кориснијим прогонством у Сибир.¹¹⁴⁶ Уложеније је познавало два вида лакшег сакаћења, одсецање ушију за разбојништво и крађу, које је по Белогориц Котларевском преузето из Литванског статута, и расецање носа у случају двоструког поврата код кривичног дела пушења дувана. Ови облици сакаћења имали су само допунски карактер, јер су се изрицали уз основне казне затвора и батињања.¹¹⁴⁷

3.2.3. Казне батињања

Убедљиво најчешћа казна прописана Уложенијем, било као основна или акцесорна, било је батињање. Ова казна се у старом руском праву примењивала спорадично, па се њена каснија широка примена у Московској Русији објашњавана татарским утицајем у периоду ропства, јер је телесно кажњавање свих видова било својствено татарским ханствима.¹¹⁴⁸ У зависности од оруђа којим се изводило батињање московско право је

¹¹⁴⁶ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 131-144; А. Г. Тимофеев, История телесных наказаний в русском праве, стр. 86; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 361; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 97-99; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 226.

¹¹⁴⁷ Л. Белогриц-Котляревский, О воровстве-краже по русскому праву, Выпуск первый, стр. 55.

¹¹⁴⁸ Татарско-турански утицај на руску државност, ако се не посматра кроз једнозначну и искривљену оптику западноевропског просветитељства, нити је био занемарљив, нити је обавезно био негативан. О томе је своју оцену изнео професор Николај Сергејевич Трубецкој: „Москва је постала моћна држава тек после заузимања Казања, Астрахана и Сибира. Руски цар је постао наследник монголског кана. Свргавање татарског ига свело се на замену татарског хана православним царем и на пренос ханске ставке (врховног седишта) у Москву. Чак и персонално знатан проценат бојара и људи који су опслуживали московског цара сачињавали су представници татарског племства. Руска државност је у једном од својих извора произашла из татарске и

познавало два облика ове казне: батињање бичем и батињање штапом. Батињање бичем, који се називао *кнут*, а био је сачињен од дрвеног рукохвата и од каишева од сирове нештављене коже, представљало је тежи облик ове казне. Лакши облик батињања изводио се помоћу дрвене палице (штапа), тзв. *батог*. У Уложенију се чак у 140 одредаба предвиђало батињање *кнудом*, док се ударање *батогом* прописивало у двадесет случајева. Међутим, како примећује А. Г. Тимофејев, у Уложенију се само санкционисала пракса XVI и прве половине XVII века у којој је батињање кнудом и штапом постало уобичајена и најчешћа казна. Законодавац је по тежини разликовао два степена батињања: обично и „без милости” (*нещадное*).¹¹⁴⁹ Међутим, сам број удараца, начин извршења, као и облик и величину прибора за батињање московски законодавац није уређивао већ се ослањао на појединачну судијску процену, праксу у извршењу кривичних санкција, као и умеће целата. У пракси је број удараца најчешће прелазео број сто, а како је у XVII веку број удараца у тортури достигао и триста, онда, закључује по аналогiji Н. Д. Сергејевски, кажњавање батинама свакако није могло да буде лакше. С тога нису били ретки случајеви да осуђеници умру од батина, било на лицу места, било после одвођења у затвор. Судбина осуђеног је највише зависила од вештине и благонаклоности целата, јер је искусни целат, како примећује један страни путописац, могао да сто удараца учини лаким, а да после трећег преломи кичму и одмах убије осуђеног. Поједини судски поступци вођени против чиновника због злоупотребе казне батињања, као у случају јакутског војводе Головина (1645. г.) и кнеза Хованског (1682. г.), показују да самовоља судија и целата није била неограничена. У Уложенију се према месту кажњавања разликују три начина бичевања кнудом: на тргу (тзв. *торговая казнь*), приликом спровођења осуђеног градским улицама, најчешће од суда до затвора (*тзв. наказание кнудом в проводку*) и у згради приказа преко

тешко да су у праву они историчари који затварају очи пред том чињеницом или настоје да умање њен значај... Чудо преображаја татарске државности у руску остварено је захваљујући снажној растопљености религиозног осећања, благодарећи успону православља, који је захватио Русију у доба татарског ига... Одиграло се русификовање и оправослављење татарштине и московски цар, који је постао носилац те нове форме татарске државности, добио је такав религиозноетички престиж, да су пред њим потамнели и уступили му место сви остали ханови западног улуса.” Н. Трубецкој, О туранском елементу у руској култури, Феноменологија руске душе: о карактеру и менталитету Руса, стр. 112-113; А. Г. Тимофеев, История телесных наказаний в русском праве, стр. 63-76, 85; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 361; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 99; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 361.

¹¹⁴⁹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 150; А. Г. Тимофеев, История телесных наказаний в русском праве, стр. 85; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории рускаго права, стр. 361.

дрвеног козлића (тзв. *бытье кнутом на козле*).¹¹⁵⁰ До 1685. године казне батињања су се најчешће извршавале на тргу испред Кремља или испред надлежних приказа у оквиру Кремља, од тада су оне морале да се извршавају даље од ужег градског језгра, иза Спаских врата у Китај-городу.¹¹⁵¹

3.2.4. Затвор

Затвор тек у Судебнику од 1550. године добија својство самосталне казне, а пре тога је углавном имао превентивну безбедоносну функцију чувања осуђеног док не прибави писане гаранције (*поручительство*) других лица. У Уложенију се у преко четрдесет одредаба предвиђала казна затвора, као једина или део кумулативне казне.¹¹⁵² Према дужини трајања у московској држави друге половине XVII века постојала су три облика казне затвора: временски ограничена казна затвора, временски неограничена и доживотни затвор.¹¹⁵³

Уложеније познаје затвор у трајању од три дана (за увреду архиепископа и епископа, чл. 31. X главе), четири дана (за увреду митрополита, чл. 31. X главе), седам дана (за ношење оружја на царском двору, у Москви и на другим местима царског присуства, чл. 7. III главе, предаја жалбе непосредно цару, чл. 20. X, за увреду парничара на суду, чл. 105. X, за непримање судског позива, чл. 139. X, за уклањање белега на међама, чл. 231. X), две недеље (за увреду нанету другом лицу на царском двору, 1. III, за увреду бојара, околника и чланова Думе, 92. X, за један од облика недозвољене продаје и потрошње алкохолног пића, 3. XXV), месец дана (за реалну и вербалну увреду нанету у храму током богослужења, 5. и 7. I, за реалну увреду нанету на царском двору, 2. III, за увреду патријарха, 31. X, за треће избегавање пристава, 141. X, за лаке телесне повреде нанете на преваран начин и од стране холопа по налогу господара, 11. и 12. XXII, за

¹¹⁵⁰ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 152-168; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 99-102.

¹¹⁵¹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 164.

¹¹⁵² М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 360; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 174; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 104-105.

¹¹⁵³ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 379-380; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 175; А. Г. Маньков, Уложение 1649 года – кодекс феодального права России, стр. 226.

поврат код недозвољене продаје алкохолног пића, 3. XXV), шест недеља (за ударац праћен наношењем повреда, а нанет на царском двору, 2. III), три месеца (за претњу убиством, 135. X, за физички напад туженог на пристава, 142. X, за скривљени прекид трудноће туђе жене, чл. 17. XXII), пола године (за другу крађу на царском двору, 9. III, за фалсификовање исправе - *крепость* - о зајму, 251. и 252. X, за треће извршење недозвољене продаје), једну годину (за кривиклетство сељака, 27. XI, за детеубиство, 3. XXII, за четврту куповину кријумчареног алкохолног пића, 3. XXV), две године (за прву крађу, 9. XXII, за превару – *мошенничество*, 11. XXII), три године (за прво разбојништво, које није праћено убиством, 16. XXI) и четири године (за другу крађу, 10. XXI).¹¹⁵⁴

У Уложенију се на више места јављају и казне затвора које законодавац временски унапред не ограничава, већ њихово трајање везује или за пресуду суда, у форми - *на сколько государь укажет* (нпр. чл. 9. I главе), или за моменат обезбеђивања писаног јемства других лица – *и его посадити в тюрьму, докуды по нем порука будет* (нпр. чл. 38. XXI главе).¹¹⁵⁵

Трећи облик казне затвора предвиђен Уложенијем био је доживотни затвор, који је био резервисан за лица оптужена за разбојништво, која су ухваћена на лицу места и које је, уз то, локално становништво у форми генералне истраге - *повальный обыск* оквалификовало као познате професионалне разбојнике, али која сама нису ни на поновљеној тортури признала кривицу (чл. 28. XXI главе). Овде је доживотна казна затвора дошла као замена за смртну казну, која би била изречена на основу чл. 17. XXI главе да је личним признањем доказано да је оптужени, будући оптужен као ноторни разбојник, раније починио још једно разбојништво.¹¹⁵⁶

Казна затвора у Московском царству није имала услова за развој, јер су, како примећује Владимирски Буданов, „организација и природа самих затвора били крајње рђави”.¹¹⁵⁷ Затвори су у московској држави били малобројни, а постојала су три облика затвора: сасвим ретки, тврдо зидани затвори, углавном смештени у појединим старим манастирима (нпр. Соловецки манастир), земљани затвори у дубоко ископаним јамама,

¹¹⁵⁴ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 175-176; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 105.

¹¹⁵⁵ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 61, 236; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 176-177.

¹¹⁵⁶ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 364-365; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 177-178.

¹¹⁵⁷ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 360-361.

покривене дрвеним кровом са малим прозором, у које се смештало по неколико осуђеника и редовни специјално подигнути затвори, тзв. *тюремний двор*. Ни редовни затвори нису били солиднији од других, како у погледу услова боравка, тако и у погледу безбедности. Бекства читавих група затвореника из затвора најбоље говоре о њиховој сигурности. Углавном су били ограђени вертикално постаљеним балванима у просеку око 8 метара висине, са стражарском одајом у свом саставу. Унутар тог простора налазило се по неколико просторија (*изба*) за групно издржавање казни, које су понегде биле двоспратне и такође ограђене мањим дрвеним палисадима. О величини ондашњих руских тамница говори, између осталог, податак да су 1654. године у Великом Устјугу била изграђена два затвора, за укупно тиста педест осуђеника, од којих је укупна бруто површина сваког од затвора износила је по 217 квадратних сажена (1 к. сажен = 4, 55 к. метара). Знатно мањих димензија, око 58 квадратних сажена, био је затвор који је 1687. године подигнут у граду Мурому. Московски *тюремний двор* делио се на осам *изби*: Опальная, Барышкіна, Заводная, Холопья, Сибирка, Разбойная, Татарка и Женская. Називи појединих од њих упућују на закључак да су се у њима смештале специјализоване групе затвореника, с обзиром на врсту кривичног дела за који су осуђени (*Опальная* за деликте који су се гонили по приватним тужбама; *Разбойная* за убиства, разбојништва и крађе), судбину осуђеника после издржане казне затвора (*Сибирка*) лични статус осуђеника (*Холопья*), пол осуђеника (*Женская*) и националност осуђеника (*Татарка*). У Москви је у XVII веку постојала и посебна *баражная тюрьма* у којој су се задржавала пијана лица. Ван Москве једва да су постојали материјални услови за овакву специјализацију појединих затворских просторија.¹¹⁵⁸ Затворима у Москви управљао је Разбојни приказ, а затворима у унутрашњости самоуправни губни апарат, а непосредно су били одговорни губни целовальници и припадници затворске страже (чл. 95, 97. и 101. XXI главе).¹¹⁵⁹ До 1662. године затвореници нису имали обезбеђену ни храну, већ их је издржавала родбина и милосрдни појединци. Извори и сведоче како се „татем и разбойником и оговорным людам чинитца теснота и голод”. У 1662. години чини се, макар и симболични преокрет у третману затвореника, јер им се на име издржавања додељује по два алтина дневно.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁸ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 178-215; Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 379-380.

¹¹⁵⁹ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 379-380; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 105-106.

¹¹⁶⁰ Соборное Уложение 1649 года-текст, комментарии, Л. И. Ивиной..., стр. 380.

3.2.5. Прогонство

Казна прогонства (*ссылка*), како примећује Н. Д. Сергејевски, „сменила је много старију форму – изгнанство ван земље”, које је са завршетком процеса обједињавања северноруских удеоних кнежевина око Москве и постепеном централизацијом московске државе изгубило практични значај. С друге стране практични значај казне прогонства расте како се територијално на исток и југ ширила руска држава. Тако је *ссылка* постала један од основних извора руске колонизације непрегледних и празних сибирских пространа.¹¹⁶¹

У Уложенију се прогонство, у својству споредне казне, прописвало код невеликог броја кривичних дела, али код деликата који су пракси давали највећи број осуђеника. Наиме, на прогонство су осуђивани лопови, разбојници, тајни произвођачи, кријумчари и конзументи алкохолног пића и дувана, потом судијски службеници за састављање лажног записника, саучесници у разбојничком нападу на туђи приватни дом, као и за својевољни прелазак из грађанског у сељачки или холопски разред.¹¹⁶² После доношења Уложенија повећава се број кривичних дела за која се прописивала казна прогонства, која је углавном долазила као замена за ранију смртну казну. По Котошихину прогонством су се кажњавала и она лица која су подлегала ослобађању на основу писаног јемства (порука), уколико не успеју да га прибаве. Уз то, и читаве групе учесника антидржавних побуна кажњаване су прогонством. Лица осуђена на прогонство су у зависности од свог службеног положаја депортована или у конкретну државну службу, војну или цивилну (*вечное житье в службу*), или у састав становника неког удаљеног града или им је додељивано земљиште за бављење пољопривредом. Ова лица су добијала од московске државе и основна средства за започињање живота у новом крају. Московски законодавац је ретко одређивао место прогонства, већ је то углавном остављао да у сваком појединачном случају учине судско-упрани органи полазећи од карактеристика осуђеног и потреба државе. У Уложенију се тек у неколико одредби помињу два места депортације, али у другом случају без ближег географског одређења: *в Сибирь на житье на Лену* (чл. 13. XIX главе) и *велеть ему в Украинных городех быти* (чл. 129. X глави; чл. 9, 10. и 16.

¹¹⁶¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 359-360; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 216.

¹¹⁶² Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 216-217; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 360; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 103-104.

XXI глави). Уз Сибир, позната места у која су се слала прогнана лица са својим породицама, били су и Азов и Таганарог на југу, према ратоборним Кримским Татарима, Астрахан и Уфа на југоистоку према муслиманским башкирским и калмицким племенима, Казањ и Самара у Поволожју и градови крајњег европског североистока Перм и беломорска лука Архангелск.¹¹⁶³

3.2 6. Имовинске и друге казне

Имовинске казне, друге по бројности у Уложенију, деле се на: конфискацију имовине, општу и специјалну, одузимање поместија, умањење плате, новчане казне различитих назива и глобе у корист оштећеног.¹¹⁶⁴

И најзад Уложеније предвиђа казне лишења части, службе и извесних процесних права, пре свих права на тужбу. Лишење службе се изрицало за службена кривична дела, пре свега судијама, као и помоћницима самоуправних губних судија – целоваљницима и недељшчицима.¹¹⁶⁵

3.3. Опште одлике казнене политике

Да би се правилно оценила казнена политика Уложенија поред пописа казни неопходна је и њихова контекстуализација у оквиру московске судске праксе друге половине XVII века и специфичних историјско-политичких прилика које су у то време владале у Московској Русији, као и поређење са казненом политиком неких других значајних европских кодификација тог времена.

Суровост казнене политике Уложенија у односу на раније законске споменика Московског царства, а коју је приметила читава група истраживача, свакако је била реакција на прилике које су у московској држави владале после државноправне и

¹¹⁶³ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 218-246; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 101, 200, 231-233; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 360.

¹¹⁶⁴ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 258-276; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 358-359; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 106-108.

¹¹⁶⁵ В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 108-110; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 277-286;

националне катастрофе Смутног времена и доласка на престо, после протеривања Пољака, нове династије Романов (1613. г.). Држава, којој су дубоке исконске силе руског народа донеле националну слободу и изнедриле домаћег носиоца врховне власти, у периоду изградње правног поретка сударила се са читавим низом негативних, недржавотворних појава и навика тог истог народа. Незадовољство народа (*земшчине*) се свакако повећавало како је расла несразмера између његових свесних фискално-финансијских жртви у корист државе, одобрених Земским саборима, и државно-правног беспоретка. Тек ослобођеном руском земљом крстарила је, речју Н. Д. Сергејевског, „читава армија љубитеља слободе, покаткад богатира (витез), покаткад разбојника, покаткад религиозних ентузијаста, искрених или под знамењем старе вере прикривајући своју мржњу према тадашњем државном поретку”. Таква необузdana слобода која претила да поново угрози опстанак руске државе, сликовито је представљена у сцени из града Шуја, чији становници 1639. године држе заточеног државног чиновника Тарбејева који је послат из Москве ради контроле производње и потрошње алкохолног пића и дувана. Отуда, закључује Н. Д. Сергејевски, „законодавац прети смртним казнама за, с наше тачке гледишта, безначајна дела, али само ако су она угрожавала државне интересе, и у том периоду то је било потпуно логично и нормално. За опхођење хуманим мерама није било никакве могућности, зато што је целокупно управљање државом неизбежно било устројено за континуирану борбу са масом антидржавних елемената”. Последица оваког стања била су масовна кажњавања за различите исто тако масовне антидржавне активности. Тако је 1662. различитим казнама кажњено око 2 000 људи за различите видове фалсификовања новца, којима се озбиљно угрожавао монетарни поредак московске државе. Исти број лица био је кажњен 1698. године после побуне редовне војске – *стрелца*.¹¹⁶⁶ С друге стране, масовни протести који су, најпре четрдесетих година, а потом и током целе друге половине XVII века протресали московску државу, сведоче и о томе да изградња бирократске државне управе за владавине цара Алексеја Михайловича још увек није у потпуности успела да разори живе везе мањих друштвених заједница. То потврђује и општа жалба (*челобитие*) коју су 1646. године цару упутили сви припадници трговачког разреда (*торговые люди*) Московског царства.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁶ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 46, 70-71; А. Н. Филиппов, Учебник истории русского права, стр. 293-294; В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 29-30; В. О. Ключевский, Русская история, стр. 411-412.

¹¹⁶⁷ И. Д. Беляев, История русского законодательства, стр. 494-495.

Истовремено, судске пресуде из друге половине XVII века показују значајна одступања у односу на казне прописане у Уложенију и то углавном у правцу њиховог ублажавања. Ово ублажавање се најпре кретало у оквиру исте казне, јер је законодавац ретко одређивао облик казне – обична или квалификована, што је у опредељивању степена тежине конкретне казне давало значајну слободу судијама. Законска неопредељеност је посебно била значајна код казне прогонства, јер за осуђеника свакако није било свеједно у који се крај Московске царевине депортовао. Међутим, правноисторијски извори сведоче о немалом броју случајева у којима су се у пресудама изрицале блаже казне од прописаних. Наиме, иако је смртна казна у Уложенију прописана у шездесетак случајева, а у каснијим партикуларним законима и за таква кривична дела као што је самовољно напуштање службе (1670. г.), неумишљајно изазивање пожара (1667. г.), чак и за недозвољени улов харинги којима је претило истребљење у Преславском језеру (1675), она се у судској пракси много ређе изрицала. Код тежих кривичних дела уместо смртне казне често изрицало се прогонство или делимично конфискација.¹¹⁶⁸ Уз то, цар Алексеј Михаилович је 1653. године свим осуђеницима за разбојништва и крађе, који су чекали извршење смртне казне, ову заменио прогонством. Цар Петар је исту меру поновио 1691. године, али у знатно ширем обиму, јер је смртну казну заменио за прогонство свим лицима осуђеним на смрт.¹¹⁶⁹ Значајну улогу у ублажавању изузетно строге законске казнене политике имала је и установа *печалования* (старања), којом се остваривао ефекат помиловања осуђеног појединца, а којом се, речју Владимирског Буданова, „православно свештенство, као једним од својих драгоцених права, непрекидно служило.” Лице које на овај начин помиловано од смртне казне упућивано је у манастир.¹¹⁷⁰

Дословна примена свих прописа у којима је била запређена казна довела би, како примећује Н. Д. Сергејевски, „до тога да у Русији не би остало ни војвода, ни писара, ни трговаца, ни других становника”. Начелно говорећи, у XVII веку прва и основна функција прописане казне била је генерална превенција, информација потенцијалном починиоцу да ће у случају извршења дела бити кажњен казном одређене врсте. Отуда нормирана казна није за потенцијалног починиоца имала улогу безусловне гаранције. Управо циљ

¹¹⁶⁸ Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 110-112; Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 22-30, 89-90.

¹¹⁶⁹ Н. Д. Сергеевский, Наказание в русском праве XVII века, стр. 72; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 112.

¹¹⁷⁰ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 362.

генералне превенције објашњава чињеницу да су у московској држави безусловно-опредељену форму углавном имале најтеже врсте казни: смртна казна, прогонство и конфискација. Првостепен интерес учвршћивања још увек крхког државног поретка (*для великаго подкрепления*) био је разлог за казнену строгост московског законодавца, али је и налагао судијама да према околностима сваког конкретног случаја определе и тежину казне. Судијска арбитрарност је по истраживању Н. Д. Сергејевског, искључиво била ограничена на лакше, пре свега неполитичке деликте, као што су деликти против части, у којима је судија морао да се изрекне законом прописани износ новчане казне (*бесчестие*), као и код лакших облика крађе и разбојништва за које је законодавац ујемчавао тачно орочене казне затвора. Бирајући између заштите изнутра и споља стално угроженог поретка руске државе и избегавања беспотребне бруталности у казненој политици, цар Алексеј Михаилович и његови наследници доносе на десетине партикуларних закона (*указа*) којима прво укидају, па враћају смртну казну. Овакав приступ руских законодаваца најјасније је изразио цар Петар Велики осврћући се на строгост Каролине (ССС), после сазнања да је цар Карло V и за блуд прописао смртну казну: „Можда је, истина, он (цар Карло) размишљао да је у његовом Царству више непотребног народа, него што је то у мом. За безпоредак и деликте потребно је свакако подвргавати казни, али и чувати животе својих поданика колико је могуће”. Следствено, после доношења Саборног Уложенија, па све до 1705. година, када је смртна казна само за још неколико кривичних дела остала запрећена, могуће је пратити сталну тенденцију постепеног ублажавања московске казнене политике.¹¹⁷¹

Посматрајући казне прописане у Уложенију из угла модерних либерално-просветитељских пенолошких схватања доживљених као догме, поједини истраживачи су кодификацију цара Алексеја Михаиловича окарактерисали као „крвожедну”.¹¹⁷² При том су одговорност за „крвожедност” Саборног Уложенија пребацили су на дежурног кривца либерално-просветитељске Европе – законодавство „мрачне” Византије, иако је суровост казног система била нужна историјска потреба државе на прелазу у руску, Петрову

¹¹⁷¹ Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 113-114; М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 362-363; П. Колосовский, Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву, стр. 194.

¹¹⁷² Ради се о А. Н. Филипову, а његова констатација се наводи према М. Бенеманский, Закон градский. Значение его в русском праве, стр. 200. и В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 26.

варијанту западне апсолутне монархије.¹¹⁷³ Испуштајући из вида да је, речју Владимирског Буданова, за правилно оцењивање Уложенија неопходно да се оно упореди са кодификацијама западне Европе, пре свега са Каролином. У ССС се смртна казна предвиђала за 44 кривична дела, мада ни ова кодификација није садржала све деликте који су били кажњиви у Светом римском царству. У Француској пред револуцију смртна казна се примењивала у 115 случајева, док је у Енглеској, у другој половини XVIII века, остало још 160 кривичних дела кажњаваних смртном казном.¹¹⁷⁴

¹¹⁷³ В. А. Томсинов, Соборное Уложение 1649 года, стр. 28.

¹¹⁷⁴ М. Ф. Владимирский – Буданов, Обзор истории русского права, стр. 362; Е. К. Викторский, История смертной казни в России и современное ее состояние, стр. 94-95; В. Линовский, Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича, стр. 93.

Закључак

Правноисторијска анализа кривичних одредби Саборног Уложенија већ на први поглед потврђује да је кодификација цара Алексеја Михаиловича с правом стекла епитете *најважнијег кодекса допетровског законодавства*, али и *најзначајнијег извора руске правне културе средњовековне епохе*.

Из тежње појединих делова московског друштва за уређењем и усавршавањем постојећег правног поретка и дисциплиновањем приказне администрације родила се идеја кодификације. Новине у кривичноправној материји коју је донело Уложеније настале су из преке потребе Царства да заштити државно-правни поредак, те сузбије криминал и неморалне појаве у ондашњем руском друштву. Масовни градски устанци из лета 1648. године претили су да поново, као у доба *Смутње*, угрозе опстанак руске државе. То што је московска држава користила само кривичноправна средства за очување социјалног, економског, правног и моралног поретка не говори толико о наравима ондашњих законодаваца колико о оскудним финансијским, техничким и кадровским средствима којима је располагала тадашња руска држава, а која су је спречавала да значајније превентивно делује. Посматране из угла овакве стварности, кривичне норме Уложенија итекако делују као законодавна реакција на актуелне прилике.

Већ преамбула Уложенија, као и белешке његових кодификатора на рукописном оригиналу Законика, говоре о томе да се кривичноправни лекови за домаће болести нису тражили само у домаћем законодавству, Судебницима и њиховим допунама (указним ињигама поједијних приказа), већ и у иностраној правној традицији.

Број кривичних дела у Уложенију био је неупоредиво већи него у свим ранијим законским споменицима московске епохе. Уложеније нормира велики број раније правно нерегулисаних друштвених односа, а држава посредством приказне администрације обгрљује цело московско друштво, истискујући и последње облике самоуправног живота.

Пуна вредност Уложенија може се најбоље сагледати посматрањем оних кривичноправних установа које су одевене у језик и правну технику XVII века, али које су у садржинском смислу биле далеко испред свог времена и које су омогућиле да Уложеније изврши утицај на први руски Кривични законик из 1845. године, чак двеста година после свог појављивања.

У Уложенију се коначно побеђује формално схватање кривичног дела, па се деликтом сматрала она радња која је противна правној заповести, независно од тога да ли је њом нанета и конкретна материјална штета. Овакво формално дефинисање кривичног дела свакако је омогућило да се тада по први пут у Московском царству кажњавају и такви деликти као што је излазак из града у коме влада епидемија или прекршај забране лова на даброве или харинге. Тиме се најављује полицијско старање над свим сферама живота, које ће коначно загосподарити у Петровом апсолутизму, по западњачком моделу.

Велики помак у односу на претходно московско законодавство Уложеније доноси у разради субјективне стране кривичног дела. Поред остварења објективних елемената бића једног кривичног дела, за кривичну одговорност је било неопходно и постојање воље и свести код починиоца кривичног дела. Тако је једно лице за кривично дело употребе фалсификоване исправе могло да одговара само ако је имало сазнање да је исправа коју употребљава фалсификована. Чак и код кривичних дела против државе, код којих правно добро које се штити ужива највишу кривичноправну заштиту и чије је извршење у руским приликама, речју професор Томсинов, имало посебно погубне последице - постојала је искључиво субјективна одговорност. Примера ради, породица издајника је одговарала само уколико је знала о антидржавним намерама свог члана. Тиме Уложеније јасно истиче појам кривице, мада његови законодавци још увек нису дорасли нивоу правног апстраховања и дефинисања појмова нехата и умишљаја. До садржине ових општих кривичноправних института долази се на казуистичан начин, регулисањем оних случајева који су у пракси били најчешћи, тиме и најлакше разумљиви. Тако се нехатно убиство у Саборном Уложенију предвиђало само у два случаја, у случају убиства у свађи и у пијанству.

Новине које је Уложеније донело када је у питању формално дефинисање појма кривичног дела и разраде субјективне стране бића појединих деликата, какве се не срећу у ранијим московским правним споменицима допринос је високе византијске правне културе. Чланови кодификационе комисије, као што су показала поједина истраживања, нису византијске изворе користили само посредно, преко словенске редакције из Крмчије, већ и непосредно, одвајајући материјал који је био погодан за руске прилике XVII века. Кодификатори Уложенија иако свесни оскудности домаћег правног наслеђа, не реципирају по аутоматизму читаве иностране законске текстове, већ врше брижљиву селекцију, прихватајући само оно што одговара руским приликама, духу и менталитету и одевајући га у казуистичну форму разумљиву руском судско-административном апарату.

Кривичноправна заштита и кривичноправна одговорност која се протезала на све поданике Московског царства, па чак и на личност холопа, јесу специфичан производ руског друштвеног поретка и моралних схватања православне Русије, какви се не срећу у западноевропским државама са феудалном друштвеном структуром. Овакве одредбе самом Уложенију дају високу етичку вредност, и поред, с друге стране, веома строгих казних одредби.

Када је у питању оно што се у савременом кривичном праву назива посебним делом кривичног права, Уложеније најзначајне новине доноси код кривичних дела против државе и вере.

Док су ранији московски правни споменици инкриминисали тек два до три кривична дела против државе, у Уложенију су у две главе Законика систематично распоређене норме о политичким кривичним делима. Посебну кривичноправну заштиту уживали су владар и царски двор. Кодификација цара Алексеја предвиђа поред класичних кривичних дела против државе, као што је издаја, и такво кривично дело какво је, примера ради, кршење забране ношења оружја на двору или у руској престоници. Друга и трећа глава у којима се санкционишу кривична дела против владара и двора настале су под непосредним утицајем Литванског статута из 1588. године. Московски кодификатори редовно одступају од норми Статута када оне представљају искључиво санкционисање кривичноправних привилегија шљахте, какве не уживају московски *служилице људи*.

Неке друге норме о кривичним делима против државе, настале су, пак, под утицајем домаћих прилика и конкретних политичких догађаја. Пример је кривично дело окупљања и завере, јер су побуне обележиле цео руски седамнаести век, а у атмосфери московског устанка радили су и сами кодификатори.

Кривична дела против службене дужности су нарочито бројна у Саборном Уложенију, јер су подмитљивост и непрофесионалност биле рак-ране московског судско-административног устојства. Руски законодавац овог времена посебно је био инвентиван у инкриминисању различитих облика кривичног дела злоупотребе службеног положаја, од одуговлачења поступка, до различитих облика изнуде и корупције.

Писци Уложенија су у уређивању кривичноправне материје показали, с једне стране, изузетно познавање друштвених прилика и потреба московске државе, а с друге стране вештину у избору мере рецепције страних кривичноправних узора. Зато су кривичне одредбе Уложенија преживеле пуних двеста година примена, а оно је у руском друштву, поред свих страних утицаја, прихваћено као најбољи израз домаћег, руског правничког ума.

Литература

1. Акти Земских соборов - Соборное Уложение 1649 года, *Российское законодательство X-XX веков*, В девяти томах, т. 3, Под общей редакцией О. И. Чистякова, Москва, 1985;
2. АРКАДЬЕВА Г. Т. М. И. Васильева, В. П. Проничев, Т. Г. Шарри, *Словарь русских историзмов*, Москва, 2005;
3. АРХАНГЕЛЬСКИЙ М., *О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви*, Христианские чтения, 7-8, Спб, 1881;
4. АРХАНГЕЛЬСКИЙ М., *О Соборном Уложении царя Алексея Михайловича 1649 (7156) г. в отношении к православной русской церкви*, Христианские чтения, 9 - 10, Спб, 1881;
5. ARVELER E., *Vizantijska politička ideologija*, Beograd, 1988; BAKER H.J, *An Introduction to English Legal History*, London, 1971;
6. BELLAMY G.J., *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge Studies in English, Legal History 2004;
7. БЕЛОГОРИЦ-КОТЛЯРЕВСКИЙ Л., *О воровстве-краже по русскому праву*, Выпуск первый, Киев, 1880;
8. БЕЛЯЕВ И. Д., *История русского законодательства*, Санкт-Петербург, 1999;
9. БЕЛЯЕВ И. Д., *Лекции по истории русского законодательства*, Санкт-Петербург, 1999;
10. БЕНЕМАНСКИЙ М., *Закон градский. Значение его в русском праве*, Москва, 1917;
11. БЛАГОЈЕВИЋ М., *Основна знамења српских краљева и архиепископско достојанство, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд, 2004;
12. БОБЧЕВЪ С. С., *Старобългарски правни паметници*, Часть 1, София, 1903;
13. Богохульство, *Православная Энциклопедия*, www.pravenc.ru/text/149597.html;
14. *Большой толковый словарь русского языка*, Гл. ред. С. А. Кузнецов, СПб, 2004;
15. *Бортничество, Очерки русской культуры XIII-XV веков. Часть первая. Материальная культура*, <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000170/st008.shtml>
16. ВАСИЛЬЕВСКОГО В. Г., *Законодательство иконоборцев*, Т. IV, Ленинград, 1930;
17. ВИКТОРСКИЙ К. Е., *История смертной казни в России и современное ее состояние*, Москва, 1912;
18. ВИШЕСЛАВЦЕВ Б., *О русском национальном характере, Феноменологија руске душе: о характеру и менталитету Руса*, приредио Д. Аранитовић, Београд, 2008;
19. ВЛАДИМИРСКИЙ М. – БУДАНОВ, *Уставная книга Разбойного приказа, Хрестоматия по истории русского права*, Выпуск третий, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>
20. ВЛАДИМИРСКИЙ – БУДАНОВ М. Ф., *Хрестоматия по истории русского права*, Выпуск третий, издание третье, 1888, <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3943/item3948.html>

21. ВЛАДИМИРСКИЙ – БУДАНОВ М. Ф., *Обзор истории русского права*, изд. 7, Спб. – Киев, 1915;
22. ВЛАСЬЕВ Н., *О вменении по началам теории и древняго русского права*, Москва, 1860;
23. GERO S., *Byzantine Iconoclasam during the Reign of Leo III*, Louvain, 1973;
24. ДАГРОН Ж., *Цар и првосвештеник*, Београд, 2001;
25. ДВОРНИК Ф., *Словени у европској историји и цивилизацији*, Београд, 2001;
26. ДЕМЧЕНКО Г. В., *Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг)*, Киев, 1894;
27. ДОВНАР Т. И., ЮРАШЕВИЧ Н. М., *История государства и права Беларуси*, Минск, 2005;
28. ДЪЯКОНОВ М., *Очерки общественного и государственного строя Древней Руси*, Москва-Ленинград, 1926;
29. *Двинская уставная грамота 1397 г. Российское законодательство X - XX веков*. В 9 томах. Том 2, Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / Отв. ред. А. Д. Горский. М., 1985. С. 181 - 182. <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1269912>
30. EVANS M. D., *Religious liberty and international law in Europe*, Cambridge, 1997;
31. ЕРМОЛОВИЧ В. И., Влияние римского права на развитие гражданского законодательства средневековых славянских стран, *Право и демократия: сборник научных трудов*, Вып. 20/редкол. В. Н. Бибило (гл. ред.), Минск, 2009;
32. ЕСИПОВ В. В., *Грех и преступление, святотатство и кража*, С-Петербург, 1894;
33. ЖИВОЛИНОВИЋ Р. Д., *Успон Европе*, Београд, 1995,
34. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL K. E., *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin, 1892;
35. ЗИЗИКИН М. В., *Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје*, I - III, Краљево, 2007;
36. *Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства*, Судебник 1550 года, Под. общ. ред. О. И. Чистякова, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm;
37. БРОКГАУЗ А., И. ЕФРОН А. Ф., *Энциклопедический словарь*. Общество государство. Правители и полководцы. Народы и страны. Москва, 2004;
38. *Этимологический словарь*, www.slovari.yandex.ru/~книги/.../~P/;
39. *История государства и права России*, под. редакцией Ю. П. Титова, Москва, 2003,
40. *История государства и права зарубежных стран*, Том 1, Древний мир и Средние века, Ответственные редакторы Н. А. Крашенинникова и О. А. Жидков, Москва, 2008;
41. *История государства и права зарубежных стран*, Том 2, Современная эпоха, Ответственный редактор Н. А. Крашенинникова, Москва, 2008;
42. КАЗАКОВ Р. Б., *Судебник 1497 гг*, www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID;
43. КАРАЦИЋ СТЕФАНОВИЋ ВУК, *Српски рјечник*, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, Беч, 1852, <http://scc.digital.nb.rs/document/S-II-0473>;

44. КАЛАЧОВ Н., *О значении Кормчей в системе древняго рускаго права*, Москва, 1850;
45. КЛЮЧЕВСКИЙ В. О., *Русская история*, Москва, 2010;
46. КЛЮЧЕВСКИЙ В., *История сословий в России*, Полный курс лекций, Минск, 2004;
47. КЛЮЧЕВСКИЙ В., *Терминология русской истории*, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm;
48. КОЛОСОВСКИЙ П., *Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья. Опыт исследования по русскому уголовному праву*, Москва, 1857;
49. КУЧМА В. В., *Феномен рецепции византийского права в российском военно-уголовном законодательстве эпохи Петра I*, www.elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/2640/1/adsv-27-02pdf;
50. Каролина, *Уголовно – судебное уложение Карла V*, Перевод, предисловие и примечания С. Я. Булатова, Алма – Ата, 1967;
51. ЛАППО И. И., *Литовский статут 1588 года*, Томъ I, Kaunas, 1934;
52. ЛЕВИЦКИ С., *Огледи о руској философији*, Београд, 2004;
53. ЛИНОВСКИЙ В., *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, Одесса, 1847;
54. ЛИПШИЦ Е. Э., *Эклога, Византийский законодательный свод VIII века*, Москва, 1965;
55. *Лексикон српског средњег века*, Београд, 1999;
56. МАНЬКОВ А. Г., *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, Л., 1980;
57. МИЛАШ Н., *Правила (KANONEΣ) Православне Цркве с тумачењима*, књ. I и II, Београд, Шибеник, 2004;
58. МИЛАШ Н., *Православно црквено право*, Београд, Шибеник, 2004;
59. МИЛАШ Н., *Црквено казно право*, Београд, Шибеник, 2005;
60. МУЛЮКИН А. С., *Приезд иностранцев в Московское государство. Из истории русскаго права XVI и XVII веков*, С-Петербург, 1909;
61. НИКОЛИЋ Д., *Древноруско словенско право*, Београд, 2000;
62. НОВОМБЕРГСКИЙ Н., *Врачебное строение в донетровской Руси*, Томск, 1907; www.booksite.ru/ancient/reader/work_1_03.htm
63. OBOLENSKY D., *Russia`s Byzantine Heritage*, Oxford Slavonic Papers, Vol. I, 1950;
64. *О России, в царствование Алексея Михайловича*. Глава 2, О царских чиновных и всяких служилых людех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm
65. *О России, в царствование Алексея Михайловича*. Глава 3, О титулах, как которому потентату Московский царь пишетца. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm;
66. *О России, в царствование Алексея Михайловича*. Глава 6, О дворах царских: Казненном, Сытенном, Кормовом, Хлебном, Житенном, Конюшенном. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Etext/kotosihin.htm;

67. *О России, в царствование Алексея Михайловича*. Глава 8, О владательстве царств и государств, и земель, и городов, которые под Российским царством лежат, и тех государств о воеводех. Современное сочинение Георгия Котошихина, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm;
68. *О изразу нарядные писма в*. БОЛЕНСКИ Д., *Шест византијских портрета*, Београд, 1991;
69. ОСТРОГОРСКИ Г., *Автократор и самодржац, Византија и Словени*, С. Д. књ. IV, Београд, 1970;
70. ОСТРОГОРСКИ Г., *Однос цркве и државе у Византији, О веровањима и схватањима Византинаца*, С. Д. књ. V, Београд, 1970;
71. ОСТРОГОРСКИ Г., *Серска област после Душанове смрти, Византија и Словени*, С. Д. књ. IV, Београд, 1970;
72. ПАВЛОВ А. С., *История источников русского церковного права*, Богословский вестник, Т. 1, № 2, 1900;
73. ПАВЛОВ А. С., *Отношение Церкви к не принадлежщим ей христианским обществам*, Богословский вестник, Т. 1, № 4, 1902;
74. ПАВЛОВИЋ М., *Правна историја света*, Крагујевац, 2005;
75. ПАВЛОВИЋ М., *Српска правна историја*, Крагујевац, 2005;
76. ПЕТРОВИЋ М., *Крмчија Светога Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Београд, 1990;
77. ПЕТРОВИЋ М., *Повеља-писмо деспота Јована Угљеше из 1368 године о измирењу Српске и Цариградске цркве у светлости номоканонских прописа*, Историјски часопис, књ. XXV-XXVI, Београд, 1979;
78. ПЕТРОВИЋ М., *Положај и права византијског цара у Цркви*, Православље и политика, Градац, Чачак, 1993;
79. ПЛАТОНОВ С., *Царь Алексый Михайловичъ (Опытъ характеристики)*, *Три века – Россия от смуты до нашего времени*, Том I, (репринтное издание), Москва, 1991;
80. ПОПОВ А., *Суд и наказания за преступления против веры и нравственности по русскому праву*, Казань, 1904;
81. ПОПОВИЋ Ј., *Тумачења Посланица Филипљанима и Колошанима Светог апостола Павла*, Београд, 1986;
82. ПРЫЖОВ И., *Корчма, Исторический очерк*, Русский архив, 1866, Вып. 7, Спб. стр. 1053, <http://bibliotekar.ru/reprint-145/index.htm>;
83. РАДОЈЧИЋ Н., *Византинско право у Душановом законуку*, Историјски часопис, књ. II, 1949-1950;
84. РАДОЈЧИЋ Н., *Снага закона по Душановом Законуку*, Глас СКА, СХ, Београд, 1923;
85. РОЖДЕСТВЕНСКИЙ С., *Соборное Уложение 1649. года, Три века – Россия от смуты до нашего времени*, Том I, (репринтное издание), Москва, 1991;
86. *Речник српскога језика*, Нови Сад, 2007;
87. *Саксонское зеркало*, Памятник, Комментарии, Исследования, ред. В. М. Корецкий, Москва, 1985;

88. СЕРГЕЕВИЧ В. И., *Лекции и исследования по древней истории русского права*, www.bookshunt.ru/b142370;
89. СЕРГЕЕВСКИЙ Н. Д., *Наказание в русском праве XVII века*, СПб, 1887;
90. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 1 (А-Б), Москва, 1975;
91. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 10 (Н – нятися), Москва, 1983;
92. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 11 (НЕ-НЯТЫЙ), Москва, 1986;
93. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 12 (О – Опарный), Москва, 1987, стр. 49-50
94. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 13 (Опасъ-Отработыватися), Москва, 1987;
95. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 2 (В-Волога), Москва, 1975;
96. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 3 (ВОЛОДЪНЬЕ-ВЯЦЬШИНА), Москва, 1976;
97. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 4 (Г – Д), Москва, 1977;
98. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 5 (Е-ЗИНУТИЕ), Москва 1978;
99. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 6 (ЗИПУНЪ-ИЯНУАРИЙ), Москва, 1979;
100. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 7 (К – КРАГУЯРЬ), Москва, 1980;
101. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 8 (КРАДА – ЛЯЦИНА), Москва, 1981;
102. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 9 (М), Москва, 1982;
103. *Словарь русского языка XI-XVII вв*, Выпуск 10 (Н- нятися), Москва, 1983;
104. *Соборное Уложение 1649 года, Текст, Комментарии, Законодательные памятники русского централизованного государства XV-XVII веков, Подготовка текста Л. И. Ивиной, Комментарии Г. В. Абрамовича, А. Г. Манькова, Б. Н. Миронова, В. М. Панеяха, Руководитель авторского коллектива А. Г. Маньков, Ленинград, 1987;*
105. *Соборное Уложение 1649 года-Текст, Комментарии, Законодательные памятники русского централизованного государства XV-XVII веков, Подготовка текста Л. И. Ивиной, Комментарии Г. В. Абрамовича, А. Г. Манькова, Б. Н. Миронова, В. М. Панеяха, Руководитель авторского коллектива А. Г. Маньков, Ленинград, 1987;*
106. *Современное сочинение Георгия Котошихина*, СПб, 1859, www.hist.msu.ru/ER/Text/kotosihin.htm;
107. СОЛОВЬЕВ А., *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Београд, 1998;
108. СОЛОВЬЕВ С. М., *История России с древнейших времен*, www.gumer.info/bibliotek_buks/.../09_5_3.php;
109. СОЛОВЬЕВ С. М., *История России с древнейших времен*, Москва, 2009;
110. СПЕКТОРСКИЙ Е. В., *Хришићанска етика*, Врњачка Бања, 1999;
111. *Статут великага княства літоўскага 1588*, Тэксты. Даведнік. Каментарыі, Беларуская савецкая энцыклапедыя, Мінск, 1989;
112. *Стоглав*, www.kopajglubze.boom.ru/html;
113. STOJANOVIĆ Z, *Krivnično pravo, Opšti deo*, Beograd, 2009;

114. В. Строев, Историко-юридическое исследование Уложения, изданого царем Алексеем Михайловичем в 1649. году, Санктпетербург, 1833;
115. ТАЛЪБЕРГ М. Д., *Насильственное похищение имущества по русскому праву (Разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование*, С.-Петербург, 1880;
116. ТАРАНОВСКИ Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд, 1996;
117. ТАРАНОВСКИ Т., Право државе на законодавство, *Šišićev zbornik*, Zagreb, 1929,
118. ТЕЛЪБЕРГ Г.Г., Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века, Москва, 1912;
119. ТИКТИН Н. И., *Византийское право как источник Уложения 1648 года и новоуказных статей*, Одесса, 1898;
120. ТИМОФЕЕВ А.Г., История телесных наказаний в русском праве, С.-Петербург, 1904;
121. ТИХОМИРОВ Л., *Монархическая государственность*, Москва, 1905;
122. ТИХОМИРОВ М. Н., Москва и культурное развитие русского народа в XIV – XVII веках, *Труды по истории Москвы*, Москва, 2003;
123. ТИХОМИРОВ М. Н., Приказное делопроизводство в XVII веке, *Труды по истории Москвы*, Москва, 2003;
124. ТИХОМИРОВ М. Н., Соборное Уложение и городские восстания середины XVII века, *Труды по истории Москвы*, Москва, 2003;
125. ТОЛМАЧЕВА Р., *Экономическая история: генеза рыночной экономики*, www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/tolm/11.php
126. ТОМСИНОВ В. А., *Соборное Уложение 1649 года, Законодательство царя Алексея Михайловича*, Москва, 2011;
127. ТРИФУНОВИЋ Ђ., *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд, 1990;
128. ТРОИЦКИ С., *Црквено – политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме*, Глас САН, ССХП, Београд, 1953;
129. УНОДОЛЬСКИЙ М. В., *Отзыв патриарха Никона об Уложении царя Алексея Михайловича*, Русский архив, кн. 2, Москва, 1886, стр. 8, <http://www.ferapontovo.ru/objects/mainbrowser-718.pdf>
130. ФЕДОТОВ Г., *Светители старе Русије*, Београд, 2005;
131. ФИЛИППОВ А. Н., *Учебник истории русскаго права*, Ч. I, Юрьев, 1907;
132. ФЛОРОВСКИ Г., *Путеви руског богословља*, Нови Сад, 2008;
133. ФОЙНИЦКИЙ Я. И., *Мошенничество по русскому праву*, С.-Петербург, 1871,
134. HAMMER D. P., *Russia and the Roman law*, *American Slavic and East European Review*, Vol. 16, No. 1, 1957;
135. ЧЕБЫШЕВ ДИМИТРИЕВ А., *О преступном действии по русскому допетровскому праву*, Казань, 1862;
136. ЧЕЛЬЦОВ-БЕБУТОВ М. А., *Курс уголовно-процессуального права*, Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах, Санкт-Петербург, 1995;

137. ЧЕРНОВ М.В., *К вопросу о влиянии Литовского статута на Соборное уложение*, Краткие сообщения Института славяноведения, № 24, Москва, 1958;
138. ШМЕМАН А., *Историјски пут Православља*, Цетиње, 1994;
139. ŠULCE H., *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd, 2002;

САДРЖАЈ

Увод.....	1
Предмет рада.....	1
Циљ рада.....	21
Метод рада.....	22
1. Општи кривичноправни институти.....	23
1.1. Назив и схватање кривичног дела.....	24
1.2. Основи искључења противправности.....	31
1.3. Индивидуална и колективна кривична одговорност.....	40
1.4. Лични статус и кривична одговорност.....	46
1.5. Кривица.....	53
1.6. Покушај.....	59
1.7. Саучесништво.....	61
2. Кривична дела.....	65
2.1. Кривична дела против вере.....	66
2.1.1. Богохуљење.....	67
2.1.2. Изазивање црквеног безпоретка.....	95
2.1.3. Кривоклетство.....	107
2.1.4. Одвраћање од православне вере.....	118
2.2. Кривична дела против државе.....	128
2.2.1. Напад на живот и здравља цара.....	129
2.2.2. Издаја.....	140
2.2.4. Фалсификовање докумената.....	181
2.2.5. Путовање у иностранство без путне исправе.....	192
2.2.6. Фалсификовање новца.....	196
2.2.7. Недозвољена производња и продаја алкохолних пића.....	208
2.3. Кривична дела против службене дужности.....	220
2.3.1. Доношење незаконите судске пресуде.....	222
2.3.2. Злоупотреба службеног положаја.....	238
2.4. Кривична дела против правосуђа.....	260
2.4.1. Непоштовање суда.....	260
2.4.2. Самопомоћ.....	271
2.5. Кривична дела против имовине.....	284

2.5.1. Крађа.....	284
2.5.2. Грабеж.....	306
2.5.3. Разбојништво.....	314
2.6. Кривична дела против личности.....	321
2.6.1. Убиство.....	321
2.6.2. Телесне повреде.....	347
3. Казне.....	353
3.1. Оправдање и циљ казне.....	353
3.2. Систем казни.....	359
3.2.1. Смртна казна.....	360
3.2.2. Казне сакаћења.....	363
3.2.3. Казне батињања.....	364
3.2.4. Затвор.....	366
3.2.5. Прогонство.....	369
3.2.6. Имовинске и друге казне.....	370
3.3. Опште одлике казнене политике.....	370
Закључак.....	375